

ISSN 2520-6966
ISSN Online 2618-0022

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 93

Серія "Філологічні науки"
№ 11

Ніжин
2018

УДК 80:008
ББК 81+83
Л64

Збірник друкується за рішенням Вченої ради
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 4 від 24.11.2018 р.

Рішенням Всеукраїнської атестаційної колегії та наказом МОН
України від 21 грудня 2015 р. № 1328 збірник перереєстрований і
включений до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук

ISSN 2520-6966 ISSN Online 2618-0022

Збірник засновано у 1990 р. проф. Самойленком Г. В.

Збірник з 2013 року виходить двома серіями:
"Історичні науки", "Філологічні науки"

Редакційна колегія:
відп. редактор і упорядник – д. філол. н., проф. Г. В. Самойленко;

члени редакційної колегії серії "Філологічні науки":
д. філол. н., проф. О. Г. Астаф'єв; д., проф., акад. АН ВШ України, член-кор.
ВУАН у Нью-Йорку Доріана Блохин (Німеччина); д. філол. н., проф.
Н. І. Бойко; д. філол. н., проф. З. В. Кирилюк; д. філол. н., проф. В. І. Коваль
(Білорусь); д. філол. н., проф. Й. Пастерська (Польща); д. філол. н., проф.
О. Г. Ковальчук; д. філол. н., проф. П. В. Михед; д. філол. н., проф. А. К. Мой-
сієнко; д. філол. н., проф. С. І. Потапенко; д. філол. н., проф. В. П. Хархун

Література та культура Полісся. Вип. 93. Серія "Філологічні
Л64 науки". № 11 / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ
ім. М. Гоголя, 2018. 318 с.

**УДК 80:008
ББК 81+83**

© Г. В. Самойленко, упорядкування, 2018
© НДУ ім. М. Гоголя, 2018

ISSN 2520-6966
ISSN Online 2618-0022

Nizhyn Mykola Gogol State University

LITERATURE AND CULTURE OF POLISSYA

COLLECTION OF RESEARCH PAPERS

Volume 93

Series "Philology Research"
№ 11

Nizhyn
2018

UDC 80:008
LBC 81+83
L64

Collection of research papers is approved by
Scientific Board of Mykola Gogol State University of Nizhyn
(NDU named after N. Gogol)
Record № 4 of 24 November, 2018

According to Resolution of Ukrainian Higher Attestation Board and order of Ministry of Education of Ukraine of 21 December 2015 N 1328 this collection of research papers is re-registered and listed among the scientific periodicals appropriate for publishing the results of theses by applicants for Degrees of Candidate and Doctor of Sciences in Philology

ISSN 2520-6966

ISSN Online 2618-0022

This periodical was founded in 1990 by Prof. H. V. Samoylenko.
Since 2013 the periodical has been published in two series:
"History Research", "Philology Research"

Editorial Board:

Editor-in-Chief – Doctor of Sciences (Philology), Prof. H. V. Samoylenko;

members of the editorial board of the "Philology Research" series:

Doctor of Sciences (Philology), Prof. O. H. Astafev; Prof., Academician of the Ukrainian Academy of Higher School, Corresponding Member of All-Ukrainian Academy of Sciences in New York Doriana Blokhin (Germany); Doctor of Sciences (Philology), Prof. N. I. Boyko; Doctor of Sciences (Philology), Prof. Z. V. Kyrylyuk; Doctor of Sciences (Philology), Prof. V. I. Koval (Belarus); Doctor of Sciences (Philology), Prof. J. Pasternak (Poland); Doctor of Sciences (Philology), Prof. O. H. Koval'chuk; Doctor of Sciences (Philology), Prof. P. V. Mikhed; Doctor of Sciences (Philology), Prof. A. Ya. Moysiienko; Doctor of Sciences (Philology), Prof. S. I. Potapenko; Doctor of Sciences (Philology), Prof. V. P. Kharkhun

Literature and Culture of Polissya. Vol. 93. Series "Philology Research". № 11 / editor-in-chief H. V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after M. Gogol, 2018. 318 p.

UDC 80:008
LBC 81+83

© H. V. Samoylenko, arrangement, 2018
© NDU named after M. Gogol, 2018

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82-1:28 Шевченко

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-5-18

А. М. Баран

кандидат геологічних наук, геолог I категорії, ДП "Українська геологічна компанія"

Християнські конфесії в поезії Т. Г. Шевченка

У своїй поезії Т. Шевченко найбільше критикує католицизм, але прижиттєве ставлення поета до представників цієї конфесії було позитивним. Православ'я найчастіше представлене в його поетичній творчості, але ставлення поета до нього є неоднозначним. Про протестантизм написано не багато, але це єдиний християнський напрям, що не зазнав критики. По відношенню до християн найбільше позитивних епітетів поет адресує представнику Реформації – Я. Гусу. У Т. Шевченка не було конфесійних упреждень. Він був противником будь-якого релігійного деспотизму, навіть якщо це була релігія його народу.

Ключові слова: Шевченко, католицизм, православ'я, протестантизм, Реформація.

У 2017 році цивілізований світ відзначав 500-річний ювілей Реформації. Цей процес змінив не тільки політичну карту Європи, але й корінним чином вплинув на соціальний устрій, культуру, економіку, освіту і науку спочатку країн Центральної та Північної Європи, потім всієї Європи і світу. Хоча за останні десятиліття значно прогресує ряд азіатських країн, дотепер протестантські та постпротестантські країни залишаються світовими лідерами у розвитку і впровадженні технологічних і наукових інновацій. У Східній Європі в силу різних причин тривалий час заборонялась або суворо обмежувалась тема Реформації та навернення корінного населення до протестантських конфесій. Це значною мірою пояснює, чому ця тема дуже мало висвітлена в українському літературознавстві. На цьому тлі виглядає важливим, як відобразився цей відомий світовий процес в поезії одного з основоположників української літературної мови – Т. Шевченка і яким було його відношення до інших християнських конфесій.

Тому завданням цього дослідження є висвітлення християнського світогляду Т. Шевченка по відношенню до різних християнських напрямів.

Тема релігійності поета досить інтенсивно розробляється протягом останньої чверті століття. Хоча на особливу релігійність Кобзаря звертали увагу вже перші дослідники його біографії і творчості. Численні розвідки на цю тему можна поділити на 3 досить умовні категорії. У першій з них Т. Шевченко висвітлюється як православний християнин. Автори робіт [7; 2] вказують, що це є наскрізною думкою праць Є. Сверстюка, А. Скоця, Д. Чуба, Л. Білецького, І. Стуса. Останньою найбільш ґрунтовною працею з цієї категорії є монографія Д. Степовика [14]. У другій категорії вказується на неоднозначність і особливість його релігійності. Прикладом такої інтерпретації може слугувати стаття В. Гусара [6]. Згідно публікації [2] це дослідники, які не абсолютизують релігійність чи нерелігійність Шевченка, а намагаються осмислити це явище в його складності й суперечливості – М. Грушевський, Д. Чижевський, Л. Плющ, І. Дзюба, В. Сулима, І. Бетко. У третій, і це характерно передусім для радянського літературознавства, Шевченко висвітлюється як атеїст, богоборець – це І. Назаренко, І. Романченко. Перші дві категорії об'єднує те, що в них досить детально розібрано загальнохристиянський світогляд поета. Дуже мало висвітленим у сучасному шевченкознавстві є питання відношення Шевченка до Реформації та протестантизму взагалі.

У часовому вимірі протягом останнього століття виділяється 2 періоди: радянський, коли переважало, за виключенням емігрантських публікацій, висвітлення Шевченка як атеїста і богоборця, і пострадянський, з часто висвітленням поета як однозначно православного. Такі підходи є досить тенденційними і недостатньо об'єктивно, на наш погляд, відображають життєві та поетичні настрої Кобзаря. Підтвердження цього можна знайти в нечисленних розвідках, у яких відображено і протестантські погляди Шевченка. Так, М. Грушевський у своїй праці посилається на М. Драгоманова, який вважає погляди поета близькими до англійських реформаторів [4]. Ще в одній праці досить рівномірно розглянуто відношення Кобзаря до головних християнських конфесій, у тому числі протестантизму [7]. Але ця тема потребує доповнення. У праці побіжно вказувалось про подібність критичної позиції Шевченка до формального християнства, до ортодоксального фундаменталізму з традиційним критицизмом протестантів [14, с. 33]. Також те, що ніде Шевченко не виступає проти жодної протестантської конфесії своєї доби. Хоча загальним

висновком праці стала однозначна православність поета. Д. Чижевський в есеї "Шевченко й релігія" у дев'ятому томі повного видання творів Т. Шевченка (1960) писав, що до певної міри православні погляди поета розхитали протестантські ідеї, які Тарас виніс з Кирило-Мефодіївського товариства. Цей же автор писав про те, що глибокий слід у релігійній свідомості Шевченка залишив Д. Штраус, ім'я якого було дуже популярне на той час [14, с. 320].

Все пізнається у порівнянні. Якщо говорити про відношення Т. Шевченка до Реформації та протестантизму взагалі, то слід сказати про відношення поета до інших християнських напрямів.

Католицизм. Про цей напрям Шевченко пише не багато, але відношення до нього у поета однозначно негативне. В поезіях з чіткими антикатолицькими мотивами – "Полякам", "Тарасова ніч", "Гайдамаки" – негативно оцінюється роль католицької церкви в історії України [11], а в поемі "Єретик" – засудження католицизму загалом [16].

Так, в історичній поемі "Гайдамаки" католики звинувачуються у розв'язанні війни: "Старих слов'ян діти // Впились кров'ю. А хто винен? // Ксьондзи, єзуїти" [15, с. 91]. У вірші "Полякам" католики звинувачуються у розпалюванні міжконфесійної ворожнечі: "Прийшли ксьондзи і запалили // Наш тихий рай. І розлили // Широке море сльоз і крові, // А сирот іменем Христовим // Замордували, розп'яли..." і міжнаціональної ворожнечі: "Неситі ксьондзи, магнати // Нас порізнили, розвели" [15, с. 335]. І у вірші "Буває, в неволі іноді згадаю": "Аж поки третій Сигизмонд // З проклятими його ксьондзами // Не роз'єднали нас..." І далі: "Ляхи прийшли на нас войною // Святіє Божіє міста // Ксьондзи скажені осквернили!" [15, с. 475-476]. У поемі "Єретик" критика католицизму звучить, подібно до перших протестантів, за торгівлю індульгенціями [15, с. 210]: "І на апостольським престолі // Чернець годований сидить. // Людською кровію шинкує // І рай у найми оддає" [15, с. 208]. І далі: "Розбойники, кати в тіарах // Все потопили, все взяли" [15, с. 210].

Таким чином, критика католицизму звучить переважно в історичному контексті, оскільки наслідком силового нав'язування цієї релігії стали війни і роз'єднання двох братніх народів. Очевидно, що у Шевченка одним із першорядних чинників українсько-польських протистоянь був також релігійний, а не тільки соціальний, як це намагається показати Р. Радишевський у праці [12]. Так, у праці [8, с. 155, 158] зазначається, наприклад, що руїна Речі Посполитої, як спільного дому поляків і українців, виявляється у взаємному знищенні святинь: конфедерати "церквами топили", гайдамаки плюндрують і палять костели, а "Тихий рай" першої Речі Посполитої

релігійні фанатики перетворюють на пекло. Але релігійний чинник тісно переплітався з соціальним, адже у ті часи, як зазначено в праці [3], католицизм переважно сприймався лише як панська релігія, а православ'я для поляків було хлопською вірою.

Втім прижиттєве відношення поета до католиків було позбавлене тенденційності. Багатьох представників цієї конфесії він поважав за їх людські якості. Так, у праці [12, с. 294-295] зазначається, що Т. Шевченко захоплювався творчістю А. Міцкевича, був знайомий з поезіями З. Красінського й Ю.-Б. Залеського, приятелював з Р. Подберезьким, який видавав "Rocznika Literackiego", був знайомий з культурним діячем Т. Ладю-Заблоцьким і відомим критиком М. Грабовським. Поляк Л. Дембський навчав Шевченка французької мови. Зв'язки Т. Шевченка з поляками посилювались під час заслання, де він безпосередньо чи заочно познайомився з польськими дисидентами – Е. Желіговським, З. Сераковським та Б. Залеським. Т. Шевченко шанував їх за людяність і християнську поведінку, а також любив читати книгу католицького богослова Фоми Кемпійського "Про наслідування Христа" [14, с. 346]. Саме людяність деяких їх представників змушувала Шевченка в якісь моменти навіть жалкувати про свої ранні гострі випадки проти католицизму. Поет шанував католицькі церковні споруди, захоплювався їх красою [7]. В одній із найгостріших поезій "Полякам" наприкінці її Шевченко називає ляхів-католиків друзями і братами й закликає їх до примирення: "Отак-то, ляше, друже, брате! / ... // Подай же руку козакові // І серце чистеє подай! // І знову іменем Христовим // Ми оновим наш тихий рай" [15, с. 335].

Відношення Т. Шевченка до католиків і не могло бути тенденційним. Згідно праці [10] у рідних селах Кирилівці та Моринцях щонайменше до середини XVIII ст. церкви були греко-католицькими. Отже, діди й бабусі поета, а може й батьки, як і більшість односельчан, були, швидше за все, греко-католиками до позбавлення прав на існування цієї церкви в тогочасній імперії. В праці стверджується, що й сам Шевченко був охрещений за греко-католицьким обрядом [6, с. 44–45].

Православ'я. Цей християнський напрям найбільше присутній у поетичній творчості Т. Шевченка. І відношення до нього у митця дуже неоднозначне. Народні вірування та звичаї національних літературних героїв поета є однозначно православними. Наприклад, його герої проявляють іконошанування, сповідання гріхів священикам, поклоніння святим угодникам і діві Марії, позитивно ставляться до монастирів і молитов за померлих тощо. Таких посилянь надто

багато, щоб їх усі наводити. І сам Шевченко в поезіях інколи проявляє подібні погляди. Ось деякі приклади: називає монастир святим [15, с. 328, 411], називає святою сповідь [15, с. 72, 227], називає святими корогви, а образи пречестними [15, с. 411], проявляє іконошанування [15, с. 334, 422, 450], неодноразово поклоніння діві Марії [15, с. 334, 450, 483, 486, 508], православну церкву в Суботіві називає Божою [15, с. 426]. По одному разу описує добрі справи православних служителів – навчання дітей [15, с. 498] ("Доля") і допомогу сиротам [15, с. 452] ("На великдень, на соломі") і називає їх представника благочинним [15, с. 81] ("Гайдамаки"). Т. Шевченко захоплювався бароковою архітектурою українських церков [7].

Але в його творчості знаходимо і прямо протилежне ставлення. Православних служителів він найчастіше називає попами. В поезіях попи брешуть [15, с. 489] ("Неофіти"), дяк п'є [15, с. 498], візантійський патріарх саркастично названий візантійським Саваофом [15, с. 538] ("Ликері"). Служителі гуляють, а не навчають Святого Письма [15, с. 402] ("Ой виострю товариша"). Шевченко пише, що в результаті просвітництва зовнішні православні атрибути стануть непотрібні [15, с. 537–538] ("Світе ясний! Світе тихий!"). В деяких поезіях говориться про невідповідність слів і діл представників цієї конфесії [15, с. 263–264, с. 381] ("Кавказ", "Марина") і проявлено критичне ставлення до переходу в чернецтво [15, с. 324] ("Княжна") і нехристиянського відношення до людей [15, с. 329–330] ("Сон. Гори мої високі"). Одного разу православний собор (будівля) названий пірамідою, а священик жрецем [15, с. 550] ("Кума моя і я"), один раз опосередковано осуджується поклоніння Марії як богині [15, с. 525] ("Марія"), проявляється сарказм до російського митрополита [15, с. 535] ("Умре муж велій в власяниці") і чернецтва [15, с. 535–536] ("Гімн черничий"), а також іронія до самодержавних православних [15, с. 196] ("Сон. Комедія"). І це не була критика виключно московського православ'я, як це намагаються довести деякі дослідники у працях [14, с. 11], оскільки українське православ'я на той час було складовою частиною православ'я московського. І відповідно брало участь у тих самих справах. Це знаходить підтвердження в його поезії: "Мені не жаль, що я не пан, // А жаль мені, і жаль великий, // На просвіщенних християн. // І звір того не зробить дикий, // Що ви, б'ючи поклони, // З братами дієте... Закони // Катами писані за вас, // То вам байдуже; в добрий час // У Київ їздите щороку // Та сповідаєтесь, нівроку, // У схимника!.." [15, с. 381] ("Марина").

Т. Шевченко в принципі не міг вихваляти чи, навпаки, засуджувати українське православ'я окремо, оскільки його не існувало на

той час. Вже з кінця XVII ст. українська церква потрапила до московської залежності. Ієрархів почав обирати царський уряд, українські друкарні було взято під вибагливу цензуру [4, с. 97]. У XVIII ст. українським друкарням заборонено друкувати будь-які книги без спеціальної цензури, яка мала стежити за правдивістю викладених думок [4, с. 98]. До кінця століття українське церковне і взагалі релігійне життя в Україні все більше занепадало. Українська релігійна думка завмерла. Все далі йшов процес "бюрократизації" церкви, її перехід у повну й глибоку залежність від державної влади [4, с. 104]. Як пише М. Грушевський, "... українське духовенство, і зокрема його ієрархія, покійно і навіть запопадливо виконували урядову волю" [4, с. 105]. Офіційна православна церква України та її духовенство, особливо вище, відірвалось від громадянства, втратило вплив і значення у громадському та культурному житті. "Суспільність цілком збайдужіла до цих церковних службістів у рясах, що іменувались без її волі й впливу, виробили собі ласку в царського уряду й зобов'язувались до повної й безмежної служби йому". "... Катерина, сконфіскувавши церковні маєтності і зменшивши, скільки можна було, число й людність монастирів, перевела єпископів і монахів на платню від держави і тим дала останню форму їх залежності" [4, с. 106].

Цар Микола I зі своїми прибічниками написав на своїм прапорі гасло – "православ'є, самодержав'є і народність", як свою політичну програму. Цього було досить, щоб Шевченко, як і вся поступова Росія того часу, ворожо поставилась до "казьонної" церкви, як і до самодержавного деспотизму [4, с. 125].

Як відмічає Гуляк, православна церква на Україні за часів Т. Шевченка була позбавлена автономії, виступала засобом русифікаторської й колонізаторської політики, опорою царизму, засобом духовного й національного гноблення. Вчення Христа "Багрянцями закрито / І розп'ятієм добито" [15, с. 537] ("Світе ясний! Світе тихий!") [5, с. 38].

М. Грушевський писав, що у Шевченка спілка офіційної церкви з царським режимом викликала огиду й ненависть до цієї церкви й офіційної релігії. "Усе, що тхнуло цим союзом церкви й держави, освяченням за допомогою релігії – деспотизму влади, паразитизму вищих класів, поневолення й визиску працюючого народу, Шевченко плямував згідливою назвою "візантизму", і звертав проти нього всю силу свого гніву і всю їдь свого сарказму, вважаючи його одним з найприкріших збочень соціального й культурного життя в минулім й сучаснім. Офіційна царська протекція зовнішньому церковному обрядові та його староруським і візантійським традиціям знеохочувала Шевченка до них..." [4, с. 125].

Політика імперії по відношенню до не українців була іншою. Царський маніфест, виданий у 1763 р., надавав західним колоністам-протестантам надзвичайно великі пільги й матеріальні вигоди, але за умови не перетягати на свою віру православних [4, с. 137, 140]. Для корінного ж населення Микола I ліквідував всі конфесії крім православ'я [7]. Нечисленні українці, що навертались до протестантизму переслідувались. Як пише М. Грушевський, "... аж до 1905 р. "штунда" все не виходила з-під кар і репресій, а 1894 р. навіть окремим указом була вона зарахована до сект "особливо шкідливих" і штундистські зібрання були спеціально заборонені" [4, с. 144]. Через кілька десятиліть наслідком релігійної деспотії стане повний відхід населення країни від Бога. Покоління, виховане в таких умовах, почне переслідувати вже не тільки протестантів і греко-католиків, але й православних. І по всій країні закривати, руйнувати і палити передусім православні храми.

Критика православ'я Т. Шевченком проаналізована рядом авторів у працях [7; 5; 8]. Як зазначається в праці [5, с. 35], поет бачив, що люди перестали керуватися християнськими цінностями: "Ми в раї пекло розвели, // А в тебе другого благаєм, // З братами тихо живемо, // Лани братами оремо" [15, с. 473]. У тому, що люди забули Бога і його заповіді вбачав Т. Шевченко причину їх горя, причину втрати колишньої волі Україною [5, с. 35]. Люди не хотіли сприйняти й зрозуміти Слово Боже, а тому Перебендя змушений ховатися "В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, // Щоб вітер по полю слова розмахав, // Щоб люде не чули, бо то Боже слово, // [...] А якби почули, що він, одинокий, // Співа на могилі, з морем розмовля, – // На Божеє слово вони б насміялись, // Дурним би назвали, од себе б прогнали" [15, с. 42].

У вірші "Ликері" поет проявляє недовіру візантійській, а отже православній, релігії в принципі: "Не хрестись, // І не кленись, і не молись // Нікому в світі! Збрешуть люде, // І візантійський Саваоф // Одурить! Не одурить Бог" [15, с. 538].

Як зазначається в праці "розуміння зовнішньої, обрядової сторони релігії як засобу впливу та уярмлення масової свідомості викликає в поета неприйняття і асоціюється ним у численних творах, листах і Щоденнику з формою релігійної ідеології – "візантійством" як способом втечі від правдивої віри, від любові до Бога й людей" [17]. Як відмічає В. Гусар в роботі [6, с. 46], в поезії Т. Шевченка втіленням правди є Бог і Він є самою правдою: "Моліться Богові одному, // Моліться правді на землі, // А більше на землі нікому // Не поклоніться. // Все брехня — попи й царі" ("Неофіти").

"Драматичні ж зустрічі з імперською дійсністю Росії часів панування "офіційної народности", де поряд із самодержавством і власне народністю декларувалася фундаментальна роль православ'я в офіційній доктрині, наклали похмурий відбиток на сприйняття поетом синодальної церкви, інтегрованої державою як "ведомство православного исповедания" [8, с. 153].

Якими б гострими не були критика і сарказм по відношенню до православ'я, Т. Шевченко переважно зберігає повагу й любов до представників цієї конфесії. Це проявляється хоча б у тому, наскільки часто і яким знанням і навіть симпатією в своїх поезіях він описує православну обрядовість своїх українських народних персонажів.

Критика Т. Шевченком православ'я є вельми близькою до реформаційної. Адже західна Реформація розпочиналась саме представниками ортодоксальної церкви з критики відходу цієї церкви від біблійних постанов. І спочатку не ставила за мету відокремлення від цієї церкви. Рецепція ж західної Реформації також відбулася в творчості Шевченка. Більше того, єдиним християнським напрямом, який Шевченко не критикує є протестантизм. Але пише про нього він небагато. Цій темі повністю присвячено поему "Єретик".

Початком Реформації найчастіше вважається 1517 рік з прибиття М. Лютером 95 тез до дверей Віттенберзької церкви. Але це початок Реформації, яка отримала політичну перемогу. Першими ж найбільш вагомими постатями ранньої Реформації є Д. Уїкліф у Великобританії (XIV ст.) і Я. Гус в Чехії (початок XV ст.). Як відомо, цей католицький професор Празького університету був спалений на вогні у 1415 році в Констанці. Його послідовники сформували перший потужний протестантський рух і з XV до початку XVII ст. першими приймали потужні удари католицької коаліції. Аж поки на початку 30-річної війни змушені були або повернутись до католицизму, або залишити свою Батьківщину. Тому більшість з них під назвою чеських або моравських братів розпорошились по Центральній і частково Східній Європі. А потім вони переважно приєднались до кальвіністів, оскільки їх доктрини були близькими саме до них [9].

Першому чеському реформатору Я. Гусу Т. Шевченко і присвятив поему "Єретик". У передмові ("Шафарикові") поет називає чеського реформатора святим, великим мучеником. І далі Шевченко пише: "А я тихо // Богу помолюся, // Щоб усі слав'яне стали // Добрими братами, // І синами сонця правди, // І єретиками // Отакими, як Констанцький // Єретик великий!" [15, с. 208]. Тобто Шевченко прямо виявляє бажання, щоб усі слов'яни були такими ж "єретиками", а отже і реформаторами, як Я. Гус. Символічним є епіграф до поеми.

Поет використовує пророцтво про земне життя Ісуса Христа. У перекладі І. Огієнка цей текст звучить так: "Камінь, що його будівничі відкинули, той наріжним став каменем, від Господа сталося це, і дивне воно в очах наших!" (Псалом 118:22-23) [1]. Епіграф звучить як алюзія на Я. Гуса.

В поемі причиною уярмлення простих людей поет устами Гуса називає релігійну деспотію католицизму: "Кругом неправда і неволя, // Народ замучений мовчить. // І на апостольським престолі // Чернець годований сидить. // Людською кровію шинкує // І рай у найми оддає! // Небесний царю! суд Твій vsує, // І vsує царствіє Твоє. // Розбойники, людодіди // Правду побороли, // Осміяли Твою славу, // І силу, і волю. // Земля плаче у кайданах, Як за дітьми мати" [15, с. 208]. Засуджує його догмати: "Розбойники, кати в тіарах // Все потопили, все взяли, // Мов у Московії татаре, // І нам, сліпим, передали // Свої догмати!.. кров, пожари, // Всі зла на світі, війни, чвари, // Пекельних мук безкрай ряд... // І повен Рим байстрят! // От їх догмати" [15, с. 210] і торгівлю письмовими відпущеннями гріхів: "Хто без святої булли вмер – // У пекло просто; хто ж заплатить // За буллу вдвоє, рїж хоч брата, // Окриме папи і ченця, // І в рай іди!" [15, с. 210]. В поемі чеський реформатор названий правдивим, праведним, який бореться з адовими оковами і хоче показати незрячим святе диво [15, с. 209]. За словами А. Гуляка, зображення католицького духовенства в поемі пронизане сатирично-негативним пафосом: "Зашипіли, мов гадюки, // Ченці в Ватікані, // [...] Кардинали, // Як гадюки, в'ються // Круг тіари. Та нищечком, // Мов коти, гризуться // За мишеня... // Мов собаки, коло огню // Кругом ченці стали" [15, с. 211, 214]. Тих, хто засудив Гуса, поет називає "їудами", що зібралися "На суд нечестивий / Против Христа" [15, с. 212; 5, с. 39].

Остання молитва першого мученика-реформатора Я. Гуса "Молітеся! молітеся! // Господи, помилуй, // Прости Ти їм, бо не знають!.." [15, с. 214] дуже нагадує останню молитву першого християнського мученика Степана за своїх убивць: "Не залічи їм, о Господи, цього гріха" (Дії 7:60) [1]. В кінці твору підкреслюється, що зі спаленням на вогні Яна Гуса його противникам не вдалося спалити Божого слова. Адже в чеха-реформатора з'явився наступник – Ян Жижка. Таким чином, у Шевченка Гус є святим, праведним, правдивим, а його вчення уподібнюється до Божого слова. "Духовна віднова цього світу уможлиблюється лише бунтом проти його мертвотного впливу, виокремленням креативних особистостей поза інституційні структури. Втіленням цих інтенцій стає для Шевченка Ян Гус, "констанцький еретик великий" [15, с. 208]. З поетичною парадоксальністю

саме він відображає в суворо христоцентричній еклезиології Всесвіту Шевченка втілену надію на прихід "апостола правди і науки", котра надає цій еклезиології месіанської перспективи" [8, с. 160].

Тема Реформації знайшла відображення і в інших творах поета, але не так виразливо як у поемі "Єретик". Так, у поемі "Гайдамаки" поет завуальовано засуджує Варфоломіївську ніч у Парижі, мало що буває жахливішим за цю і подібні події: "Місяцю мій ясний! З високого неба // Сховайся за гору, бо світу не треба; // Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось, // І Альту, і Сену, і там розпилось, // Не знать за що, крові широкее море" [15, с. 84]. Рось і Альта – річки, на берегах яких відбувалися бої повсталих селян з військом шляхти. Сена – річка, на якій стоїть Париж. У примітках до цього поетичного тексту Т. Шевченко писав: "Тарасова і Варфоломеєва ночі одна другої варт, на стид Римської тіари" [15, с. 561–562].

І. Захара вважає, що схильність до протестантизму Т. Шевченко засвідчує у віршах "Світе ясний! Світе тихий" і "Ликері". Просвітництво повинно ліквідувати церковну атрибутику православних і католиків. Т. Шевченко був симпатиком ідей протестантизму, хоча не сповідував протестантську віру [7, с. 64, 66]. В тогочасних умовах він і не міг його сповідувати.

З протестантськими ідеями Т. Шевченко міг познайомитись, перебуваючи у Петербурзі, а також серед українських освічених дворян, із якими активно спілкувався у 1843–45 роках. У петербурзькому оточенні Т. Шевченка було чимало прихильників протестантизму. Таким був К. Брюлов, який походив з родини французьких емігрантів-гугенотів, а також найближчий петербурзький друг поета В. Штернберг. Останній увів Шевченка в німецькі протестантські родини Шмідтів, Фіцтумів та Йоахімів [16]. Штернберг похований у Римі на протестантському кладовищі [7]. Поет навіть брав участь на протестантських богослужіннях, наприклад, на церемонії вінчання К. Брюлова у лютеранській кірсі [16]. Іншим чинником, що наближав життя і погляди Т. Шевченка і реформаторів була Біблія. Як зазначає більшість дослідників релігійності поета, на основі спогадів його сучасників і самої поезії, ця книга супроводжувала Шевченка більшу частину його життя. І саме з повернення до цього християнського першоджерела і починалась Реформація в Європі як суспільний процес. Значною мірою знання цієї книги, найімовірніше, і обумовило наближення Шевченка до протестантизму, його повагу до нього.

М. Драгоманов у праці "Шевченко, українофіли і соціалізм" охарактеризував постать поета як "євангельця" і "біблійця", а його соціальні погляди уподібнював з англійськими реформаторами

XVII ст. – пуританами-індепендентами, які також на біблійних засадах накресливали ідею справедливого ладу і новий соціальний устрій Англії та провадили повстання для його здійснення [4, с. 124; 13, с. 22].

Підсумовуючи вищенаведене, варто відзначити наступне:

1. В своїй поезії Т. Шевченко найбільше критикує католицизм і меншою мірою православ'я. Єдиним християнським напрямом, що не зазнав критики є протестантизм. Крім того, одного з найбільш відомих діячів Реформації він називає правдивим, праведним, святим. Як і для європейських реформаторів, Біблія для поета була настільною книгою більшу частину його життя. Імовірно, знання цієї книги й обумовило наближення Шевченка до протестантизму. Але його повний перехід до цього християнського напрямку так і не був реалізований повністю. Він і не міг відбутись на фоні тогочасної релігійної деспотії в Російській імперії.

2. Т. Шевченко вихований значною мірою у греко-католицькому середовищі [6; 10]. Все своє життя він палко любив переважно православну Україну, але, крім православних, виражав також пропротестантські погляди і симпатію до цього християнського напрямку. Це дає підстави з більшим чи меншим ступенем умовності називати Т. Шевченка людиною трьох релігій. Представники греко-католиків, православних і протестантів значною мірою вплинули на його виховання, становлення особистості, доросле життя і творчі уподобання.

3. У Т. Шевченка не було конфесійних упереджень [14, с. 32]. Він був палким противником будь-якого силового нав'язування тієї чи іншої релігії. Навіть якщо ця релігія була релігією його народу. І це його відношення проявилось в його поетичній творчості.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. проф. Івана Огієнка. Київ: Українське біблійне товариство, 2002. 1159 с.

2. Бородінова М. Поезія Т. Шевченка у ракурсі рецепції образів та мотивів Старого Завіту. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2008. Вип. 10. С. 8–13.

3. Грищенко І. Образ поляка в поезії Тараса Шевченка та в українській народній прозі. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2011. Вип. 14. С. 154–160.

4. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Вінніпег, Мюнхен, Детройт, 1962. 160 с.

5. Гуляк А. Відзеркалення релігійного світогляду Тараса Шевченка в художній системі "Кобзаря". *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2015. Вип. 18. С. 31–41.

6. Гусар В. Сакральне та божественне у творчості Т. Г. Шевченка. *Українська академія мистецтва*: зб. наук. пр. Київ: НАОМА, 2014. Вип. 22. С. 43–53.
7. Захара І. С. Т. Г. Шевченко і християнські конфесії в Україні. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія "Історичне релігієзнавство", 2014. Вип. 9. С. 59–66.
8. Ісіченко І. Церква в поетичному світі Тараса Шевченка: між sacrum і profanum. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2017. Вип. 20. С. 152–160.
9. Коменський Ян Амос. Вибрані педагогічні твори / автор вступ. статті А. А. Красновський; за ред. А. А. Красновського. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1. Велика дидактика. 245 с.
10. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. Київ: Дніпро, 1991. 702 с.
11. Костяноко О. П., Лендел Є. В. Релігійні мотиви в творчості Т. Шевченка. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*: зб. наук. пр. Рівне: Міжнар. екон.-гум. ун-т ім. акад. С. Дем'янчука, 2014. Вип. 1. С. 14–18.
12. Радишевський Р. Польська рецепція Т. Шевченка у працях В. Гнатюка. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2009. Вип. 12. С. 290–296.
13. Сліпушко О. Ідея Бога у творчій свідомості Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2015. Вип. 18. С. 21–30.
14. Степовик Д. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2013. 480 с.
15. Шевченко Т. Кобзар. Київ: Радянська школа, 1987. 608 с.
16. Щербяк Ю. Релігійний світогляд Тараса Шевченка: соціокультурний вимір. *Психологія і суспільство*. 2014. № 1. С. 39–43.
17. Яковина О. Традиція у творчості Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2013. Вип. 16. С. 121–139.

References

1. Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu iz movy davnoievreiskoi y hretskoi na ukrainku doslivno nanovo perekladena / Per. prof. Ivana Ohienka. K. : Ukrainske bibliine tovarystvo, 2002. 1159 s.
2. Borodinova M. Poeziia T. Shevchenka u rakursi retseptsii obraziv ta motyviv Staroho Zavitu // *Shevchenkoznavchi studii*. Zb. nauk. pr. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2008. Vyp. 10. S. 8-13.
3. Hryshchenko I. Obraz poliaka v poezii Tarasa Shevchenka ta v ukrainkii narodnii prozi // *Shevchenkoznavchi studii*. Zb. nauk. pr. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2011. – Vyp. 14. – S. 154-160.
4. Hrushevskiy M. Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini. – Vinnipeh, Miunkhen, Detroit, 1962. – 160 s.
5. Huliak A. Vidzerkalennia relihiinoho svitohliadu Tarasa Shevchenka v khudozhnii systemi "Kobzaria" // *Shevchenkoznavchi studii*. Zb. nauk. pr. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2015. Vyp. 18. S. 31-41.

6. Husar V. Sakralne ta bozhestvenne u tvorchosti T. H. Shevchenka // *Ukrainska akademiia mystetstva. Zb. nauk. pr. K.: NAOMA, 2014. Vyp. 22. S. 43–53.*
7. Zakhara I.S. T.H. Shevchenko i khrystyianski konfesii v Ukraini // *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". – Seriia "Istorychne relihiieznavstvo", 2014. Vyp. 9. S. 59–66.*
8. Isichenko I. Tserkva v poetychnomu sviti Tarasa Shevchenka: mizh sacrum I profanum // *Shevchenkoznavchi studii. Zb. nauk. pr. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2017. Vyp. 20. S. 152–160.*
9. Komenskiy Yan Amos. Vybrani pedahohichni tvory. T. 1. Velyka dydaktyka / Ya. A. Komenskiy. Avtor vstup. statti A.A. Krasnovskiy. Pid red. A. A. Krasnovskoho. K. : Radianska shkola, 1940. – 245 s.
10. Konytskyi O.Ia. Taras Shevchenko-Hrushivskiy: Khronika yoho zhyttia. K.: Dnipro, 1991. 702 s.
11. Kostianko O. P., Lendel Ye. V. Relihiini motyvy v tvorchosti T. Shevchenka *Psykholoho-pedahohichni osnovy humanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v shkoli ta VNZ. Zb. nauk. pr. – Rivne: Mizhnar. ekon.-hum. un-t im. akad. S. Demianchuka, 2014. Vyp. 1. S. 14–18.*
12. Radyshevskiy R. Polska retseptsiiia T. Shevchenka u pratsiakh V. natiuka // *Shevchenkoznavchi studii. Zb. nauk. pr. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2009. Vyp. 12. S. 290–296.*
13. Slipushko O. Ideia Boha u tvorchiy svidomosti Tarasa Shevchenka // *Shevchenkoznavchi studii. Zb. nauk. pr. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2015. Vyp. 18. S. 21–30.*
14. Stepovyk D. Nasliduiuchy Khrysta: Viruiuchy u Boha Taras Shevchenko. K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2013. 480 s.
15. Shevchenko T. Kobzar. K.: Radianska shkola, 1987. 608 s.
16. Shcherbiak Yu. Relihiinyi svitohliad Tarasa Shevchenka: sotsiokulturniy vymir // *Psykholohiia i suspilstvo. 2014, № 1. S. 39–43.*
17. Iakovyna O. Tradytsiia u tvorchosti Tarasa Shevchenka // *Shevchenkoznavchi studii. Zb. nauk. pr. K.: VPTs "Kyivskiy universytet", 2013. Vyp. 16. S. 121–139.*

А. Н. Баран

кандидат геологических наук, геолог I категории,
ГП "Украинская геологическая компания"

Христианские конфессии в поэзии Т. Г. Шевченко

В своей поэзии Т. Шевченко больше всего критикует католицизм, но прижизненное отношение поэта к представителям этой конфессии было положительным. Православие чаще всего представлено в его поэтическом творчестве, но отношение поэта к нему неоднозначно. О протестантизме написано не много, но это единственное христианское направление, которое не было критикуемым. По отношению к христианам наибольшее количество положительных эпитетов поэт адресует представителю Реформации – Я. Гусу. У Т. Шевченко не было конфессиональных предубеждений. Он был противником любого религиозного деспотизма, даже если это была религия его народа.

Ключевые слова: Шевченко, католицизм, православие, протестантизм, Реформация.

A. M. Baran

Candidate of Geological Sciences, Geologist I category, SE "Ukrainian Geological Company"

Christian confessions in T. Shevchenko's poetry

In his poetry among other confessions Taras Shevchenko criticizes Roman Catholicism the most, but this criticism is in historical context. During his life his attitude toward representatives of this confession was positive. Orthodoxy is represented in his works most of all. The poet shows deep knowledge of Orthodox traditions and respect for the religion of his Ukrainian characters that are surely Orthodox. But when he expresses his own attitude toward this confession, it is very ambiguous. In some texts the poet shows himself as an Orthodox, in others he criticizes this confession harshly and is very ironic about it. The only Christian religion that was not criticized by him was Protestantism, though he did not write a lot about it. The best epithets while speaking about Christians such as "holy", "truthful", "righteous", he addresses to one of the most famous representatives of Reformation Yan Huss. M. Drahomanov that was a contemporary and friend of the poet also considered his views much like Protestant. But full conversion of the poet to Protestantism did not take place. It could not happen that time in the circumstances of religious despotism in the Russian Empire. Taras Shevchenko had grown up in Greek-Catholic environment, all his life he passionately loved Orthodox Ukraine and at the same time he expressed protestant views. This allows to call him a person of three religions. the poet was against not only social but also religious despotism even if it was the religion of his people.

Key words: Shevchenko, Catholicism, Orthodoxy, Protestantism, Reformation.

УДК 82.02

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-19-25

К. П. Ісаєнко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**Іван Нечуй-Левицький: по-чу-ти "механічне серце"
(до 180-ліття письменника)**

Стаття присвячена постаті Івана Нечуя-Левицького, зокрема річниці від дня народження відомого українського прозаїка, творча спадщина якого сьогодні є недооцінена, а новітні біографічні праці, присвячені його біографії не досить відомі широкому загалові.

Ключові слова: біографія, проза, роман, канон.

Доля більшості класиків української літератури XIX століття сьогодні – це роковини, дати, присутність у шкільній програмі. А тим не менш, ми мало знаємо про "корифеїв", увічнених у довідниках, словниках, енциклопедіях і дисертаційних дослідках, які, на жаль, досі в прокрустовому ложі канонів, нав'язаних радянською методологією сприйняття і уявленнями про українську літературу як другорядну "малоросійську літературу села". Чергова ювілейна дата від народження Івана Нечуя-Левицького, аж цілих 180 років, гарна нагода для згадки про його творчість.

Літературна спадщина Івана Нечуя-Левицького пересічному українцеві пам'ятається зі школи завдяки двом творам: романові "Кайдашева сім'я" та повісті "Микола Джеря", власне, і все. А поміж тим, Іван Левицький, який взяв собі символічний псевдонім Нечуй, є потужною постаттю для української літератури і культури, не лише завдяки хрестоматійним творам.

Біографія Івана Нечуя геть небагата на авантюри та карколомні події, але так може видатися лише на перший погляд. Хто ж він, здавалося б, такий знаний і водночас – такий невідомий Іван Нечуй? Доля письменника цікавила свого часу й І. Франка, і С. Єфремова, і М. Возняка, В. Дорошкевича, Д. Донцова і В. Підмогильного і кожен з авторів спроб його життєпису віднаходив щось вагоме у нім для свого часу.

Календарний час життя Івана Нечуя був досить непростим: роки його творчої активності – 1860-ті: доба потужних випробувань

для українства, коли розвиток і становлення міг бути "не завдяки, а всупереч", час, коли реалізм як метод і просвітницька діяльність змушували нарешті українську еліту до болісного й історично тривалого самоусвідомлення та ідентифікації себе поза імперським "світоглядом служіння", час, коли Україна була поділена на частини, де можна і не можна видавати українською, час узалежнення та існування в межах двосвіту колоніального дискурсу, період лихоліття циркулярів та законів на знищення української державності, культури, мови і літератури.

Мала батьківщина письменника – село Стеблів, Черкащина. Батько, Стефан (Семен) Левицький, священник у шостому поколінні, освічений, україномовний, з чіткою громадянською позицією: далеко не кожен священник на той час мав сміливість служити в церкві та читати проповіді українською, вболівав за освіту селян, власним коштом відкрив у селі початкову школу, в якій і навчав сина. Мати ж, Ганна Трезвінська, козацького знатного роду жінка, була неписьменною і ніколи не говорила російською, але мала, за свідченням біографів, тонку і вразливу вдачу, співчутливий характер, гарно співала, була напрочуд красивою жінкою. Саме з мамою в Івана були особливі взаємини. Померла мати, коли Іванові було 13 років, вік вразливий до потрясінь. Про особливості взаємин із батьками, вплив смерті матері на долю письменника напише В. Підмогильний у своїй статті "Іван Левицький-Нечуй: Спроба психоаналізи творчості" (1927). Але ця спроба прочитання його долі крізь призму фрейдистського підходу, аналізу впливів дитинства, любов до матері і страх перед батьком, які визначили певні життєві комплекси, не дає відповідей на всі питання.

Батько мав своє коло інтелігентного спілкування, зокрема товаришував з П. Кулішем, котрому допомагав у збиранні етнографічного матеріалу, тож Іван змалку був долучений до літературного життя, допомагав переписувати пісні та зібрані матеріали для П. Куліша. Взаємини І. Нечуя з П. Кулішем – це окрема сторінка біографії для обох письменників: в часи своєї викладацької роботи у Польщі, Іван Нечуй неодноразово зустрічався з П. Кулішем у Варшаві, де той мешкав, показував йому свої твори, а з повістю "Микола Джеря" був навіть казус, коли у Кракові на вокзалі Куліш загубив валізу з рукописами. Робота Нечуя була в одному варіанті, тож довелося відтворювати все по пам'яті (для глибшого зацікавлення – цю тему, зокрема її епістолярну історію, дослідив О. Федорук).

В межах узвичаєного академізму біографічні довідки про життя і постать Івана Нечуя-Левицького акцентовані, головним чином, на

"чудасях" природи і характеру письменника, підмічені багатьма біографами: надмірна пунктуальність, чітке тримання денного режиму праці і роботи, парасоля тростиною за будь-якої погоди, традиційні маршрути прогулянок у київський період життя аж настільки, що за ним можна було звіряти годинник, любов до усамітнення, до споглядання води та краєвидів міста і нелюбов до котів та вигадкування різних приспособ для полювання на мишей у своїй квартирі тощо... Його навіть порівнюють з Г.-Х. Андерсеном, який мав схожі манери.

Справді, після того як покинув Іван Нечуй викладацьку роботу і оселився в Києві на Пушкінській 19, життя його мало вивіреним і узвичаєним ритмом. Але саме цей період і є найбільш плідним у творчості. Нам сьогодні суто технічно важко уявити той обсяг рукописної роботи, яку виконували письменники XIX ст., перш ніж їх твори опинялися у друкарні. Це величезні обсяги правок і переписувань, які вимагали організованості і посидючості. Іван Нечуй був педантичним і вимогливим. Стосовно мови, тут він був категоричним пуристом і дуже жорстко висловлювався проти поширення полонізмів і русизмів, їх використання у творах і у звичайному мовленні. З іноземних мов знав латинську, грецьку, церковнослов'янську, а французьку опанував силоміць, і першим переклав українською мовою прозу Е. Золя, якого вважав зразком у жанрі малої прози. Саме через таку мовну прискіпливість і фаховість П. Куліш довірив йому вичитувати і правити варіант першого перекладу україномовної Біблії, над якою вони працювали разом з Іваном Пулюєм. Після смерті П. Куліша І. Нечуй продовжував співпрацю із дружиною П. Куліша, О. Білозерською (Ганною Барвінок), і закінчив цей переклад, зокрема його четверту частину.

У 60-х роках він написав комедію "Жизнь пропив, долю проспав" і повість "Наймит Яріш Джеря". Працюючи в Полтавській семінарії, пише повість "Дві московки", оповідання "Панас Круть" та велика стаття "Світогляд українського народу в прикладі до сьогочасності" (про витoki міфологічного світобачення українців).

З 1873 р. – робота у чоловічій гімназії м. Кишинєва викладачем російської словесності, очолює гурток учителів, які на таємних зібраннях якого обговорювали гострі національні та соціальні проблеми, пропагує українську літературу, за що і потрапляє під таємний нагляд царської жандармерії.

70-ті роки – плідний час написання творів "Хмари", "Маруся Богуславка", "Микола Джеря", "Кайдашева сім'я", "Бурлачка", "Старосвітські батюшки та матушки", "На Кожум'яках", "Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти". До слова: славнозвісна комедія

"За двома зайцями" фактично є переробка для постановки Михайлом Старицьким Нечуєвого твору "На Кожум'яках" і гумор тут – життєствердний, гострий і радісний, і аж ніяк не "низово-шароварний". Після смерті батька, оцінки якого соромився і, можливо, боявся, Іван вже підписує свої твори Нечуй-Левицький.

Зрештою, вже у 1885 покинув викладацьку роботу та переїхав до Києва, де присвячує себе власній творчості. Живе на невелику пенсію, якої ледве вистачає на харчі та плату за квартиру, часто хворіє, рідко виходить у товариство. Київський період творчості – це оповідання "Пропащі", "Афонський пройдисвіт", казка "Скривджені", повість "Поміж порогами". Але це далеко не все. На початку ХХ ст. він звертається до малої прози, пише здебільшого статті, нариси, зокрема статті "Сорок п'яти роковини смерті Тараса Шевченка" та "Українська поезія", та лінгвістичні праці "Сучасна часописна мова в Україні" та "Граматику української мови".

Восьмитомник творів І. Нечуя-Левицького, виданий ще за життя самого автора у видавництві С. Єфремова "Вир", містить далеко не всі твори, а в десятитомному радянському виданні, немає найцікавішої його публіцистики і перекладів, що закономірно. Саме публіцистика змушує "почути" і побачити, наскільки далекоглядним і сучасним був автор. Йдеться про твори "Про непотрібність великоруської літератури для України та Слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування)" та "Українство на літературних позвах з Московщиною" – сукупно ці роботи Івана Нечуя формулюють заклик "Геть від Москви!" задовго до того, як то скаже М. Хвильовий. Ця публіцистика якраз спростовує закиди В. Дорошкевича та Д. Донцова про аполітичність і пасивність І. Нечуя.

Пізніше, після смерті письменника, С. Єфремов напише досить суб'єктивну біографію, яка стане основою для багатьох послідовників життєпису Івана Нечуя (Єфремов С. "Іван Левицький Нечуй" Лейпциг, 1925), а деякі моменти спростуються аж ось, у ХХІ ст., у сучасній роботі М. Тарнавського "Нечуваний Нечуй" (Laurus, 2016), де біограф показав долю письменника, на якому досі висить ярлик "співця села", "неотесаного провінціала і відстороненого від світу самітника", і не стільки надати нову інформацію, скільки змінити ставлення до того, що ми знаємо про епоху і письменника в ній. Власне, ця версія біографії і розвінчує єфремівську: "Незнаного Нечуя, чий портрет змальовано у цьому томі, не треба відкривати – він ховається у нас під носом" (М. Тарнавський).

Фінансові негаразди і навіть злидні особливо відчутними були у київській період життя письменника. Жив Іван Нечуй-Левицький у

маленькій квартирі на Пушкінській вулиці, з внутрішнім двориком, маленьким садом і навіть пасікою, а влітку виїздив до родичів у село або до Білої Церкви на гостини. До останнього дня працював над завершенням літературних праць. Останні дні життя Іван Нечуй провів у Дегтерівському шпиталі для одиноких людей. Поховано письменника на Байковому кладовищі.

Cherchez la femme, або Жінки в жимті Івана Нечуя

Біографи називають письменника самотнім, одинаком, відлюдьком, диваком у поведінці тощо. Тим не менш, М. Тарнавський наголосив, що "увага до жіноцтва і його чуттєвих і любовних утіх – певно, найвизначніша риса нечуєвої творчості...". Видається дуже мало ймовірним відсутність історії любові, скоріше йдеться про втаємниченість цієї сфери його життя, а відомо справді мало, хоча він тривалий час працював у жіночих навчальних закладах Польщі, мав нагоду спілкування із освіченими жінками інтелігентного кола, був цікавим ерудованим співрозмовником. У Марії Грінченко, у спогадах якої з'ясовуються деякі моменти із особистого життя Івана Нечуя часів його перебування у місті Седлеці, є і свідчення про кохання. Як пише авторка, якось на питання "чи кохав він?" була відповідь: "Кохав, аж двічі... як у Седлеці вчителював. А одружитися не судилось. З першою директор не порадив. Як дочувся, що я залицяюся, так покликав мене і спитав, чи правда? Я сказав, що правда і що хочу з нею одружитися. А він каже: не годиться педагогові дружити з такою, що амазонкою з офіцерами і кататися їздить. І одружившись їздитиме! Який же це приклад юношеству? Так як почав, як почав, то таки й розраяв. – А з другою ж чому не одружилися? – З другою сестра розраяла, каже: "Як ти житимеш із сім'єю на своє жалування? Та ще жінка схоче по балах їздити, та треба їй убори справляти. Де ти грошей набереш?" І з цією розраяла. А я вже зовсім був злагодився. І в Варшаву їздив: одержі насправляв і рояль купив оцей, що й зараз у мене. Добре, що хоч їй ще не признавався..." (Грінченкова М. Спогади про Івана Нечуя-Левицького, 1924).

Про кого йшлося у першому випадку – достеменно невідомо, але раптова зміна місця роботи (хоч сам Нечуй причиною зміни місця праці вказував своє небажання сприяти русифікації польського середовища), виїзд до Кишинева на викладацьку роботу, дає також підстави для роздумів. Друге ж кохання Івана Нечуя, це, найбільш імовірно, Надія Сольська, знатного роду жінка, рідна сестра його шкільного товариша, з якою вони навіть були кумами (деякі біографи письменника зазначають і кумівство як причину неможливості вінчання). А можливо, це просто "механічне серце" Нечуєве не здатне було кохати (П. Яценко).

Біографія як жанр сьогодні переживає нову хвилю інтересу і досліду, виходить за межі власне текстів, а бай-опіки нон-фікшн рівня набувають популярності, і українська культура тут – не виняток. Сучасні, живі, цікаві і в суті своїй метамодернові пошуки на теренах популяризації української літератури сьогодні видаються такими, що надихають на нове сприйняття української класики поза радянським соцреалістичним каноном. Тут і нова хвиля видання класики (видавництво "Основи" мають розкішні версії оформлення творів І. Нечуя, Лесі Українки, Т. Шевченка, В. Підмогильного, І. Багряного), і власне жанрові експерименти як варіант виходу за межі узвичаєного сприйняття відомої постаті. Не виняток тут і постать І. Нечуя, зокрема цікавий стартап Петра Яценка "Нечуй. Немов. Небач" (Піраміда, 2017). Це якісно нова варіація бай-опіку, за визначенням самого автора – кінороман, "стім-панк адаптація" про життя і творчість І. Нечуя, не в середовищі "село, вишні, садок", а як модернового європейського автора (яким він на свій час і був!), біографія і ціла епоха якого – матеріал для історичної реконструкції.

Наостанок для заохочення сучасному читачеві взяти до рук і перечитати твори Івана Нечуя, ємка цитата М. Бриниха, який вклав до вуст свого доктора Падлюччо пораду: "Як і більшість класиків української літератури XIX століття, Нечуй-Левицький сильно пострадав од дурнуватої радянської інтерпретації його творів, яка – на рівні шкільного безпредела – лишається незмінною. Шото і досі втирають бідним дітлахам про класову боротьбу й тяжке життя спершу закріпаченого, а потім розкріпаченого селянства, товчуть у ступі похабні ідейки нащот "передчуття народної грози". Все це булшіт, любі брати і сестри, тому забудьте, шо ви колись читали в школі про Кайдашів – перечитайте знову, без потреби здавать екзамен. Це Атлантида, і вона досі під водою. От вам акваланг – нирайте!" (стиль збережено за: Михайло Бриних "Шидеври Української літератури. Хрестоматія" (Laurus, 2013)).

Література

1. Підмогильний В. Іван Левицький-Нечуй: Спроба психоаналізу творчості. Київ, 1927.
2. Єфремов С. Іван Левицький Нечуй. Лейпциг, 1925.
3. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Київ: Вид-во "Laurus", 2016.
4. Грінченкова М. Спогади про Івана Нечуя-Левицького. Київ, 1924.
5. Яценко П. Нечуй. Немов. Небач. Київ: Вид-во "Піраміда". 2017.
6. Бриних М. Шидеври Української літератури. Хрестоматія. Київ: Вид-во "Laurus", 2013.

Literatura

1. Pidmogy`l`ny`j V. Ivan Levy`cz`ky`j-Nechuj: Sproba psy`xoanalizy` tvorchosti. – K., 1927.
 2. Yefremov S. Ivan Levy`cz`ky`j Nechuj. – Lejpcy`g, 1925.
 3. Tarnavs`ky`j M. Nechuvany`j Nechuj. – Vy`d-vo "Laurus". – K., 2016.
 4. Grinchenkova M. Spogady` pro Ivana Nechuya-Levy`cz`kogo. – K., 1924.
 5. Yacenko P. Nechuj. Nemov. Nebach. – Vy`d-vo "Piramida". – K., 2017.
 6. Bry`ny`x M. Shy`devry` Vkrayins`koyi literatury`. Xrestomatiya. – Vy`d-vo "Laurus". – K., 2013.
-

Е. П. Исаенко

кандидат филологических наук, доцент кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

**Иван Нечуй-Левицкий: по-чу-ти "механическое сердце"
(к 180-летию писателя)**

Статья посвящена личности Ивана Нечуй-Левицкого, в частности годовщине со дня рождения известного украинского писателя, творческое наследие которого сегодня недооценено, а новейшие биографические труды, посвященные его биографии недостаточно известны широкой общественности.

Ключевые слова: биография, проза, роман, канон.

K. P. Isaenko

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

**Ivan Nechui-Levizky: to hear "mechanical heart"
(to the 180-th anniversary of the wizard)**

The article is devoted to the figure of Ivan Nechuy-Levytsky, in particular the anniversary of the birth of the famous Ukrainian prose writer, whose creative heritage is underestimated today, and the latest biographical works devoted to his biography are not well-known to the general public.

Key words: biography, prose, novel, canon.

УДК 821.161.1

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-26-41

Г. В. Самойленко

доктор филологических наук, профессор кафедры славянской филологии,
компаративистики и перевода

Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

А. И. Матяш

студентка II курса магистратуры филологического факультета

Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Средства художественной выразительности в произведениях В. Высоцкого на нравственную проблематику

В статье на основе анализа песенного творчества В. Высоцкого раскрываются нравственные аспекты жизни общества, к которым обращается поэт. Подчёркивается значимость средств художественной выразительности при решении В. Высоцким проблем нравственного характера. Среди наиболее употребительных методов выделяются олицетворения, метафоры, аллюзии, эпитеты, сравнения. Кроме общеизвестных художественных приёмов, которые встречаются в литературе, отмечается использование оригинальных авторских, таких как: контаминация фразеологизмов, внутренняя рифма, употребление лексики определённых социальных групп, просторечной лексики и др. Применение принципа единства формы и содержания дало возможность глубже понять то, чем жил поэт, что он отстаивал в своей жизни и против чего боролся. Поиски художественных приёмов выразительности помогают понять значимость произведений В. Высоцкого в истории литературы, почувствовать свежесть и оригинальность, а также их актуальность и для нашего времени.

Ключевые слова: художественная специфика, В. Высоцкий, нравственность, свобода, самоотверженность, лирический герой, автобиографические черты.

О нравственности в подлинном значении этого понятия, а точнее целой категории, современному человеку известно мало и прежде всего потому, что истинное значение нравственности в настоящее время очень сильно искажено. На сегодняшний день понятие нравственности, по большей части модифицированное, отражает исключительно поверхностную сторону данной категории, а не глубинную суть в общественном и индивидуальном сознании.

Одной из центральных тем творчества В. Высоцкого является проблема нравственности. Данная тема частично освещена в крити-

ческих работах литературоведов (О. Шилина, С. Свиридов, А. Скобелев, С. Шаулов, В. Попов и др.), однако остаётся актуальной и сегодня.

Говоря о художественном своеобразии песенного творчества В. Высоцкого, можно отметить большое количество индивидуальных особенностей в произведениях автора. К наиболее часто встречаемым относятся: аллюзии к образам античности, обращение к лексике определённого круга лиц, социальной группы, употребление ярких метафор и других тропов, жанровое многообразие и др.

Для раскрытия нравственных проблем в своём творчестве В. Высоцкий использует несколько типов лирического героя. Их можно условно поделить на три группы: в первой группе наблюдаем за лирическим героем, который максимально близок автору, в этом образе прослеживаются конкретные автобиографические черты.

Нравственные проблемы земли, мира стихий и специфика их художественного решения

Проблема нравственного, гуманного отношения к земле, природе, миру стихий, соотносится с древней жизнью славян, которые наделяли окружающий мир живой душой. Данная тема сложна и многозначна. В своих произведениях В. Высоцкий часто персонифицировал землю, природу. В песне "Расстрел горного эха" поэт говорит о физическом явлении, как о друге, который поможет в трудной ситуации, спасёт как от одиночества, так и от опасности. Автор олицетворяет весёлое горное эхо. Лирический герой песни не понимает, что могло подвигнуть людей на бесчеловечный поступок:

*Должно быть, не люди, напившись дурмана и зелья
<...> Пришли умертвить, обеззвучить живое ущелье.
("Расстрел горного эха", 1974) [4, с. 156]*

В последней строке В. Высоцкий сравнивает камни скал со слезами, это указывает на чувства героя, который не остаётся равнодушным к миру природы.

Подобно верованиям славянской мифологии В. Высоцкий отождествляет землю с матерью в другом стихотворении:

*Материнства не взять у земли,
Не отнять, как не вычерпать моря.
("Песня о земле", 1969) [4, с. 118]*

И далее В. Высоцкий добавляет, что "она почернела от горя", словно мать, ждущая своих сыновей с фронта. Автор использует книжное слово "зиять" (быть раскрытым, обнаруживая глубину), сравнивая воронки на земле с ранами человека. Поэт показывает, насколько матери-земле небезразлична судьба народа. Мы также можем заметить отношение самого автора к земле, выраженное в

метафоре: "*Ведь земля – это наша душа, / Сапогами не вытоптать душу*". Использование перекрёстной рифмовки позволяет лучше передать читателю необходимое настроение.

В произведении "*Так случилось – мужчины ушли...*" (1972) [2, с. 34] поэт показывает с помощью метафоры: "*Вытекают из колося зёрна / Это слёзы несжатых полей*", что земля равнодушна к людям, она сопереживает тем, кто вынужден покинуть родной край, чтобы защитить его от потерь. В. Высоцкий использует олицетворение: "*Ивы плачут по вас, / И без ваших улыбок бледнеют и сохнут рябины*", чтобы продемонстрировать, насколько окружающая среда, а с ней и все люди, ждут возвращения близких с фронта.

Проблема войны, но не между людьми, а между сезонами: зимой и весной, затронута в стихотворении "*Проделав брешь в затишье*" (1972) [3, с. 57–58]. Автор с уважением относится к временам года. Поэт использует сравнение: "*Как с языка собаки, / Стекает с крыши слюна*" – чтобы указать на превосходство "армии" весны. В. Высоцкий акцентирует внимание слушателя на силе мороза с помощью использования олицетворения "*зимний генерал*". В русской культуре принято считать белый цвет – цветом чистоты, непорочности. В данной песне белый цвет символизирует тьму, отождествлённую с "войском" зимы.

Обращаясь к стихотворениям В. Высоцкого, связанным с образами земли, сил природы, мы можем заметить не только влияние человека на эти образы, но и обратную связь. Люди и стихии проявляют гуманность, нравственные черты по отношению друг к другу.

Благородство и честность в лирике В. Высоцкого

Существует множество качеств, которые способствуют становлению нравственной личности. К ним относятся такие как честность и открытость, патриотизм, гуманизм, уважение, верность и др. Мы попытаемся раскрыть и определить авторское толкование этих вечных понятий, встречающихся в жизни человека.

Проблемы благородства, честности в творчестве В. Высоцкого затронуты с разных сторон. В военных песнях автор раскрывает свои нравственные идеалы. Его произведения подтверждают самоотверженность поступков героев ради блага Родины:

А я для того свой покинул окоп,

Чтоб не было вовсе потопла...

("Сыновья уходят в бой", 1969) [4, с. 119]

Метафорическое понятие *потопла* В. Высоцкий использует для того, чтобы в полной мере показать разрушительную силу, которой предстоит противостоять лирическому герою. Автор указывает на

жертву, которую совершает солдат ради сохранения жизни других людей:

*Что всё же конец мой – ещё не конец,
Конец – это чьё-то начало* [4, с. 119].

Проблема жизни и смерти не нова в литературе. Жертвенность героя ради спасения жизни других характерна и для Морозки из романа А. Фадеева, и Сотникова из одноимённой повести В. Быкова. На эту особенность человеческого подвига обращает внимание и В. Высоцкий, внося в это понимание новый оттенок. Он раскрывает желание персонажей защитить будущие поколения, которое стоит выше желания жить – солдат подставляется под пулю, чтобы спасти будущее:

*Но на запад, на запад ползёт батальон,
Чтобы солнце взошло на востоке.
("Мы вращаем землю", 1972) [4, с. 127]*

Эта же мысль звучит и в песне *"Так случилось – мужчины ушли..."* (1972) [2, с. 34], где мужчины беззаветно покинули дом ради того, чтобы обеспечить мирное будущее, поэт усиливает её очень зримой метафорой: *"Растворились в дорожной пыли"*.

Каждый свой концерт Владимир Высоцкий либо начинал, либо заканчивал песней *"Братские могилы"* (1964) [4, с. 130]. Поэт рассказывает слушателю, насколько желанна была Победа: при всём том, что солдаты понимали, что не всем из них удастся вернуться домой, их дух не был сломлен. В. Высоцкий усиливает это эпитетом: *"Горящее сердце солдата"*. Автор использует кольцевую композицию, помогающую сконцентрировать внимание читателя на стихотворном пространстве.

Когда шла Великая Отечественная война, родители были на фронте, от этого времени В. Высоцкого остались только детские впечатления, но они были незабываемыми. И поэт, повествуя о войне, вспоминает о них в *"Балладе о детстве"*. Автор показывает, что даже самые маленькие жители страны были увлечены желанием бороться за свою Родину, беречь её от оккупантов, используя при этом метафору:

*Все – от нас до почти годовалых
Толковищу вели до кровянки,
<...> Ребятишкам хотелось под танки.
("Балладе о детстве", 1975) [3, с. 82–84]*

Не только в военной лирике затронуты нравственные проблемы общества. В. Высоцкий говорит о жертвенности поступков творческих личностей в песне *"О поэтах и кликушах"*. Рассматривая стихотворе-

ние в контексте исторической эпохи, мы понимаем, насколько опасно было высказывать своё мнение, отличное от мнения властей: *"Зарезанный за то, что был опасен"*. Автор подчёркивает стремление поэтов к выражению собственных нравственных идеалов, используя при этом сравнение:

*Поэты ходят пятками по лезвию ножа
И режут в кровь свои босые души.*

(*"О поэтах и кликушах"*, 1971) [3, с. 172–173]

Продолжение нравственной проблемы честности наблюдаем в стихотворении *"Корабли постоят"*. Чтобы глубже её раскрыть, поэт сравнивает лирического героя с кораблём, который уходит в плавание и через время возвращается: *"Я, конечно, сплыву – не пройдёт и полгода"*. В. Высоцкий честен со своими слушателями. Текст песни даёт нам возможность понять, что в сложное время борьбы иногда бывает так, что:

Возвращаются все – кроме тех, кто нужней.

(*"Корабли постоят"*, 1966) [4, с. 204]

Иногда Владимир Высоцкий отождествляет себя с лирическим героем, в частности в песне *"Я все вопросы освещу сполна"* (1971). Мы понимаем, что персонаж максимально честен в своих высказываниях. И часто поэт эту мысль подтверждает крылатым выражением: *"Как на духу попу в исповедальне!"* Поэт утверждает, что в его произведениях нет скрытого смысла, подтверждая это упоминанием о древнегреческом поэте-баснописце: *"Во мне Эзоп не воскресал, / ... А что имел в виду – то написал"* [2, с. 78].

Песня *"В темноте"* была написана В. Высоцким для к/ф *"Сыновья уходят в бой"*, но в фильм не вошла. Под темнотой лирический герой понимает войну. Ему страшно идти воевать – его сердце стучит с переборами от одной мысли о войне: впереди его ждут багровые от крови закаты, однако он готов двигаться вперёд, чтобы защитить своих родных и близких:

Только мне выбирать не приходится,

Очень нужен я там, в темноте!

(*"В темноте"*, 1969) [3, с. 101]

Герой верит в победу над врагом, он сравнивает войну с плохой погодой, но ведь и она когда-то *"распогодится"*, и тогда он вернётся домой к мирной жизни.

Ещё одним произведением В. Высоцкого, в котором раскрывается нравственная проблема честности, является песня *"Парус"*. Душа лирического героя наполнена переживаниями, тревогами. Он понимает, что виноват в происшествии:

... Порвали парус!

Каюсь, каюсь, каюсь...

("Парус", 1966) [3, с. 25]

Но это понимание шире личностного, герой чувствует свою ответственность за будущее. Сам автор в одном из интервью сказал, что *"... это просто набор беспокойных фраз, это о нашей причастности и ответственности за всё, что происходит в этой жизни, в мире этом, на всём, теперь таком маленьком, нашем шаре..."* [1].

Как видим, в стихотворениях и песнях В. Высоцкого часто личные переживания, чувства становятся основой для раскрытия проблемы, однако не эти частности являются главными, а то, что вытекает из этого и становится общественно значимым.

Осуждение недостатков как противоположность нравственности во многих произведениях В. Высоцкого ярко выражена проблема осуждения человеческих недостатков. В некоторых стихотворениях лирические герои прямо высказывают неодобрительное мнение об окружающих людях. Так, в песне *"Диалог у телевизора"* мы наблюдаем за диалогом лирических героев: Вани и Зины. Зина, осуждая друзей своего мужа, сравнивает их с клоунами: *"Рот – хоть завязочки пришей / ...размалёваны, / И голос, как у алкашей"* (*"Диалог у телевизора"*, 1973) [4, с. 178-180] и далее расширяет его, указывая на сходство с шурином: *"... такая ж пьянь"*. В строках: *"Все дружья такая рвань / И пьют всегда в такую рань"* мы ощущаем негативное отношение к друзьям мужа. Автор при этом использует метафору: *"В клубе так скакал"*, раскрывающую оценку подчинённого по отношению к начальнику. В данном случае уместно задать вопрос: *а судьи кто?* Поэт указывает на то, что в большинстве случаев люди, которые осуждают окружающих, выглядят подобно осуждённому ими: *"Сама намазана, прокурена"*.

Благодаря употреблению негативно эмоционально окрашенной просторечной лексики, такой как *размалёваны, алкаши, пьянь, намазана, сваргань, напяль, ихних, образин*, вместе с лексикой с уменьшительно-ласкательными суффиксами: *завязочки, попугайчики, маечка, акробатики, гимнасточка* мы можем судить об ироничности изображённой ситуации. Лирические герои находятся в том же положении, что и осуждаемые ними люди. Они потеряли интерес к своей жизни, поэтому пытаются найти что-то близкое для себя в чужой жизни.

Обращаясь к стихотворению В. Высоцкого *"Всё относительно"*, мы наблюдаем, насколько меняется мнение других персонажей о лирическом герое в зависимости от того, во что он одет: одежду, в которой люди ходили в каменном веке, рыцарские доспехи. Общество судит героя по изменению внешнего облика, в то время, когда он остаётся прежним:

"Да это же просто другой человек!"

А я – тот же самый.

("Всё относительно", 1966) [2, с. 76]

В первой строке данной песни оговорена идея всего произведения: *"О вкусах не спорят, есть тысяча мнений"*. Несмотря на предпочтения отдельной личности, человеческой натуре, в особенности женщинам: *"шепчутся дамы"*, присуще обсуждать правильность, уместность выбранного наряда. Опираясь на эти строки, мы можем утверждать, что окружающие изначально осуждают отдельную личность, обращая внимание только на внешние факторы: черты лица, опрятность, соответствие одежды моде. Но автор подчёркивает названием стихотворения, что в жизни всё относительно. Ведь слова *"тот самый"* можно понимать и в значении неизменный, принципиальный, хотя и одет по старинке.

Лирический герой стихотворения *"Что же ты, зараза"* (1961) [4, с. 39] осуждает любимую женщину. Для обозначения нравственного и духовного падения девушки автор устами героя произносит нелестные слова-характеристики, которые он употребляет в качестве обращения: *зараза, падла, стерва, шалава*. Однако сам герой указывает, что не возражает против измен в том случае, если любимая изменяет с его друзьями: Колькой или Славкой. В случае измены с Витькой с Первой Перьяславки – угрожает сломать ноги или залить цементом. Таким образом, поэт подчёркивает, что лирический герой песни сам морально падший человек. Подобная безнравственность касается не только простых людей, но и носителей законности. Бытовой эпизод набирает смысл более глубокого нравственного падения людей, которые в угоду себе готовы пойти на безнравственные поступки.

Эту мысль подтверждает судьба лирического героя стихотворения В. Высоцкого *"Рецидивист"* (1963) [4, с. 47] по фамилии Сергеев, который был оклеветан и задержан лишь потому, что милиции нужно было выполнить *"семилетний план поимки хулиганов и бандитов"*. Эта фраза ассоциируется с понятием в жизни советского общества *"семилетнего плана развития народного хозяйства СССР (1959–1965)"*. Автор использует фразеологизм: *"... я потел, я лез из кожи"*, чтобы показать желание лирического героя оправдать себя. Несмотря на все старания, он был признан вором-рецидивистом. В этом определении чувствуется глубокий сарказм.

Проблема нравственной свободы в песенном творчестве В. Высоцкого

Одной из центральных тем песенной лирики В. Высоцкого является *"свобода"*, которая в его осмыслении набирает различные

оттенки. Слово "свобода" – понятие многозначное. Оно сопоставимо с такими понятиями, как воля, отсутствие зависимости от внешних факторов. Нравственная свобода в нашем понимании определяется как стремление человека к власти над своими поступками, превращение моральных требований во внутренние убеждения. Попытаемся проблему свободы в песенном творчестве В. Высоцкого рассмотреть в нескольких её аспектах.

В большинстве стихотворений наблюдается отождествление понятий свобода и воля, что характерно для произведения *"И душа и голова, кажись, болит"* (1969) [3, с. 311], в котором наблюдаем тягу лирического героя к свободе: *"Двести тыщ – тому, кто меня вызволит!"* Ему некомфортно в этом теле, в этом месте – душа и голова болят. Чтобы показать, на что готов лирический герой, чтобы получить *"глоток другого воздуха"* и бросить всё в один момент, автор использует гиперболу: *"Я б отсюда в тапочках в тайгу сбежал"*, лишь бы ощутить спокойствие. В ином случае герой готов превратиться в дикого зверя: *"Где-нибудь зарожусь – и завою!"*

В некоторых песнях В. Высоцкий, в частности в песне *"В тайгу"* (1970) [3, с. 38], подчёркивает, что люди, независимо от их положения в обществе, готовы бежать от цивилизации, технического прогресса, больше почувствовать свободу от социальных оков, дать волю тем переживаниям, что спрятаны внутри: *"За решёткой из деревьев – но на воле!"* Используя метафору, автор указывает на принадлежность человека к животному миру. Деревья ограждают лирического героя песни от общественного мнения, проблем. Только здесь, в тайге, он может быть свободен, автор подчёркивает это с помощью метафоры: *"Воздух ем, жую, глотаю"*, указывает читателю на "дефицит" свободы в жизни лирического героя. Данное стихотворение является логическим продолжением стихотворения *"И душа и голова, кажись, болит"*.

Не хочет возвращаться в город и лирический герой стихотворения *"Прощание с горами"*, ведь его сердце принадлежит горам. Свобода, которую он ощущает на покорённых вершинах, не может ни с чем сравниться. Она побуждает к переосмыслению жизни, к творчеству:

Сколько слов и надежд, сколько песен и тем

Горы будят у нас – и зовут нас остаться!

("Прощание с горами", 1966) [4, с. 140]

В. Высоцкий акцентирует внимание слушателей на том, что вопреки желанием, люди должны возвращаться к повседневным заботам, поэтому лирический герой спускается с гор.

Уже в первых словах песни *"Цыган кричал, коня менял"* (1970) [3, с. 281] автор акцентирует внимание на воле, как на способе

существования: цыгане – кочующий народ, который не покорился рабству. Лирический герой говорит, что не подходит на роль хозяина людям и лошадям. В строках: *"С конем живётся вольно. / Не делай из меня меня, / С меня – меня довольно!"* автор подчёркивает, что нельзя переделать человека, сделать его вольным, если он никогда её не ощущал. Очень удачно в этом отношении словосочетание *"из меня меня"*. В этой тавтологии проявляется весь смысл произведения.

Подобное разочарование героя мы наблюдаем и в песне *"Так оно и есть"* (1964) [3, с. 272]. После освобождения из лагеря он заявляет: *"Так зачем я так долго стремился на волю"*. И к этому он приходит, столкнувшись с людьми, которые были непохожие на людей, проявляли к другим равнодушие. Благодаря использованию такого эпитета, как *"чёрные лица"*, читатель осознаёт безысходность положения. Герой понимает, что свободы нет и за пределами лагеря: если послушаться приказа, нарушить закон и особенно если выразить своё мнение, отличное от мнения властей, исход один – лишение свободы.

Актуальной для творчества В. Высоцкого была проблема свободы слова. Анализируя стихотворение *"Серебряные струны"*, мы сравниваем поэта с лирическим героем. Песни В. Высоцкого долгое время не печатали. В словах лирического героя: *"Но гитару унесли – с нею и свободу"* отображены чувства автора. Возможность донести своё понимание свободы – это значит стать голосом народа, и это очень важно для героя. Гитара в стихотворении становится символом всего творчества: забрать гитару – значит лишить возможности выражать себя, лишить свободы. Лирический герой готов пожертвовать жизнью ради того, чтобы продолжало жить его творчество:

*Перережьте горло мне, перережьте вены,
Только не порвите серебряные струны!*
(*"Серебряные струны"*, 1963) [3, с. 64]

Свобода выбора, по мнению автора, является средством для достижения высшей цели – воли, и на это указывает песня с очень выразительным названием, заставляющая читателей задуматься, – *"Белое безмолвие"*. Для усиления этой мысли он использует сравнение: *"И найдут они счастье птичье, / Как награду за дерзкий полёт!"* Поэт проводит параллель между счастьем человека и птиц. Если для птиц счастье – быть свободными, т.е. вольными, то для людей – услышанными и понятыми:

*Но наградою нам за безмолвие
Обязательно будет звук!*
(*"Белое безмолвие"*, 1972) [4, с. 143]

Жизнь сложна, и она иногда преподносит сюрпризы. И в этих случаях герой должен сделать выбор. Так, в песне "Свой остров" (1970) [4, с. 93] автор подчёркивает, что, несмотря на то, что судьба определена заранее: "Нагадали, что найду материк". Но в жизни иногда бывает по-другому. Она может повернуть человека в поисках того, что ему ближе. Лирический герой может сделать выбор, руководствуясь уже своими предпочтениями: "Мне понравилось искать острова". Исходя из названия произведения, мы можем судить о том, что человек волен выбирать то, что ему ближе по духу – "своё". И главное найти в жизни тот "остров", о котором ты мечтал. Свобода выбора безгранична. Главное, чтобы этот выбор был правильным.

Большинство людей, имея свободу, не знают, что с ней делать, имея возможность выбора – не могут определиться. Эта мысль звучит в стихотворении "Дайте собакам мяса". Для подтверждения своей мысли поэт использует отрицательную частицу *не*: *не подрались, не боится, нету колосьев*; префикс *раз-*: *разъединиться*. С одной стороны, мы видим тягу лирического героя к вольной жизни: "Дайте же мне свободу!", при этом автор использует восклицательную интонацию, повелительное наклонение (*дайте, ставьте, бросайте*), усиливая мысль об ощущении непреодолимости желания. Но, с другой стороны, мы замечаем растерянность героя, получившего это желаемое:

*Мне вчера дали свободу –
Что я с ней делать буду?!*

(*"Дайте собакам мяса"*, 1965) [4, с. 99]

Помимо стихотворений о свободе у В. Высоцкого присутствуют произведения об отсутствии свободы, об этом говорит поэт в песне "Мой чёрный человек в костюме сером". Название очень интересное, сочетание чёрного и серого. Да и само наименование "чёрный человек" напоминает нам произведение С. Есенина. Лирический герой, подчёркивает автор, не выбирал свой путь, это творчество, и другого пути ему не надо, ибо творчество – основная составляющая его жизни:

*Мой путь один, всего один, ребята, –
Мне выбора, по счастью, не дано.*

(*"Мой чёрный человек в костюме сером"*, 1979) [4, с. 69]

Но творчество может быть свободным только в свободном обществе, и в этом стихотворении автор прибегает к сравнению: трёхкомнатную квартиру с камерой, и это позволяет читателю понять, насколько может быть ограничено существование свободы творчества.

В. Высоцкий неоднократно в своих стихотворениях прибегает к сравнениям с животным миром. Иногда они выступают героями

песен, как в песне *"Бег иноходца"* (1970) [4, с. 74–75], где лирическим героем выступает лошадь. Но здесь автор проводит параллель между обузданным животным и несвободным человеком, их желаниями: *"Я согласен бегать в табуне – / Но не под седлом и без узды!"* Рассматривая произведение в контексте исторической эпохи, можно заметить, что прототипом лирического героя выступает сам автор. Табун сопоставим с советским государством. Поэт пишет, что готов жить в этой стране, но он не может сосуществовать с гнётом властей-наездников, которые *"у трибун в цене"*: *"Но наездник мой всегда на мне, – / Стременами лупит мне под дых"*.

Последним стихотворением, написанным В. Высоцким, называют стихотворение *"И снизу лёд, и сверху. Маюсь между"* (1980) [3, с. 342]. Строка, выступающая названием песни, показывает нам, что лирический герой находится в затруднительном положении (образ льда сопоставим с заточением) – простого выхода нет. Герой стремится к развитию: *"Лёд надо мною, надломись и тресни!"* Он желает освободиться от оков, чтобы двигаться вперёд, вверх; чтобы встретиться с любимой, о которой никогда не забывал: *"Всё помня, даже старые стихи"*.

Одной из наиболее часто встречаемых тем в творчестве В. Высоцкого является тема заключения под стражу. Так, в песне *"За хлеб и воду"* поэт рассказывает об освобождении лирического героя из тюрьмы. Всё произведение пронизано ироничными мотивами благодарности:

*За хлеб и воду и за свободу –
Спасибо нашему советскому народу!
За ночи в тюрьмах, допросы в МУРе –
Спасибо нашей городской прокуратуре!
("За хлеб и воду", 1963) [3, с. 113–114]*

Таким способом В. Высоцкий обыгрывает идеологические штампы, такого вида как *"Спасибо товарищу Сталину за..."* и др., что носит саркастический характер.

В. Высоцкий раскрывает проблему абсолютной свободы, т.е. воли в песне *"Весёлая покойница"* (1970) [3, с. 245–246]. Автор указывает, что, только умерев, человек освобождается от всех хлопот, тревог, опасностей, любых зависимостей. Поэт использует фразеологизм: *"все мы ходим под богом"*, чтобы указать на зависимость живых членов общества от внешних факторов. Таким образом, В. Высоцкий доказывает, что нравственная свобода присуща только тем людям, которые соблюдают высокие нравственные принципы.

В творчестве В. Высоцкого понятие свободы занимает одно из главных мест. Лирический герой стремится освободиться от любых

зависимостей, обрести душевный покой ради своего развития. По словам литературоведов А. В. Скобелева и С. М. Шаулова, поэт продемонстрировал своей жизнью и творчеством, каким должен быть нравственный человек: "Он может и обязан быть свободным или, по крайней мере, освобождающимся, преодолевающим ради общего блага всевозможные пределы, свободу ограждающие. И такое понимание человека есть в конечном итоге уже единое основание как этики, так и эстетики Владимира Высоцкого" [5, с. 92].

Обращаясь к теме нравственности, Владимир Высоцкий старался показать, что проблемы были злободневными и требовали его отклика на них.

Развитие нравственных качеств лирического героя

Персонажи стихотворений В. Высоцкого показаны в динамике. Развитие нравственных качеств лирического героя происходит постепенно.

В раннем творчестве поэта мы наблюдаем нравственное падение персонажа. В этом отношении примечательна песня "*Я женщин не бил до семнадцати лет*" (1963) [4, с. 48]. Лирический герой признаётся, что раньше он был противником насилия в быту, но в один момент совершил низкий поступок – ударил женщину по лицу. И эту женщину он называет *шалавой*, указывая на греховность её образа жизни. Хотя прямого указания на её осуждение лирическим героем нет, мы можем понять это только из контекста. Кроме того, сам герой здесь выступает не менее порочным, чем эта женщина: персонаж "*удавил*" вчера Славку, с которым ему изменила женщина, после этого – избил эту женщину. Лирический герой оскорбил себя своим поступком и более не возвращался к нравственной, гуманной жизни: он говорит, что ежедневно бьёт *шалав*.

Лирический герой В. Высоцкого признаётся, что пить с друзьями ему интереснее, чем проводить время с женой (автор не упоминает жену, это мы понимаем из контекста) в песне "*Ну о чём с тобою говорить*" (1964). Поэт использует контаминацию фразеологизмов "пороть чушь" и "нести ахиною" для того, чтобы подчеркнуть насколько нелепыми персонаж считает темы разговоров женщины. Герой привык говорить всё прямо и грубо, решать проблемы "*глоткой*" – криком, спором. Для того, чтобы лучше понимать мужа, персонаж даёт совет: "*Повышай своё образование!*" [3, с. 9].

Персонаж песни "*Жертва телевидения*" сравнивает появление телевизора в доме с освобождением от дефицита информации. Высоцкий использует аллюзию к образу Петра I из поэмы А. С. Пушкина "Медный всадник":

Мне будто дверь в целый мир прорубили.
(*"Жертва телевидения"*, 1972) [3, с. 165–166]

Мы наблюдаем за восторгом лирического героя. Подобно каждому из нас, персонаж радуется новому, ранее неизвестному, понемногу теряя здравый рассудок. Потеря собственного мнения героя приводит его к зависимости от телевидения. Находясь в плену голубого экрана, персонаж более не обращает внимания на окружающих его родных людей.

Песня *"Я уехал в Магадан"* [3, с. 153] написана В. Высоцким после поездки в Магадан к другу Игорю Кохановскому весной 1968 года. В ней поэт акцентирует внимание на том, что он редко раскрывает душу, но в данный момент готов это сделать. Он не хочет распространения ложной информации о себе. Владимир Семёнович использует восклицательную интонацию для того, чтобы привлечь внимание аудитории: *"Слушай!"* Поэт делится со слушателями своими переживаниями через слова лирического героя, признаваясь, что изначально пытался убежать от себя. Персонаж устал от безнравственной жизни, ему нужен отдых от всего "грешного", что его окружает.

Пронизано философскими размышлениями и честностью стихотворение В. Высоцкого *"Про первые ряды"* (1970) [3, с. 270–271]. В нём лирический герой размышляет о стремлении к успеху, излагая разные точки зрения. С одной стороны, он считает, что чем ближе человек к "первому ряду", тем это опаснее, ведь сзади проще нанести удар. Но с другой стороны – нельзя долго стоять на месте, нужно постоянно развиваться, ставить более сложные задачи и достигать цели, постепенно "пробиваться" к "первому ряду". В. Высоцкий подчёркивает, что мы не просто живём, мы ежедневно боремся за что-то лучшее для нас. Своей жизнью и творчеством поэт доказал, что благодаря силе духа, характера он достоин "первого ряда".

Мотивами надежды наполнено произведение В. Высоцкого *"Чёрные бушлаты"*. Лирический герой надеется встретить восход солнца, но его работа важнее желаний, поэтому он самоотверженно её выполняет:

Два провода голых, зубами скрипя, зачищаю
(*"Чёрные бушлаты"*, 1972) [4, с. 121]

Персонаж хочет верить, что его поступок подарит возможность другим людям видеть восход в сложное военное время. В образе лирического героя этого стихотворения мы можем заметить образ В. Высоцкого. Как персонаж песни альтруистично выполняет свой долг перед Родиной, защищая её, так и поэт с помощью своего творчества пытается донести скрытую истину народу, не боясь последствий.

Протестом против лжи и лицемерия в повседневной жизни является стихотворение "Маски". Автор акцентирует внимание на притворстве людей, использует гиперболу: "до ушей оскал". Поэт употребляет несколько риторических вопросов, чтобы направить взгляд аудитории к проблеме двуличия:

1. *А вдруг кому-то маска палача
Понравится – и он её не снимет?*
 2. *Что, если дурень свой дурацкий вид
Так и забудет на лице нормальном?!*
 3. *Что, если маски сброшены, а там –
Всё те же полумаски-полулица?*
- ("Маски", 1971) [2, с. 144]

Лирический герой говорит о нравственных качествах, то есть душевной красоте. Он уверен, что поистине прекрасные лица только у честных, порядочных людей и этим людям не нужны маски, им незачем скрываться. Сам персонаж поэзии является высоконравственной личностью, он пытается разглядеть положительные черты в каждом человеке.

Из песни В. Высоцкого "Если где-то в чужой незнакомой ночи" мы узнаём о понимании лирическим героем понятия "дружба". Он готов прийти на помощь товарищу в любой ситуации, невзирая на трудности:

*Может, с пулей в груди ты лежишь в спелой ржи,
в спелой ржи?*

Потерпи! Я иду, и усталости ноги не чувт.

("Если где-то в чужой незнакомой ночи", 1974) [3, с. 231]

Персонаж очень дорожит другом, он просит всеми возможными способами подать знак, лишь бы найти родную душу, чтобы после отправиться в прекрасное место: "Здесь друзья, и цветы".

Обращаясь к песенному творчеству В. Высоцкого разных периодов можно отметить кардинальные изменения в отношении лирического героя к проблемам нравственности. Если в ранней поэзии персонаж действует согласно своим желаниям, не обращая внимания на окружающих, то уже в позднем творчестве поэта происходит переосмысление лирическим героем действительности. Он в большей степени начинает ценить родственные отношения, дружбу, что влияет на развитие нравственных качеств.

В поисках этих приёмов нами были привлечены сборники произведений "Песни, стихотворения, проза" [3], "Нерв" [2] и "Поэзия и проза" [4]. Это дало нам возможность определить не только основную проблематику и выявить многообразие нравственных аспектов, которые затрагивал в своих произведениях Владимир Высоцкий, в част-

ности проблему нравственной свободы, гуманного отношения к земле и силам природы, самоотверженности и честности как в повседневности, так и в критических ситуациях, но и расширить многообразие художественных приёмов раскрытия этих нравственных проблем.

Таким образом, использование нами принципа единства содержания и формы в работе дало возможность глубже понять то, чем жил поэт, что он отстаивал в своей жизни и против чего боролся. Однако не только эта публицистичность лирики поэта интересна, но и поиски художественных приёмов выразительности помогают понять значимость его произведений в истории литературы, почувствовать свежесть и оригинальность, а также её актуальность и для нашего времени.

Литература

1. Вспоминая Владимира Высоцкого / сост. А. Н. Сафонов. Москва: Сов. Россия, 1989. 384 с.
2. Высоцкий В. С. Нерв. Москва: Современник, 1981. 239 с.
3. Высоцкий В. С. Песни, стихотворения, проза. Москва: Эксмо, 2016. 640 с.
4. Высоцкий В. С. Поэзия и проза / отв. ред. А. Крылов, В. Новиков. Москва: Кн. палата, 1989. 448 с.
5. Скобелев А. В., Шаулов С. М. Владимир Высоцкий: Мир и Слово. Воронеж: Логос, 1991. 175 с.

References

1. Remembering Vladimir Vysotsky / Comp. A.N. Safonov. M.: Owls. Russia, 1989. 384 p.
2. Vysotsky V.S. Nerve / V.S. Vysotsky. M.: Sovremennik, 1981. 239 p.
3. Vysotsky V.S. Songs, poems, prose. M.: Eksmo, 2016. 640 p.
4. Vysotsky V.S. Poetry and prose / V.S. Vysotsky; rep. ed. A. Krylov, V. Novikov. M.: KN. Palata, 1989. 448 p.
5. Skobelev A.V., Shaulov S.M. Vladimir Vysotsky: Mir i Slovo. Voronezh: "Logos", 1991. 175 p.

Г. В. Самойленко

доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

А. І. Матяш

студентка II курсу магістратури філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Засоби художньої виразності в творах В. Висоцького на моральну проблематику

У статті на основі аналізу пісенної творчості В. Висоцького розкриваються моральні аспекти життя суспільства, до яких звертається поет. Підкреслюється

значущість засобів художньої виразності у вирішенні В. Висоцьким проблем морального характеру. Серед найбільш уживаних методів виділяються уособлення, метафори, алюзії, епітети, порівняння. Крім загальновідомих художніх прийомів, які зустрічаються в літературі, відзначається використання оригінальних авторських, таких як: контамінація фразеологізмів, внутрішня рима, вживання лексики певних соціальних груп, просторічної лексики та ін. Застосування принципу єдності форми і змісту дало можливість глибше зрозуміти те, чим жив поет, що він відстоював у своєму житті і проти чого боровся. Пошуки художніх прийомів виразності допомагають зрозуміти значущість творів В. Висоцького в історії літератури, відчуті свіжість і оригінальність, а також їх актуальність і для нашого часу.

Ключові слова: художня специфіка, В. Висоцький, моральність, свобода, самовідданість, ліричний герой, автобіографічні риси.

G. V. Samoilenko

Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

A. Matias

second year student of the Master's Degree in Philology Faculty of the Nizhyn Mykola Gogol State University

Means of artistic expression in the works of V. Vysotsky on moral issues

The article is drawing on the analysis of the songs of V. Vysotsky. It reveals the moral aspects of society to which the poet refers. It emphasizes the importance of V. Vysotsky's artistic expression in solving problems of a moral nature. Among the most common methods stand personifications, metaphors, allusions, epithets, comparisons. In addition to the well-known artistic techniques that are found in literature, the use of original style is noted, such as: contamination of idioms, internal rhyme, use of vocabulary of certain social groups, colloquial vocabulary, etc. The use of the principle of unity of form and content made it possible to understand more deeply what the poet lived, that he defended in his life and which he fought against. The search of artistic expressiveness helps to understand the significance of V. Vysotsky's works in the history of literature, to feel the freshness and originality, as well as their relevance for our time.

Key words: artistic originality, V. Vysotsky, morality, freedom, dedication, persona, autobiographical features.

УДК 821.161.1-1.09Блок:27

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-42-51

Т. І. Тверітінова

кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури
Київського університету імені Бориса Грінченка

Поема О. О. Блока "Дванадцять" у дзеркалі християнської критики: pro et contra

У статті аналізується християнська критика поеми О. О. Блока "Дванадцять", яка існувала протягом ХХ століття, але ігнорувалась у радянському літературознавстві. Розглядається інтерпретація поеми філософами та православними релігійними мислителями – сучасниками поета ("Петроградський священник", П. Флоренський, М. Бердяєв, С. Булгаков, Г. Флоровський) та сучасними літературознавцями (А. Пайман, Д. Магомедова, М. Дунаєв, І. Єсаулов) з метою простежити, як оцінювалась поема О. О. Блока в синхронії та діахронії, не стільки в художній, скільки в історіософській перспективі. Предметом дискусійних міркувань стали блоківський демонізм, співставлення "Дванадцяти" з пушкінськими "Бісами", пародійність образу Христа, полеміка "Христос чи антихрист", літургійний підтекст твору.

Ключові слова: О. Блок, поема "Дванадцять", вірш О. Пушкіна "Біси", богословсько-літургійний аналіз.

Поема Блока "Дванадцять", яка була написана в січні 1918 року, протягом майже всього ХХ століття вважалась першою сторінкою в радянській літературі. Політична апропріація цього твору ідеологами революції – А. В. Луначарським, Л. Д. Троцьким та іншими, визнання її як "вищого досягнення Блока", "найвизначнішого твору нашої епохи" [1, с. 25–26] знайшли відгомін у радянських блокознавчих дослідженнях: "герої-червоногвардійці сповнені настроєм боротьби за новий світ і революційної відплати старій Росії" [2, с. 545], "вони – червоногвардійці – виходять із однієї епохи (минуле), проходять крізь історичний час (теперішнє), підходять до нової епохи... зовсім іншими людьми, з новим "життєвим" досвідом і зовсім іншим ставленням до навколишнього світу" [3, с. 202].

Втім, з плином часу в пострадянський період виникає необхідність дослідити та з'ясувати релігійно-філософські аспекти творчості поета, проблеми віри та безвір'я, взаємин інтелігенції та революції. Певною мірою це стосується й поеми "Дванадцять". Незважаючи на

те, що блоківській поемі було присвячено багато наукових розвідок і предметом дослідження ставали найрізноманітніші її аспекти, ми змушені зауважити, що православна критика "Дванадцяти" ще чекає на своє цілеспрямоване наукове дослідження. Проблема знаходиться на тій стадії наукової розробки, коли ми маємо велику кількість розрізнених, хоча й надзвичайно цінних і глибоких спостережень, розсипаних у дослідженні іншої (близької і далекої) проблематики. Цим і був обумовлений вибір нашого дослідження. Мета – з'ясувати та дослідити інтерпретацію поеми Блока "Дванадцять" в літературній та православній критиці ХХ–ХХІ століття. Завдання: простежити, як у релігійній свідомості сприймався блоківський твір сучасниками поета та літературознавцями й богословами порубіжжя ХХ–ХХІ століття. Серед найбільш цікавих праць, які перетинаються з порушеними нами завданнями, варто відзначити праці А. Пайман, М. Дунаєва, І. Єсаулова, Д. Магомедової та інших дослідників.

Відомо, що літературне оточення поета неоднозначно сприйняло "Дванадцять": від різко-негативного (З. М. Гіппіус, Д. С. Мережковський, М. Мінський, І. О. Бунін та ін.), коли вважали, що цей твір негідний блоківської манери письма, а сам автор надто швидко пристосувався до нової влади; до своєрідного змагання в поемі Андрія Белого "Христос воскрес". Але в тому ж 1918 році комісар Театрального відділу нового уряду О. Д. Каменєва відзначила наявність у поемі містики і не радила читати твір зі сцени [4, с. 313].

Втім її поодинокі думка залишилась поза увагою партійних керівників, на відміну від оцінки поеми Блока серед духовенства. Так, анонімний "Петроградський священик", чиє авторство приписується і о. Павлу Флоренському і о. Федору Андрєєву¹, в своїй статті "Про Блока" зауважував, що вона є завершенням блоківського демонізму й за літературною тематикою близька до пушкінських "Бісів", коли спостерігається однакове видіння бісів у заметіль. Автор статті вказує на пародійний характер поеми: боротьба з церквою, кількість червоногвардійців та їхні імена нагадують імена апостолів, що теж

¹Див. про це в: Фатеев В. А. Флоренский или Андреев? (Еще раз об авторстве доклада о Блоке, приписываемого о. Павлу Флоренскому) // Христианство и русская литература. СПб., 1999. Вып. 3. С. 298–330. Пайман А. Творчество Александра Блока в оценке русских религиозных мыслителей 20–30-х годов / Блоковский сборник. Тарту: ТГУ, Вып. 12. 1993. С. 54–70. Втім доповідь Петроградського священика розміщена в зібранні творів о. П. Флоренського. Див. збірник: Павел Флоренский и символисты. Опыт литературные. Статьи. Переписка / сост., подг. текста и коммент. Е. В. Ивановой. Москва: Языки славянской культуры, 2004.

йшли за Христом: "Ванька – Іоанн, "учень, його ж любляше", Андрюха – Андрій, "Первозванний", Петруха – Петро, "Первоверховний". Поставлені під знак заперечення священник та іконостас, тобто той і те, без кого і без чого не може бути здійснена літургія" [5, с. 604]. А ікона, як відзначає о. Павло Флоренський у своїй статті "Іконостас", це "енергія благодаті Божої", її можна "недооцінювати або переоцінювати, але не застигати на її розумінні тільки як "символа-нагадування" [5, с. 604]. Блок як символіст це добре розумів і, на думку автора статті, свідомо занижував значення іконостаса.

В поемі простежується заперечення христинних заперечень (трьохразове повторення про свободу без хреста та без імені святого), що по суті є другим хрещенням, яке сприймалось як відмова від християнських цінностей. Відсутність святого імені дозволяє бісівській стихії впливати на поведінку і вчинки людей: "Эх, эх, поблуди! Сердце екнуло в груди!.. Эх, эх, позабавиться не грех! Запирайте этажи, Нынче будут грабежи" [6, с. 173], що, власне, є, як зауважує богословський критик, "перекладом на смердяковську мову Іван-Карамазовського "все дозволено" [5, с. 606].

"Петроградський священник" звертає увагу також на характер спокусливого видіння та пародійність лика "Ісуса" наприкінці поеми і стан страху, туги й тривоги в тих, хто "удостоївся" такого видіння: "Ісус Христос з'являється як подолання химерного страху, наростання якого виражено дев'ятикратним окриком на привид і пострілами, які зустрічаються довгим сміхом завірюхи", що є суттєвою ознакою видіння бісів, на що вказує агіографічна література [5, с. 607]. Дійсно, зауважує богослов, "навала й видіння злих духів буває бурхливо, із гамором, голосами, криками. Від цього в душі відбувається: хвороба, сум'яття, страх смертний" [5, с. 607]. Не випадково ж, як свідчать у своїх спогадах К. Чуковський та Андрій Бєлий, Блок сам зізнавався, що під час написання й після закінчення "Дванадцяти" він фізично відчував навколо якийсь великий гамір, який він вважав за гамір від руйнування старого світу [7].

Православний релігійний мислитель С. Булгаков відзначає, що при високому рівні художності поеми блоківський пантеїзований і позацерковний Христос викликає сумнів у його справжності, і не дивно, що може виявитись темний двійник Спасителя після хресного знамення або молитви. С. Булгакову Блок, який не шукав "духовний ковчег" – Церкву, а був приречений "кидатись у багатопінний вал" революційних подій, здавався духовним опонентом, який уславлював темні й несамовиті первні російського духу, а його "Дванадцять" вважав духовною провокацією [8].

Відомо, що софіанство Блока викликало засудження М. Бердяєва (стаття "Каламутні лики"), а Г. Флоровський у книзі "Шляхи російського богослов'я" зауважує, що при беззаперечному визнанні впливу В. Соловйова на поезію Блока, останній, як поет, алогічний, наскрізь медіумічний, йому властива не духовна аскеза, а "Богема душі". Мистецтво, вважає Г. Флоровський, дає "прозоріння", але не дає критеріїв "для випробування духів". Так було з Врубелем, з Гейне, з Новалисом. Це – досвід романтизму [9].

Втім, як зауважує англійська дослідниця російського символізму А. Пайман, "церковні письменники не ведуть "співбесіду" з поетом, а звинувачують його в демонізмі, в видінні бісів і пародії на культ на підставі вражаюче однозначного підбору цитат" [10, с. 60]. Відштовхуючись від бердяєвського визначення статті "Петроградського священика" як "суду над Блоком" [11], А. Пайман намагається спростувати деякі зауваження. По-перше, літургічний підтекст багатьох творів Блока далеко не однозначний. Численні алюзії з православного молитвослова можуть сприйматись як пронизливе нагадування, іноді виклик, навіть блюзнірство, але не пародія. Деякі пародійні мотиви, як, наприклад, прийом трьохразових повторень, присутні не тільки в поемі "Дванадцять", а й в інших віршах Блока, і підтекстом частіше є "не стільки церковний обряд, скільки похідна від нього, якраз із "зворотнім знаком", "поезія замовлянь і заклинань", про яку молодий Блок написав статтю" [10, с. 60].

По-друге, марно заперечувати блоківський демонізм, в якому поет сам неодноразово зізнавався. Тому зайве "вивідування" демонізму і видіння бісів шляхом розміщення різних цитат, тим більше, що видіння Ісакієм демонічного двійника Христа серед бісів і повчання Антонія Великого про гамірну навалу злих духів, "яко навалу розбійників", ніяк не відповідає тихій ледве помітній появі "жіночного привида" Христа наприкінці "Дванадцяти", "який однією музикою вірша вгамовує крик і зойки "розбійників" і за яким настає така тиша, що не почути її – значить бути глухим до поезії, або ж оглушеним політикою, розумовими схемами" [10, с. 61].

По-третє, А. Пайман називає підтасовку хронології, тенденційність у виборі цитат, які не передають антиномічності світогляду Блока як символіста, прокурорськими прийомами. В поемі "Дванадцять" автор статті звертає увагу тільки на діонісівський хаос (голоси дванадцяти, постріли, сміх завірюхи), а не на виявлення з хаосу "аполлонівського видіння", про яке писали й знали і Флоренський, і Блок.

Дослідниця зауважує, що стаття "Петроградського священика" не відповідає авторському стилю П. Флоренського, якому були

властиві делікатність і скромність у підході до аналізу чужого тексту, вміння створити довірливу атмосферу спілкування автора, співбесідника та самого об'єкта дискусії. Тож, скоріше за все, як резюмує А. Пайман, стаття була написана "не самим Флоренським, а якимось учнем, що слухав його лекції в Московській Духовній Академії між 1918 і 1922 рр." [10, с. 54].

Але, як зауважує М. Бердяєв у своїй статті "На захист Блока" (1931), в доповіді "Петроградського священника" "є велика релігійна правда не тільки про Блока, але й, можливо, про всю російську поезію початку ХХ століття... Стаття "Про Блока" по суті ставить з релігійної точки зору питання про саме існування поета і поезії. Можна було б показати, що всі поети світу, найвидатніші і несумнівні, знаходились у стані "спокуси" [11, с. 109].

Беззаперечно, в радянському літературознавстві існував зовсім інший підхід до особистості й творчості Блока, який можна назвати міфологізацією. Християнська інтерпретація творчості поета взагалі та його поеми "Дванадцять" зокрема знову набула актуальності лише наприкінці ХХ століття.

У сучасному літературознавстві з'явилися статті блокознавців К. Азадовського, С. Лесневського, Д. Магомедової, в яких вони пропонують релігійно-міфологічне прочитання поеми, стверджуючи, що світ поеми побудований за своїми власними законами й ґрунтується на особливому роді бачення тієї дійсності, яка відкрилась Блоку в перші дні вісімнадцятого року.

Так, російська дослідниця Д. Магомедова звертає увагу на вперше висловлену думку "Петроградського священника" про пушкінські алюзії видіння бісів у заметіль і роботи сучасних дослідників Б. Гаспарова і М. Петровського стосовно співставлення останньої глави "Дванадцяти" з віршем Пушкіна "Біси". Це полягає й у лексико-ритмічних перекличках, й у перетворенні "голодного пса" на вовка, й у структурі питань-відповідей. Дослідниця звертає увагу також на зв'язок пушкінських алюзій з центральним епізодом поеми – сценою самосуду й безглузлого вбивства Катьки. "Це дає підстави стверджувати, що "бісовство" для Блока криється всередині самої стихії – і природної, і народної... Розгул стихії – поза категорій добра і зла і містить у собі загрозу бісовства, тобто безглузду анархічну всюдозволеність, яка вироджується у "нудьгу смертну" [12, с. 254].

Д. Магомедова пише й про семантику перехрестя, де відбувається дія поеми – в російському демонологічному фольклорі воно пов'язане з "нечистим" місцем ворожін, поховань самовбивць тощо. В 10-й главі, після самосуду й розгулу, рядки "Снег воронкой

завился, снег столбушкой поднялся" [6, с. 175] налаштовують пригадати, що в національній фольклорній символіці снігові стовпи – це розгул нечистої сили, танців відьом і чортів. Це повір'я наведено в статті Блока "Поезія замовлянь і заклинань" [12, с. 255].

Як зазначає дослідниця, "створений Пушкіним національний міф про бісовство" одержав розвиток в романі Ф. Достоєвського "Біси", в якому можна також виділити проблему безглузлого вбивства. Простежується перекличка структури фіналу "Дванадцяти" з двома епіграфами до роману Достоєвського: спочатку – пушкінські алюзії, а потім – поява Христа. "Христос в поемі – не благословення того, що відбувається, не "освячення" стихії, а вигнання бісів, долання стихійного аморалізму, вседозволеності, заперука майбутнього трагічного морального катарсису для героїв поєми" [12, с. 257]. Отже, на думку Д. Магомедової, поема Блока "виявляє новий і надзвичайно важливий аспект: в ній знаходить втілення пушкінський національний міф про бісовство в зв'язку з проблемою "російського бунту" (з подальшою проекцією на "Капітанську дочку)" [12, с. 257].

Богослов і літературознавець М. Дунаєв у своєму дослідженні "Православ'я і російська література" звертає увагу на надто релігійне ставлення Блока до музики, якою для поета стала революція, а поема "Дванадцять", на думку богослова, "є музика революції": "Зміна ритмів, зміна смислових планів, зміна сприйняття крутить вихором віршову стихію, тягне до прірви" [13, с. 364]. Посилаючись на спогади К. Чуковського, М. Дунаєв зауважує про іншу музику – той безперервний гамір, який чув Блок під час роботи над поемою, та відчуття постійної присутності сторонньої волі, якій він не міг опиратись. І зникнення всіх звуків і можливості писати вірші після закінчення поєми [7]. Простежуючи ставлення Блока до Христа, його висловлення стосовно вищих меж Добра й Зла ("одна й та сама Безкінечність"), задум поета написати п'єсу про Христа, де Нагірна проповідь сприймається як мітинг, М. Дунаєв зазначає: "Той, кому в Нагірній проповіді вбачається мітинг, – може і лже-христа з кривавим прапором пустити на чолі святотатців" [13, с. 366]. Посилаючись на спогади сучасників, М. Дунаєв зауважує, що "Блок за поему "Дванадцять" дорого заплатив: позбувся поетичного дару" [13, с. 366].

Найбільш докладно досліджується містика блоківської поєми в монографії сучасного російського літературознавця І. Єсаулова "Пасхальність російської словесності" (2004). Як зауважує дослідник, вже в перших рядках поєми простежуються приховані алюзії на біблійне створення світу, але в Біблії йдеться про відділення світу від темряви, тверді від води, а у Блока все свідчить про всесвітню хиткість й змішання всіх атрибутів Божого світу.

Час подій – початок січня 1918 року (про це свідчить плакат "Вся влада Установчим зборам") можна ще інтерпретувати як художній аналог літургичного часу від Різдва до Хрещення (Богоявлення), який у фольклорній свідомості сприймається як святки. Як відомо, святочний цикл складається з двох частин: перша – святі вечори й друга – страшні вечори. Саме під час другої половини святок відбувається розгул нечистої сили (про що свідчить вітер, холод, завірюха) і розвиток теми "святочного карнавалу" (Б. Гаспаров), причому, як підкреслює дослідник, йдеться про тоталітаризм не бахтінського, а саме блоківського карнавалу, а "в православному контексті розуміння тоталітарності є одним з синонімів бісовства" [14, с. 296]. "Старий світ", "Свята Русь", "Ісус Христос" подаються не тільки як об'єкти запеклої боротьби "товаришів", а ще й дискредитуються блюзнірськими атрибутами (як кривавий прапор у Христа).

Стосовно блоківського сприйняття революції, то, посилаючись на того ж К. Чуковського, І. Єсаулов зазначає, що в революції Блок любив "священне шаленство", "екстаз", одержимість. Дослідник при цьому зауважує, що "в радянській мові саме визначення *одержимий* (курсив автора) здобуло досить позитивні конотації" [14, с. 297].

Дослідник пише: "Найбільш загадковим для поезики цього твору є мотив, пов'язаний з фігурою *ворога*" (курсив автора) [14, с. 302], який викликає страх у нічного дозору. В народній релігійній демонології евфемізмом "ворог" зазвичай називається "антихрист", тобто "інший", який, на думку Блока, мав бути з червоногвардійцями. Тому, резюмує І. Єсаулов, однією з найсуттєвіших особливостей поеми "Дванадцять" є "художня логіка авторського зближення – майже до не розрізнення – Божественного і диявольського" [14, с. 306]. Як бачимо, "заметільні *"біси"* золотої доби російської поезії трансформувались в "апостолів" нової радянської ери", які несуть світу не блага вість, а руйнацію і нехтування християнськими цінностями.

Такої думки дотримується й протоієрей О. Сидоренко, який вважає поему Блока "провидінням сатанинської стихії в російській революції" [15]. А сама революція, на думку дослідника, закінчила життя поета, звела з розуму, зробила ще однією своєю жертвою. В цьому контексті його світоглядні орієнтири – "дух музики", "народ", "культура" – виявились примарними, а прозріння, які наставали тимчасово, тільки яскравіше виявляли безвихідь. Як наслідок цього усвідомлення – божевілля й смерть [15].

Христос наприкінці поеми залишився до кінця незрозумілим для радянських літературознавців. Німецький дослідник Р.-Д. Клуге припускав, що "образ Христа у Блока пов'язаний з уявленнями

старообрядців про роль сина Божого, що повертається перед кінцем світу як месник і суддя" [16, с. 45]. Що стосується православних критиків "Дванадцяти", то в цілому вони були суголосні в своїх висновках стосовно того, що йшов попереду анти-Христос. Це відчував і Блок. Згадаймо його зізнання: "Що Христос йде перед нами – безсумнівно... страшно те, що знову Він з ними, а треба Іншого" [4, с. 388–389]. Про "іншого" писали й О. Сидоренко, й О. Мень. Але, як зазначав архімандрит Сергій (Савельєв), "Христос ніколи не залишає людину, залишається з нею в найтяжчих обставинах і чекає звернення, повертання до Христа. І те, що попереду, невидимий, від кулі неушкоджений, як мученик, прийнявши на Себе всі гріхи людства, "ніжною ходою" йде Ісус Христос, дає підстави для сподівання на прощення заблудлих дванадцяти, як і всього народу" [17].

Тож, як бачимо, богословсько-літургичний аналіз блоківської поеми "Дванадцять", здійснений православною критикою, свідчить про їхнє розуміння справжнього жахиття подій початку 1918 року, які Блок як поет інтуїтивно відчув і втілив у своєму творі.

Література

1. Троцкий Л. Д. Литература и революция. Москва: Политиздат, 1991. 106 с.
2. Минц З. Г. Александр Блок. *История русской литературы*: в 4 т. Ленинград: Наука, 1983. Т. 4. С. 520–572.
3. Долгополов Л. К. Александр Блок. Личность и творчество. Ленинград: Наука, 1980. 225 с.
4. Блок А. А. Записные книжки. 1901–1920. Москва: Худож. лит., 1965. 686 с.
5. Петроградский священник. О Блоке. *Александр Блок: pro et contra* / сост., вступ. ст., примеч. Н. Ю. Грякаловой. Санкт-Петербург: РХГИ, 2004. С. 433–451.
6. Блок А. А. Дванадцять. *Блок А. А. Стихотворения и поэмы*. Москва: Худож. лит., 1983. С. 164–177.
7. Чуковский К. Современники. *Собр. соч.: в 6 т.* Москва: Худож. лит., 1966. Т. 2. 774 с.
8. Булгаков С. Н. На пиру богов. Москва: Рипол класик, 2018. 508 с.
9. Флоровский Г. Пути русского богословия / отв. ред. О. Платонов. Москва: Ин-т русской цивилизации, 2009. 848 с.
10. Пайман А. Творчество Александра Блока в оценке русских религиозных мыслителей 20–30-х годов. *Блоковский сборник*. Тарту: ТГУ, Вып. 12. 1993. С. 54–70.
11. Бердяев Н. А. В защиту Блока. *Александр Блок: pro et contra* / сост., вступ. ст., примеч. Н. Ю. Грякаловой. Санкт-Петербург: РХГИ, 2004. С. 452–456.
12. Магомедова Д. М. Две интерпретации пушкинского мифа о бесовстве: (Блок и Волошин). *Московский пушкинист: Ежегод. сб.* / Рос. АН. ИМЛИ им. А. М. Горького. Пушкин. комис. Москва: Наследие. Вып. 1. 1995. С. 251–262.

13. Дунаев М. М. Вера в горниле сомнений. Православие и русская литература в XVII–XX вв. Москва: Изд. Совет РГПЦ, 2003. 539 с.
14. Есаулов И. А. Пасхальность русской словесности. Москва: Кругъ, 2004. 560 с.
15. Сидоренко А. А. Блок и антихрист (поэма "Двенадцать"). *Сибирская православная газета*. URL: <http://www.ihtus.ru/42.shtml>.
16. Клуге Р.-Д. Образ Христа в поэме А. Блока "Двенадцать". *Общественная мысль: исследования и публикации*. Вып. II. Москва: Наука, 1990. С. 40–48.
17. Кузнецова С., Глушко Т. "Двенадцать" Блока: Антихрист или Спаситель мира. URL: <https://psmb.ru/a/dvenadtsat-bloka-antikhris-ili-spasitel-mira.html>.

References

1. Trotsky L. D. (1991). *Literatura i revolyutsiya*. Moscow, Politizdat, 106 p.
2. Minc Z.G. (1983). Aleksandr Blok. *Istorija russkoj literatury v 4 t.* Leningrad, Nauka, t. 4, pp. 520–572.
3. Dolgopolov L. K. (1980). *Aleksandr Blok. Lichnost i tvorchestvo*. Leningrad, Nauka, 225 p.
4. Blok A. A. (1965). *Zapisnye knizhki. 1901–1920*. Moscow, Khudozh. lit., 686 p.
5. Petrogradskij svjashhennik. (2004). O Bloke. *Aleksandr Blok: pro et contra*. St. Petersburg, RKhGI, pp. 433–451.
6. Blok A. A. (1983). *Dvenadtsat*. [Twelve]. Moscow, Khudozh. lit., pp. 164–177.
7. Chukovskiy K. (1966). *Sovremenniki*. Moscow, Khudozh. lit., t. 2, 774 p.
8. Bulgakov S. N. (2018). *Na piru bogov*. Moscow, Ripol klasik, 508 p.
9. Florovskiy G. (2009). *Puti russkogo bogosloviya*. Moscow, In-t russkoj tsivilizatsii, 848 p.
10. Pajman A. (1993). *Tvorchestvo Aleksandra Bloka v ocenke russkih religioznych myslitelej 20–30-h godov. Blokovskij sbornik*. Tartu, TGU, vol. 12, pp. 54–70.
11. Berdjaev N. A. (2004). V zashhitu Bloka. *Aleksandr Blok: pro et contra*. St. Petersburg, RKhGI, pp. 452–456.
12. Magomedova D. M. (1995). *Dve interpretacii pushkinskogo mifa o besovstve: (Blok i Voloshin)*. *Moskovskij pushkinist*. Moscow, Nasledie, vol. 1, pp. 251–262.
13. Dunaev M. M. (2003). *Vera v gornile somneniy. Pravoslavie i russkaya literatura v XVII–XX vv.* Moscow, Sovet RPT, 539 p.
14. Yesaulov I. A. (2004). *Paskhalnost russkoj slovesnosti*. Moscow, Krug, 560 p.
15. Sidorenko A. A. *Blok i antihrist (pojema Dvenadcat'*. *Sibirskaya pravoslavnaya gazeta*, 2004, no.6. Available at: <http://www.ihtus.ru/42.shtml>. (Accessed 14 October 2018).
16. Kluge R.-D. (1990). *Obraz Hrista v pojeme A. Bloka "Dvenadcat'"*. *Obshhestvennaya mysl': issledovaniya i publikacii*. Vol. 2. Moscow, Nauka, p. 40–48.
17. Kuznecova S., Glushko T. (2018). *Dvenadtsat Bloka: Antikhris ili Spasitel mira. Preobrazhenskoe bratstvo*. URL: <https://psmb.ru/a/dvenadtsat-bloka-antikhris-ili-spasitel-mira.html>. (Accessed 14 November 2018).

Т. И. Тверитинова

кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы Киевского университета имени Бориса Гринченко

Поэма А. А. Блока "Двенадцать" в зеркале христианской критики: pro et contra

В статье анализируется христианская критика поэмы А. А. Блока "Двенадцать", которая существовала на протяжении XX века, но игнорировалась в советском литературоведении. Рассматривается интерпретация поэмы философами и православными религиозными мыслителями – современниками поэта ("Петроградский священник", П. Флоренский, Н. Бердяев, С. Булгаков, Г. Флоровский) и современными литературоведами (А. Пайман, Д. Магомедова, М. Дунаев, И. Есаулов) с целью проследить, как оценивалась поэма А. А. Блока в синхронии и диахронии, не столько в художественной, сколько в историософской перспективе. Предметом дискуссионных размышлений стали блоковский демонизм, сопоставление "Двенадцати" с пушкинскими "Бесами", пародийность образа Христа, полемика "Христос или антихрист", литургический подтекст произведения.

Ключевые слова: А. Блок, поэма "Двенадцать", стихотворение А. Пушкина "Бесы", богословско-литургический анализ.

T. I. Tveritinova

PhD in Philology, associate professor of the World Literature Department in Borys Grinchenko Kyiv University

Christian critique of O. Blok's poem "Twelve": pro et contra

Christian critique of O. Blok's poem "Twelve" which have been existed during 20th century but ignored by Soviet literary criticism was analyzed in the article. The interpretation of poem by philosophers and Orthodox religious thinkers – the contemporaries of the poet ("The priest of Petrograd", P. Florenskiy, M. Berdiaev, S. Bulgakov, G. Florovskiy) and by specialists in literature in the cluster of 20th-21th centuries (A. Payman, D. Magomedova, M. Dunayev, I. Yesaulov) in order to follow Blok's poem was evaluated in sync and diachrony not only in artistically but historical prospect, was observed in the article. The subject of debate was Blok's demonism the comparison of the "Twelve" with Pushkin's "Demons", the parody of the image of Christ, the controversy "Christ or Antichrist", the liturgical subtext of the work. In modern literary criticism scientists adhere to read the poem in religious-mythological way, which allows us to realize reality which was uncovered to A. A. Blok at the beginning of 1918 year. In this plan Pushkin's national myth about devilish crossed with the problem of "Russian revolt" (D. Magomedova). I. Yesaulov point out artistic logic of the author's rapprochement of Devine and devilish, which became the main feature of the poem. So "Demons" of golden times of Russian literature turned into the apostles of Soviet time, which bear not the good news, but the destruction and neglect of Christian values. The representatives of modern clergy (A. Men, A. Sydorenko, M. Dunayev ext.) pay attention on A. A. Blok one more sacrifice of the revolution sings mystical insights, without knowing it himself, was moving in the direction of the kingdom of antichrist.

Key words: A. A. Blok, the poem "Twelve", Pushkin's poem "Demons", theological-liturgical analysis.

УДК 82.2:141.78]:305-055.2
DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-52-60

Г. Є. Шовкопляс

доцент кафедри світової літератури
Київського університету імені Бориса Грінченка

"Жіноче письмо" у постмодерній драматургії (на матеріалі п'єси Ірени Коваль "Лев і Левиця")

У статті розглянуті особливості, які притаманні для того роду постмодерної драми, що складає дискурс так званого "жіночого письма". П'єса американської письменниці українського походження Ірени Коваль-Салецької "Лев і Левиця" (2001) належить до блискучих зразків постмодерної драматургії, текст яких дає змогу проаналізувати особливості "жіночого письма", зокрема реалізацію двох базових метафор у складі фемінної моделі творчості, а саме: метафору "жіночого голосу" та метафору увігнутого дзеркала.

Ключові слова: *постмодерна драматургія, дискурс творів жіночого авторства, термін постмодерного фемінізму "жіноче письмо", фемінна модель творчості, метафора "жіночого голосу", метафора увігнутого дзеркала або генікологічного дзеркальця, американська письменниця українського походження Ірена Салецька-Коваль, п'єса "Лев і Левиця".*

Твір, написаний жінкою, завжди є жіночим письмом.
Вірджінія Вулф

Коли у 1966 році англійська письменниця Джин Рис написала роман "Широке Саргасове море" (Wide Sargass Sea), літературознавці одразу віднесли твір до літератури постмодернізму. Цю точку зору поділяли всі, крім авторки, яка твердила, що тут немає ніякого постмодерну, і взагалі ця історія пов'язана лише з романом Шарлотти Бронте "Джен Ейр" і є намаганням виправити несправедливість щодо образу Берти Мейсон, першої дружини містера Рочестера. Письменниця вперто повторювала, що бідолашній місіс Рочестер не було надано змоги сказати хоч би слово на свій захист. Уродженця, як і Берта Мейсон, островів Вест Індії, креолка Джин Рис реабілітувала ту, що ввійшла до канону європейської літератури як жакливе уособлення нещасливої – таємничої долі байронічного героя: Берта Мейсон у романі Бронте – божевільна на горищі", істота, яка пересувається на чотирьох кінцівках і видає звуки, подібні до хорханья тварини. І цій особі письменниця надає слово: перша частина роману "Широке Саргасове море" є монологом головної героїні, чарівної і

примхливої Антуанети Косувей, яка нарешті отримала право говорити на свій захист і взагалі – право говорити.

В американської письменниці українського походження Ірени Салецької-Коваль завдання також не просте: розповісти історію жінки, яка має дуже погану репутацію. Взагалі Коваль пише п'єсу про чоловіка цієї жінки, який був Великою людиною, володарем дум кількох поколінь. П'єса була написана у 2001 році і спочатку мала назву "Поганські святі" (Pagan Saints). Потім Коваль змінює назву на іншу – "Лев і Левиця". Семантичне поле нової назви стає більш широким і вміщує цілий конгломерат нових смислів і метафор, починаючи з того, що ім'я Великої людини було Лев, Лев Толстой. Також нова назва визначає позицію авторки щодо місця у житті Великої людини його дружини, графині Софії: вона – Левиця, а значить дорівнює Леву. Назва підкреслює ідею рівності героїв. Звісно, Лев бере собі за пару Левицю, тобто жінку творчу, розумну, освічену і таку, що прагне першості у змаганнях із партнером-чоловіком, бо такою є природа левиці. До речі, у тексті п'єси Левицею Соною вперше називає Чертков, ворог, від якого вона захищає права на спадок своїх численних дітей: "Мовчанка вам нічого не дасть. Левиця ніколи не відпустить свою здобич" [1, с. 41].

Отже змагання за лідерство-першість були головною проблемою цього подружжя. Змагання були публічними, таким, за якими слідували всі сучасники. Суспільство на початку минулого століття було патріархальним, то і висновки щодо змагань були відповідні: винною у всьому було визнано жінку, яка не розуміла Велику людину. Ірена Коваль буде іронізувати з цього у своїй п'єсі: "Я завжди на боці чоловіка.... Чоловік має право зі своїми грішми що йому заманеться. Що йому заманеться. Це вона його довела до самого краю" [1, с. 37].

Стосункам Лева Толстого з дружиною присвячено чимало творів. Всюди Софія Андріївна зображена істеричкою, дрібною істотою, зануреною у побутові проблеми. У п'єсі Ірени Коваль графиня Софія чи не вперше постає особистістю, сильною і розумною водночас. Вперше дружина Великої людини не принижена, а у всьому дорівнює йому. Вперше цій жінці надано право на слово. Вперше? Але щоденники Софії Андріївни, Льва Миколайовича, їхнє листування, як і спогади дітей цієї подружньої пари, принаймні мемуари доньки Толстих Тетяни Сухотіної-Толстої, були опубліковані давно, вони як джерело не становлять сенсації. Скрізь у спогадах Софія постає як пересічна міщанка, матеріальна жінка, прагматична господарка і не більш того. Згадані спогади міцно занурені у побут великої родини, де

на першому плані хвороби дітей, проблеми із домашніми вчителями, невмілі служниці та п'яниця кухар, численні родичі, замовлення одягу і знову дитячі хвороби. Софія розчиняється у щоденно-дрібному-побутовому і стає на цьому тлі рівновимірною йому, тобто дрібною, щоденною, побутовою. Потрібний інший масштаб та інший вимір, щоб визначити сутність цієї жінки, яка страждала, творила, служила родині та була для дітей і чоловіка тільки, як пише Сухотіна-Толста, мама. Інколи Тетяна Львівна скоромовкою проговорює, що мама закінчила переписувати "Війну і мир" (переписувала та редагувала взагалі дванадцять разів) або згадує, що мама була вмілою розпорядницею не тільки складного сімейного бюджету, але і пожертв для голодуючих. А далі знову – про ангін дітей, запалення легень у тітки та депресію папа: "Погода отвратительная. Вчера я встала, чтобы опять на целый день лечь с книгой на кушетку и до ночи прокашлять. У папа болят зубы, и он очень не в духе и на меня нападает" [3, с. 102].

Коваль обирає інший масштаб наближення до подій та відповідно – будує іншу модель. Оптика в неї далекозора: через дві мови плюс переклад (щоденники та листування Толстих авторка читала англійською і п'єса написана англійською, перекладав українською не автор) і значну часову дистанцію. Дистанційованість від подій минулого, як годиться для постмодерного твору, надає можливість аналітичної реконструкції ситуації та виникає приголомшуючий ефект, а саме: дрібні деталі губляться та втрачають першорядне значення і внаслідок постає образ іншого виміру та значення – Левиця, як було вже сказано, сильна, працююча, творча, амбітна.

Всім відомо, що п'єса була написана для Богдана Ступки, який зіграв роль Лева Толстого й був удостоєний багатьох премій і відзнак. Отже п'єса написана про Лева. До чого ж тут Левиця? Відповідь є досить простою: нерівність і упереджене ставлення шкодять не тільки жінці, але й чоловікові, що перебуває поруч з нею.

Коваль долучається до теми вельми популярної у літературі постмодернізму, а саме – теми нової інтерпретації знакових постатей, теми перегляду старих біографій Великих людей. Пітер Акройд переписує біографію Шекспіра чи Оскара Уайльда, а канадійка Маргарет Етвуд надає жіночий варіант сприйняття подій Троянської війни, вступаючи у суперництво із самим Гомером і пропонуючи замість "Одісеї" – "Пенелопіаду". У нашому випадку складність полягає у тому, що постать Толстого це не просто постать Великої людини, але постать канонізованої в СРСР Великої людини. Ірена Коваль про це не знає, бо у Радянському Союзі не жила. Театральний критик Нора Верховець у статті "Монолог про Лева і Левицю" слушно зауважує:

Коваль не знала, що "соціалізм канонізував Толстого у "дзеркало російської революції", бо так Ленін сказав. Саме тому советський режисер брався до генія лише м'якими долонями, струшував з нього пил. Априорі про генія або добре, або нічого. Українка, народжена в Німеччині, вихована в Америці і Європі, написала п'єсу про Толстого. Ірена Коваль, людина іншої культурної традиції, і гадки не мала про нудний прісний пієтет до літературних гігантів. Неупереджено, пильно вдивившись у "дзеркало російської революції", драматург побачила у ньому страдницькі очі змученої людини, котра ціле життя була жертвою власного генія" [5, с. 17]. У своїй п'єсі Ірена Коваль створила "жіночий світ", що не заперечує існування чоловіків, але у ньому чоловіки і жінки рівні та вільні. Як за Божим задумом: "І створив Бог людину – чоловіка та жінку". В інтерв'ю сайту Модна UA Ірена Коваль пояснює основний принцип своєї моделі "жіночого світу" таким чином: "Адже там, де жінка не вільна, страждає і чоловік. Хай навіть цей чоловік – ЛевТолстой" [2].

Згадавши твори Джин Рис та Маргарет Етвуд, ми торкнулися зразків тих літературних дискурсів, які отримали назву "жіночого письма". Якщо п'єси діаспорянина Юрія Тарнавського "гамлетта" чи "не медея" одногосно визначені дослідниками як типові "чоловіче письмо", то "Лев і Левиця" Ірени Коваль, безумовно, є "жіночим письмом".

Термін цей має французьке походження, і більшість дослідників пов'язують його із діяльністю Елен Сісу, Люс Ірігаре та Юлії Крістевої. Саме Елен Сісу, запозичивши концепт *розривнення* (differance) одного з відоміших теоретиків постмодернізму Жака Деріда як "окреслення відмінності гендерних суб'єктів між собою, чия сексуальна відмінність культурно сконструйована завдяки символічній мові" [6, с. 445], запропонувала термін "жіноче письмо" (écriture féminine) і проаналізувала його відмінність від канонізованого "чоловічого письма" (літератури).

"Жіноче письмо" є відносно новим теоретичним поняттям, що виникло у феміністичній критиці у середині ХХ сторіччя і яке досі викликає полеміку в науковому середовищі, оскільки од початку претендувало на особливе місце, непідвладне традиційній структурі. Це пояснюється тим, що поняття "жіноче письмо" пов'язано із найбільш значущою опозицією європейської цивілізації – опозицією "жіноче / чоловіче". Висока ступень дискусійності навкруги нового поняття пояснюється не тільки тим, що зміст останнього завжди має присмак провокативності, але й у силу теоретико-методологічної неоднозначності цілої царини досліджень жіночого авторства з точки зору гендерної обумовленості. Здебільшого проблема "жіночого письма" пов'язана не тільки з жіночим авторством, але й з дослідженням

жіночих текстуальних практик і засобів самовираження жіночого суб'єкту у літературі.

Дослідники літературного процесу стверджують, що між "жіночим письмом" як літературною практикою і між жіночим письмом як феміністичною теорією існує тісний зв'язок, оскільки воно виникає із спротиву коритися патріархальній традиції.

Термін "жіноче письмо" певною мірою пов'язаний з китайською жіночою традицією "нюй-шу" (буквально – "жіноче письмо", фонетична складова писемність, яку використовували жінки повіту Цзяньюнь південнокитайської провінції Хунань). Знаки "нюй-шу" являють собою адаптований варіант каліграфічного стилю *кайшу*, адаптованого для вишивання. Знаки складаються з крапок, прямих горизонтальних та діагональних ліній та дуг. "Нюй-шу" вишивали і писали ним листи на різних утилітарних предметах – пасках, стрічках, одязі. Внаслідок традиції спалювати речі померлих жінок разом з покійною, а також з-за переслідувань нюй-шу за років Культурної революції доби Мао Дзе Дуна збереглося дуже мало артефактів з "нюй-шу". Інколи "нюй-шу" вважають жіночим таємним письмом, але це не так: чоловіки мали змогу вивчити "нюй-шу", бо жінки не робили з цього таємниці, але чоловіки ніколи не цікавилися "нюй-шу". Отже, маємо справу з суто жіночою творчістю, яка мала свою особливу писемність і особливий код – "жіноче письмо".

Здається, кожна нація має свою традицію "жіночого письма" як у пластичних мистецтвах, так і у словесній творчості. Хіба українські обрядові жіночі свята чи таємниці кодів-узорів на вишиванках та рушниках не тягнуть на матеріальне "жіноче письмо"? А вербальне мистецтво квітчастих жіночих прокльонів, майстринею яких була прабаба Олександра Довженка із "Зачарованої Десни", хіба не являє усну версію "жіночого письма" та "жіночого голосу"?

"Жіноче письмо" як культурно-історичний феномен починається з бунту проти догматизму і традиційності, зі створення "жіночого простору" та визначення "жіночої ролі" у моделі світу, за словами представниці так званої гінокритики Елайн Шоувалтер – "Жінка у світі чи світ у жінці" [6, с. 322].

Уважна читачка епістоляріїв (п'єса написана на матеріалі щоденників і листування графині та графа Толстих), Коваль знаходить свою відповідь на питання щодо страждань російського письменника. І відповідь ця достатньо логічна та аргументована. От тільки сприйняття п'єси глядачами було неоднозначним і суперечливим. Попри гучний успіх і численні нагороди, якими була відзначена вистава за п'єсою Коваль, певна частина пострадянської публіки була шокована

такою інтерпретацією життєвого фіналу "дзеркала російської революції". Це сприяло появі негативної преси та обурених відгуків у соціальних мережах Інтернету. Театрознавиця Валентина Грицук у рецензії на виставу "Лева та левиці" під назвою "Святі хижакки" оцінює пресу вистави таким чином: "Рецензій набралось більше тридцяти. Деякі київські критики ще не звільнилися від особливого сентиментально-трепетного, дещо провінційного ставлення до російської "духовності" та до персон, які її репрезентують. Їхні критичні статті були навдивовижу довгими та пристрасними як до газетних публікацій" [4, с. 2]. Чого варті такі назви рецензій як "Граф Толстой как зеркало сексуальной революции" у київській газеті "Телеграф" або "Клизма для гения" у "Столичных новостях"? Дійсно, проблема рецепції "жіночого письма", як і аналіз аудиторії реципієнтів, заслуговує на окрему розмову.

Сучасне літературознавство виокремлює цілу низку різних параметрів, специфічних ознак, які увиразнюють гендерну своєрідність літературної творчості. До ознак, що увиразнюють гендерний аспект жіночого письма можна віднести, наприклад, відкриту структуру тексту, здатність до розширення, продовження, надмірну діалогічність, синкретизм у використанні літературних жанрів (так зване "зрошення жанрів"), тенденцію до імітації усного мовлення на письмі (легкий ритм, постійне використання питань, вигуків тощо), акцентування внутрішнього мовлення героїв, потяг до натуралізму, автентичності у зображенні жіночої фізіології, деструкцію часово-просторових координат, ігнорування зовнішніх / внутрішніх меж у зображенні закритих місцевостей або, навпаки, безкраїх просторів, поціновування внутрішнього часу (суб'єктивного, щоденного), протиставленого тривалості, протиставлення теперішнього майбутньому або минулому. Є і питання про метафорику "жіночого письма", адже, як відомо, дослідники, аналізуючи жіночий дискурс, використовують метафору "голосу". Тому важливо з'ясувати, яким чином співвідносяться поняття "обличчя" – "голос" – "особистість" у жіночому письмі, а для того треба надати жінці слово. Це ті самі "гендерні модуляції письма", про які згадує літературознавець Тамара Гундорова.

У ремарках авторки її героїня Соня завжди має голос, гучний голос: "верещить", "голосно верещить", "істерично кричить" [1, с. 39] або "викрикує" [1, с. 57]. Що це? – Підкреслена емоційність жінки чи побоювання, що не почують або відберуть право висловлювати себе?

Дієсловом "верещить" перекладено англійське *screaming*, перше значення якого є "стогнати". Переклад влаштовує авторку, яка висловила подяку колективу перекладачів у передмові до п'єси: отже "верещить" постає у тексті як єдиний варіант перекладу, хоч у триаді "Laughing, screaming, crying" [1, с. 58] переклад "сміється, плаче,

стогне" був би доречніший з точки зору однорідності спектру емоцій. Раптово серед цих гучних криків і зойків виникає тихий і твердий голос як виважена позиція Соні: "Йому ніколи не спало на думку, що я не поділяю його амбіції стати святим" [1, с. 41]. Триумфуючи, Соня танцює і кричить (знову кричить!): "Ось яка я – баба-яга, знаменита на всю Росію! Львовчко, дорогенький мій, ти обрав собі не того ворога" [1, с. 41]. Емоційне напруження на всіх рівнях. Інколи вона водночас сміється, плаче і верещить. Все голосно і все із знаками оклику.

Виразні "гендерні модуляції" виникають у повторах Сонею головних тем, а саме: сексуальне життя подружжя; народження дітей (улюблена фраза Соні – "Посіявши тринадцятеро дітей, тепер обираєш цноту за ідеал?" [1, с. 65]); потреби та примхи Великої людини у повсякденному житті – "Генію треба робити клізми і ставити компреси, без кінця переписувати його твори. Генію треба регулярно любитися в ліжку, щоб він міг ясно мислити" [1, с. 49]; позашлюбні діти Толстого (скільки їх?); ревності ("Старий цап! Жінки в полі зі смаглявими ногами досі збуджують тебе" [1, с. 63]).

Фемінна модель творчості передбачає "жіночу", значною мірою "фізіологічну" модель світу: жінка занурена у себе саму, чоловічий світ існує зовні, жіночий світ – зсередини. Тут працює створена найвпливовішою прибічницею постмодерного фемінізму Люс Ірігаре метафора увігнутого дзеркала або *гінекологічного дзеркальця*. Звичайне дзеркало чоловічого світу дивиться у зовнішній світ і відтворює зовнішній світ, *гінекологічне дзеркальце* дивиться у середину жінки, тому головним у "жіночому письмі" є самовідзеркалення, що встановлює сексуальну специфічність жінки-суб'єкта. Соня заперечує героїнь Толстого (Наташу Ростову, Анну Кареніну, дружину оповідача з "Крейцарової сонати"), що зображують жінку-об'єкт, виборює право власного погляду на світ, руйнуючи патріархальний погляд "чоловічого письма" – літератури: "Тобі свербить переконувати інших у своїй правді. Ти вигадав штучну пристрасть і повість підігнав під цю догму. Але з реальним життям вона не має нічого спільного. Жінкам не властивий такий шалений потяг до ліжка, який ти приписуєш своїй зрадливій героїні" [1, с. 65].

Відома дослідниця української драматургії Лариса Онишкевич-Залеська у книзі "Текст і гра. Українська модерна драма" вказує, що потяг сучасних драматургів до зображення історичних постатей викликаний потребами самовисловлення або зображення історичного минулого за сучасно висловленими напрямками. Серед таких п'єс авторка дослідження називає п'єсу Коваль як таку, що прагне "жіночої рівноправності" та здійснює "розвінчування колишніх суспільних божків (Лев Толстой у Поганських святих Ірени Коваль)" [8, с. 124].

Таке розвінчування відбувається за допомогою "іншого" погляду на світ і на події у цьому світі. Згадаємо визначення літературознавиці Тамари Гундорової "інакшості" як гри "на різниці статей і на гендерних модуляціях письма" [7, с. 124]. Отже, методом "жіночого письма" Ірени Коваль створює несподівану і разом з тим типову історію про пристрасне кохання чоловіка і жінки, які сваряться, кохаються, народжують дітей. Історія Адама та Єви, яких вигнано з райського саду за перший огріх (в оригінальному тексті англійською мовою навіть вказано, що вигнано їх з райського саду копняком – "they got kicked out of the blooming garden" [1, с. 52] – "Ця історія повторюється, відколи їх викинуто з райського саду" [1, с. 53]). Таку історію розповідає Ірена Коваль замість звичної для пострадянського простору історії про Велику людину Лева Толстого як "дзеркало російської революції".

Література

1. Коваль Ірена. Лев і Левиця. Маринований Аристократ: П'єси. Київ: Факт, 2005. 184 с.; іл.
2. Сучасний український драматург Ірена Коваль дала інтерв'ю сайту UA Модна. URL: // <http://www.dramaturg.org.ua>.
3. Сухотина-Толстая Т. Л. Дневник / сост. и автор вступ. статьи Т. И. Волкова. Москва: Современник, 1984. 559 с.
4. Грицук Валентина. Святі хижакі. *Коваль Ірена. Лев і Левиця. Маринований Аристократ: П'єси*. Київ: Факт, 2005. 184с.; іл.
5. Верховець Нора. Монолог про п'єсу "Поганські святі" ("Лев і Левиця"). *Коваль Ірена. Лев і Левиця. Маринований Аристократ: П'єси*. Київ: Факт, 2005. 184с.; іл.
6. Елізабет Ен Кеплен. Жіночі студії (women's studies). Енциклопедія постмодернізму / за редакцією Чарлза Е. Вінквіста та Віктора Е.Тейлора; переклав з англійської Віктор Шовкун; науковий редактор перекладу доктор філософських наук Олексій Шевченко. Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. 503 с.
7. Гундорова Тамара. "Марлітівський стиль": жіночий кітч. *Гундорова Тамара Кітч і Література. Травестії*. Київ: Факт, 2008. 284 с.
8. Залеська-Онишкевич Лариса Українська драма 1992–2002 року. *Лариса Залеська-Онишкевич. Текст і гра. Українська модерна драма*. Львів: Літопис, 2009. 472 с.

References

1. Koval` Irena Lev i Levy`cy. Mary`novany`j Ary`stokrat: P`yesy`. K.: Fakt, 2005. 184s.; il.
2. Suchasny`j ukrayin`s`ky`j dramaturg Irena Koval` dala interv`yu sajtu UA Modna URL: // <http://www.dramaturg.org.ua>.
3. Suxoty`na-Tolstaya T. L. Dnevny`k. Sost .y` avtor vstup.stat`y` T.Y`.Volkova.- Moskva: Sovremenny`k, 1984. 559 s.
4. Gry`czuk Valenty`na Svyati` xy`zhaky`// Koval` Irena Lev i Levy`cy. Mary`novany`j Ary`stokrat: P`yesy`. K.: Fakt, 2005. 184s.; il.

5. Verhovecz` Nora Monolog pro p'yesu "Pogans`ki svyati" ("Lev i Levy`cya") // Koval` Irena Lev i Levy`cya. Mary`novany`j Ary`stokrat: P'yesy`. K.: Fakt, 2005. 184s.; il.

6. Elizabet En Keplen Zhinochi studiyi (women's studies).// Ency`klopediya postmodernizmu. Za redakciyeyu Charlza E.Vinkvista ta Viktora E.Tejlora. Pereklav z anglijs`koyi Viktor Shovkun. Naukovy`j redaktor perekladu doktor filozofs`ky`x nauk Oleksij Shevchenko. Ky`yiv: Vy`davny`cztvo Solomiyi Pavly`chko "Osnovy`", 2003.- 503s.

7. Gundorova Tamara "Marlityvs`ky`j sty`l`": zhinochy`j kitch.// Gundorova Tamara Kitch i Literatura. Travestiyi. – K.: Fakt, 2008.- 284 s.

8. Zales`ka-Ony`shkevych Lary`sa Ukrayins`ka drama 1992-2002 roku. // Lary`sa Zales`ka –Ony`shkevych Tekst i gra. Ukrayins`ka moderna drama. – L`viv : Litopy`s., 2009. – 472 s.

Г. Е. Шовкопляс

доцент кафедры мировой литературы
Киевского университета имени Бориса Гринченко

"Женское письмо" в постмодернистской драматургии (на материале пьесы Ирены Коваль "Лев и Львица")

В статье рассмотрены особенности, которые характерны для того рода постмодерной драмы, что создаёт дискурс так называемого "женского письма". Пьеса американской писательницы украинского происхождения Ирены Коваль-Салецкой "Лев и Львица" (2001) принадлежит к показательным образцам постмодерной драматургии, текст которой даёт возможность проанализировать особенности "женского письма", например базовых метафор в составе феминной модели творчества: метафору "женского голоса" и метафору вогнутого зеркала.

Ключевые слова: *постмодерная драматургия, дискурс произведений женского авторства, термин постмодерного феминизма "женское письмо", феминная модель творчества, метафора "женского голоса", метафора вогнутого зеркала или гинекологического зеркальца, американская писательница украинского происхождения Ирена Салецкая-Коваль, пьеса "Лев и Львица".*

G. Shovkoplias

Adjunct professors of foreign literature Kyiv Boris Grinchenko University

"Women's Writing" in post-modern drama (based on the materials of Irena Koval's play – The Lion and the Lioness)

The article analyzes the characteristics typical for the kind of postmodern literature that creates the discourse of the so-called "women's writing". The play of American playwright of Ukrainian descent, Irena Koval-Saletska, "The Lion and the Lioness" (2001) belongs to some of the most illustrative examples of postmodern drama, the text of which provides the opportunity to analyze the characteristics of Women's Writing. An example of such characteristics would be the fundamental metaphors included in the female creative model: the "female voice" metaphor and the metaphor of the concave mirror.

Key words: *postmodern drama, discourse of women's authorship, the postmodern feminist term "women's writing", female creative model, "female voice" metaphor, metaphor of the concave mirror or the gynecological mirror, American playwright of Ukrainian descent, Irena Koval- Saletska, The Lion and the Lioness play.*

УДК 821.112.2.09"19"

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-61-67

Л. М. Остапенко

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**Біблійний вимір роману Патріка Зюскінда
"Парфуми". Частина II¹. Пахощі тіла**

*Ми бо для Бога Христова запашиність серед тих,
хто спасається, і тих, які гинуть,
для одних бо смертельна запашиність на смерть,
а для других запашиність життєва в життя.
І хто здатен на це?
[2 Кор. 2:15–16]*

Стаття присвячена біблійному виміру роману П. Зюскінда "Парфуми" як можливому коду його прочитання. Автор аналізує сучасні погляди на функціонування біблійних мотивів у творі і висловлює власні припущення. Головна увага спрямована на немарковані біблійні алюзії, передусім семантику пахощів та їх подвійне кодування П. Зюскіндом. На основі проведеного дослідження автор доводить, що використання біблійного коду в романі підпорядковане стратегії викриття людини як потенційного творця і спростування духовного сенсу культури.

Ключові слова: *Біблія, П. Зюскінд, "Парфуми", алюзія, пахощі.*

Досліджуючи біблійний вимір роману "Пахощі", науковці звернули увагу на відповідність між професійним становленням майбутнього парфумера і підготовкою Христа до "суспільного служіння", що, на їхню думку, характеризує образ Жана-Батіста Гренуя як Анти-Месію. Віднаходячи паралелі між текстом роману і євангельськими подіями, російська дослідниця І. А. Черненко порівнює життя Гренуя в Парижі із зростанням Христа в Назареті. Отримання Гренуєм грамоти підмайстра від Бальдіні, на її думку, нагадує хрещення Христове. Усамотнення Гренуя в печері вулкана Плон-дю-Канталь співвідноситься із сорокаденним перебуванням Христа у пустелі [4].

¹ Початок див.: Остапенко Л. М. Біблійний вимір роману Патріка Зюскінда "Парфуми". Частина I. Плоть світу. *Література та культура Полісся*. Вип. 91. Серія "Філологічні науки". Ніжин: НДУ, 2018.

В коментарях до біблійного контексту роману поза увагою дослідників все ще залишається дитинство і юність Жана-Батіста, хоча є підстави віднайти інтертекстуальний зв'язок цієї сюжетної лінії твору зі Старим Завітом і спорідненість образу парфумера з тими біблійними постатями, в яких духовне передання вбачає прообраз Христа.

Зокрема загроза існуванню, що тяжіє над героєм від народження, так само, як і його наймовірний порятунок, суголосні з долею пророка Мойсея із Книги Вихід. За старозавітною історією мати Мойсея, аби запобігти смерті, що за вироком фараона спіткала єврейських немовлят, пустила сина в очеретяному кошику вниз за течією Нілу. Там його знайшла донька фараона і за милістю Божою взяла дитину до себе. Коли ж хлопчик опинився у палаці, рідна мати попри небезпеку зголосилася стати його годувальницею, аби з материнським молоком він усотував єврейську кров як гідний син свого народу.

У романі П. Зюскінда біблійний мотив "дивовижного порятунку немовляти" зазнає травестії. Переосмислення згаданих у романі старозавітних подій виявляє не милість світу до знайди, якому відводиться доволі пасивна роль, а прагнення його "скараскатися" [1, с. 7]. За біблійним переданням Мойсей був урятований зусиллями людей, що діяли з волі Божої, у романі П. Зюскінда Гренуй виживає усупереч обставинам. Мати Гренуя сама має намір позбутися дитини так само, як попередніх немовлят, і накладає за це головою. Жодна годувальниця не погоджується залишити малюка в себе. Зрештою одна з них, Жанна Бюссі, підкидає очеретяний кошик з немовлям священику Тер'є зі скаргою на те, що разом з молоком дитя висмоктало з неї всю кров [1, с. 8]. Пастир Тер'є, що "завідує монастирським фондом милосердя", відмовляється від ідеї всиновлення дитини [1, с. 20] і відправляє "крикливий кошик" якнайдалі "угору по Сені" [1, с. 21].

З огляду на підозри про зв'язок немовляти з нечистим, що їх висловлює оточення Гренуя [1, с. 11, 16, 20], в романі оприявлюється власне духовна місія Мойсея, з якою порівнюється покликання майбутнього парфумера. Від народження Мойсей, чие ім'я (євр. מֹשֶׁה) означає "врятований з води" або "помазанець", був Божим вибранцем, що мав урятувати євреїв від рабства. Вихід Мойсея на чолі народу за межі Єгипту вважається передвістям Христового звільнення людства від гріха і смерті, зокрема перехід євреїв через Червоне море співвідноситься з таїнством хрещення.

У творі мотив "помазання" набуває травестованого вигляду: відсутність "дивовижного" карамельного запаху на тім'ячку малюка переконує годувальницю в тому, що Божа рука не торкалася цієї дитини [1, с. 14]. Натомість сама вона пахне молоком і овечою вовною

[1, с. 9]. У старозавітному контексті ці пахощі натякають на пастирську місію Мойсея, який спершу був вівчарем, а згодом був покликаний Богом стати поводителем народу. Водночас вони відтворюють атмосферу Віфлеємського вертепу, де новонароджений Ісус уперше прикладався до материнських грудей. У такий спосіб годувальниця постає ще одним травестованим образом Богородиці, оприявленим порівняно з матір'ю Гренуя лише через пахощі її тіла.

Саме ці "приємні" пахощі [1, с. 9], пов'язані у Біблії з провіщенням Спасителя, зазнають у романі П. Зюскінда "подвійного кодування" і постають джерелом духовної спокуси для обох героїв. Вони наснажують малого Гренуя, що згодом обере шлях "вибранця", і бентежать сумління священика Тер'є, чия нудьга за земними радощами так само оприявлює його месіанські амбіції. Уявляючи себе "звичайним... ремісником", котрий "узяв дружину, таку теплу, повненьку жінку, що пахне молоком, народив із нею сина, та й гойдає його оце на колінах" [1, с. 18], панотець співвідносить себе з біблійним Йосифом-обручником. Євангелії переповідають, що святий Йосиф був теслярем і побрався з Марією, коли вона була вже при надії. Відомо, що Йосиф злякався гніву Господнього за прихований гріх, та дізнавшись про Спасителя, прийняв Немовля і виховав за сина. Відтак Йосиф-обручник ушановується духовним переданням як батько Христа. В іконографії католицької церкви св. Йосиф традиційно зображується з Дитятком Ісусом на руках та лілеєю в руці, що за біблійною традицією символізує святість [7].

Панотець постає в романі травестованим Йосифом. Власний запах Тер'є, котрий згадує про пахощі лілеї [1, с. 18], а сам тхне тхне "потом, оцтом, квашеною капустою і непраним одягом" [1, с. 19], зумовлює страх панотця перед дитиною, що засвідчує його ганьбу. Спричинене появою немовляти прагнення Тер'є позбутися смороду тіла ("Прибігши до монастиря, він скинув, наче щось брудне, одяг, помився з голови до ніг..., довго хрестився і молився" [1, с. 21]), водночас нагадує і чернецьку практику екзорцизму після контакту з нечистим, і таїнство хрещення, що передбачає очищення від гріхів. Та на противагу Мойсею, що вивів народ за межі Єгипту і вказав на звільнення людини від гріха, Гренуй сам опиняється за межами "парафії": годувальниця залишає його за "брамою монастиря Сен-Мері" [1, с. 8], панотець – на іншому боці міста, за "воротами" Бастилії [1, с. 21]. Усупереч євангельській історії травестоване П. Зюскіндом "святе сімейство" позбувається немовляти, дбаючи передусім про "душевний спокій" [1, с. 9].

Перебування Гренуя у пансіоні мадам Гайяр, де він опиняється з волі панотця, в травестованій формі нагадує історію Йосифа

Прекрасного із Книги Буття. Священна історія, що являє взірець смиренної любові до Бога і до ближнього, переосмислюється П. Зюскіндом з метою викриття матеріальних чинників людського існування, що замінили життя духу абсолютизацією плоті. Відповідно в романі профанується духовне покликання Йосифа, чия постать традиційно розглядається як прообраз Христа.

За біблійним сюжетом Йосиф стає жертвою змови братів і потрапляє у рабство через духовне вибранство. Гренуя вихованці пансіону мадам Гайяр хочуть позбутися через його тілесну ваду (відсутність запаху). Притаманний Йосифу дар "сновидця", що про рокує йому спасительну місію, позначається на здатності Гренуя сканувати матеріальний світ. Матеріалізація метафори, до якої вдається П. Зюскінд, підкреслює суто прикладне значення його "дару": "бачити" предмети вночі, відчувати "гусінь у капусті, гроші за димарем, людей крізь стіну" [1, с. 21]. За старозавітним першоджерелом, завдячуючи Йосифу порятунком від голоду фараон винагороджує його владою й багатством. Мадам Гайяр, чию прихильність Гренуї здобув своїм даром, продає хлопця чинбареві через страх втратити свої заощадження. Йосиф завдяки своїй богоприхильності здійснює духовний подвиг: виявляє милосердя до братів і запобігає загибелі народу Ізраїлю. Гренуї зносить поневіряння завдяки фізичній витривалості і стає джерелом прибутку для своїх господарів, що однак не рятує їх від смерті.

Посвята Гренуя, що відкриває перед ним шлях до здійснення "місії", так само має інтертекстуальний зв'язок із старозавітною Книгою Буття. Зокрема, знайомство Жана Батіста з парфумером Джузеппе Бальдіні співвідноситься з біблійним мотивом благословення патріархом Ісаком його синів.

За біблійним переданням молодший з братів-близнюків Яків прагнув обійти первістка Ісава і першим отримати благословення батька. За порадою матері він огорнув свої руки шкірою молодих козенят, імітуючи природну волохатість братових рук, і в темряві простягнув їх до напівсліпого батька. Ісак був здивований, почувши голос Якова і торкнувшись рук Ісава, однак благословив першим меншого сина. Так біблійна традиція пояснює розподіл повноважень між людьми: нащадки Ісава успадковують могутність і владу, а сини Якова – право славити Бога.

В біблійному контексті епізод посвяти Гренуя у парфумери демонструє підміну духовної обітниці матеріальною. Гренуї потрапляє в майстерню Бальдіні, виконуючи доручення Грімалія доправити козячі шкіри для виготовлення замші. Бальдіні майже не розрізняє у

темряві його постать. Гренуй залишається невпізнаним, "простягуючи Бальдіні обмотану шкірою руку" [1, с. 78], ніби "ховається за своєю простягнутою рукою" [1, с. 79]. Під час розмови з хлопцем Бальдіні погладжує поверхню козячої шкіри [1, с. 81] і плекає думку зробити з неї кілька пар рукавичок [1, с. 82]. Зрештою саме Гренуя він бере за помічника, аби його *руками* повернути собі втрачену славу. Після угоди з Гренуєм Бальдіні відкладає намір піти "в Нотр-Дам дякувати Богові" і вперше забуває "помолитися перед сном" [1, с. 101].

Натомість у Гренуя, що має Бальдіні за "святого" [1, с. 80], з'являється ілюзія духовного покликання. Гренуй, що досі нагадував парфумеру "маленьке чорне жабеня" [1, с. 86, 87], "уперше був схожий більше на людину, аніж на тварину" [1, с. 91]. У старозавітному контексті насичення козячої шкіри вишуканим ароматом, до якого вдається Бальдіні з допомогою Гренуя [1, с. 101], викриває прагнення людини приховати тваринне єство і водночас увиразнює її одвічну тілесність.

У контексті біблійної етики, що визначає зміст європейської літератури від її заснування, кожен із героїв П. Зюскінда, подібно до шекспірівських персонажів, заслуговує на власну смерть, а їхня спокута так само, як у Дантовій "Божественній комедії", безпосередньо зумовлена самим гріхом. На противагу Святому Письму, що підносить духовне покликання людини та її активну співучасть із Творцем у вдосконаленні світу [8], біблійний вимір роману П. Зюскінда викриває *тілесну* сутність людини, що визначає зміст і кінець її існування.

Смерть вихователів Гренуя, для яких матеріальні надбання еквівалентні духу, вочевидь стає спокутою їхнього життя, а не наслідком впливу Анти-Месії [6] чи антитезою воскресіння [4], як стверджують деякі дослідники. Інфляція заощадженого на дітях статку мадам Гайяр стає "початком її матеріального кінця" [1, с. 34], справджує страх "померти серед сотень чужих людей" [1, с. 23] і розділити долю її вихованців, що знайшли вічний спокій у загальній ямі [1, с. 35]. Чинбареві Грімалю, чий "мокрый труп", "розпластавшись плив униз холодною Сеною" [1, с. 102–103], доводиться сплатити за "звір'яче існування" наймитів, що на їхньому тілі "місяцями не було сухої нитки...", шкіра була холодна, м'яка і набрякла" [1, с. 37], так само, як у забитих тварин, чию шкіру вони мали вичиняти й вимочувати. Джузеппе Бальдіні повторює долю своїх парфумів, що були єдиним його статком, і тому зникає без сліду, не лишивши по собі жодної спадщини [1, с. 131].

(Продовження буде)

Література

1. Зюскінд П. Парфуми: Історія одного вбивці: Роман / пер. з нім. І. С. Фрідріх. Харків: Фоліо, 2006. 287 с.
2. Затонский Д. В. Интермедия: Некто Жан-Батист Гренуй, или Жизнь, самое себя имитирующая. *Модернизм и постмодернизм: Мысли об известном коллобрачении изящных и неизящных искусств*. Харьков, 2000. С. 68–74.
3. Кротков А. Примите, ядите: сие есть тело мое. *Юность*. 1998. № 5. С. 79–80.
4. Черненко И. А. Библиейские мотивы в романе П. Зюскинда "Парфюмер". *Литература в диалоге культур-2: Материалы Международной научной конференции*. Ростов-на-Дону, 2004. С. 242–248.
5. Черненко И. А. Патрик Зюскинд о божественном, творческом и слишком человеческом. *Вопросы литературы*. 2010. № 4. С. 260–282.
6. Чумаков С. Н. Мифологические аналогии в романе П. Зюскинда "Парфюмер". *Научный журнал КубГАУ*. 2014. № 102 (08). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mifologicheskie-analogii-v-romane-p-zyuskinda-parfyumer>.
7. Язикова І. Таємниця християнських символів. *Твій Благовісник*. 2001. № 1–4. URL: <https://propovidnyk.com.ua/tayemny-tsya-hry-sty-yans-ky-hsy-mvoliv/>.
8. Чистота и нечистота ритуальные // Электронная еврейская библиотека. URL: <http://eleven.co.il/judaism/commandments-and-precepts/14689/>.

Literatura

1. Zyuskind P. Parfomy: Istoriya odnogo vbyvtsy: Roman / per. z nim. I. S. Fridrih. Harkiv: Folio, 2006. 287 s.
2. Zatonskiy D. V. Intermediya: Nekto Zhan-Batist Grenuy, ili Zhyzn', samoye sebya imitiruyushchaya. Zatonskiy D. V. Modernizm i postmodernizm: Mysli ob izvechnom kolovrashcheniyi izyashchnyh i neizyashchnyh iskusstv. Har'kov, 2000. S. 68-74.
3. Krotkov A. Primate, yadite: siye yest' telo moye. Yunost'. 1998. № 5. S. 79-80.
4. Chernenko I.A. Bibleyskiye motivy v romane P. Zyuskinda "Parfyumer". Literatura v dialoge kul'tur-2: Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Rostov-na-Donu, 2004. S. 242-248.
5. Chernenko I.A. Patrik Zyuskind o bozhestvennom, tvorcheskom i slishkom chelovecheskom. Voprosy literatury. 2010. №4. S. 260-282.
6. Chumakov S. N. Mifologicheskiye analogii v romane P. Zyuskinda "Parfyumer". Nauchnyy zhurnal KubGAU. 2014. №102(08). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mifologicheskie-analogii-v-romane-p-zyuskinda-parfyumer>.
7. Yazykova I. Tayemnytsya hrystyyanskyh symboliv. Tviy Blagovisnyk. 2001. №1-4. URL: <https://propovidnyk.com.ua/tayemny-tsya-hry-sty-yans-ky-hsy-mvoliv/>.
8. Chistota i nechistota ritualnyye. Elektronnaya yevreyskaya biblioteka. URL: <http://eleven.co.il/judaism/commandments-and-precepts/14689/>

Л. М. Остапенко

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри славянської філології, компаративістики і перекладу
Нежинського державного університету імені Ніколая Гоголя

Библейский код в романе Патрика Зюскинда "Парфюмер". Часть II. Запах тела

Статья посвящена библейскому коду романа П. Зюскинда "Парфюмер". Автор анализирует современные взгляды на функциональность библейских мотивов в произведении и высказывает собственные предположения. Основное внимание акцентируется на немаркированных библейских аллюзиях, прежде всего семантике запахов и их "двойном кодировании" П. Зюскиндом. На основе проведенного исследования автор доказывает, что использование библейского кода в романе подчинено стратегии разоблачения человека как потенциального творца и отрицания духовного смысла культуры.

Ключевые слова: Библия, П. Зюскинд, "Парфюмер", Библия, аллюзия, запахи.

L. M. Ostapenko

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology,
Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

Biblical Code in Novel "Perfume" by Patric Suskind. Part II. The Smell of Body

The author analyzes the biblical code of novel "Perfume" written by Patric Suskind, suggests that the one of the possible codes of novel interpretation is biblical, pays special attention to the analysis of a large number of marked and unmarked allusions to the Bible, foremost on semantics of aromas and their functions in the text, and basing on the conducted research proves that the free use of themes and images of the Old and New Testaments in the novel images can be considered as one of the fundamental principles of author's strategy. It is sent to the exposure of man as a potential creator and refutation of spiritual sense of culture.

Key words: the Bible, Patric Suskind, "Perfume", allusion, aromas.

МОВЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'06'271'366

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-68-77

І. А. Ярошевич

кандидат філологічних наук, доцент кафедри бізнес-лінгвістики ДВНЗ
"Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

Про питоме і запозичене в українській граматичній термінології

У статті акцентовано увагу на ідеї неперервності розвитку термінологічної діяльності українських граматистів, починаючи від найдавнішого періоду XIV–XVII ст. до сьогодення. Простежено взаємодію церковнослов'янських граматичних термінів, створених у давній період розвитку граматичної думки в Україні переважно в результаті перекладу й калькування відповідних термінів греко-латинських граматик, і новостворених на питомо українській національній основі термінів періоду середини XIX – початку XX ст. Детально схарактеризовано концептуальні засади створення й введення до наукового обігу питомо українських граматичних термінів. Звернено особливу увагу на особливості функціонування терміноодиниць-синонімів у згаданий період. Визначено роль запозичених термінів-інтернаціоналізмів у розвиткові граматичної системи української мови в цілому. Обґрунтовано твердження, що запозичення термінів в основному відбувається за рахунок введення до наукового обігу наукових понять, що з'явилися у зарубіжній мовознавчій літературі, поява яких у певній терміносистемі завжди випереджає лінгвістичні можливості мовиреципієнта, що є свідченням розвитку останньої. Поєднання в українській граматичній термінології свого, питомого, національного, і запозиченого, інтернаціонального, дає змогу вітчизняній науці, зберігаючи національну основу, виходити на міжнародний рівень. У статті зазначено, що без таких термінів, що мають інтернаціональну основу, як грамати́ка, морфоло́гія, синтаксис, дериватоло́гія, морфе́ма, афі́кс, префі́кс, суфі́кс, флексі́я, граме́ма, парадигма, вокатив, інфіні́тив, предикатив, компара́тив, валентні́сть, аспектуа́льність, адвербіаліза́ція та багатьох інших, не можна уявити сучасне наукове дослідження з граматики української мови. При цьому зосереджено увагу на тому, що активні наукові контакти українських і зарубіжних учених у певних галузях знань сприяють випрацюванню спільних принципів і традицій в унормуванні співвідношення

в національних терміносистемах питомого і запозиченого на користь національного.

Ключові слова: *граматика, морфологія, синтаксис, словотвір, граматична категорія, термін, граматична термінологія, питомо українські терміни, запозичені терміни, терміни-інтернаціоналізму.*

Важливим чинником у простеженні шляхів формування й розвитку української мови, у визначенні її самобутності й давньої історії є наукова термінологія як невід'ємна частина лексичного складу мови на всіх структурних рівнях, у тому числі й граматичному.

Термінологію справедливо вважають найбільш керованим складником лексичної системи мови, оскільки вона найбільшою мірою "піддається свідомому і цілеспрямованому втручанням носіїв мови в її формування та нормалізацію" [4, с. 77]. У розв'язанні проблеми становлення й унормування української наукової термінології різних галузей знань актуальною та водночас дискусійною залишається проблема співвідношення терміноодиноци, створених на питомій мовній основі, і тих, які перенесено на україномовний ґрунт з інших мов, тобто запозичених. Значну частину запозичень становлять терміни-інтернаціоналізми, якими оперують науковці.

Інтернаціоналізми визначають як "слова і вислови, що належать до спільноетимологічного фонду ряду мов, близьких за походженням або історичною належністю до певної зони" [8, с. 225], та як "слова різних мов, схожі за формою, тобто звучанням і написанням, що виражають одне і те саме поняття" [2, с. 149]. У нашому дослідженні інтернаціоналізми ми розглядаємо як слова, що функціонують передусім у термінологічних системах (у даному випадку в граматичній системі) багатьох мов світу, запозичені з мови народу, який створив їх та увів до наукового обігу позначувані ними поняття.

У творенні наукової термінології сучасним розвиненим мовам властиво багато спільних рис, проте кожній із них притаманні й певні особливості та власні традиції, що склалися в процесі їхнього історичного розвитку. У європейських країнах, де у сфері освіти й науки панувала латинська мова аж до формування національних мов, у науковій термінології істотно переважали інтернаціоналізми греко-латинського походження. Українська термінологія, порівняно з термінологією європейських мов, має специфічний характер, оскільки її становлення відбувалося під впливом церковнослов'янської, а згодом російської і польської мов, що зумовлено екстралінгвальними чинниками. У різних терміносистемах будь-якої мови наявні як питомі, національні, так і запозичені, інтернаціональні, терміноодиноци, що є

природним явищем. Інша річ, у якому співвідношенні перебувають ці терміноодиниці у тій чи тій терміносистемі та як вони взаємодіють у різні періоди розвитку мови.

Інтернаціональність мовних знаків варто розглядати як особливий феномен, що існує у сфері міжмовних контактів на різних синхронних зрізах у розвитку мови й науки про неї. Причому інтернаціональне може бути виявлене лише у його відношенні та зіставленні з національним, воно "не протистоїть національному, а втілюється в ньому" [7, с. 42]. Інтернаціональне – це "не наднаціональне, а спосіб існування національного в його вищому прогресивному вираженні" [1, с. 9].

Ідея неперервності розвитку літературної мови та закріплення в ній результатів наукових пошуків, репрезентованих певними поняттями і відповідними термінами, тісно пов'язана з різноаспектним вивченням окремих терміносистем, становлення й розвиток яких в усі періоди функціонування мови визначався як позамовними (екстралінгвальними), так і внутрішньомовними (інтралінгвальними) чинниками. Ці чинники яскраво простежуються на становленні та унормуванні української граматичної термінології – невід'ємного складника лінгвістичної термінології. Граматику справедливо вважають найдавнішою і найважливішою дисципліною в освіті, за допомогою якої можна було досягти всіх інших знань [5, с. 35]. Одним із позамовних чинників у становленні граматичної термінології було те, що перші наукові лінгвістичні праці в Україні, датовані періодом XIV–XVII ст., які вчені розглядають у контексті українського мовознавства, були присвячені дослідженню церковнослов'янської мови, однієї з найпоширеніших міжнаціональних писемно-літературних мов Європи до XVIII ст., якою в східнослов'янській редакції користувалися й українці. Тож цілком зрозуміло, що у цих працях було представлено церковнослов'янську термінологію, випрацьовану середньовічними граматистами Л. Зизанієм, М. Смотрицьким, І. Ужевичем, які творчо використали термінологію античних греко-латинських граматик, де вперше було сформульовано основні поняття граматичного ладу мови. Цю термінологію вчені перенесли на слов'янський ґрунт переважно шляхом перекладу та структурного й семантичного калькування. Водночас вони створили і величезну кількість нових оригінальних термінів та вилучили з ужитку деякі з них, не властиві слов'янським мовам (наприклад, *артикуль*). Теоретико-лінгвістичний аспект середньовічних граматик яскраво відбився у поступовому вдосконаленні й розширенні граматичної термінології. У цих східнослов'янських граматиках уперше натрапляємо і на найзагальніші терміни, що їх у подальшому кваліфікують як інтернаціоналізми – *граматика* та

етимологія. Останнім терміном позначався розділ граматики, у якому було сформульовано вчення про частини мови і властиві їм граматичні категорії, що є об'єктом вивчення у морфології. Цим терміном у невластивому щодо сучасного розумінні поняття вчені послуговувалися навіть ще на початку XIX ст. Термін *морфологія* у науковому обігу з'явився спочатку для позначення одного з розділів біології, а з XIX ст. його було поширено й у мовознавстві [3, с. 377]. Отже, у давній період розвитку української літературної мови власне українських граматичних термінів не засвідчено. Та й у наступні періоди аж майже до середини XIX ст. у лінгвістичній термінології панувала церковнослов'янська термінологія. Цьому сприяло й те, що українська мова в Східній Україні мала обмежену суспільну сферу функціонування, що обмежувало реальні можливості творення та збагачення її власне українською термінологічною лексикою. І лише з середини XIX ст. спочатку в західноукраїнських землях, де українська мова не зазнавала утисків щодо свого функціонування, а з початку XX ст., коли було знято заборону українського друкованого слова і розширено функціонування української мови і в східноукраїнських землях, розпочинається активне випрацювання української наукової термінології, у тому числі й граматичної, на національній основі. Вияв внутрішньомовних чинників у її становленні можна спостерігати лише з середини XIX ст., коли поряд із все ще традиційно вживаними церковнослов'янськими термінами та термінами, запозиченими з інших мов та інтернаціоналізмами, українські граматисти активно створюють питомі, власне українські терміно-одиниці. Ю. Шевельов із цього приводу зауважував, що відмова від церковнослов'янзмів відбувалася тоді, коли український народ "шукав доказів своєї окремішності... і підносився на рівень нації – якщо не в реальному тривалому державному існуванні, то бодай у свідомості" [9, с. 3]. Отже, визначальною особливістю термінотворчого процесу в цей період стає свідома відмова від церковнослов'янських термінів, що набули нормативного характеру в російській мові, та заміна їх українськими відповідниками. Лише незначну частину термінів, засвідчених у граматиках XVI–XVII ст., співвідносних із загальнослов'янськими словами спільнослов'янського походження, у властивому українській мові фонетико-графічному варіанті було збережено і в українській граматичній термінології (*граматика, орфографія / ортографія, синтаксис, основа, часть слова, рід, число, вид* та ін.). Саме тоді прозвучав заклик І. Огієнка створювати такі терміни, які були б зрозумілими й доступними всім носіям української мови.

Національне в граматичній термінології на кінець XIX ст. стає північним. Для позначення одних і тих самих понять учені пропонували іноді не один, а кілька термінів. Наприклад, замість церковнослов'янського терміна *глаголь* використовували терміни *дієслово*, *часослов*, *слово часове* та запозичений із польської мови термін *часівник*; замість *предлогъ* – *прийменник*, *відносник*; замість *падежь* – *відмінок*, *одмінок*, *відміна* тощо. Деяким церковнослов'янським термінам надавали українського звучання (наприклад, *причастіє* – *причасник* поряд із терміном *дієприкметник*; *мѣстоименіє* – *містоіменник* поряд із *займенник* тощо). Творення термінів відбувалося здебільшого за рахунок внутрішніх ресурсів української мови, а саме: 1) надання загальноновживаним словам і словосполученням термінологічного значення (*особа*, *рід*, *число*, *закінчення*, *основа*, *корінь*, *відміна*, *спосіб*, *вид*, *стан*, *неозначений спосіб*, *майбутній час*); 2) творення від загальноновживаних слів, що набули термінологічного значення, похідних термінів за допомогою питомо українських словотворчих афіксів, основоскладання та словоскладання (*відмінювання*, *особові / безособові дієслова / речення*, *причасники-прикметники*, *прідієслівник*, *дієнарічник*, *дієзміна*, *дієіменник* тощо). На початковому етапі випрацювання українських граматичних термінів помітна значна кількість лексичних фонетико-графічних і словотвірних варіантів через недотримання їхніми творцями єдиних критеріїв і принципів термінотворення. Водночас ці варіанти є свідченням цілеспрямовано-регулятивного процесу на шляху їхнього унормування в граматичній терміносистемі. Принаймні вже в 20-ті роки XX ст. нормативними стали у сфері морфології майже всі питомо українські назви частин мови – *іменник*, *прикметник*, *числівник*, *займенник*, *дієслово*, *прислівник*, *сполучник*, *прийменник*, *частка*, *вигук*. Питомо українськими є і терміни на позначення граматичних категорій, якими оперують українські мовознавці, – *категорія роду*, *категорія числа*, *категорія відмінка*, *категорія істот / неістот*, *категорія особи*, *категорія ступенів порівняння*, *категорія виду*, *часу*, *способу* тощо. У сфері синтаксису в цей час створено терміни: *складня*, *підмет*, *присудок*, *речення*, *словосполучення*, *безпідметові звороти*, *іменні підрядні речення* тощо; у сфері словотвору – *основа*, *корінь*, *закінчення*.

Пуристичні тенденції у випрацюванні граматичної термінології на питомо українській національній основі відіграли надзвичайно позитивну роль. Однак учені відчували і те, що надмірне зберігання мови від впливу іншомовних запозичень відмежовує вітчизняну науку від досягнень світової науки, тож досить помітною стає орієнтація українських граматистів на досягнення зарубіжних лінгвістів у

розбудові понять граматики і термінів для їхнього позначення. Бажання наблизити українську науку до європейського культурного й інтелектуального контексту відбилосся у використанні поряд із новоствореними національними запозичених термінів-інтернаціоналізмів: *відмінювання, стосування – деклінація; дієвідмінювання, дієзміна, часування – кон'югація; дієйменник, імена дієсловові, неопределеник, безоглядна форма часівника, неозначена форма дієслова – інфінітив; наказовий (приказовий, вольовий) спосіб – імператив, складня – синтакса, синтаксис, приросток – префікс, наросток – суфікс* тощо.

Перевагу термінам-інтернаціоналізмам у назвах відмінків української мови надавав у своїх дослідженнях Є. Тимченко: *номінатив, генетив, датив, акузатив, вокатив, інструменталь, льокатив* [10, с. 455]. Однак ці назви відмінків у сучасній термінології поступаються національним, а в окремих наукових дослідженнях функціонують як дублети до них. Однакове розуміння обох дублетних термінів забезпечує абсолютно тотожне їхнє визначення, прийняте у відповідній терміносистемі, що не перешкоджає розумінню поняття. Як слушно зауважував М. А. Жовтобрюх, "з погляду комунікативної доцільності важливо не те, щоб будь-яким чином уникати термінологічних дублетів, а те, щоб у термінологічній системі мови не існувало зайвих дублетів, тобто тотожних значенням паралелізмів у складі термінологічних інтернаціоналізмів або в складі їх національних відповідників. Бо саме така дублетність знижує комунікативні якості наукової мови" [4, с. 86]. Існування інтернаціонального терміна і його національного дублета в терміносистемі викликане прагненням науковців полегшити читачеві сприймання наукового тексту, оскільки термін-інтернаціоналізм має зазвичай непрозору етимологію на відміну від національного, зміст і форма якого є зрозумілими носієві української мови. Трапляються випадки, коли національний термін втрачається і залишається лише інтернаціональний його еквівалент. Наприклад, втраченим у сучасній термінології є поширений у 20-ті роки ХХ ст. термін *складня*, замість якого вживають термін *синтаксис*. Замість терміна *дієйменник* функціонує термін *інфінітив*; втраченими є і терміни на позначення частин слова *приросток, наросток*, замість яких уживано терміни-інтернаціоналізми відповідно *префікс і суфікс* тощо. Хоча в останнє десятиліття ХХ ст. та на початку ХХІ ст. виразною стає тенденція до відновлення національної ідентичності цих та деяких інших термінів.

Зовсім іншою була картина співіснування національного й інтернаціонального в досліджуваній терміносистемі в 60–80-ті роки минулого століття, не кажучи вже про 30-ті – 50-ті роки, коли термінологічна

діяльність науковців, спрямована на розбудову національної термінології, була майже повністю припинена та зорієнтована на зближення з російською термінологією. У цей період переважно через російську мову відбувається активне запозичення інтернаціональних термінів шляхом структурного і семантичного калькування. Упродовж зазначеного періоду терміни-інтернаціоналізми нерідко співіснують у структурі наукового тексту поряд із питомо українськими: *сингуляртив (singularia tantum)* – *однина*, *плюратив (pluralia tantum)* – *множина*, *субстантив* – *іменник*, *ад'єктив* – *прикметник*, *вербойд* – *дієслівне утворення*, *інтер'єктив* – *вигук*, *компаратив* – *вищий ступінь порівняння*, *суперлатив* – *найвищий ступінь порівняння*, *флексія* – *закінчення*, *словотвір* – *дериватологія*, *номінатив* – *підмет*, *предикатив* – *присудок* тощо. Спостерігається також творення від них похідних термінів за зразком наявних в українській мові парадигм, що, безумовно, є одним із результативних й економних шляхів поповнення граматичної терміносистеми. Пор.: *субстантивація*, *ад'єктивувація*, *прономіналізація*, *адвербіалізація*, *препозиціоналізація*, *кон'юкціоналізація*, *партикуляризація*, *інтер'єктивувація* тощо. Однак, як зазначають дослідники, запозичення термінів (у тому числі й інтернаціоналізмів) є виправданим, якщо в науці не було і ще немає своєї назви для позначення поняття або коли виникає потреба розширення змісту вже відомого, наявного у мові національного терміна. В іншому випадку варто уникати запозичень, у тому числі й інтернаціональних, оскільки надмірна насиченість наукового тексту малозрозумілими термінами утруднює розуміння поняття, штучно ускладнює авторську думку, викликає термінологічні непорозуміння і плутанину, а отже, не збагачує поняттєвий фонд, а навпаки, ускладнює його розуміння [6, с. 10–12].

Водночас поєднання в українській граматичній термінології свого, питомого, національного й запозиченого, інтернаціонального у тій пропорції, яка дає змогу вітчизняній науці, зберігаючи національну основу, виходити на міжнародний рівень, на наш погляд, є цілком виправданим. Без таких термінів, що мають інтернаціональну основу, як *граматика*, *морфологія*, *синтаксис*, *дериватологія*, *морфема*, *афікс*, *префікс*, *суфікс*, *флексія*, *грамама*, *парадигма*, *вокатив*, *інфінітив*, *предикатив*, *компаратив*, *валентність*, *аспектуальність*, *адвербіалізація* та багатьох інших годі собі уявити сучасне наукове дослідження з граматики української мови. Запозичення термінів в основному відбувається із запозиченням наукових понять, що з'явилися у зарубіжній науці, і їхня поява у певній терміносистемі завжди випереджає лінгвістичні можливості мови-реципієнта, а отже, є свідченням її розвитку.

Активні наукові контакти українських і зарубіжних учених у певних галузях знань сприяють випрацюванню спільних принципів і традицій в унормуванні співвідношення в національних терміносистемах свого, питомого й запозиченого на користь національного.

Література

1. Акуленко В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. Харків: Вища шк., 1980. 206 с.
2. Акуленко В. В. Основные этапы интернационализации словарного состава славянских языков. *Слов'янське мовознавство. Доповіді X Міжнародного з'їзду славістів*. Київ: Наук. думка, 1988. С. 148–167.
3. Вихованець І. Р. Морфологія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. С. 395–396.
4. Жовтобрюх М. А. Системність східнослов'янської лінгвістичної термінології у "Словнику слов'янської лінгвістичної термінології". *Славянская лингвистическая терминология*. Київ: Наук. думка, 1984. С. 77–87.
5. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ: Наук. думка, 1985. 222 с.
6. Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 10–12.
7. Соотношение интернационального и национального в общественно-политической терминологии восточнославянских языков / отв. ред. Т. И. Панько. Львов: Вища шк., 1984. 201 с.
8. Ткаченко О. Б. Інтернаціоналізм *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. С. 225.
9. Шевельов Ю. (Шерех Ю.) Невіддільна спадщина (кілька слів про українські церковнослов'янськи). *Єдиними устами*. Львів, 1998. № 2. С. 3.
10. Ярошевич І. Морфологічні терміни в українських граматиках початку XX ст. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2006. Вип. 276–277. Слов'янська філологія. С. 453–456.

References

1. Akulenko V. Internatsionalnyie elementy v leksike i terminologii. Harklv: Vischa shk., 1980. 206 s.
2. Akulenko V. V. Osnovnyie etapyi internatsionalizatsii slovarnogo sostava slavyanskikh yazykov // Slov'yanske movoznavstvo. Dopovldi H Mizhnarodnogo z'Yizdu slavistiv. K.: Nauk. dumka, 1988. S. 148–167.
3. Vihovanets I. R. Morfologiya // UkraYinska mova. Entsiklopedlya. K.: Vid-vo "Ukr. entsiklopedlya" Im. M. P. Bazhana, 2007. S. 395–396.
4. Zhovtobryuh M. A. Sistemnist shldnoslov'yanskoYi llingvlistichnoYi terminologiyi u "Slovniku slov'yanskoYi llingvlistichnoYi terminologiyi" // Slavyanskaya lingvisticheskaya terminologiya. K.: Nauk. dumka, 1984. S. 77–87.
5. Nimchuk V. V. Movoznavstvo na UkraYini v XIV-XVII st. – K.: Nauk. dumka, 1985. 222 s.
6. Sellgey P. O. Suchasne termInotvorennya: simptomi ta sindromi. *Movoznavstvo* 2007, № 3, s. 10-12.

7. Sootnoshenie internatsionalnogo i natsionalnogo v obschestvenno-politicheskoy terminologii vostochnoslavjanskih yazykov / Otv. red. T. I. Panko. Lvov: Vischa shk., 1984. – 201 s.

8. Tkachenko O. B. Internatsionalizm // UkraYinska mova. Entsiklopediya. K.: Vid-vo "Ukr. entsiklopediya" Im. M. P. Bazhana, 2004. – S. 225.

9. Shevelov Yu. (Shereh Yu.) Nevddllna spadschina (kilka sliv pro ukraYinski tserkovnoslov'yanlzm) // Edinimi ustami. L'lv, 1998. № 2. S. 3.

10. Yaroshevich I. Morfolochni termini v ukraYinskih gramatikah pochatku XX st. // Naukoviy visnik Chernivetskogo un'versitetu. 2006. Vip. 276–277. Slov'yanska filologiya. S. 453-456.

И. А. Ярошевич

кандидат филологических наук, доцент кафедры бизнес-лингвистики ДВНЗ
"Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана"

Об исконном и заимствованном в украинской грамматической терминологии

В статье акцентировано внимание на идее непрерывности развития терминологической деятельности украинских грамматистов, начиная с древнейшего периода XIV–XVII ст. до современного состояния. Прослеживается взаимодействие церковно-славянских грамматических терминов, созданных в древнейший период развития грамматической мысли в Украине преимущественно в результате перевода и калькирования соответствующих терминов греко-латинских грамматик, и ново-созданных на исконно украинской национальной основе терминов периода середины XIX – начала XX ст. Детально охарактеризовано концептуальные принципы создания и введения в научный обиход исконно украинских грамматических терминов. Обращено особое внимание на особенности функционирования терминоединоцинонимов в исследуемый период. Определена роль заимствованных терминов-интернационализмов в развитии грамматической системы украинского языка в целом. Обосновано утверждение, что заимствования терминов в основном происходит за счет введения в научный оборот научных понятий, появившихся в зарубежной языковедческой литературе, появление которых в определенной терминосистеме всегда опережает лингвистические возможности языка-реципиента, что является свидетельством развития последней. Сочетание в украинской грамматической терминологии своего, исконного, национального, и заимствованного, интернационального, дает возможность отечественной науке, сохраняя национальную основу, выходить на международный уровень. В статье указано, что без таких терминов, имеющих интернациональную основу, как грамматика, морфология, синтаксис, дериватология, морфема, аффикс, префикс, суффикс, флексия, граммема, парадигма, вокатив, инфинитив, предикатив, компаратив, валентность, аспектуальность, адвербиализация и многих других, нельзя представить современное научное исследование по грамматике украинского языка. При этом обращено внимание на то, что активные научные контакты украинских и зарубежных ученых в определенных областях знаний способствуют выработке общих принципов и традиций в нормировании соотношения в национальных терминосистемах исконного и заимствованного в пользу национального.

Ключевые слова: грамматика, морфология, синтаксис, словообразование, грамматическая категория, термин, грамматическая терминология, исконно украинские термины, заимствованные термины, термины-интернационализмы.

I. A. Yaroshevych

candidate philol Sciences, associate professor, associate professor of the Department of Business Linguistics, "Vadym Hetman Kyiv National economic University"

About specific and planned in Ukrainian grammatical terminology

The article focuses on the idea of the continuity of the development of the terminological activity of Ukrainian grammarians, from the earliest period of the XIV–XVII th centuries. To the present. The interaction of Church Slavonic grammatical terms created in the ancient period of the development of grammatical thought in Ukraine was mainly investigated as a result of the translation and shredding of the corresponding terms of the Greek-Latin grammar, with the newly created on the specific Ukrainian national basis for the terms of the period of the mid-XIX th and early XX th centuries. The conceptual the basics of creation of specific Ukrainian grammatical terms. Special attention was paid to the peculiarities of the functioning of synonyms in the period was mentioned. The role of borrowed terms-internationalisms in the development of the grammatical system of the Ukrainian language in general has been determined. Borrowing of terms is mainly due to the introduction into scientific circulation of scientific concepts that have appeared in foreign linguistics science, and their appearance in a certain terminology system always outstrips the linguistic capabilities of the recipient language, which is evidence of its development. The combination in Ukrainian of its grammatical terminology, specific, national and borrowed, international in the proportion that allows domestic science, while preserving the national basis, to reach the international level is quite justified. The article states that without such terms having an international basis such as grammar, morphology, syntax, derivative, morpheme, affix, flexion, gramma, paradigm, vocative, infinitive, predicate, comparative, valence, ascensionality, adverbialization, and many others, it is impossible to imagine a modern scientific study of the grammar of the Ukrainian language. At the same time, attention is focused on the fact that the active scientific contacts between Ukrainian and foreign scholars in certain fields of knowledge contribute to the development of common principles and traditions in the normalization of the ratio in its national terminology systems, specific and borrowed in favor of the national.

Key words: *grammar, morphology, syntax, word formation, grammatical category, term, morphological terminology, specifically the Ukrainian terms, adopted terms-internationalisms.*

УДК 811.161.2(09)'18

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-78-86

В. М. Пугач

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**"Хто ж, окрім нас, явить істинний лик
наших предків, якщо ми не збережемо
справжнього способу їхніх думок і мовлення?"
до 200-річчя граматики Олексія Павловського**

ГраMATика О. Павловського є першою друкованою граMATикою нової української мови. В умовах відсутності української державності вона започаткувала та визначила на наступні сто років етнолінгвістичний принцип формування українських граMATик. ГраMATика О. Павловського є джерелом знань про Україну, відображає ментальні риси українців, специфіку української мови. О. Павловський вербальними засобами репрезентував український етнос. Він зумів відтворити цілісну ментальну картину світу українців у жорстко цензурованих умовах Російської імперії, коли друкувалися лише поодинокі художні твори українською мовою. ГраMATику О. Павловського можна розглядати як кордоцентричну, оскільки ментально автор почувається українцем. На його думку, пізнання менталітету народу, його культури та історії можливі лише через вивчення його рідної мови. У своєму науковому доробку О. Павловський зображує цілісну етнічно-мовну картину світу українського народу та поєднує різні види лінгвістичного опису в граMATиці: авторський нарратив, текст граMATики, українсько-російський словник контрастивної розмовно-побутової лексики, безеквівалентної етнографічної лексики, словник засвоєних форм антропонімів, словник ідіом та паремій, функціонування лексем у різностильових та різножанрових творах.

Кордоцентрична граMATика О. Павловського вибудована на етнолінгвістичних засадах, є джерелом знань про Україну, засвідчує специфічні риси української мови та її перспективи, декларує активну громадянську позицію автора, що заклає ментальні та філософські основи формування українського мовознавства.

Ключові слова: граMATика О. Павловського 1818 року, кордоцентрична граMATика, перша граMATика нової української мови, безеквівалентна лексика, етнографізми, ідіоми, ментальні риси українців, етнічно-мовна картина світу.

"Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское

нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаниями и сочинѣніями" О. Павловського (7) – "перша в українському мовознавстві друкована граматики живої народної української мови" [9]. Попередниками граматики О. Павловського є лише граматики Лаврентія Зизанія (1596 р.) та Мелетія Смотрицького (1619 р.): "... ці граматики розглядаються упорядниками як допоміжні для теології, мають виразно церковний характер і орієнтовані не на живу розмовну мову, а на церк.-ритуальну" [13].

Лінгвістичний аспект змісту граматики О. Павловського, якій цьогоріч минає 200 років, привертає увагу багатьох мовознавців (Б. Галас, І. Горецький, Й. Дзендзелівський, В. Муциньська, В. Німчук, І. Огієнко, Ю. Шевельов та ін.).

Як відомо, Олексій Павловський народився в селі Шутівці (нині це с. Соснівка Глухівського району Сумської області) 1773 р., закінчив Київську академію, далі Петербурзьку вчительську семінарію (1793 р.); викладав у Ніжинському ліцеї [4], помер після 1826 р. Проте Ніжинський фізико-математичний ліцей було створено лише в 1832 році, і проіснував він до 1840 р., тому дані щодо ніжинського періоду в біографії О. Павловського потребують уточнення. Більшу частину життя він мешкав у Санкт-Петербурзі [4].

В. Німчук вважає новоукраїнський період формування української орфографії найскладнішим (з-поміж давньоукраїнського та староукраїнського), оскільки "етнічна культура українців, у тому числі й нова українська літературна мова, формувалася в умовах бездержавності українського народу та перебування його під владою кількох чужих держав; ...до того ж у царській Росії, до складу якої входило більше 2/3 українських земель, українську мову офіційно трактували як діалект російської" [6]. У Києво-Могилянській академії, де навчався О. Павловський упродовж 1779–1789 рр., від 1784 р. "суворо забороняється читати лекції "сільським діалектом" (тобто українською мовою)" [12], що вкотре звужувало сферу функціонування української мови.

Історія видання граматики О. Павловського в умовах імперських заборон була промовисто тривалою. Як повідомляє сам автор у відповіді "Прибавленіє къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. или, Отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику" рецензентові граматики М. Цертелеву в 1822 р., він "укладав свою граматику майже тридцять років тому" [8] – отже, після 1792 р. На думку Й. Дзендзелівського, свою граматику О. Павловський написав у Санкт-Петербурзі, "десь між 1793 і 1797 р." [1; 11, с. 14–15]. Російська академія 1805 р. відмовила у виданні, повідомивши, що дозволяє

публікації лише "вітчизняною мовою" (тобто російською. – В. Пугач) [3, с. 46]. О. Павловський, високоосвічений вихованець Києво-Могилянської академії, алегорично натякає на те пародійне обговорення його граматики в стінах Російської академії своїм епіграфом із сатири Сенеки Аннея Луція "Огарбузнення божественного Клавдія" [10].

Усе ж граматика О. Павловського була надрукована 1818 р., що стало одним із небагатьох фактів видань новоукраїнською мовою періоду від "Енеїди" І. Котляревського 1798 р. й до "Кобзаря" Т. Шевченка, на чому наголошує Г. Грабович [2, с. 98].

Проте слід звернути увагу на засадничий етнолінгвістичний принцип формування всіх українських граматик – від витоків у О. Павловського та аж до початку ХХ ст., який Ю. Шевельов визначив як романтичний: "Романтична настанова виявляється в піднесенні народної мови з підкресленням її особливостей, у намаганні виявити в мові "дух народу", незмінний протягом усього життя народного, в бажанні відсіяти справді народне від тепер зневажаного книжного, "природне" від "штучного", своєрідно-національне від позиченого й міжнародного" [13].

Граматика О. Павловського є джерелом знань про Україну, відображає ментальні риси українців, специфічні риси української мови, пильно спостережені автором. Саме вони роблять граматику романтичною в сенсі, визначеному Ю. Шевельовим. О. Павловський усіма можливими вербальними способами репрезентував український етнос, у жорстко цензурованих умовах виходу поодиноких художніх творів українською мовою в Російській імперії зумів відтворити цілісну ментальну картину світу українців.

На нашу думку, граматику О. Павловського можна розглядати як кордоцентричну. Автор почувається одним із них – *милих мені співвітчизників ("соотчичей")*, *цих від одного зі мною пагона моїх братів* [7]. Він щиросердо розмірковує про долю української мови: з одного боку, називаючи *слабкою тінню зnikomого говору, ні мертвою ні живою мовою та пам'яткою* [7], протиставляючи *малоросійський говір* російській мові – *всеобщему нашему языку* [7]. Г. Грабович характеризує такий меседж О. Павловського в тих суспільно-політичних умовах як *топос смерті* [2, с. 99–100]. Із іншого боку, О. Павловський визначає українську мову як *говір, що є майже справжньою мовою* [7], стверджуючи, що українська мова функціональна в усіх життєвих ситуаціях, різних стилях комунікування: *нею легко... зображати пристрасті, приємно жартувати* [7]. Автор закликає до активного наукового упорядкування мови, унормування, очищення, підтримування та надання їй перспектив. Пізнання мен-

талітету народу можливе, на думку О. Павловського, лише через вивчення його мови, культури та історії: *Найдетальніше пізнання... обрядів, звичаїв кожного народу робиться через його мову, мовлення (слово, мова) є чудовим даром...; не зберігати говорів – значить невдячно руйнувати стежу, що веде наш розум до досягнення цього поняття; хто ж нам покаже істинну сутність наших предків у минувшині, якщо ми не збережемо справжнього способу їхнього думок та мови?* [7].

О. Павловський застосовує різні види характеристики українців та української мови у своєму науковому доробку:

1. Авторський наратив у передмовах ("Вмѣсто предисловія", "О сочинении и о стихотворствѣ Малороссійскомѣ"; у післямові "Общія замѣчанія" як спосіб ментальної характеристики українців: *Я знайшов у них децо приємно-меланхолійне, що різнить їх, може, від усіх інших мешканців земної кулі; вони допитливі, гострі, схильні до музики та співу; привітні, мають відчуття справедливості, природжену здібність до наук, працюють тихо, але надійно; щирі, охайні, помірковані* [7]; визначає амбівалентне поєднання помисливості з веселістю духу [7]; *українські пісні мелодійні й ніжні* [7]; вірші й пісні мають безліч сюжетів, які є *дуже природними та щирими* [7].

2. Текст укладеної граматики як спосіб опису специфічних фонетичних, графічних, лексико-семантичних, дериватологічних, граматичних рис української мови – "нарѣчія", "которое составляет почти настоящей языкъ": специфіку вимови звуків г і ґ, [дз], [дж], специфіку засвоєння звука [th] (граф. ѣ) в грецизмах тощо; функціонування кличного відмінка іменників (ілюструючи уживаними в Україні парадигмами іменників *пане, пані, пани, панове*); народнорозмовні форми експресивів на позначення міри вияву ознаки прикметників (*изъ сына моторный; дужый, дужійший, найдужый, изъ бисового сына дужый; здоровенный; дуженный; враженный; чортенный* тощо [7]); яскраві та багаті ряди демінутивів – іменників та прикметників; автор наводить приклади розмаїтих деривато-логічних типів українських конотативів на фоні їхньої повної відсутності в російській мові: *сонечко, сонечечко; кусочокъ, кусочечокъ, кусочечокъ; маленкій, малесенькій, малесенькій; мацютенькій, мацюпесенькій, мацюпесенькій, мацюпентъчкій, мацюпесенъчкій, мацюпесенъчкій* [7]; специфічні синтаксичні способи компенсування дієприкметників у розмовному мовленні, парадигма яких, на думку О. Павловського, в українській мові зовсім відсутня: *Подай, паньчу! мыні тую свічку, що на столі стоить; Тымушь я нечувъ теі казані, що въ церкві дякъ чытавъ* [7].

3. Українсько-російський словник як спосіб подання контрастивної розмовно-побутової лексики "Краткій Малороссійській Словарь": *Ба́тько, та́то, паноте́ць* – рос. *отець*. *Шкода́!* – рос. *жаль!* *Цегельны́къ* – рос. *кирпичный мастеръ*. *Сторчакà* – рос. *Стремго-ловъ, головою внизъ* [7]; зокрема безеквівалентної етнографічної лексики: *Пампу́шка* – рос. *пухлый грЪчневы́й хлЪбець*. *Пота́пці* – рос. *хлЪбъ искрошенный въ воду вмЪсто сухарей, съ солью*. *Сластіоны* – рос. *пышки*. *Шулыкі* – рос. *галушки съ макомъ и съ медом* [7].

Серед загальнозживаної лексики "Слова принадлежація къ Натуральной Исторіи" вирізняється група українських колоритних вернакулярних назв рослин (62 зі 149 назв): *Жеруха* – рос. *кресъ-салатъ*. *ЗаЪчы́й холодо́къ* – рос. *спаржа, перека́ти-поле*. *Глы́ва* – рос. *баргомота*. *Ду́ля* – рос. *квитъ, армудъ*. *Шовко́выця* – рос. *шелковичное дерево*. *Шовку́нь* – рос. *безплодное шелковичное дерево* [7].

4. Словник "Имена даемыя при крещеніи" як спосіб окреслення словотвірної розмаїття та варіативності адаптованих народним мовленням антропонімів-демінітивів: *Ві́вдя, Овдю́шка, Евдо́ха* – рос. *Евдокія*. *Га́па, Га́пка, Гапу́ся* – рос. *Ага́вія*. *Грыцько́, Грыцькы́, Грыць* – рос. *Григорій*. *Левко́, Леву́сь* – рос. *Левъ* [7].

5. Словник колоритних українських ідіом та паремій "Фразы, и пословицы Малороссійскія": *Москаля́ везты́* – рос. *обманыва́тъ; му́тытъ (ворочаетъ) якъ у селі Моска́ль, якъ у грѣблѣ бѣсъ*. *Вы́дно зъ за́ду що Парху́мъ* – рос. *видно со́ву по полету. Говоры́ клыме, нехай твоя негине* – рос. *екъ разгово́рился. Объ мыко́лі да ѝ ніко́лы* – рос. *послѣ до́жжика въ четве́ргъ* [7].

6. Проекція описаних парадигм (лексико-семантичних, граматичних тощо) на різножанрову синтагматику творів – від окремих фраз розмовного стилю, побутового діалогу селян, тексту народної пісні ("Го́мінъ, го́мінъ по дубро́ві!) до віршованого твору "Вакула Чмир", що разом із "Горпинидою" і "Вояжем", на думку М. Зерова, "являють собою перший початок котляревщини... невисокої художньої вартости і стоять на самім порозі літератури" [5]. Серед прикладів текстів різних стилів О. Павловський розміщує змодельовану оповідь (від першої особи) українця-міщанина, якого, напевно, можна ідентифікувати з автором. Темою "Отрывка изъ исторіи нЪкотораго Малороссіянина" є подорож до Санкт-Петербурга по кар'єру, багатство та неминучі розчарування – *дакъ мовъ тобі не той світъ... Петембу́рхъ* [7] – через нездатність асимілюватися попри ключову ментальну настанову батька під час прощання з сином-мандрівником – триматися високого покровителя-земляка й бути покірним.

Як приклад розмовного стилю, що відображає ментальність селян-українців, О. Павловський наводить побутовий діалог із традиційними українськими етикетними виразами суб'єктивної модальності, що засвідчують щирі та доброзичливі взаємини в громаді: – *Мага́йбу вамь! – Здо́ровъ, здоро́въ Левченку! – Гайгаа́й бра́тіку мій! – Та позычте будьте ласковы сокіры. – Спасы́бі вамь! Процайте!* [7].

Поєднанням різних видів лінгвістичного опису в граматиці (авторський наратив, текст граматики, українсько-російський словник контрастивної розмовно-побутової лексики та безеквівалентної етнографічної лексики, словник засвоєних українською мовою чужомовних антропонімів, словник ідіом та паремій, функціонування лексем у різножанрових творах) О. Павловський зображує цілісну етнічно-мовну картину світу українського народу.

Його кордоцентрична граMATика вибудована на етнолінгвістичних засадах, є джерелом знань про Україну, засвідчує своєрідність української мови та її перспективи, декларує активну громадянську позицію автора, що заклав ментальні та філософські основи формування українського мовознавства.

Література

1. Галас Б. Ф. С. Шимкевич як лексикограф і українське словникарство (кінець XVIII – початок XX ст.). Ужгород, 1995. 300 с. URL: http://tovahistory.org.ua/wiki/Павловський_О._Краткій_малоросійській_словар.
2. Грабович Г. До історії української літератури. Київ: Основи, 1997. 608 с.
3. Дзєндзелівський Й. О. Видатний український філолог. *Мовознавство*. 1968. № 6. С. 43–50.
4. Задорожний В. Б. Павловський Олексій Павлович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8. 520 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pavlovskij_O.
5. Зєров М. Нове українське письменство: Історичний нарис. Випуск перший. Мюнхен: Інститут літератури, 1960. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Novo-pysmenstvo/Rozdil%203.html>.
6. Німчук В. Переднє слово до видання: Історія українського правопису: XVI–XX століття. Хрестоматія. Київ: Наукова думка, 2004. 584 с. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/nimch.htm>.
7. Павловскій А. Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмѣту замѣчаніями и сочинѣніями Санкт-Петербургъ, 1818. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm>
8. Павловскій А. Прибавленіе къ Грамматикѣ Малороссійскаго нарѣчія. или, Отвѣтъ на Рецензію, здѣланную на оную Грамматику. Санкт-Петербургъ, 1822. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm>.

9. Павловський Олексій. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / за ред. В. Кубійовича: в 11 т. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1996. Т. 5. С. 1916–1925. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii145.htm>.

10. Сенека Луцій Анней. Отыквление божественного Клавдия. Примечания. Статья и коммент.: А. А. Князьков, 2005. URL: <http://myriobiblion.byzantion.ru/seneca-poet/seneca-poet-apocol-prim.htm>.

11. Статсєва В. Питання історії українського мовознавства XIX ст. в працях Й. О. Дзендзелівського. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Вип. 24. Ужгород, 2011. С. 13–27. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4960/1/питання_історії_українського_мовознавства_XIX_ст.pdf.

12. Хижняк З. І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: КМ Академія, 2003. С. 76. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000455.

13. Шевельов Ю. Граматика. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / за ред. В. Кубійовича: в 11 т. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1993. Т. 2. С. 415–429. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii033.htm>.

References

1. Halas B. F. (1995). S. Shymkevych yak leksykohraf i ukrainske slovnykarstvo (kinec XVIII–pochatok XX st.) [Shymkevych as a lexicographer and Ukrainian vocabulary (end of the 18th-early 20th centuries)]. Uzhhorod. Retrieved from http://movahistory.org.ua/wiki/Pavlovskiy_O._Kratkii_malorossiiskii_slovar [in Ukrainian].

2. Hrabovych H. (1997). Do istorii ukrainskoi literatury [To the history of Ukrainian literature]. K.: Osnovy, 1997 [in Ukrainian].

3. Dzendzelivskiy J. O. (1968). Vydatnyi ukrainskyi filoloh [Outstanding Ukrainian philologist]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 6, pp. 43–50 [in Ukrainian].

4. Zadorozhnyi V. B. (2011). Pavlovskiy Oleksii Pavlovych [Pavlovsky Oleksiy Pavlovych]. *Encyklopedia istorii Ukrainy [Encyclopedia of History of Ukraine]*. (Vols. 1-10), Vol. 8 /Redkol.: V. A. Smolii ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: Naukova dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Pavlovskiy_O. [in Ukrainian].

5. Zerov M. (1960). Nove ukrainske pysmenstvo: istorychnyi narys. Vypusk pershyi [New Ukrainian Writing: A Historical Essay. The first issue]. Miunhen: Instytut literatury. Retrieved from <http://sites.utoronto.ca/elul/history/Zerov/Nove-pysmenstvo/Rozdil%203.html> [in Ukrainian].

6. Nimchuk V. (2004). Perednie slovo do vydannia: Istoria ukrainskoho pravopysu: XVI–XX stolittia [Preface to the publication: History of Ukrainian spelling: XVI–XX centuries]. *Hrestomatia*. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rizne/nimch.htm> [in Ukrainian].

7. Pavlovskii A. (1818). *Grammatika Malorossiiskago narechia, ili Grammaticheskoie pokazanie sushchestvenneishyh otlichii, otdalivshyh Malorossiiskoie narechie ot chistago Rossiiskago yazyka, soprovozhdaiemoie raznymi po siemu predmetu zamechaniami i sochinieniami* [Grammar of the

Malorussian dialect, or Grammatical indication of the essential differences that the Malorussian dialect from the correct Russian language has been removed, which is accompanied by various notes and creations]. Sankt-Peterburg. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm> [in Russian].

8. Pavlovskii A. (1822). Pribavlenie k Grammatike Malorossiiskago narechia. ili, Otvet na Recenziu, zdelannuiu na onuiu Grammatiku [An addition to the grammar of the Malorussian dialect or the Answer to the Review, which was made on this Grammar]. Sankt-Peterburg. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm> [in Russian].

9. Pavlovskiy Olexsii [Pavlovsky Olexsiy]. Encyklopedia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian Studies. The vocabulary part]. (1996). (Vols. 1–11). Lviv: Naukove Товариство імені Шевченка. Vol. 5, pp. 1916–1925. Retrieved from <http://litopys.org.ua/encycl/euii145.htm> [in Ukrainian].

10. Seneka Lucyi Annei. Otykvlennie bozhestvennogo Klavdia. Primechania [Transformation into pumpkins of Divine Claudius]. Statia i komment.: A. A. Kniazkov (2005). N. p. Retrieved from <http://myriobiblion.byzantion.ru/seneca-poet/seneca-poet-apocol-prim.htm> [in Russian].

11. Statieieva V. (2011). Pytannia istorii ukrainskoho movoznavstva XIX st. v praciach J. O. Dzendzelivskoho [The problems of the history of Ukrainian linguistics of the XIXth century in the works of J. O. Zendzelivsky]. Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho nacionalnoho universytetu. Seria: Filologia. Socialni komunikacii [Journal of Science of Uzhgorod National University. Series: Philology. Social communication]. Vyp. 24. Uzhhorod, pp. 13–27. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4960/1/pytannia_istorii_ukrainskoho_movoznavstva_XIX_st.pdf [in Ukrainian].

12. Khyzhniak Z. I., Mankivskiy V. K. (2003). Istorია Kyievo-Mohylianskoї akademii [History of Kyiv Mohyla Academy]. Kyiv: KM Akademiya. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000455 [in Ukrainian].

13. Shevelov Yu. (1993). Gramatyka [Grammar]. Encyklopedia ukrainoznavstva. Slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian Studies. The vocabulary part]. (Vols. 1–11). Lviv: Naukove Товариство імені Шевченка. Vol. 2. Retrieved from <http://litopys.org.ua/encycl/euii033.htm> [in Ukrainian].

В. Н. Пугач

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

"Кто же нам покажет истинный образ наших предков, если мы не сохраним настоящего образа их мыслей и речи?":

200-летию грамматики Алексея Павловского

Грамматика А. Павловского – это первая печатная грамматика нового украинского языка. В условиях отсутствия украинской государственности она положила начало и на следующие сто лет определила этнолингвистический принцип формирования всех последующих украинских грамматик. Грамматика А. Павловского стала

источником знаний об Украине, она отражает ментальные черты украинцев, специфику украинского языка. А. Павловский вербальными средствами представил украинский этнос. Его грамматику можно рассматривать как кордоцентрическую: ментально автор чувствует себя украинцем. По его мнению, познание ментальности народа, его культуры и истории возможны лишь через изучение его родного языка. В своём научном труде А. Павловский отображает целостную этноязыковую картину мира украинского народа и сочетает разные виды лингвистического описания: авторский нарратив, текст грамматики, украинско-русский словарь контрастивной разговорно-бытовой лексики, безэквивалентной этнографической лексики, словарь адаптированных форм антропонимов, словарь идиом и паремий, функционирование лексем в произведениях разных стилей и жанров.

Кордоцентрическая грамматика А. Павловского построена на этнолингвистической основе, служит источником знаний об Украине, отображает специфические черты украинского языка и его перспективы, активную гражданскую позицию автора, заложившего ментальные и философские основания формирования украинского языкознания.

Ключевые слова: грамматика А. Павловского 1818 года, кордоцентрическая грамматика, первая грамматика нового украинского языка, безэквивалентная лексика, этнографизмы, идиомы, ментальные черты украинцев, этноязыковая картина мира.

V. M. Puhach

Associate Professor of the of the Department of Ukrainian Language
Nizhyn Mykola Gogol State University

**"Who else beside us will show the real characters of our forefathers, if we do not save the real methods of their thoughts and speech?":
dedicated to 200th anniversary of grammar by Oleksij Pavlovskiy**

The Grammar by O. Pavlovskiy is the first printed grammar of the new Ukrainian language. In the conditions of absent Ukrainian state, it initiated and determined the ethno-linguistic principle of forming Ukrainian grammar for the next hundred years. Grammar by O. Pavlovskiy is a source of knowledge about Ukraine, reflects the mental characteristics of Ukrainians, the specifics of the Ukrainian language. O. Pavlovskiy represented the Ukrainian ethnos by verbal means. He was able to reproduce a holistic mental picture of the world of Ukrainians in the strictly censored conditions of the Russian Empire when only a few fiction books were printed in Ukraine. Grammar by O. Pavlovskiy can be considered as a cardio central. Since the author mentally feels Ukrainian. In his opinion, the knowledge of the mentality of the people, of his culture and history is possible only through the study of his native language. In his scientific work O. Pavlovskiy describes more complete ethnic and linguistic picture of Ukrainian world and combines various types of linguistic description in grammar: the author's narrative, the text of grammar, the Ukrainian-Russian dictionary of contrastive spoken-communicative vocabulary, the non-equivalent ethnographic vocabulary, the dictionary of the learned forms of anthroponyms, Dictionary of idioms and paroemias, the operation of lexemes in various multi-genre works.

O. Pavlovskiy's cardio central grammar is based on ethno-linguistic principles, is a source of knowledge about Ukraine. It shows specific features of the Ukrainian language and its prospects in the future declares the author's active civic position, which laid the mental and philosophical basis for the creating of Ukrainian linguistics.

Key words: Grammar by O. Pavlovskiy in 1818, cardio central grammar, first grammar of the new Ukrainian language, non-equivalent vocabulary, ethnographic, idioms, mental features of Ukrainians, an ethno-linguistic picture of the world.

УДК 811.161.2:81'0'373

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-87-96

А. В. Гончаренко

кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

Назви чернечих споруд у Києво-Печерському патерику

У статті здійснено історико-лінгвістичний аналіз групи назв чернечих споруд у тексті першого оригінального зібрання житій давньоруських святих – Києво-Печерського патерика.

Ключові слова: *Києво-Печерський патерик, релігійна лексика, грецизм, давньоруська писемно-літературна мова, церковнослов'янська мова.*

Сучасний етап розвитку науки позначений підвищенням інтересом дослідників до явищ і процесів, як так чи інакше апелюють до питань релігії. Наукова мовознавча традиція, яка розвивалася в Україні упродовж ХХ ст., зверталася до вивчення церковної лексики переважно опосередковано. Початок 90-х років ХХ ст. позначився зміною ставлення до духовної культури, широкою демократизацією та гуманізацією суспільства. Усе це сприяло підвищенню уваги до пам'яток писемності канонічного змісту та до термінологічної системи, яка обслуговує церковно-теологічну сферу. З'явилася низка статей та дисертаційних досліджень, присвячених окремим групам релігійної лексики (С. В. Бібла, І. В. Бочарова, Н. В. Пуряєва, Ю. В. Осінчук).

Із тематичного погляду найменування чернечих споруд також можуть бути віднесені до конфесійної термінології. Питання про формування номенклатури назв релігійних будівель в українській мові ставила у своїй праці Н. В. Піддубна [9]. Проте широкі хронологічні межі дослідження не сприяли детальному описові особливостей цієї групи найменувань певного періоду, зокрема давньоруського. У зв'язку з вивченням лексики будівництва й архітектури у писемності Київської Русі до теми назв чернечих споруд звертався О. В. Прискока. Лінгвіст зосередив увагу на найменуваннях реалій ландшафту, природних сховищ, які використовувалися з метою пустельництва [10].

У подібних дослідженнях проблема розглядалася на широкому фактичному матеріалі. Через це свідчення Києво-Печерського патерика – першого оригінального зібрання житій східнослов'янських

святих, датованого XIII ст., часто не були враховані повною мірою. Тим часом аналіз тематичної групи слів, що позначає церковні будівлі у цій пам'ятці, дозволяє простежити історію становлення і розбудови всієї Печерської обителі та з'ясувати специфіку семантичних процесів, які супроводжували формування аналізованих найменувань, встановити шляхи поповнення виділеного фрагменту лексики релігійного характеру.

Поява монастирської системи на східнослов'янських землях стала закономірним наслідком процесу християнізації, який розпочався в X ст. Первісні монастирі представляли собою невеликі групи ченців, які жили за рахунок багатих сімей міста та відбували службу в їх домових церквах. Таке явище, на думку Ю. О. Артамонова, у першу чергу характеризувало першу половину XI ст., коли християнство загалом було вірою аристократичного суспільства. "У 50–60-ті роки XI ст., – вказує вчений, – коли процес залучення до нової віри охоплює ширші верстви суспільства, на перший план виходять обителі, – засновані самими ченцями, і, в першу чергу, комплекс громад ченців в районі Берестова на чолі з Києво-Печерським монастирем" [1, с. 20].

Історичні свідчення, а також сюжет Патерика вказують на те, що вся історія Києво-Печерської обителі починається з печери, викопаної Іларіоном, пресвітером однієї з церков на Берестові (пізніше – митрополитом Київським), на березі Дніпра. Згодом у ній оселився блаженний Антоній, навколо якого почала збиратися братія. До нього ж приєднався і прийняв постриг Феодосій. Стараннями останнього обитель набула свого розквіту: "... и ископаше печеру велику, и церковь, и келія, яже суть и до сего дьни въ печерьъ под ветхым монастыремъ" (КПП, с. 18)¹. Підтвердження того, що печера стала своєрідним священним приміщенням-попередником монастиря, закріплено у самій його назві: "*И оттоль начашеся звати Печерьскый манастырь, понеже бѣаху жили чръноризци преже в печерьъ*" (КПП, с. 19).

Слово *печера* 'заглиблення, порожнина в земній корі чи в гірському масиві, що має вихід назовні' походить від псл. *ректъ, значення якого призводить до необхідності паралельного семантичного аналізу виділеної лексеми та лексеми *під*. *Печера* або *пещера* є суфіксальним утворенням від *печь* або *пешть* (*ректера>*ректъ), тобто

¹ Усі цитати наведено за українським списком II Касіянівської редакції пам'ятки, що був створений у 1553–1554 рр. писцями Києво-Печерської лаври, за публікацією Д. І. Абрамовича (Київ, 1931).

первинно 'подібна до печі' (ЕСУМ 4, с. 364). Як показав Л. Нідерле, яма була одночасно первісною пічкою, вогнищем [8, с. 249]. Формант *-tero/-ero*, за припущенням О. Г. Преображенського, використовували для вираження протиставлення за ознакою "зовнішнє" – "внутрішнє" (Преобр. 2, с. 55–56).

Якщо спочатку це було звичайне заглиблення в землі, то з часом печера стала повноцінним видом житла ченців із усіма властивими йому елементарними частинами приміщення: "... *шед же в пещеру и заградивъ о себѣ двери*" (КПП, с. 112), "*Въ едину же ночь въжегъ пещь в пещерь*" (КПП, с. 188). Останній приклад демонструє один із двох випадків вживання аналізованого слова в тексті у книжній формі *пещера*. Домінує ж у Патерику східнослов'янський варіант *печера*. Трапляється і демінутив *печерка*: "... *и ископа ту печерку малу дву саждень*" (КПП, с. 17). Засвідчено також дериват питомої назви *печерникъ* 'той, що живе в печері'. Зокрема таке прізвисько мав преподобний Марко: "*Отсюда убо начало положю повѣсти еже о преподобнѣмъ Марцѣ Печерницѣ*" (КПП, с. 156).

Таким чином, згідно з твердженням Т. О. Черниш, печера дістала позначення "як функціонально маркований об'єкт (не просто як порожнина, заглиблена в земній поверхні, а така, що мала цільове призначення, використовуючись із конкретною метою)" [12, с. 105]. Відповідно усвідомлення слова *печера* як назви чернечої житлової споруди дало змогу автору утворити назву комплексу таких споруд – *улиця Печернаа*: "*И бысть полна келія бѣсовъ и улица Печернаа*" (КПП, с. 186).

Як показав О. В. Прискока, лексема *печера* – *пещера* із релігійною семантикою 'житло ченця' у східнослов'янських мовах існує й досі як історизм, хоча до багатьох словників не потрапила [10, с. 49]. Пор.: староукр. *печѣра* 'вертеп, печера' (СС, 141); рос. *пещера* 'про житло ченця, відлюдника' (ССРЛЯ 9, с. 1157).

На перших порах, імовірно, уся братія жила в одній великій печері. Коли ж число пострижеників значно зросло, вони попросили дозволу у блаженного Антонія розширити територію і звести монастир, якому судилося стати першим на Русі: "*И умножившимся братии и не могуцимъ въ пещеру въмѣститися, помыслиша вѣнь пещеры поставити манастырь*" (КПП, с. 18).

Слово *монастырь* походить від грецького *μοναστήριον*, *μναστήριον*, 'монастир, келія відлюдника' (ЕСУМ 3, с. 506). Називаючи релігійну церковно-господарську організацію, воно виявляє в тексті ряд синонімів, які конкретизують його загальну нейтральну семантику. Так, інколи автори пам'ятки називають монастир грециз-

мом *лавра* (сгр. λαύρα) 'великий православний чоловічий монастир', який проринк на давньокиївській землі через церковні тексти: "*Лавра твоя хвалиться о тебе, и въ концѣх вселення славно бысть нареченіе ея*" (КПП, с. 91). Як зазначає В. Ф. Дубровіна, Патерик виявляє найбільш ранні свідчення вживання слова *лавра* в оригінальній літературі. При цьому воно має оцінювальну функцію. "Судячи з матеріалів нашої пам'ятки, – пише дослідниця, – це найменування ... використовується окремими переписувачами цілком імовірно для вираження особливо шанобливого ставлення до названої обителі" [2, с. 75]. Сьогодні ця лексема стала складовою частиною власної назви Печерського храму.

Витлумачуючи монастир як святе, священне місце, давньоруські книжники вживають назву *святыня* (пор. ст.-сл. свѣтилище, свѣтило): "*отче честный, вѣсть твоя святыни, яко никогда же имѣх лености о дѣлѣ сем*" (КПП, с. 176). В основі виділеного іменника лежить праслов'янський корінь *svęť- зі значенням 'світлий'. Культурного значення слово набуло вже в язичницьку епоху, однак у добу християнізації пережило семантичне переосмислення.

Монастир розуміли також як місце перебування Бога. Звідси позначення *обитель, домъ Божій, домъ Господни, домъ святыя богородица, домъ пречистыя божія матере, домъ пресвятыя владычица Богородица и преподобных Антоніа и Феодосіа, дом молитвенный*: "*Бѣ въ истинну предивно чудо видѣти, братіе, съвѣкупи бо Господь такы черноризци въ обители матере своея*" (КПП, с. 94); "*И се поручаю твоему благочыстію святыи сій манастырь Печерський, домъ святыя богородица, иже сама изволила създати*" (КПП, с. 71); "*да никтоже же отлучень буди дому пресвятыя владычица Богородица и преподобных Антоніа и Феодосіа*" (КПП, с. 86). Як вважає Б. О. Ларін, традиція називати храм домом також є пережитком язичництва. За аналогією з кумирнею, у якій існував кумир, християнську церкву сприймали як дім, у якому живе бог. Із прийняттям християнства такі вирази стали "спустошеною метафорою" [6, с. 117]. Тенденція називати храми і церкви *домами*, на думку В. В. Колесо́ва, характерна для всіх давньоруських текстів, що й відрізняє їх від текстів інших слов'ян [5, с. 197].

У Посланні єпископа Симона Печерський монастир – *мѣсто Печерское*: "*Подобаше бо ти прѣжде рассудити, что ради въсхотѣль еси изыити от святого и честнаго и спасеннаго того мѣста Печерскаго*" (КПП, с. 101). У старослов'янській писемності таких реалізацій спільнослов'янської за походженням лексеми *мѣсто* немає. Складені найменування з таким домінуючим словом

О. В. Прискока віднаходить також у Синайському патерику. Це дало можливість ученому зробити такий висновок: "... виходячи з вузького кола пам'яток патерикової тематики і першої фіксації у Синайському патерику, можна вважати, що східнослов'янські письменники продовжили й розвинули стилістичний засіб, вжитий у ньому, тобто теж бачимо зв'язок традицій – півд. слов. – східнослов." [10, с. 52].

Найголовнішою будівлею на території монастиря була церква Успіння Святої Богородиці, зведена за печерськими переказами, з волевиявлення самої Богоматері: "*И видѣхомъ церковъ на въздусѣ, и въшедше, поклонихомся ей и въпросихомъ: "о, госпоже, какво имя церкви"? Она же рече, яко имя себѣ хощу нареци" ... Си же рече: "богородичина будетъ церкви"*" (КПП, с. 6).

Слово *церковъ* із традиційним і нині загальним значенням будівля, у якій відбуваються християнські богослужіння є праслов'янським запозиченням із германських мов, у яких воно походить від грецького *кирков* 'Господній дім' (ЕСУМ 6, с. 241). Лексема, виступаючи в тексті виключно у формі *церковъ* (пор. ст.-сл. *църкы*), має високу частотність уживання (74 згадки), і зазвичай позначає священний храм: "*изыдоша же от града народи въ срѣтеніе святому, свѣщи въ руках держащее, и принесше его въ богосъзданную и пречистую церковъ, и възрадовася и пречиста церкви, въсприимши своего служителя*" (КПП, с. 81). Назву часто супроводжують ад'єктиви, які вказують на святість цього місця – *святаа, пречистаа, божественна*: "*Разумно бысть вѣсм, яко все строится божіимъ промыслом, еже о той святѣй и божественѣй церкви*" (КПП, с. 15). Лише в одному випадку виділене найменування зафіксоване у значенні християнської віри: "*Яко же бо дождь растить сѣмя, тако и церкви влечеть душу на добрыя дѣтели*" (КПП, с. 99).

Жили ченці в келіях: "*Имѣаше же убо обычай сице великій / еодосіе, яко по вся ноци обыходити ему вѣсѣх келіи мних*" (КПП, с. 41); "... *и моляшеся беспрестани посрѣдѣ келіи своя*" (КПП, с. 134). Спочатку в одній келії проживало декілька чорноризців. Так, про одного з перших іноків монастиря Даміана пресвітера сказано, що "*жившеи с тѣм въ келіи, ти видѣша кротость его и неспаніе по вся ноци*" (КПП, с. 51). Згодом келії стали одноосібними. Преподобний Святоша "*игуменовою волею и всея братія, принужень бысть келію собѣ имѣти*" (КПП, с. 114). Розташовували келії, як можна здогадуватися з тексту, окремими будівлями: "*Игумень же и братія заложыша церковъ велику и манастырь, оградыша стлѣпиемъ и келія поставыша многы, и церковъ поставыша и украсыша иконами*" (КПП, с. 19). Трапляються у Патерику також форми *келеица, келеиникъ*.

Активне вживання аналізованого слова, а також похідних від нього в тексті може свідчити про його характерність для мови давньоруських книжників. Пам'ятки старослов'янської писемності такої лексеми не фіксують. Грецьке κελίον у них передано за допомогою лексеми клѣть (ужита в Патерику винятково на позначення кімнати у житловому приміщенні мирського населення). Цілоком можливо, що східні слов'яни запозичили грецьку назву усним шляхом. Н. В. Піддубна вказує, що сьогодні слово *келія* переживає етап детермінологізації. Набувши жартівливого відтінку, лексема позначає невелику кімнату самотньої людини [9, с. 11].

Деякі ченці на знак свого смирення зачиналися у своїй келії і давали обітницю не виходити з неї та нікого не бачити. У такому випадку її називали *затвором*: "... *нѣкто братъ, именемъ Лаврентій, сей възхотѣ въ затворъ внити*" (КПП, с. 127). Преподобний Ісакій "*затворися в печерѣ въ единой улицѣ, в келіи малѣ*" (КПП, с. 185). Слово є префіксальним утворенням від праслов'янської основи *(t)voгъ, що виникла внаслідок перерозподілу морфем у лексемі ot-voritі (ЕСУМ 2, с. 242). У давньоруській писемності фіксоване переважно у перекладних слов'яно-руських пам'ятках та зрідка в оригінальних творах у контекстах релігійного змісту (Срезн. 1, с. 952–953), що може свідчити на користь південнослов'янського походження лексеми. У Патерику засвідчено також назву людини, яка живе у затворі, – *затворникъ*.

Назва *храм* (**хортъ* 'дах; високий') із характерною для неї сьогодні релігійною семантикою у тексті Патерика, незважаючи на книжну форму, такого значення ще не реалізує. В аналізованій пам'ятці так названо окрему кімнату в будинку, світлицю князя, кімнату в монастирі (пор. сх.-сл. *хороми*). В останньому випадку вона, як показують цитати, виконувала переважно функції підсобного приміщення, де зберігали продовольчі запаси ("... *пришедъ въ храмъ, обрѣте бочку, правѣ положену и полну сущу меду*" (КПП, с. 61);"*вниде въ храмъ тѣй и видѣ сусѣкъ, полнь сущъ муки*" (КПП, с. 62)), або кімнати, у якій вели господарські роботи ("*И пакы се убо бысть пакость творящимъ бѣсомъ въ храмѣ, идѣже хлѣбы сътворяються братіи*" (КПП, с. 40)). Церковний будинок, стверджує В. В. Колесов, стає храмом лише в кінці XIII ст. [4, с. 198].

Менш уживаною назвою кімнати в монастирі є дериват *храмина*. Вона могла вказувати на кімнату господарського призначення, вступаючи в синонімічні відношення зі словом *храмъ*, а також на кімнату, у якій проживав чернець, семантично наближаючись у такому випадку до іменника *келія*. Так, у Слові про Спиридона Проскурника, який служив у пекарні, читаємо: "... *прилучися*

нёкогда сему блаженному вжещи печь, яко же и всегда, на испечение просфорам, и от пламени огненаго загорёся покровъ храмины. Он же, вземъ мантию свою, и закры устие печи,.. зовый братію, да угасятъ печь и храм" (КПП, с. 172). Тим часом про преподобного Пимина сказано, що той "леже въ особнои храминё" (КПП, с. 182). В. В. Колесов зазначає, що суфікс слов'янських слів -ина, який вказує на одиничність і відносну неважливість, підтверджує, що подібні до "храмина" не були основними приміщеннями в будинку [5, с. 203].

Одним із господарських приміщень у монастирі була трапезница 'їдальня': "... преподобный въведе и въ трапезницу и повель ему дати ясти и пити" (КПП, с. 48). Лексема є книжним дериватом грецизму трапеза (гр. τράπεζα 'стіл; стіл для їжі; час прийняття їжі'), що вказує на процес прийому їжі. В окремих випадках трапезница в тексті семантично наближається до трапеза: "Бъ же тогда год объду, блаженный же повель братіи на трапезницу ити" (КПП, с. 46).

Готували їжу ченці в поварне: "... и по заутрени вхожаша в поварню, приготоваше огонь и дрова и воду..." (КПП, с. 187). Назва є давньоруським континуантом псл. *-var-. Сьогодні слово відійшло в пасивний словник, однак достатньо поширене у російських діалектах (СРНГ 27, с. 222). У ранній Арсеніївській редакції Патерика аналізована лексема зафіксована в книжній формі поварница.

Для випікання хліба існувало окреме приміщення – пекленица: "Еще же и в пекленицу часто вхождаше и с пекущими работае..." (КПП, с. 46). Разом зі старослов'янським фонетичним варіантом пецъница, зазначеним у Арсеніївській редакції, іменник пекленица походить від псл. *pektь.

Зерно і борошно ченці зберігали в житнице: "... иди и съглядаи въ житницу, егда како мукы мало обрящеши в неи, дондеже пакы Богъ попечеться нами" (КПП, с. 62). Прийнято вважати, що слово успадковане з праслов'янської мови від *žitnica 'приміщення для зерна' [3, с. 131]. Цілком очевидним є його семантичний зв'язок із лексемою жито, яка в давньоруський період мала узагальнене значення і називала будь-яке зерно, хлібні злаки загалом.

Таким чином, звернення до групи назв чернечих споруд у тексті Києво-Печерського патерика дозволяє простежити основні етапи розбудови Печерської обителі. Історико-лінгвістичний аналіз цієї частини релігійної лексики, свідчить про генетично різномірний характер її складу: 1) запозичення з грецької мови; 2) церковнослов'янізми; 3) переосмислені праслов'янські назви, що позначали в минулому священні місця язичників.

Література

1. Артамонов Ю. А. Монастырское строительство на Руси в эпоху Ярослава Владимировича. *Ярослав Мудрый и его эпоха* / отв. ред.: И. Н. Данилевский, Е. А. Мельникова. Москва: Индрик, 2008. С. 187–201.

2. Дубровина В. Ф. О лексических грецизмах в оригинальных и переводных житийных текстах по русским спискам. *Памятники древнерусской письменности: язык и текстология* / отв. ред. В. В. Виноградов. Москва: Наука, 1968. С. 117–136.

3. Історія української мови. Лексика і фразеологія / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1983. 743 с.

4. Колесов В. В. Древняя Русь: наследие в слове: в 5-ти кн. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного ун-та, 2001. Кн. 2: Добро и зло. 304 с.

5. Колесов В. В. Мир человека в слове древней Руси. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. 312 с.

6. Ларин Б. А. Лекции по истории русского литературного языка (X – середина XVIII в.). Москва: Высшая школа, 1975. 325 с.

7. Львов А. С. Лексика "Повести временных лет". Москва: Наука, 1975. 367 с.

8. Нидерле Л. Славянские древности. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1956. 453 с.

9. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова". Харків, 2000. 19 с.

10. Прискока О. В. З історії назв чернечих споруд у писемності Київської Русі. *Слов'янський збірник*. Одеса: Астропринт, 2003. Вип. X: Міжслов'янські мовні та літературні зв'язки. С. 47–54.

11. Филин Ф. П. Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи (по материалам летописей). *Учен. зап. Ленинград. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена*. Ленинград, 1949. Т. 80. 249 с.

12. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід): монографія. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. 480 с.

Джерела

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1982–2012.

КПП – Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Київ: Час, 1991. 280 с. Преобр. – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка: в 3 т. Москва: Типография Г. Лисснера, Д. Совко, 1910–1914.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. Санкт-Петербург: ИОРЯС Имп. АН, 1893–1912.

СРНГ – Словарь русских народных говоров / гл. ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сороколетов. Москва; Ленинград: Наука, 1965–2013. Вып. 1–46.

СС – Синоніма славеноросская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підг. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1964. 259 с.

ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. / ред. В. И. Чернышев. Москва; Ленинград: Изд. АН СССР, 1950–1965.

References

1. Artamonov Yu. A. Monastyrskoe stroitel'stvo na Rusi v epokhu Yaroslava Vladimirovicha / Yu. A. Artamonov // Yaroslav Mudryi i ego epokha / otv. red.: I. N. Danilevskii, E. A. Mel'nikova. M.: Indrik, 2008. S. 187–201.

2. Dubrovina V. F. O leksicheskikh gretsizmakh v original'nykh i perevodnykh zhitiiynykh tekstakh po russkim spis'kam / V. F. Dubrovina // Pamyatniki drevnerusskoi pis'mennosti: yazyk i tekstologiya / otv. red. V. V. Vinogradov. M.: Nauka, 1968. S. 117–136.

3. Istoriya ukrains'koï movi. Leksika i frazeologiya / vidp. red. V. M. Rusanivs'kii. – K.: Nauk. dumka, 1983. 743 s.

4. Kolesov V. V. Drevnyaya Rus': nasledie v slove: v 5-ti kn. / V. V. Kolesov. – SPb.: Filologicheskii fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo un-ta, 2001. – Kn. 2: Dobro i zlo. – 304 s.

5. Kolesov V. V. Mir cheloveka v slove drevnei Rusi / V. V. Kolesov. – Leningrad: Iz-vo Leningradskogo un-ta, 1986. 312 s.

6. Larin B. A. Leksiki po istorii russkogo literaturnogo yazyka (X – seredina XVIII v.) / B. A. Larin. – M.: Vysshaya shkola, 1975. – 325 s.

7. L'vov A. S. Leksika "Povesti vremennykh let" / A. S. L'vov. M.: Nauka, 1975. – 367 s.

8. Niderle L. Slavyanskije drevnosti / L. Niderle. M.: Izd-vo inostrannoï literatury, 1956. 453 s.

9. Piddubna N. V. Formuvannya nomenklatury nazv religijnikh sporud v ukrains'kii movi: avtoref. dis. na zdobuttya naukovoï stupenya kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 "Ukrains'ka mova" / N. V. Piddubna. – Kharkiv, 2000. – 19 s.

10. Priskoka O. V. Z istorii nazv chernechikh sporud u pisemnosti Kiivs'koï Rusi / O. V. Priskoka // Slovyans'kii zbirnik. – Vip. X: Mizhslovyans'ki movni ta literaturni zv'yazki. – Odesa: Astroprint, 2003. – S. 47–54.

11. Filin F. P. Leksika russkogo literaturnogo yazyka drevnekievskoi epokhi (po materialam letopisei) // Uchen. zap. Leningrad. gos. ped. in-ta im. A. I. Gertsena – Leningrad, 1949. – T. 80. – 249 s.

12. Chernish T. O. Slovyans'ka leksika v istoriko-etimologichnomu visvitlenni (gnizdovii pidkhid): monografiya / T. O. Chernish. K.: KNU im. T. Shevchenka, 2003. – 480 s.

Sources

ESUM – Etimologichnii slovník ukrains'koï movi: u 7 t. / gol. red. O. S. Mel'nichuk. K.: Nauk. dumka, 1982–2012.

KPP – Abramovich D. I. Kievo-Pechers'kii paterik / D. I. Abramovich. K.: Chas, 1991. – 280 s.

Preobr. – Preobrazhenskii A. G. Etimologicheskii slovar' russkogo yazyka: v 3 t. / A. G. Preobrazhenskii. M.: Tipografiya G. Lissnera, D. Sovko, 1910–1914.

Srezn. – Sreznevskii I. I. Materialy dlya Slovyara drevnerusskogo yazyka po pis'mennym pamyatnikam: v 3 t. / I. I. Sreznevskii. – SPb.: IORYaS Imp. AN, 1893–1912.

SRNG – Slovar' russkikh narodnykh govorov / gl. red. F. P. Filin, F. P. Sorokoletov. M.; Leningrad: Nauka, 1965–2013. Vyp. 1–46.

SS – Sinonima slavenorosskaya // Leksis Lavrentiya Zizaniya. Sinonima slavenorosskaya / Pidg. tekstiv pam'yatok i vstup. st. V. V. Nimchuka. K.: Naukova dumka, 1964. 259 s.

SSRLYa – Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka : v 17 t. / red. V. I. Chernyshev. M.; Leningrad: Izd. AN SSSR, 1950–1965.

А. В. Гончаренко

кандидат филологических наук, младший научный сотрудник
Института языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины

Названия монашеских зданий в Киево-Печерском патерике

В статье осуществлен историко-лингвистический анализ группы названий монашеских зданий в тексте первого оригинального собрания житий древнерусских святых – Киево-Печерского патерика.

Ключевые слова: Киево-Печерский патерик, религиозная лексика, грецизм, древнерусский письменно-литературный язык, церковнославянский язык.

A. V. Goncharenko

Candidate of Philological Sciences, Junior Researcher of O. O. Potebnia Institute of Linguistics of National Academy of Sciences of Ukraine

The monk's buildings names in the Kiev-Pechersk Patericon names

The article is devoted to the one of the historical linguistics problems – a history of the I Ancient Rus' literal and written language. As well, the diachronic analysis of the monk's buildings names group in text of the first original collection of the Ancient Russian saints biographies (13-th century) – Kiev-Pechersk Patericon is analyzed. Such names access allows tracing the basic stages of making and developing the Pechersk tabernacle: from cave to the monastery. The historical and linguistic studying oh this part religious lexis says on the genetically different character this one. The most part of analyzed names is transferred on the Ancient-Russian language ground from Greek language by means of the translated in Old-Slavonic church-liturgical books. Some Proto-Slavonic names, which in past had meant the pagan sanctuaries, were rethought according the Christian religious tradition. Some East-Slavonic words in texts taking a religious semantic under the South-Slavonic equivalents influence. Also ascertained, that in later monuments redactions some bookish word were substituted by the aboriginal equivalents. The Kiev-Pechersk Patericon materials attesting to combination of the living spoken and Church-Slavonic bookish elements in the East-Slavonic (by origin) monuments author's speech.

Key words: Kiev-Pechersk Patericon, religious lexis, Greek loan word, Old-Russian written literary language, Church-Slavonic language.

УДК 811.161.1'255

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-97-104

В. А. Сидоренко

доцент кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

К. С. Семенихина

магистрантка кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

К вопросу о заимствованиях: грецизмы в русском языке

В статье рассмотрены заимствования из греческого языка, которые на протяжении многих веков в силу разных, в первую очередь, экстралингвистических факторов проникали в русский язык, приспособляясь к его фонетической и грамматической системе. При анализе нужно учитывать также и изменения морфемной структуры отдельных заимствований. В качестве иллюстративного материала рассмотрены лексемы, относящиеся к разным терминотемам, а также некоторые антропонимифологизмы. Анализ показал, что значительный пласт заимствований в современном русском языке, функционирующих в различных сферах, можно отнести к грецизмам.

Ключевые слова: заимствованная лексика, грецизмы, термин, антропоним, фонетическое и грамматическое освоение, звук, буква.

*Греческие заимствования – традиционная тема
в исследованиях по истории многих языков
Ю. Романеев*

Многовековые культурные, духовные, экономические связи объединяют Украину и Грецию, история этих взаимоотношений своими корнями уходит во времена причерноморских городов-государств, крещения Руси, освободительной борьбы греков против Османской империи.

Греческая культура, и античная, и византийская, как известно, оказала влияние на становление культуры европейской и, в частности, на формирование национальных языков Европы, в том числе и славянских.

Исследования, посвященные этой проблеме – функционирование грецизмов в русском языке на разных этапах его истории, подробно проанализированы в статье Г. Рыженковой "Заимствования. История изучения слов греческого происхождения" [7]. Остановимся на некоторых из них.

В работе И. К. Линдемана "Греческие слова в русском языке. Экскурс в область истории русского языка", вышедшей в 1895 г., определяются 2 периода, во время которых грецизмы "активно" заимствуются: 1) 865 г. – сер. XV в., когда греческие слова идут или прямо из византийского, или через посредство церковнославянского; 2) с середины XV в., когда "прямым путем мы заимствовали слова древнегреческого, иначе классического, и новогреческого языков, а посредственное заимствование совершалось преимущественно через латинский, польский и новейшие культурные языки (французский, немецкий, английский и другие)" [7]. Первый период соответствует формированию старославянского языка как первого литературного языка славянских народов, когда через православные "богослужебные книги" грецизмы "попадают" на территорию славянских государств, в том числе и Киевской Руси (Русской земли).

Заимствования второго периода связаны, с одной стороны, с явлением "второго южнославянского влияния", а с другой – с европеизацией русской жизни периода Петровских реформ.

По мнению Г. Рыженковой, еще одним значительным исследованием, оказавшим влияние на последующие, стали "Греко-славянские этюды" (1906–1909) Макса Фасмера, которые называют первой известной лексико-графической работой ученого. Здесь автор говорит о влиянии греческого языка на славянские, в частности, на старославянский и русский, опираясь при этом на работы своих предшественников: И. Срезневского, В. Даля, И. Линдемана.

Исследования последних лет, посвященные этой проблематике, свидетельствуют о ее актуальности.

А. В. Гарник, например, в своей статье "Грецизмы в восточнославянских языках" говорит об адаптации заимствований из греческого языка в русском, украинском и белорусском. Анализируя различные группы лексики, указывая на сходство и различия, она приходит к выводу: "Интернациональная научная терминология, имея общий исходный материал и широкое распространение, сохраняет общие черты во всех языках, в которые входит. Но при этом, естественно, приспосабливается фонетически и морфологически к системе каждого языка" [2, с. 12].

Статья С. В. Полихрониду посвящена рассмотрению подходов к изучению грецизмов, здесь же определена их роль в формировании словарного состава русского языка: "Лексика греческого происхождения является неотъемлемой частью русской языковой картины мира" [5, с. 38].

Интересной и основательной, на наш взгляд, стала работа С. Г. Амириду "Греческие заимствования Петровской эпохи", в

которой проанализированы грецизмы, закрепившиеся в русском языке в результате контакта европейской и русской культур, определены также тенденции, сопровождавшие процесс их проникновения и освоения [1].

Основные факторы, способствующие заимствованиям из греческого и латинского языков, определены в статье Л. Черныш "Влияние греческих и латинских заимствований на формирование лексики европейских языков".

Таким образом, несмотря на многолетний научный "интерес" к проблеме заимствований, они и сегодня сохраняют актуальность.

Как уже отмечалось, первые заимствования из греческого языка закрепляются в древнерусском (посредством старославянского) после принятия христианства в эпоху Киевской Руси. Это, в первую очередь, лексика, связанная с религиозной сферой, с византийским православием: *Евангелие, мистика, патриарх, икона* и др. Многие из этих слов используются и сегодня как стилистически маркированная лексика, хотя практически все они понятны и используются носителями русского языка в определенных речевых ситуациях.

Терминологическая лексика и слова, называющие бытовые реалии, заимствуются во второй период, что свидетельствует о приобщении Московии (а потом и Российской империи) к европейской науке и культуре. Многие из этих заимствований, "приспособившись" к особенностям русского языка, сохранили свою "актуальность" до настоящего времени, например, *театр, фантазия, драма, комедия, лицей, кукла, кровать* и многие другие.

Уже на рубеже XVIII–XIX веков (а то и в XIX в.) в связи с изменениями в общественно-политической жизни российского государства в активный словарь русского языка вошли слова: *демократия, анархия, автономия, экономика* и др.

Работа со словарями иностранных слов и "Греческо-русским и русско-греческим словарем" (автор А. В. Сальнова, около 22 000 слов) позволяет сделать вывод о том, что и сегодня в русском языке лексемы, греческие по происхождению, активно функционируют в различных областях науки: в медицине, философии, филологии, физике, географии и др.

Цель нашей работы – проанализировать некоторые заимствования из греческого языка, особенности их освоения русским языком.

Как известно, явление перехода слова из одного языка в другой характеризуется некоторыми общими процессами: лингвистические единицы осваиваются фонетически, графически, грамматически и лексически.

Особенности фонетического освоения связаны, в первую очередь, с несоответствием в звуковых системах русского и греческого языков, например, звуков, обозначаемых буквами "Δ" (дельта) и "θ" (фита), в русской фонетической системе нет, поэтому чаще на их месте используются звуки [д] (*Ελλαδα – Эллада*) и [т] (*θεμα – тема*) соответственно, реже – [з] (*Διας – Зевс*) и [ф] (*θεοδωρος – Федор*). Буква "Η" (ита), обозначающая звук [и], в некоторых заимствованиях из греческого языка заменяется буквой "Ε" (звук [э], *Δημητρα – Деметра*).

Современный русский язык "знает" лексемы *Библия, библиотека, библиография, библиофил*, где первая часть слова восходит к греческому *βιβλιο* [вивлио] – *книга*, звуку [в] в греческом языке соответствует звук [б] в русском, что, по всей вероятности, объясняется близостью их фонетических характеристик: в древнерусском языке оба звука могли быть билабиальными.

Звучание имен некоторых олимпийских богов в новогреческом языке не совсем привычно для носителей русского языка: *Зевс* [з'эфс] – *Διας* [зиас]; *Гера* [г'эръ] – *Ηρα* [ира]; *Гефест* [г'иф'эст] – *Ηφαιστος* [ифестос]; *Гермес* [г'ирм'эс] – *Ερμης* [эрмис]; *Деметра* [д'им'этра] – *Δημητρα* [димитра]; *Артемида* [арт'им'идъ] – *Αρτεμη* [артэми]; *Афродита* [афрад'итъ] – *Αφροδιτη* [афродыты]; *Афина* [аф'инъ] – *Αθηνα* [афына]; *Посейдон* [п'с'и'йдон] – *Ποσειδωνας* [посидонас]; *Арес* [ар'эс] – *Αρης* [арис]; *Аполлон* [апалон] – *Απολλωνας* [аполонас].

Следует также отметить, что эти антропонимы изменяют и свою морфемную структуру. В новогреческом языке для имен существительных мужского рода характерны окончания *-ος, -ας, -ης*, которые в русском языке или утрачиваются (*Ποσειδωνας – Посейдон*, *Απολλωνας*), или становятся частью основы (*Αρες – Αρης*; *Гермес – Ερμης*, где окончание нулевое). У имен существительных женского рода нехарактерное окончание *-η* заменяется на *-α* (*Αφροδιτη – Афродита*; *Αρτεμη – Артемида*).

Говоря о графическом освоении грецизмов, следует обратить внимание на то, что для обозначения звука [и] в русском языке используется одна буква "И", а в греческом несколько – "Ι" (йота), "Υ" (ипсилон), "Η" (ита), а также диграфы "ΕΙ" и "ΟΙ": *η μουσικη* [и мусики] – *музыка*; *η συμφωνια* [и симфония] – *симфония*; *το μουσειο* [то мусио] – *музей*; *οι φιλοι* [и фили] – *друзья*. Например, в некоторых греческих лексемах можно наблюдать разные буквы "И" на месте звука [и]: *η γυμναστικη* [и гимнастыки] – *гимнастика*; *η Κυριακη* [и кир'яки] – *воскресенье*. То же можно сказать и о звуке [о], который

в греческом языке обозначается графемами "Ο" (омикрон) и "Ω" (омега): *το θεατρο* [то тэатро] – *театр*; *η κωμωδια* [и комодья] – *комедия*; *η τραγωδια* [и трагудья] – *трагедия*. Для обозначения звука "Э" используется буква "Ε" (эпсилон) и диграф "ΑΙ": *το ελαφι* [то элафи] – *олень*; *το δερμα* [то дэрма] – *кожа*; *το παιδι* [то пэды] – *ребенок*; *η αισθητικη* [и эстэтыки] – *эстетика*.

О некоторых согласных буквах, которых нет в современном русском языке, мы уже упоминали. К ним стоит добавить еще две – "Ψ" (пси) и "Ξ" (кси), которые заменяются соответственно сочетанием букв "ПС" и "КС" и соответствующими сочетаниями звуков: *η ψυχολογια* [и психология] – *психология*; *το ψωμι* [то псоми] – *хлеб*; *το λεξικο* [то лексико] – *словарь*; *ο ξενος* [о ксэнос] – *иностранец*.

Став фактом русского языка, иноязычная лексема "приспосабливается" и к его грамматической системе.

Так, некоторые грецизмы изменяют свой грамматический род в русском языке: *το δραμα* [то драма] (ср. р.) – *драма* (ж. р.); *το ανεκδοτο* [то анекдото] (ср. р.) – *анекдот* (м. р.); *το προβλημα* [то провлима] (ср. р.) – *проблема* (ж. р.); *το διπλωμα* [то дыبلوما] (ср. р.) – *диплом* (м. р.); *η βιταμινη* [и витамини] (ж. р.) – *витамин* (м. р.). При этом изменяется и морфемная структура слова: окончание среднего рода -μα "превращается" у существительных женского рода в окончание -а, а у существительных мужского рода утрачивается, "м" "отходит" к корневой морфеме; имена существительные женского и среднего рода, "изменив" его на мужской, "теряют" флексии "η; ο", заменив ее на нулевую. У имен существительных мужского рода традиционные окончания, характерные для новогреческого языка -ος, -ης, -ας, утрачиваются, заменяясь нулевыми, "привычными" для русского языка: *ο αρχαιολογος* [о археологос] – *археолог*; *ο διπλωματης* [о дыпломатис] – *дипломат*; *ο δικтoραc* [о дыктаторас] – *диктатор*.

Лексическое освоение иноязычной лексики связано с адаптацией слова в лексической системе данного языка.

Большинство грецизмов функционируют в русском языке с тем же значением, что и в греческом: *γεογραφια* – *η γεωγραφια* [и география]; *γипс* – *ο γιψος* [о гипсос]; *ολυμπιαδα* – *η ολυμπιαδα* [и олибиада]. Некоторые сохранили только одно из значений, например, лексема *ικoνα* (*η ικoνα* [и икона]) в русском языке – "предмет поклонения – живописное изображение бога, святых" [4, с. 246], а в греческом – картина, рисунок, иллюстрация, образ, изображение, икона. Слово *κοσμος* (о *κοσμος* [о космос]) в современном русском

языке утратило одно из значений – "народ, люди", сохранив в остальном семантику, тождественную той, что и в греческом.

Есть и такие примеры, когда лексемы, сохранив некоторую семантическую идентификацию, всё же имеют различия в употреблении.

Так, лексема *диплом* в русском языке имеет три значения: "1. Свидетельство об окончании учебного заведения или о присвоении какого-л. звания, ученой степени. 2. Разг. Работа, исследование, проект, выполняемые для получения свидетельства об окончании университета, института и т.п. 3. Свидетельство, выдаваемое как награда за успешное выступление на конкурсе, фестивале и т.п., а также за высокое качество представленных на выставку экспонатов" [4, с. 401], а в греческом эта лексема – *το δίπλωμα* [то дыплома] – имеет значение "документ-удостоверение", например, *водительские права (το δίπλωμα του οδηγού* [то дыплома ту одыгу]).

Таким образом, при освоении лексики, заимствованной из греческого языка, наблюдаются процессы, направленные на её приспособление к фонетической, графической и грамматической системе русского языка.

Наши наблюдения подтверждают тот факт, что значительный пласт иноязычной лексики приходится на заимствования из греческого языка, которые функционируют в русском языке уже на протяжении 10 веков. Это часто приводит к тому, что многие из грецизмов уже не воспринимаются носителями русского языка как иноязычная лексика.

Литература

1. Амириду С. Г. Греческие заимствования Петровской эпохи. *Русский язык в современном мире: традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного и в переводе*. Москва, 2013. С. 577–584.
2. Гарник А. В. Грецизмы в восточнославянских языках. *Филологические штудии: сб. науч. ст.* Минск, 2009. Вып. 7. С. 5–12.
3. Крючкова Е. В. Грецизмы как основа славянских языков на примере русского. *Молодой ученый*. 2016. № 28. Москва, С. 1011–1013.
4. Ожегов С. И. *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык, 1990. 921 с.
5. Полихрониду С. В. Изучение лексики греческого происхождения. *Вестник РУДН. Серия: Русский и иностранные языки и методика их преподавания*. 2015. № 3. Москва. С. 35–38.
6. Романеев Ю. А. Структура слов греческого происхождения в русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1965. 12 с.
7. Рыженкова Г. Заимствования. История слов греческого происхождения. URL: www.proza.ru/2004/09/26-104.

8. Сальнова А. В. Греческо-русский и русско-греческий словарь. Москва: Русский язык, 2001. 592 с.
9. Словарь иностранных слов. Москва: Русский язык, 1988. 624 с.
10. Черниш Л. З. Вплив грецьких та латинських запозичень на формування лексики європейських мов. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград: Вид. КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89 (3). С. 291–295.

Literatura

1. Amiridu S.G. Grecheskie zaimstvovaniya Petrovskoi epohi. Russkii yazyk v sovremennom mire: tradicii i innovacii v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo i v perevode. M.: 2013. S. 577-584.
2. Garnik A.V. Grecizmi v vostochnoslavjanskikh yazykah / A.V. Garnik // *Filologicheskie shtudii: sb. nauch. st. Vip. 7. Minsk, 2009. S. 5-12.*
3. Kryuchkova E.V. Grecizmi kak osnova slavyanskikh yazykov na primere russkogo / E.V. Kryuchkova // *Molodoi uchenii. № 28. M., 2016. S. 1011-1013.*
4. Ojegov S.I. Slovar russkogo yazyka / S.I. Ojegov. M.: Russkii yazyk, 1990. 921 s.
5. Polihronidu S.V. Izuchenie leksiki grecheskogo proishojdeniya / S.V. Polihronidu // *Vestnik RUDN: seriya Russkii i inostrannie yazyki i metodika ih prepodavaniya. – № 3. – M., 2015. – S. 35-38.*
6. Romaneev Y.A. Struktura slov grecheskogo proishojdeniya v russkom yazyke: avtoreferat dis. ... kand. filol. nauk / Y.A. Romaneev. M., 1965. 12 s.
6. Rijenkova G. Zaimstvovaniya. Istoriya slov grecheskogo proishojdeniya URL: www.proza.ru/2004/09/26_104. – Zaglavie s ekrana.
7. Salnova A.V. Grechesko-russkii i russko-grecheskii slovar / A.V. Salnova. M.: Russkii yazyk, 2001. – 592 s.
8. Slovar inostrannih slov. – M.: Russkii yazyk, 1988. – 624 s.
9. Chernish L.Z. Vpliv greckih ta latinskih zapozichen na formuvannya leksiki evropejskih mov / L.Z. Chernish // *Naukovi zapiski, seriya: filologichni nauki. Vip. 89 (3). Kirovograd: Vid. KDPU im. V. Vinnichenka, 2010. S. 291-295.*

Сидоренко В. О.

доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Семеніхіна К. С.

магістрантка кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

До питання про запозичення: грецизми в російській мові

У статті йдеться про запозичення з грецької мови, які закріпилися в російській, пристосувавшись до її фонетичної та граматичної системи. Деякі з цих запозичень – грецизміє – змінили свою морфемну структуру, що треба враховувати, аналізуючи їх. Процес адаптації може "впливати" і на лексичне значення. Ілюстративним матеріалом стали лексеми, що репрезентують деякі терміносистеми, а також антропоніми-міфологізми. Як вважають дослідники, хронологічно можна виділити два періоди, коли грецизми "активно" поповнювали лексику російської

мови: перший пов'язаний з перекладом грецьких релігійних текстів на слов'янську мову, коли ці лексеми були запозичені безпосередньо з грецької; а другий – з епохою перетворень Петра I, коли вони "прийшли" завдяки посередництву інших мов, зокрема французької.

Ключові слова: запозичена лексика, грецизми, термін, антропонім, фонетичне та граматичне засвоєння, звук, буква.

V. O. Sydorenko

associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation Nizhyn Mykola Gogol State University

K.S. Semeniuhina

master student the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation Nizhyn Mykola Gogol State University

On the issue of borrowing: Greekism in Russian

The article deals with borrowings from the Greek language. Greekisms have been penetrating into the Russian language for many centuries due to different, primarily, extralinguistic factors with that adapting to its phonetic and grammatical levels. With allowance for this, it is necessary to take into account changes in the morpheme structure of individual Greekisms. Lexemes related to term systems, in particular, cultural, as well as some anthroponyms are considered as an illustrative material. The analysis showed that a significant layer of borrowings in the modern Russian language functioning in various fields can be attributed to Greekisms.

Key words: borrowed vocabulary, Greekisms, term, anthroponym, phonetic and grammatical development, sound, letter.

УДК 811.161.2'38

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-105-117

А. І. Бондаренко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання української мови і літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Темпоральний світ поетичного мовлення ХХ ст. (структурно-семантичний та семантико-прагматичний аспекти)

Актуальною проблемою семасіології й лінгвістики тексту є механізми побудови темпорального світу поетичного мовлення ХХ ст. Науковці кваліфікують можливі світи як словесно модельовані, модальні. У статті розглянуто проблему структури, семантики й прагматики темпорального універсуму поетичного мовлення ХХ ст. Визначено експліцитні й імпліцитні часові маркери, зокрема компоненти мікрополя "суспільно-історичний час", у структурно-семантичному плані. Проаналізовано побудову образів з імпліцитним темпоральним компонентом на основі загальних і власних назв. Вивчено мовленнєві механізми алетичної, аксіологічної й епістемічної модальності словесних образів часу.

Ключові слова: *можливі світи, темпоральний світ, поетичне мовлення, алетична модальність, аксіологічна модальність, епістемічна модальність.*

Створення вчення про *можливі світи*, які в науці ще мають назви *фіктивних* (О. Кагановська), *конструйованих* (Н. Арутюнова), означає семантичний розгляд, причому мовленнєві механізми утворення таких універсумів досі не вивчені. Семантика можливих світів – це напрям логічної семантики, який поєднує теорії сенсу й референції [10, с. 635]. Концепцію можливих світів розвинуто в працях із поезики, когнітології, які належать американським, російським й українським ученим. Актуальною в межах указаної теорії є проблема референтності та модальності компонентів модельованих світів поетичного мовлення.

Увагу вітчизняних лінгвістів привертають можливі світи, сформовані в прозових і поетичних текстах. Дисертація О. Семенець "Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка" містить аналіз рис поетичного мовлення цього письменника з позиції семантики можливих світів, зокрема вивчення модальності ключових елементів його ідіостилю [11]. Учені стверджують, що модальні площини виявляються на різних рівнях організації художнього цілого. У дисертації

Ю. Обелець "Темпоральна структура можливих світів художнього тексту" (2006) темпоральний універсум схарактеризовано як багаторушній, мікро- та макрорівневий [8]. Лінгвісти стверджують, що модельовані світи є ієрархічно організованими. Природним є те, що в ході розгляду цих універсумів певні їхні маркери постають як центральні, домінантні. О. Кагановська, наприклад, вивчає роль дейктичних засобів у формуванні семантичного простору прозового твору як фіктивного світу [5].

Носії семантики можливих світів науковці групують за типологічним принципом. У працях американської дослідниці М. Раян здійснено класифікацію аналізованих універсумів за типом модальності (деонтична презентує світ обов'язку, епістемічна – знання, аксіологічна – вартостей, алетична – істинності) [14]. Монографію російського мовознавця А. Бабушкіна "Можливі світи" в семантичному просторі мови" присвячено опису таких модальних площин, як світ утрачених можливостей, чужих ролей, альтернативних, регламентованих дій, ірреальний світ, антисвіт та ін. [2].

Теорія можливих світів постає у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики. У монографії української дослідниці О. Селіванової "Світ свідомості в мові" один із розділів ("Світ тексту") присвячено проблемам методики когнітивного моделювання та реконструкції художніх текстів, які здійснено на основі ментапсихонетичного комплексу, що має пропозитивну, модусну й асоціативно-термінальну частини [9]. На нашу думку, така модель є найбільш місткою й тому відкриває широкі можливості для когнітивних досліджень: у ній ураховано й об'єктивний, і суб'єктивний зміст мовленнєвих одиниць. Твердження вчених про те, що маркери можливих світів неоднорідні, є цілком підставним. Л. Белехова створює конструкт, за допомогою якого одиниці поетичного мовлення постають у генеалогічному світлі, й у колективній монографії "Мова та простір: проблеми онтології й епістемології" (2011) наводить результати вивчення архетипних, стереотипних, ідіотипних та генотипних образів [3].

Виділення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Розглянуті праці репрезентують розв'язання питань, важливих у теорії семантики можливих світів. Для нашої розвідки важливим є те, що серед них першочергову роль відведено розгляду вербальних механізмів утворення та функціонування модальних площин. У цьому світлі темпоральний світ поетичного мовлення ХХ ст. потребує вивчення за допомогою семасіологічних методів. Актуальність цієї статті пов'язуємо з необхідністю розгляду згаданого словесно-художнього та логіко-поняттєвого явища. Мета дослідження – здійснити

опис загальних закономірностей структурування та функціонування маркерів темпорального світу поетичного мовлення ХХ ст. Завдання – вивчити його структурно-семантичну та семантико-прагматичну моделі на основі словесних образів суспільно-історичного часу, які з'явилися впродовж епохи, буттєво значущої для українського народу.

Фрагменти цілісного універсуму мовознавці зазвичай кваліфікують як окремі "світи", тому терміноутворення *темпоральний світ поетичного мовлення* вважаємо цілком умотивованим. Важливими для розуміння змісту цього терміна є відомості про те, що в поетичних текстах не скопійовано дійсність, а створено неповторний словесно-художній універсум. Осібність певної буттєвої сфери як окремого світу пов'язуємо з особливостями вербальних маркерів, закріплених за нею [13]. Специфіку темпорального світу становлять поетичні, тобто спрямовані на естетично вагому мовотворчість, мовленнєві засоби. Аналізоване терміноутворення заслуговує на існування, оскільки його форма є не лише лаконічнішою, а й семантично прозорішою порівняно з вербальною оболонкою сполучення *темпоральний фрагмент поетичної картини світу*. Такий термін підтримує уявлення про неміметичний (ненаслідувальний) характер художнього мовлення.

Тому *темпоральний світ поетичного мовлення* потрібно розглядати як конструкт, який утворюють лінгвостилістичні засоби, що мають часову семантику й виявляють образно-естетичні та пов'язані з ними комунікативно-прагматичні характеристики [4]. Виходячи з цього, звернемо увагу на закономірності побудови його структурно-семантичної та семантико-прагматичної моделей.

Основою моделювання темпорального світу поетичного мовлення ХХ ст., зокрема мікрополя суспільно-історичного часу, є відношення референтних сфер, які становлять його структуру. Референти – це реалії, з якими співвіднесено мовленнєві одиниці, а референцію зазвичай розглядають як зв'язок мовленнєвих елементів із позначуваними об'єктами дійсності [10, с. 619]. Аналіз експліцитних маркерів виявляє, що вказані сфери темпорального світу співвідносні з реальністю, проте їх сформовано як різнорідні, тому що одні з них є поняттєвими, а інші – предметними. Першу репрезентують такі одиниці: мовні знаки суспільно-історичного часу (*історія, революція, голод*); астрономічного (*епоха, вік, століття, тисячоліття*); природно-космічного (*жовтень, квітень, весна, літо, доба*), а також назва із загальним темпоральним значенням *час*. Використання вказаних елементів, які пов'язано з різними часовими шкалами (подією, природно-циклічною, астрономічним виміром), як основи маркерів

історії пояснюємо незначною кількістю в українській мові спеціалізованих лексико-семантичних форм на позначення історичних змін. Оскільки ж часові номінації не мають матеріальних референтів, то художню інформацію про суспільні події продукують завдяки контекстуальній взаємодії слів часової групи переважно з лексикою, яка належить до предметних субсфер ("людина" та "довкілля"), що і є, власне, способом одивнення, який формує фікціональність темпорального світу. Якщо за основу кореференції взяти кореляцію мікрообразів часу з певними історичними моментами, то можна твердити, що такі маркери пов'язано зі знаковими подіями української історії. Аналізовані мікрообрази кореферентно співвіднесено з добою революції, громадянської війни (*революціє – зранена Сольвейг* (М. Йогансен); *епоха наша вітряна* (П. Тичина); голодомору (*дітям на сопілку грає голий голод* (Юрій Клен); *трупи клав на вози тридцять третій рочок* (М. Холодний); *травень тридцять третього ходить без лопати* (Ю. Тарнавський); репресивних заходів влади (*перпетуум мобіле історії: мої убивці – правнуки твоїх* (Л. Костенко); *епоха наша – і сувора, і трагедійна, і велична* (І. Світличний); чорнобильської катастрофи (*час уже пахне полином* (Р. Лиша)). Референтні зв'язки таких маркерів засвідчує семантика асоціатив історичного часу й підтримує контекст доби створення відповідних поезій. Низку часових маркерів асоційовано не з конкретними суспільно-політичними подіями, а з осмисленням національної історії в цілому: вони мають історіософський зміст, і їхню основу становить лексика на позначення значних часових проміжків: *Над двадцятим віком – кукіль та Персифаль* (П. Тичина) (*Парцифаль* – ім'я лицаря, що спокутує гріхи людства, героя "Сказання про Грааль" К. де Труа). *Лице лупається з сорому від твоєї порнографічної історії* (Ю. Тарнавський). Наявність багатьох словесно-художніх версій тих самих історичних подій спричинює утворення модального контексту.

Аналізовані словесні образи містять не лише асоціативно-образну, а й модусну інформацію про українську історію, закладену в програмі комунікативної спрямованості художніх текстів. Категорія модальності перебуває на перетині інтересів філософії, логіки, звідки її запозичено в лінгвістику, де пов'язано з оцінкою вербальних засобів у їхньому відношенні до дійсних реалій та співвіднесено з суб'єктивним ставленням мовців. Взаємодія мовних знаків референтно неоднорідних сфер стимулює механізми алетичної модальності експліцитних маркерів суспільних подій. Останню пов'язано з площиною уяви, фантазії, невід'ємною від дієгетичної, ненасліду-

вальної природи поетичного мовлення ХХ ст. Завдяки цій модальності поняття історії наближено, наприклад, до об'єктів, наділених аудіальними, візуальними, дотиковими й іншими характеристиками (*марші часу крицєві* (М. Зеров); *готичні застигають дні* (Є. Маланюк); *століття, закрєне з воєн і боєнь* (О. Забужко)). У такий спосіб сформовано уявлення про темпоральний світ, в утворенні якого помітною є роль зорових, слухових й інших аналізаторів.

Відповідно до гносеологічних закономірностей, невідоме осмислюють завдяки відомим, пізнаваним суб'єктам та об'єктам дійсності. У часі відшукано властивості, спільні з людиною: його розглянуто крізь призму її дій та рис (пор. у мовному узусі: *час не жде, час іде*). Поняття історії антропоморфізовано, у ній виявлено кратологічну сутність. У такий спосіб сформовано мотиваційну паралель *історичний час – кат: часе мій! О жорстокий! І весь в крові* (Є. Плужник). *Двадцятий вік на закривавлену правицю надяг залізну рукавицю* (Юрій Клен). *Епоха ламає іще в колісці геніям хребти* (Л. Костенко). Наведені словесно-художні утворення співвіднесено з концепцією темпорального у філософському дискурсі (екзистенціалізмі). Згідно із цією концепцією, час має необмежену владу над людською істотою (пор. в А. Камю: "Вона (людина – А.Б.) належить часу і з жахом усвідомлює, що час – її найлютіший ворог" [6, с. 30]). Структура поетичних текстів українських письменників (Є. Маланюка, Є. Плужника, Б. Бойчука, Ю. Тарнавського та ін.) репрезентує екзистенційний напрямок у літературі, що також накладає відбиток на семантику темпоральних маркерів. Проте ця філософія існує як прецедентний текст лише для деяких творів українських письменників. Тому семантичні точки дотику філософського та поетичного дискурсів визначає насамперед контекст національно-історичного часу ХХ ст., упродовж якого відбувалися війни, революція, голодомор, чорнобильська катастрофа. Уявлення про суспільно-політичні події перебувають в основі й іншої мотиваційної паралелі (*історичний час – жертва*): *Дні висять на шибеницях і вітріють* (Б. Бойчук). *Зброєю згвалтовані віки* (Є. Плужник). *Довкола – розтерзані дні* (Д. Фальківський). Словесно-художній спосіб осмислення суспільних змін має оцінно різновекторну, тобто архетипну, природу: історія постає як двовимірна сила.

У процесі утворення мікрообразів часу розгорнуто сполучуваність темпоральної лексики зі словами оцінного змісту, що сприяє формуванню аксіологічної семантики. Експліцитні темпоральні маркери є носіями негативної телеологічної оцінки (*О мряко неповторної доби* (Олег Ольжич). *Мором і скукою – море століть* (Б. Рубчак);

сенсорно-естетичної та емотивної ("неприємний", відразливий"): *Псами виють епохи* (Є. Маланюк). *День давися голодом і глodom* (Б. Бойчук); утилітарної (поняттєвий оператор "несприятливий"): *Доба жорстока і почварна* (Ю. Клен). *Вдарить час нещадний, мов поличник* (Є. Маланюк)). Репертуар означених операторів описано в працях з аксіологічної модальності, які належать Н. Арутюновій. Ми розглядаємо актуалізацію таких понять в інтегративній семантиці словесних образів.

На відміну від часових маркерів з експліцитним темпоральним компонентом, які функціонують у поетичних текстах упродовж усього століття, імпліцитні репрезентує віршове мовлення 20–30-х та 60–80-х років, що пояснюємо історичним контекстом громадянської війни, репресивних заходів влади та чорнобильською катастрофою. Якщо в основі перших перебувають лексичні одиниці, що містять сему "темпоральне" в семантичному ядрі, то другі сформовано внаслідок використання одиниць, які актуалізують часову семантику в певному контекстуальному оточенні. Темпоральний світ поетичного мовлення, в основі якого перебувають інші, поза темпоральною, групи лексики, вибудовано за моделлю актуального життєвого простору. Ю. Степанов, який вивчав референтний аспект формування можливих світів, указував на основний механізм утворення цих універсумів – перенесення рис "свого" (знайомого, освоєного) світу на інші уявні простори [12, с. 11].

У фокусі мікрополя суспільно-історичного часу постають суб'єкти історичної діяльності (пор. вторинні номінації *раб*, *яничар*, які формують уявлення про брак державотворчих прагнень, неповагу до національно-історичних вартостей, а також *хазяїн*, *господар*, пов'язані з ідеєю державності нації): *І глянеш, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі* (І. Франко). *У яничари пруть, ягнята, і нікому меча підняти* (І. Світличний). Функціонування загальних назв у складі мікροобразів історії як символів пояснюємо тим, що завдяки поняттєвій місткості останні вербалізують поняття світоглядного й оцінного змісту.

В основі маркерів історії з імпліцитним темпоральним компонентом перебувають не лише загальні, а й власні назви. Ідеться про антропоніми та міфоантропоніми (імена історичних діячів, митців, персонажів літературних творів). Актуалізовано, зокрема, оніми книжної дійсності, які вказують інші просторові орієнтири, ніж ті, які характеризують події національної історії й сучасниками яких були автори поезій. Це надає маркерам історичного часу зі власними іменами статусу фікціональності, сформованого завдяки вербально

фіксованому темпорально-локативному зсуву в поетичній картині світу. За допомогою словесних образів часу, до яких належать такі оніми, художньо інтерпретовано певні суспільні події, а також схарактеризовано суб'єктів історичного процесу (пор.: *Мазепа, Василь (Стус), Достоевський, Гамлет, Месія, Марія, Пілат, Юда* та ін.): *Зіспівалося на один глас велике і мале православ'я вінценосців славити мазеп проклинати* (І. Калинець). *Позбулися Достоевських. Черга тепер чия?* (І. Світличний). Використання цих онімів як основи мікрообразів часу відбувається тому, що власні назви мають сформований асоціативний та оцінний ореоли, а отже, і значний естетичний, комунікативно-прагматичний потенціал (унаслідок тривалого перебування в дискурсивному просторі лінгвокультури). Маркери історії акцентовано аксіологічно: *Калиною, завітлюю об Різді, ти повернувся, Василю, на Україну: тут сьогодні справджуються твої слова* (В. Герасим'юк). *Знову себе продаємо юдо найпродажніший* (І. Калинець). *Од радіації Пілат вмиває руки* (І. Драч). Як бачимо з наведених прикладів, за допомогою антропоніма *Василь (Стус)* у поетичному дискурсі В. Герасим'юка розгорнуто уявлення про позитивні суспільні зміни (пробудження національної самосвідомості українців), а онім *Юда* в художньому мовомисленні І. Калинця використано для негативної характеристики представників національної спільноти в добу репресій.

Загалом темпоральний світ поетичного мовлення сформовано з огляду на риси й дійсності, і простору книжності, зокрема Святого Письма (пор.: *Не покинь закліату, розп'яту країну* (Тодось Осьмачка). *Чимчикує із раю репресована Єва* (Л. Костенко). *На лицарському п'єдесталі – в терновім німбі голова* (І. Світличний). В основі словообразів історії перебувають мовні сигнали матеріальних і духовних вартостей національної культури.

Використання вербальних знаків історичної географії засвідчує актуалізацію історичної пам'яті. Серед них натрапляємо на топоніми сакрального скрипту, тому що й священна (біблійна), і світська (національна) історії драматичні. У відповідному контекстуальному оточенні в семантичній структурі власних назв актуалізовано поняття суспільно-політичного змісту, що й створює підґрунтя їхньої семантичної адаптації в складі мікрообразів суспільно-історичного часу. Скажімо, оронім *Голгофа* символізує історичні випробування, за астіонімом *Петербург* постає поняття імперського панування, а потамонім *Дніпро* формує уявлення про український народ, його дії (чи, навпаки, бездіяльність, суспільну пасивність) у певні історичні моменти: *Розп'яв хтось правду на Голгофі знов* (Тодось Осьмачка).

Божевільний деміург створив кубло гнилих утопій з туману й крові – Петербург (Є. Маланюк). *Ревом німим захлинувся Дніпро* (В. Стус).

Образи з імпліцитним темпоральним компонентом, основу яких становлять загальні назви, є носіями алетичної модальності, створеної на основі референційного зміщення в темпоральному світі поетичного мовлення. Цей зсув відбувається тому, що в словесно-художніх структурах порушено усталену кореляцію означуваних й означників, що спричинює інтерференцію віддалених поняттєвих сфер унаслідок семантичної взаємодії їхніх елементів. Ідеться про семіосфери реального та біблійного світів (*Помолимось за тих співців, які за хліб і чай виспівують нам пекло, наче рай* (Юрій Клен)); різних історичних епох (*Лиш потурнаки й яничари* (Є. Маланюк)); мирної праці та збройних протистоянь (*Стали ціпи молотити, молотити-гуркотіти, людський колос нищить-бити* (А. Казка)); природного (рослинного й тваринного) світу й простору морально-етичних вартостей (*Нема людей – лиш звірі, вовки лиш сіроманці. Брат на брата, зброю в груди* (Тодось Осьмачка)) та ін.

Оніми, які в мовному узусі вказують на конкретних осіб, у поетичному темпоральному світі вжито в множині, що також засвідчує їхню алетичну модальність: *Барикади совісті – проти берій* (Л. Костенко). *Останнього вінка останній із сосюр зодяг у домовину* (І. Калинець). *Шануймось, друзі-побратими, за Ярославнами святими* (І. Світличний).

Топонімічні назви – прецедентні імена (астіоніми, комоніми, потамоніми, ороніми та ін., враховуючи й власні назви, які походять зі Святого Письма) є мовними знаками національно-історичних випробувань (пор.: *Росія, Чорнобиль, Коліма, Берестечко, Дніпро, Голгофа*): *О коронована Росіє! Батіг і пряник у руці* (Б. Нечерда). *І світ обступає стокрик – Коліма* (В. Стус). Тому за ними закріплено поняття аксіологічного змісту, сформовані в лінгвокультурному культурному кодї нації: *Над Чорнобилем – тїнь Гірошїми* (М. Тарнавська). *І в крові, на Голгофі, в муках узрять нас* (Є. Плужник). Це пояснює використання таких онімів у ролі носіїв аксіологічної модальності, яку пов'язано переважно з негативною телеологічною й морально-етичною оцінками, що скріплюють тропеїчні синтагми: *Збіглися чорносотенні кїєви що воно є* (І. Калинець). *Каже хохол Днєпр, що понесе й радіоактивність на своїй спині* (Ю. Тарнавський). Ці словообрази референційно співвіднесено з добою репресій (пор. семантику слова *чорносотенний*) та чорнобильською трагедією (пор. лексему *радіоактивний*).

Міфоантропоніми в поетичному мовленні вжито на окреслення панхронічних рис національно-історичного часу. Отож мовні знаки книжного світу Святого Письма актуалізовано з огляду на їхні оцінні характеристики, основу для маркерів українського суспільного буття, суголосного за своєю антигуманною сутністю біблійним подіям (пор. у Є. Маланюка про революцію та громадянську війну: *Страшної Біблії доба: А хустка збилась так на голові, що лисиною світиш, Божа Мати* (І. Драч). *Ти є Месія, котрий терпить муки за гріх сусідський, за криваве зло* (М. Руденко). Однак темпоральний світ поетичного мовлення є відмінним як від реального, так і від біблійного універсумів. Наприклад, у художньому мовомисленні Л. Костенко оніми *Понтій* та *Пілат* референтно розщеплено (*Від брата до брата ходжу – як від Понтія до Пілата*), а власну назву *Пілат* ужито в множині, й вона вказує – як об'єкт антономазії – на негативне суспільне явище (*Христос не знаю, може, де і є, зате в очах рябіє від пілатів*).

Мовні знаки фольклорного та книжного світів (Святого Письма, давньогрецької міфології, творів української й зарубіжної класики, історіографічних джерел та ін.) у складі часових маркерів контекстуально взаємодіють із лексикою, яку референтно співвіднесено з реальністю. Тому можна стверджувати, що мікрообрази історичного часу з імпліцитним темпоральним компонентом утворено за допомогою онтологічно різнорідних мовних знаків. Така побудова вносить у художню комунікацію, яку опосередковують поетичні тексти, референтну напруженість. Наприклад, антропоніми та міфоніми, джерелом яких є літературні твори, використано як семантичні точки дотику та взаємопроникнення реальної й книжної дійсності, які виявляють закономірності української історії: *З дітьми зарізаними на плечі знов діти Гонтові й Залізнякаві* (В. Герасим'юк). *Підніміть повіки Вія-малороса* (І. Римарук).

Оніми, джерелом яких є давньогрецька міфологія, у складі мікрообразів часу сигналізують про риси суспільних подій, і їхню роль у побудові темпорального світу зумовлюють насамперед модусні особливості. Дистрибутивні відношення одиниць модельованого світу визначають словесно-художню версію національного буття (пор. семантику міфоантропоніма *Кліо* – музи історії), яке постає абсурдним (пор. зміст оніма *Сізіф*), драматичним (пор. асоціативний ореол імен *Анромаха* та *Гекуба*, які символізують горе дружини, матері), таким, у якому немає місця справедливості, правосуддю (пор. символіку власної назви *Феміда*): *І вже ридають – плачуть Андромахи по селах і містах* (Юрій Клен). *А все-таки ти – тільки*

корч істерії, Кліо (Б. Рубчак). *Гекуб ґвалтують – ось конечна суть* (І. Світличний). *Скільки Колимських Сізіфів вчорнілим снігів'ям чорніли у лабіринтах власної свободи* (С. Сапеляк).

Мікрообрази часу з імпліцитним темпоральним компонентом наділено також епістемічною модальністю: загальні назви, які перебувають в основі маркерів історії, використано як символічні, а зміст символів відомий лінгвокультурній спільноті: *Були жнива, були жнива, заросилась кров'ю нива* (А. Казка). *Нехай зі шкіри богове лізуть, на моїм горбу не в'їдуть в рай* (І. Світличний). Власні ж назви перебувають у складі мікрообразів часу як конотативно збагачені мовні знаки лінгвокультури: *Чорні лелеки летять із Чорнобиля. Чорні лелеки із білою кров'ю* (М. Холодний). *Атомний Вій опустив бетонні повіки* (Л. Костенко). Згадані групи назв містять пресупозитивні знання у вигляді сем, на основі яких утворено асоціативні константи, що забезпечують спільність у передаванні та сприйнятті мовного й культурного кодів одиниць, на основі яких утворено мікрообрази часу: *Бачу, бачу твою Голгофу і звідціль, з моїх мертвих меж* (Є. Маланюк). *Ой а цих Ярославен самих ждуть із темниць* (І. Калинець).

Як бачимо, специфіку темпорального світу поетичного мовлення ХХ ст. визначає взаємодія в складі часових маркерів елементів віддалених референтних сфер. Компоненти субсфери "темпоральне", які перебувають в основі мікрообразів історії, співвіднесено зі змістом поняття "час" насамперед через їхню екстенціональну структуру (поняттєвий обсяг номінацій), а одиниці інших референтних сфер – через інтенціональну (зміст понять). У досліджуваному універсумі значну вагу мають компоненти символічного, лінгвокультурного й логоепістемічного плану, які співвіднесено з ідеєю історії імпліцитно. Семантичні особливості маркерів історичного часу визначають їхню модальність, яку стимулюють такі чинники: взаємодія елементів різнорідних референтних сфер, асиметрія означуваного й означника, інтегрування за допомогою аксіологічних операторів, а також актуалізація в інтегративній структурі мікрообразів історії пресупозитивних семантичних елементів.

Виходячи з наведених висновків, можна окреслити перспективу подальших досліджень, пов'язаних із феноменом темпорального світу поетичного мовлення ХХ ст. По-перше, розглянуті моделі необхідно пов'язати з когнітивно-семантичними характеристиками часових маркерів, що дасть змогу створити системне бачення аналізованого явища. По-друге, заслуговує на увагу розгляд цього універсуму не лише як колективного, а й індивідуального, тобто ідіостильового явища.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1998. 896 с.
2. Бабушкин А. П. "Возможные миры" в семантическом пространстве языка: монография. Воронеж: ВГУ, 2001. 86 с.
3. Белехова Л. И. Образное пространство американской поэзии. *Язык и пространство: проблемы онтологии и эпистемологии*: монография. Нежин: Издательство НДУ имени Николая Гоголя, 2011. С. 349–382.
4. Бондаренко А. Темпоральність у поетичній мові ХХ століття: монографія. Ніжин: ПП Лисенко М. Москва, 2013. 359 с.
5. Кагановська О. М. Функція дейксису у формуванні семантичного простору художнього твору. *Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана*: збірник наукових статей / відп. ред. Тараненко О. О. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2006. С. 170–178.
6. Камю А. Абсурдное рассуждение. *Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство* / пер. с фр. Москва: Политиздат, 1990. С. 24–60.
7. Лазебник Ю. С., Ярмак В. И. Поэзия XX века: Слово, текст, мир. Київ: Наукова думка, 1992. 144 с.
8. Обелець Ю. А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англломовної прози): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови". Одеса, 2006. 22 с.
9. Селіванова О. Світ свідомості в мові: монографія. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
11. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 "Українська мова". Київ, 2005. 36 с.
12. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, "воображаемый", "ментальный" и прочие. *Философия языка: в границах и вне границ*. Международная серия монографий. Харьков: Око, 1994. Т. 2. С. 3–18.
13. Bondarenko A. I. Temporal world of poetic language defining the scope of the term. *European applied sciences*. 2013. № 6–2. P. 61–64.
14. Rayan M.-I. The hpragmatics of Personal and Impersonal Fiction. Bloomington, 1981. 186 p.

References

1. Arutunova N. D. Yazyk i mir cheloveka. M.: Yazyki russoj kultury, 1998. 896 s.
2. Babushkin A. P. "Vozmozhnyye miry" v semanticheskom prostranstve yazyka: monografiya. Voronezh: VGU, 2001. 86 s.
3. Belehova L. I. Obraznoye prostranstvo amerikanskoj poezii. *Yazyk i prostranstvo: problemy ontologii i epistemologii*: monografiya. Nigny: Izdatelstvo NDU imeni Nikolaja Gogola, 2011. S. 349 382.
4. Bondarenko A. Temporalnist u poetychnij movi XX st.: monografiya. Nigyn: P. P. Lysenko M. M., 2013. 359 s.

5. Kaganovka O. M. Fynktsiya deiksysu u formuvanni semantychnogo prostoru hudogniogo tvor. *Mova. Ludyna. Svit. Do 70-richcha profesora Kochergana*: zbirnyk naukovykh statej: vidp. red. Taranenko O.O.
6. Kamu A. Absurdnoye rassuzhdeniye. *Kamu A. Buntujushchyy chelovek*. Filosofiya. Politika. Iskusstvo: [per. s fr.]. M.: Politizdat, 1990. S. 24–60.
7. Lazebnik Y.S., Yarmak V.I. Poeziya XX vieka: slovo, tekst, mir K.: Naukova dumka, 1992. 144 s.
8. Obelets Y. A. Temporalna struktura mozhlyvykh svitiv hudogniogo tekstu (na materiali angломovnoyi prozy): autoreferat dys....kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 – "Hermanski movy". Odesa, 2006. 22 s.
9. Selivanova O. Svit svidomosti v movi: monografiya. Cherkasy: Y. Chabanenko, 2012. 488 s.
10. Selivanova O. O. Suchasna lingvistika: terminologichna entsyklopediya. Poltava: Dovkillia, 2006. – 716 c.
11. Semenets O. O. Linguistychna synergetyka idiolektu Yevgena Malanuka: autoreferat dys....dokt. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrainska mova". K., 2006. 36 s.
12. Stepanov Y. S. Prostranstvo I miry – novyy, "voobrazhayemyy", "mentalnyy" I prochiye. *Philosophiya yazyka: v granitsah I bez granits*.
13. Mejdunarodnaya seriya monographiy. Harkov: Oko, 1994. T. 2. S. 3–18.
14. Bondarenko A.I. Temporal world of poetic language defining the scope of the term. *European applied sciences*. 2013. № 6–2. P. 61–64.
15. Rayan M.-I. The hpragmatics of Personal and Impersonal Fiction. Bloomington, 1981. 186 p.

А. И. Бондаренко

кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания украинского языка и литературы Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Темпоральный мир поэтической речи XX в. (структурно-семантический и семантико-прагматический аспекты)

Структурные механизмы темпорального мира поэтической речи XX в. – актуальная проблема семасиологии и лингвистики текста. Ученые квалифицируют возможные миры как словесно моделированные, модальные. В статье рассмотрена проблема структуры, семантики и прагматики темпорального универсума поэтической речи XX в. Определены эксплицитные, имплицитные темпоральные маркеры, в частности компоненты микрополя "общественно-историческое время", в структурно-семантическом плане. Рассмотрено построение словесных образов с имплицитным темпоральным компонентом на основе имен нарицательных и собственных. Изучены речевые механизмы алетической, аксиологической, эпистемической модальности словесных образов времени.

Ключевые слова: возможные миры, темпоральный мир, поэтическая речь, алетическая модальность, аксиологическая модальность, эпистемическая модальность.

A. I. Bondarenko

Doctor of Philologi, Professor of the Department of teaching of the Ukrainian language and literatur Nizhyn Mykola Gogol State University

Temporal world of the XX century poetic language (structural-semantic and semantic-pragmatic aspect)

One of the current problems in semasiology and text linguistics concerns the mechanisms of construction of the temporal world in the 20th – century poetic language. The study examines the problem of structure, semantics and pragmatics of the temporal world in the poetic language of the XX century. The article defines explicit and implicit time markers, including the constituents of the "social and historic time" microfield. It also focuses on the language mechanisms of forming their alethic, axiological and epistemic modality. In order to achieve this purpose, we use methods developed in the framework of semasiology and text linguistics: componential, distributive and contextological analysis, as well as the procedure for modeling of the semantic field and contextological interpretation.

The present article addresses verbal images of time with explicit and implicit temporal components. The former are based on the words of the temporal group, while the latter are based on common and proper names which constitute linguocultural symbols. The author argues that the interaction of distant referential spheres within temporal markers defines the unique character of the 20th – century poetic language. The components of the subsphere of the "temporal" which form the basis of historical microimages are correlated with the content of the concept of time through their extensional structure (semantic scope of nominations), whereas units of other referential spheres are correlated with it through their intensional structure (content of the concept). The semantic features of the markers of historical time determine their modality. The latter is also stimulated by the following factors: interaction between elements of diverse referential spheres, asymmetry of the signified and the signifier, integration with the help of axiological operators as well as the actualization of presuppositional semantic elements within the integrative structure of the microimages of history.

Key words: possible worlds, temporal world, poetic language, alethic modality, axiological modality, epistemic modality.

УДК 821.161.2

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-118-124

А. Л. Старунова

старший викладач кафедри українознавства

Одеської державної академії будівництва та архітектури

Культура української фахової мови. Види і жанри професійного спілкування

У статті мова йде про те, що культура української фахової мови – це галузь мовознавства, що вивчає утвердження, кодифікацію норм на всіх мовних рівнях. Точність, логічність, змістовність і доречність мови професіонала робить його мову висококультурною, бездоганною і зразковою. Володіння культурою мовлення – важлива умова успіху у фаховому зростанні. Видами і жанрами української мови є: ділова і звітня доповідь, промова, мітингова промова, ділова промова, ювілейна промова.

Основними аспектами вияву культури фахового мовлення є нормативність, адекватність, естетичність, поліфункціональність. Дано практичні поради щодо підвищення особистої культури мовлення.

Ключові слова: мова професії, культура мовлення, мовні норми, правильність, логічність, змістовність, поліфункціональність, кодифікація мовних норм, лексикологія, словотвір, стилістика, наукові критерії, мовна політика, мовна система, аспекти вияву фахового мовлення, якісні комунікативні ознаки культури мовлення, вербальне і невербальне спілкування.

Мова і культура перебувають в одній поняттєвій площині і як духовні вартості органічно пов'язані між собою. Слово культура (від лат. cultura – догляд, освіта, розвиток) означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, які створило людство протягом своєї історії. Мова – це прояв культури. "Мова утримує в одному духовному полі національної культури усіх представників певного народу і на його території, і за її межами. Вона цементує всі явища культури, є їх концентрованим виявом" [1, с. 85]. Плекаючи мову, дбаючи про її розвиток, оберігаючи її самобутність, ми зберігаємо національну культуру.

Культура мови – галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях. Використовуючи відомості історії української літературної мови, граматики, лексикології, словотвору, стилістики, культура мови виробляє наукові критерії в оцінюванні мовних явищ, виявляє тенденції розвитку мовної системи, проводить цілеспрямовану мовну політику, сприяє втіленню норм у

мовну практику. Культура фахової мови має регульовальну функцію, адже пропагує нормативність, забезпечує стабільність, рівновагу мови, хоча водночас живить її, оновлює.

Видами і жанрами української фахової мови є: ділова доповідь, що містить виклад певних питань із висновками та пропозиціями. Інформація, що міститься у доповіді, розрахована на підготовлену аудиторію. Максимальний результат буде досягнуто, якщо учасники зібрання будуть завчасно ознайомлені з текстом доповіді. Тоді можна очікувати активного обговорювання, аргументованої критики, ухвали, доповнень. Звітна доповідь містить об'єктивно висвітлені факти та реалії за певний період життя і діяльності керівника, організації, установи тощо. У процесі підготовки до звітної доповіді доповідач мусить чітко окреслити мету, характер, завдання, до кожного положення дібрати аргументовані факти, вивірені цифри, переконливі приклади, цитати. Варто укласти загальний план й усі положення та частини пов'язати в одну струнку систему викладу. Промова – це усний виступ для висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття та волю слухачів логічною стрункістю тексту, емоційною насиченістю та вольовими імпульсами мовця. Із промовою виступають на мітингах, масових зібраннях на честь певної події, ювілею тощо. Мітингова промова виголошується на актуальну тему й стосується суспільно значущої проблеми, яка хвилює широкий загал. Цей короткий, емоційний виступ розрахований на безпосереднє сприймання слухачів. Успішність мітингової промови залежить від індивідуального стилю оратора, його вміння доречно використовувати весь арсенал вербальних і невербальних засобів спілкування та майстерності імпровізувати залежно від реакції аудиторії. Діловій промові притаманні лаконізм, критичність спрямування, полемічність та аргументованість викладених у ній фактів. На відміну від мітингової, ділова промова зорієнтована на логічне вираження, а не на емоційно схвильоване сприйняття слухача. Ювілейна промова присвячується певній даті, пов'язаній з ушануванням окремої людини, колективу, урочистостям на честь події з життя та діяльності організації, установи, закладу тощо. Форма та зміст ювілейної промови мають бути морально та етично виражені промовцем, щоб не образити ні ювіляра, ні його близьких, ні слухачів. Лекція – форма пропаганди, передавання, роз'яснення суто наукових, науково-навчальних, науково-популярних та інших знань шляхом усного викладання навчального матеріалу, наукової теми, що має систематичний характер [2, с.171].

Культура мови невіддільна від практичної стилістики, яка досліджує і визначає оптимальність вибору тих чи інших мовних одиниць залежно від мети і ситуації мовлення.

Культура фахового мовлення передбачає дотримання мовних норм вимови, наголосу, слововживання і побудови висловів, точність, ясність, чистоту, логічну стрункність, багатство і доречність мовлення, а також дотримання правил мовленнєвого етикету.

Виділяють такі основні аспекти вияву культури фахового мовлення: нормативність (дотримання усіх правил усного і писемного мовлення); адекватність (точність висловлювань, ясність і зрозумілість мовлення); естетичність (використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним); поліфункціональність (забезпечення застосування мови у різних сферах життєдіяльності).

Висока культура мовлення фахівців різних галузей означає досконале володіння літературною мовою у процесі спілкування та мовленнєву майстерність. Основними якісними комунікативними ознаками культури мовлення є правильність, точність, логічність, змістовність, доречність, багатство, виразність, чистота.

Правильність – одна з визначальних ознак культури мовлення фахівців. Мова має свої закони розвитку, які відображаються у мовних нормах. Вільно володіти мовою означає засвоїти літературні норми, які діють у мовній системі. До них належать правильна вимова звуків і звукових комплексів, правила наголошування слів, лексико-фразеологічна, граматична, стилістична нормативність, написання відповідно до правописних і пунктуаційних норм.

Про деяких людей кажуть, що вони мають чуття мови. "Чуття мови" означає наявність природних, вроджених здібностей до мови, вміння відчувати правильність чи неправильність слова, вислову, граматичної форми. Це чуття можна виховати в собі тільки одним шляхом – удосконалюючи власне мовлення [3, с. 373].

Точність пов'язується з ясністю мислення, а також зі знанням предмета мовлення і значення слова. Уміння оформляти і виражати думки адекватно зумовлюється знанням об'єктивної дійсності, постійним прагненням пізнавати реальний світ, а також знанням мови. Мовлення буде точним, якщо вжиті слова повністю відповідатимуть усталеним у цей період розвитку мови їхнім лексичним значенням. Точність досягається не лише на лексико-семантичному рівні, вона тісно пов'язана з граматичним (особливо синтаксичним) рівнем.

Точність мовлення залежить від інтелектуального рівня мовця, знання свого фаху, багатства його активного словникового запасу, ерудиції, володіння логікою думки, законами її мовного вираження.

Точність у різних стилях мови виявляється по-різному. У науковому – це одна з найперших вимог до тексту, до вживання термінів.

Логічність. Дотримання цієї ознаки культури фахового мовлення означає логічно правильне мовлення, розумне, послідовне, у якому

є внутрішня закономірність, яке відповідає законам логіки і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності.

Правильні, конструктивні думки і добре знання мови породжують логічно правильне мовлення.

Розрізняють предметну логічність, що полягає у відповідності смислових зв'язків і відношень одиниць мови у мовленні зв'язкам і відношенням, що існують між предметами і явищами об'єктивної дійсності, і понятійну логічність, яка є відображенням структури логічної думки і логічного її розвитку в семантичних зв'язках елементів мови у мовленні. Якщо в казкових і фантастичних текстах можна обійтися без предметної логічності, то понятійна логічність є завжди.

Логічність – поняття загальномовне. Це ознака кожного функціонального стилю. У науковому стилі суворо дотримуються логіки викладу, вона "відкрита", адже ми простежуємо хід пізнавальної діяльності мовця і процес пошуку істини.

Змістовність мовлення передбачає глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з різнобічною інформацією з цієї теми, вміння добирати потрібний матеріал та підпорядковувати його обраній темі, а також повноту розкриття теми.

Доречність. Це такий добір мовних засобів, що відповідає змістові, характерові, експресії, меті повідомлення. Доречність мовлення – це врахування ситуації мовлення, комунікативних завдань, складу слухачів (читачів), їхнього стану, настрою, зацікавлень.

Багатство. Показник багатства мовлення – великий обсяг активного словника, різноманітність уживаних морфологічних форм, синтаксичних конструкцій. Звичайна людина використовує близько 3 тисяч слів, добре освічена – 6–9 тисяч слів, хоча розуміє в десять разів більше.

Виразність. Ця невід'ємна частина культури мовлення означає використання невичерпних ресурсів виражальних засобів української мови і лежить в основі мистецтва володіння словом. Виразність мовлення забезпечується виразністю дикції і чіткістю вимови. Великою мірою – це вміння застосовувати виражальні засоби звукового мовлення: логічний наголос, видозміни голосу, паузи, емоційну тональність, що передає настрій, оцінку, викликає потрібне сприйняття. Технічні чинники виразності – дихання, інтонація, темп, жест, міміка. Виразність мовлення – це "душа" мовлення, засіб самовираження.

Чистота. Мова тоді буде чистою, коли буде правильно звучати, коли вживатимуться тільки літературно-нормативні слова і словосполучення, будуть правильні граматичні форми.

До виділених комунікативних ознак можна додати й інші, що свідчать про високий рівень культури, бездоганність і зразковість

мовлення, уміння використовувати дар слова з усією повнотою: достатність, стислість, чіткість, нестандартність, емоційність, різноманітність, внутрішня істинність, вагомість, щирість та ін.

Володіння культурою мовлення – важлива умова успіху у навчанні, праці, складова психології бізнесу. Високу культуру мовлення можна вважати найбільш надійною опорою та рекомендацією для фахового зростання.

Усі шляхи підвищення особистої культури фахівців мовлення передбачають тільки наполегливу і самовіддану працю. Їх можна визначити як тверді принципи і як звичайні практичні поради: свідомо і відповідально ставитися до слова; стежити за своїм мовленням, аналізувати його, контролювати слововживання, у разі потреби перевіряти за відповідним словником. Навчитися чути себе, таким чином виробляти чуття правильного мовлення; створити настанову на оволодіння нормами української літературної мови, на удосконалення знань. Для цього звертатися до правопису, посібників, довідників, учитися самостійно, стежити за змінами норм; активно пізнавати світ, культуру, розвивати здібності до наук – це підвищує інтелектуальний рівень особистості і віддзеркалюється у мовленні; удосконалювати фахове мовлення. Для цього читати фахову літературу (наукові статті, фахові газети і журнали), постійно користуватися спеціальними енциклопедичними і термінологічними словниками, набувати практики публічних виступів із фахової тематики (використовувати нагоду виступити з рефератом чи з доповіддю на наукових конференціях); прислухатися до живого слова високих авторитетів на сцені, на трибуні, за кафедрою, у храмі та в інших сферах і наслідувати найкращі зразки; не піддаватися впливам "модних" тенденцій, аби прикрасити мовлення екзотичним чужомовним словом, "демократизувати" жаргонізмом; уникати мовної агресії; намагатися не впадати в крайнощі – не бути ні сором'язливим маломовним мовчуном, ні велемовним самовпевненим балакуном, а говорити тільки тоді, коли є що сказати [4, с. 535].

Практичні поради щодо підвищення особистої культури мовлення: свідомо й відповідально ставитися до слова; стежити за своїм мовленням, аналізувати його, контролювати слововживання, у разі потреби перевіряти за відповідним словником; створити настанову на оволодіння нормами української літературної мови, на удосконалення знань (для цього звертатися до правопису, посібників, довідників, учитися самостійно, стежити за змінами норм); читати художню літературу – джерело збагачення мовлення, записувати цікаві думки майстрів слова, вчити напам'ять афоризми, вірші (таким чином можна збагатити лексичний запас, пізнати красу й силу слова, його

змістові тонкощі, набути досвіду образно-стилістичного слововживання); оволодівати жанрами функціональних стилів (потрібно однаково добре вміти написати вітальну листівку, заяву, доручення, лист для електронної пошти, підготувати науковий реферат чи публічний виступ); активно пізнавати світ, культуру, розвивати здібності до науки – це підвищує інтелектуальний рівень особистості й віддзеркалюється в мовленні; удосконалювати фахове мовлення (читати наукові статті, фахові газети і журнали, постійно користуватися спеціальними енциклопедичними і термінологічними словниками, набувати практики публічних виступів з фахової тематики, використовуючи нагоду виступити з рефератом чи з доповіддю на студентській науковій конференції).

Основою поділу професійного спілкування на види є ступінь участі у ньому мови (мовного коду). За цією ознакою професійне спілкування поділяють на вербальне і невербальне.

Вербальне (лат. *verbum* – слово) спілкування – це усне, словесне спілкування, учасники якого обмінюються висловлюваннями щодо предмета спілкування.

Невербальне спілкування – це обмін інформацією між людьми за допомогою комунікативних елементів (жестів, міміки, виразу очей, постави та ін.), які разом із засобами мови забезпечують створення, передавання і сприйняття повідомлень.

Невербальні компоненти спілкування. Невербальне спілкування супроводжує й доповнює мову, відображаючи зміст висловленого або сприйнятого. Інформація передається невербальними засобами, які сприймаються різними сенсорними системами: зором, слухом, тактильними відчуттями тощо.

Література

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.
2. Власенко Л. А. Фахова українська мова: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
3. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 536 с.
4. Культура фахового мовлення: навчальний посібник / за ред. Н. Д. Бабич. Чернівці: Книги XXI, 2005. 572 с.
5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ: ВЦ "Академія", 2007. 360 с. (Альма-матер).

References

1. Babich N. D. Fundamentals of the Culture of Speech. Lviv: Svit, 1990. 232 p.
2. Vlasenko L.A. Professional Ukrainian Language: Educational Manual. K.; Center for Educational Literature, 2008. 272 p.

3. Gritsenko T.B. Ukrainian Language and Culture of Speech: Educational Manual. K.: Center for Educational Literature, 2003. 536 p.

4. Culture of Professional Broadcasting: Educational Manual / Edit. by N.D. Babich. Chernivtsi: Books XXI, 2005. 572 p.

5. Matsko L.I., Kravets LV Culture of the Ukrainian Professional Language: Educational Manual. K: VT "Akademiya", 2007. 360p. (Alma Mater)

А. Л. Старунова

старший преподаватель кафедры украиноведения Одесской государственной академии строительства и архитектуры

Культура украинского профессионального языка. Виды и жанры профессионального общения

В статье речь идет о том, что культура украинского языка (по профессиональному направлению) – это раздел языкознания, который изучает кодификацию норм украинского языка на всех языковых уровнях. Точность, логичность, содержательность языка профессионала делает его речь высококультурной, безупречной и образцовой. Владение культурой речи – важнейшее условие успеха в профессиональном росте. Видами и жанрами украинского языка являются: деловой и отчетный доклад, выступление, митинговое выступление, деловое выступление, юбилейное выступление. Основными аспектами проявления культуры языка специальности являются нормативность, адекватность, эстетичность, полифункциональность. Даны практические советы по повышению уровня личной культуры общения.

Ключевые слова: язык специальности, культура речи, языковые нормы, правильность, логичность, содержательность, полифункциональность, кодификация языковых норм, лексикология, словообразование, стилистика, научные критерии, языковая политика, языковая система, аспекты проявления языка по специальности, качественные коммуникативные особенности культуры общения, вербальное и невербальное общение.

A. L. Starunova

Senior Lecturer, Department of Ukrainian Studies, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

Ukrainian professional language culture. Types and genres of professional communication

The article deals with the fact that the culture of the Ukrainian language (in a professional direction) is a section of linguistics, which studies the codification of the norms of the Ukrainian language at all levels. The accuracy, consistency, pithiness of the professional language makes his speech highly cultured, flawless and exemplary. Speaking culture is the most important condition for success in professional growth. The types and genres of the Ukrainian language are: business and lecture report, speech, rally performance, business presentation, anniversary performance. The main aspects of the manifestation of the culture of the language of the specialty is normativity, adequacy, aesthetics, polyfunctionality. Practical advice is given to improve the personal culture of communication.

Key words: language of speciality, culture of speech, language norms, correctness, consistency, content, polyfunctionality, codification of language norms, lexicology, word formation, stylistics, scientific criteria, language policy, language system, aspects of the manifestation of language in the specialty, high-quality communicative features of the culture of communication, verbal and non-verbal communication.

УДК 378.049(477):159.922.4

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-125-136

А. С. Зеленько

доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

О. А. Зеленько

кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Микола Гоголь і художній контекст в аспекті когнітивної психології та лінгвістики

У статті обґрунтовується новий підхід у дослідженні творчого спадку і життя видатного російського письменника Миколи Гоголя. З цією метою автори використовують когнітивну психологію та лінгвістику. Вони констатують, що він виріс на Україні, знав українську народну творчість й історію країни. Під час навчання у Гімназії вищих наук спілкувався з демократично орієнтованими викладачами й сформувався під їх впливом. Про це свідчить його участь у студентському русі. Після закінчення навчального закладу приїхав до столиці. Там сподівався стати чиновником чи артистом. Він мріяв також стати письменником. Але без сторонньої підтримки опинився у безвиході. Був завербований жандармським управлінням. Його світогляд був суперечливий. Це було зумовлене його становищем. Демократична спрямованість юності зіткнулася з непривабливою сьогоденною реальністю. Письменник бачив глибокі суперечності у функціонуванні суспільства. Ці суперечності ускладнилися виявленням ним шовіністичним ставленням влади до прилученої України. Письменник у своїй творчості відтворив свою світоглядну еволюцію написанням кількох циклів. Він констатує гострі як соціальні, так і національні суперечності. Демократичні погляди й імперська політика в аспекті ідеології православ'я, самодержавства й народності зумовили творчу кризу як носія, українського етносу, що став провідником російського шовінізму.

Ключові слова: Гоголь, гоголезнавство, доля, когнітивна лінгвістика, психологія, свідомість.

Перелік гоголезнавчих праць лише співробітників Ніжинського державного університету сягає кількох сотень. Зрозуміло, сумарна кількість в Україні, а тим більше за рубезем – це тисячі публікацій. Гоголезнавство зі своїм величезним спадком асоціюється з гоголезнавчим центром в університеті, зокрема його керівником проф. П. В. Михедом.

Патріархом дослідження спадку Миколи Гоголя був і залишається прискрипливий знавець його спадщини завідувач кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Г. В. Самойленко. Лише за останні роки гоголезнавство збагатилося цілим рядом його книг [11–15].

Прекрасно сформульована проблема міжвишівської конференції, присвяченої 210-річчю від дня народження класика російської літератури М. В. Гоголя, дає можливість по-новому у психолого-соціальному аспекті, залучаючи когнітивну парадигму, проаналізувати значення художньої літератури як засобу відтворення соціальної й національної (етнічної) свідомості, їх співвідношення у цивілізаційному становленні носіїв, а також роль митців у цьому процесі. Трагічна постать класика російської літератури, що був реалізатором і наслідком реалізації саме народності як складового компонента імперської політики Російської імперії під егідою самодержавства, православ'я й народності заслуговує на особливу увагу.

Мова письменників, власне мова художньої літератури як синтез повсякденно-побутового мовлення й усної народної творчості, будучи засобом художнього відтворення свідомості елітника-митця, відтворює, як правило, цілісну концептуальну модель світу письменника. Немає сумніву, до речі, що зіставний концептуальний аналіз художніх моделей, скажімо, першого як російського (М. Гоголя) й другого українського (Т. Шевченка) самоусвідомлення має доповнити свідомісне відтворення як першого, так і другого.

Група викладачів факультету членів секції російської мови й перекладу кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу під керівництвом професора А. С. Зеленька [6] робить спробу по-новому підійти до аналізу спадку Миколи Гоголя. Мова заходить про свідомісне психо-соціальне осмислення в аспекті методології соціальної педології художньої творчості Миколи Гоголя. Автори намагаються, здавалося б, очевидне саме собою витлумачити не описово-споглядально чи традиційно-соціологічно, а аналітико-парадигмально.

Ідеться про спробу по-новому проаналізувати еволюцію становлення світогляду письменника на основі його творчого доробку. Авторами це робиться науково на основі когнітивної парадигми. До речі, вони знають, що спробам психологічного осмислення творчості Миколи Гоголя присвячені праці академіка М. В. Поповича "Микола Гоголь. Роман-есе" (1989), професора І. О. Сікорського "Психологічна спрямованість художньої творчості Гоголя", нарешті, книга "Буття і страх: етюд про Гоголя" професора Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя О. Г. Ковальчука [8].

Післяперебудовчий у СРСР, а в Україні суверенний періоди позначені активізацією проблем методології гуманітарних галузей науки, зокрема психології, мовознавства. Після тривалого марксистсько-ленінського засилля у російській та українській науці, зокрема у психології, утверджується методологічний пуризм, коли замість методології у широкому розумінні постає власне методика дослідження, методологія у вузькому розумінні. Автори цієї розвідки регенерують категорію методології у її традиційному вигляді: власне методології, ідеології та методики дослідження. Робиться те ними на основі когнітивної парадигми, демократичної ідеології та методики дослідження (гносеологічної складової). Когнітивна психологія й лінгвістика у суверенній Україні утверджуються в парадигмальній ієрархії галузей абсолютизацією категорії загальної психологічної свідомості та її похідних соціальної та етнічної свідомості (підсвідомості) відповідно соціальної й етнічної психології. Це робиться для виявлення суперечностей у формованій свідомості митця на основі визначення співвідношення у ній абсолютизованої релігійної та етнічної підсвідомості. Отже, психологічний свідомісний парадигмально визначений аспект базується, найперше, на аналізі категорії загальної психології свідомості і похідних від неї соціальної свідомості та етнічної свідомості.

Розуміння значущості еліти як носія підсвідомості (й свідомості) українського етносу демонструвалося провідниками політики самодержавства, православ'я та народності у царській Росії, радянськими ідеологами, борцями з буржуазним українським націоналізмом у СРСР, а тепер – завойовниками, носіями "Русского мира" постійною непрямою і прямою антиукраїнською нівеляцією, зокрема численними обмеженнями й заборонами української культури та мови. Усе те промовисто себе виявляє. Ідеологи російського шовінізму у своїй антиукраїнській практиці від супротивного керувалися тезою, що будь-який народ існує до тих пір, поки в нього наявний оптимальний відсоток еліти.

Художня творчість М. В. Гоголя як засіб вираження соціальної свідомості (підсвідомості) громадянина Російської імперії, ідеологія функціонування якої поєднувала, зважаючи на сучасний псевдопатріотизм абсолютної більшості РФ, органічно принципи самодержавства, православ'я та народності. Зрозуміло, що однією з форм реалізації антиукраїнської політики було нейтралізація у представників творчої еліти етнічного компонента у формованій політичній свідомості письменника-елітника, громадянина російської політичної

нації, носія українського етносу. Абсолютизована релігійна підсвідомість соціальної свідомості стала причиною трагедії митця.

Сформований під впливом децю соціальної зрелої демократизації, зумовленої соціальними трансформаціями у Європі й декабристським рухом, вільнолюбивий дух письменника у Петербурзі залишково постав у його підсвідомості політичною еротикою. Реалізація її зумовила з'яву життєстверджуючих демократично колоритно малоукраїнськи забарвлених оповідань у збірці "Вечори на хуторі поблизу Диканьки". У подальшій творчості етнічна підсвідомість розчинилася в українській милозвучності російської літературної мови. Мовна підсвідомість як компонент етнічної зумовила своєрідний гоголівський стиль російської прози.

Живомовний народний колорит персонажів названої збірки споріднює оптимізмом з кумедними шукачами втраченої грамоти від героїчних козацьких борців з польськими поневолювачами, уособлених полковником Тарасом Бульбою. Сумирні компромісні полковники – це братія у столиці, що допомагають на чортові прибулому з хутору під Диканькою ковалю Вакулі потрапити до імператриці. До речі, серед петербурзької братії земляків могли бути домислені колишній козацький полковник фактично віце-канцлер Російської імперії ясновельможний князь О. Безбородько, міністр іноземних справ граф В. Кочубей.

Уже у збірці "Миргород" народний гумор заступається глузливим зображенням повітового русифікованого дворянства. Надалі етнічна підсвідомість розчиняється у його спотвореній релігійній соціальній свідомості російського псевдоелітника. Спадкоємці козацьких старшин – це нині дріб'язкові дворяни Іван Іванович та Іван Никифорович. У "Петербурзьких повістях" іронічно відтворюється соціальне протиставлення сановного вельможі та жалюгідного чиновника низького рангу уже поза етнічним колоритом. Убивчим сарказмом постає узагальнене відображення самодержавницької кріпосницької Росії у "Ревізори". Як це нагадує ліберально-бюрократичну систему суверенної України, що постала перед необхідністю демократично реформуватися.

Викликає подив сумісність нищівної іронії у відтворенні дворянства й ліричних життєстверджуючих монологів у романі "Мертві душі". Безумовно, підусвідомлено у письменника алегорично-метафорично мертвими душами, яких шукав шахрай-дворянин, постали гротескно відтворені ним типово середньостатистичні губернські російські дворяни.

Створюється дивна ситуація: сприйнятий офіційною владою тендітний інтелігент фактично з дозволу двора лінчує вади

тогочасної системи імперської Росії. Йому, гіпертрофічно віруючому християнину, бачиться уся безглуздість земної людини (від жалюгідного канцеляриста до бундючного сановника) у функціонуючій на сприйнятих ідеалізованих ним принципах самодержавства, православ'я й народності, системі, куди потрапила героїчна козацька батьківщина. Це заради цього Тарас Бульба позбувся своїх синів, а його самого спалили живцем?

Можна припустити, що гіпертрофовано абсолютизуючому християнську віру художнику-провидцю відкрилася парадигмальна циклічність буття самоусвідомлюючого елітника, з одного боку, у безкінечності самопізнання гармонії творчості елітника, а з другого – безглуздя повсякденно-побутового життя пересічної людини. У Миколи Гоголя, художнього творця далекого уже XIX ст., підсвідомо визривала парадигмально думка про циклічність функціонування земного буття, зумовленого внутрішніми земними закономірностями. Християнською категорією віри він захищався від негативу непізнаного безкінечного страху буття, не усвідомлюючи того, що негативи повсякденного безкінечного страху долаються позитивами виявлюваною й формованою елітником мистецькою гармонією, яка має підпорядкувати собі упорядкування соціальної організації буття людей як найвищої форми функціонування матерії.

І саме тому визнання пропагованої класиком вітчизняної психології тріадної (фізіолого-психо-соціальної) категорії психічної діяльності свідомості із закладеною у ній потенцією внутрішнього розвитку робить прийнятним для вирішення проблеми залучення авторами сформульованого психо-свідомісного аспекту аналізу творчого спадку письменника. У такому випадку стають очевидними неприйнятні при оцінці видатних творців-елітників спроби абсолютизувати повсякденно-побутову реальність у їх стосунках з властями. Власне йдеться про те, що нищівний критик самодержавства Микола Гоголь з самого початку перебування його у столиці був нібито завербованим жандармським управлінням. До речі, злі язики змусили визнати свою співпрацю з органами безпеки Польщі лауреата Нобелівської премії Л. Валенсу. Інші злі язики констатують нелогічність присвоєння Героя України академіка І. Дзюбі, що підписав покайного листа. Дивно постає не лише невдячно геніально відтворена соціальна дійсність, але й надана можновладцями можливість її відтворити. У цьому авторами бачиться внутрішня сутність безкінечного функціонування світу і діалектика процесу пізнання. Забігаючи дещо наперед, автори повторюють і в цій розвідці два уривки з раніше підготовленої статті одного зі співавторів, де йдеться про елітника.

Парадигмально-свідомісний психологічний аспект висвітлення теми склався таким чином, що свідомісна ознака потенційного елітника визначається у процесі аналізу об'єкта дослідження антропологізованого суб'єкта, а предмет дослідження (притаманна елітнику категорія свідомості) – при характеристиці проукраїнського демократично орієнтованого освіченого елітника. Примітивно прагматично аналізована й нині багатьма науковцями соціальна психологія з визначуваною у ній категорією соціальної свідомості порівняно повно висвітлена при характеристиці першої вади нинішнього функціонера у процесі розгляду категорії загальної психології свідомості.

Потенційний елітник у суверенній Україні, що демократизується, повинен порозумітися з уже сформованим європейським колегою. Зокрема, повинен сприйняти те, що парадигмально відтворена цивілізаційна еволюція соціального розвитку у Європі еволюційно підсумувалася формуванням демократичного суспільства, започаткованого фактично напівсекуляризованим протестантизмом, диференціацією світської й релігійної влади та запереченням не лише Бога, але й обожнюваного імператора, як і марксистського та націонал-соціалістського вождя й утвердження у кожному соціальному індивіді потенційного громадянина з бінарною ідеально-матеріальною підсвідомістю (свідомістю), за допомогою якої він взаємодіє з матеріально-ідеальною соціологізованою природою (ноосферою). Ця взаємодія спершу регулювалася первинним уособленим міфом дикуна, потім канонами певної релігії, а пізніше догмами протиставленого релігії цивільного суспільства і, нарешті, у демократичному суспільстві керується принципами синергетики. Регулюється у такому випадку взаємодія суб'єктів пошуком закономірностей гармонії функціонування самоорганізуючого суспільства освіченими проукраїнськими демократично орієнтованими елітниками. Надалі усе щойно підсумоване деталізується.

В основу теоретичного осмислення розв'язуваного у даній розвідці питання покладено основоположні тези одного з її авторів, висловлені ним при обґрунтуванні реформування вищої школи. Йдеться про теорію соціальної оптимізації вищої школи, інтегрованої в науку, в аспекті методології соціальної педології [7]. Вона у свою чергу відштовхується від принципів утверджуваної у сучасній гуманитарії, зокрема психології й лінгвістиці, когнітивної парадигми. Автори мають попередити своїх опонентів, що термінологічно визначена когнітивна парадигма своєю назвою етимологічно спрямовує на психологічну категорію мислення і ніяк на все ще не сприйнятую психологами офіційної науки чітко структурно не визначену свідомість.

Остаточно не визначена науково пострадянською російською й суверенною українською офіційною психологією категорія загальної психології свідомість, починаючи з імперського наступу на малоруську українську культуру, мову політикою самодержавства, православ'я та народності, а потім системною боротьбою з українським буржуазним націоналізмом й офіційною ліквідацією за наслідками сфабрикованих радянськими судами звинувачень культурних діячів, зокрема учених й письменників у післякоренезаційний період в Україні й ліквідацією викладачів, учителів поза Україною в РФ було визнано як реальність. До речі, релігією й повсякденною свідомістю сприйняті дух та душа авторами ототожнюються з виформованою віруючим М. Я. Гротом свідомістю.

Зрозуміло, що в такому разі аналітик-літературознавець повинен бути обізнаний зі свідомісно-психологічно-когнітивною теорією, оперувати категорією загальної психології свідомістю, знати змістову її структуру, мати уявлення про взаємодію у ній фізіологічного, емотивно-почуттєвого й соціального компонентів, усвідомлювати роль категорії гармонії, а відповідно категорії соціальної й етнічної свідомості, її співвідношення, уміти визначити свідомісно релігійну й мовну підсвідомість, власне клаптики релігійної й мовної підсвідомості у структурі цілісної категорії свідомості.

Авторами наголошується, що свідомісне тлумачення елітника фактично започатковане теоретичним спадком послідовників німецького психолога В. Вундта, кваліфікованих у радянський період неопозитивістами й кантіанцями М. Я. Гротом та Г. І. Челпановим. Безпосередньо аналіз категорії свідомості глибинно здійснений М. Я. Гротом у період його перебування на посаді викладача Історико-філологічного інституту у Ніжині [2–4]. Педагогічно триадна диференціація свідомості на фізіологічний (денотативний, психологічний почуттєвий (емотивний) та вольовий (соціально диференційований) компоненти стосовно формування випускників названої раніше Гімназії вищих наук та посталих на її основі фізико-математичного та юридичного ліцеїв зробив професор Х. А. Екеблад [18]. Поглибив свідомісну теорію професор Київського, а потім Московського університетів, керівник Інституту експериментальної психології Г. І. Челпанов [16; 17], фактично констатуючи триадний фізіолого-психосоціальний процес пізнання. Отже, авторами береться до уваги наукове визначення категорії загальної психології свідомості, сформульоване вітчизняним психологом М. Я. Гротом й деталізоване знову ж таки вітчизняним педагогом Х. А. Екебладом.

Складання трикомпонентної категорії свідомості починається фізіолого-психологічним відчуттям; те, психологічно опосередковуючись

та узагальнюючись, постає почуттям, а потім, започатковані природно-кліматичними змінами психологічні закономірності закладено в організмі як органічній матерії зміною, продовжують змінюватись соціально. Процес пізнання розпочинається сформуванням відчуттів, їх зміною, супроводжуваною зміною почуттів, щоб, нарешті, на етапі мислення бути витісненим почуттям. Зрозумілою має бути зміна на всьому цьому етапі (перед і власне) мислення від наочно-дійового до конкретно-образного й кінчаючи понятійною його формою.

Цілком логічно, що трансформування фізіологічної взаємодії у бінарну практичну фізичну і її супровід ідеальну психічну реалізується через соціологізованого суб'єкта. Відповідно мова заходить про соціальну свідомість соціальної психології й етнічну свідомість етнічної психології. Соціальна свідомість (підсвідомість) – це антропологізована соціологізована категорія загальної психології свідомості. Якщо йдеться про свідомість, то, зрозуміло, мається на увазі соціальна свідомість.

На різних етапах соціально-економічного співжиття по-різному співвідносяться етнічна й соціальна підсвідомість (свідомість). Етнічна свідомість (підсвідомість) – це гармонізовані у процесі соціального співжиття матеріалізовані народною творчістю, мистецтвом, зокрема й усною народною творчістю природної звукової мови, закономірності співжиття соціально й регіонально диференційованих людей. Взагалі ж з тріадно витлумачуваною категорією свідомості пов'язуються (і її визначають) взаємозв'язані між собою категорії елітника та гармонії.

Цілком логічним стало розуміння того, що на певному етапі розвитку матерії об'єктивні її закономірності (точніше органічній матерії), антропологуючись і трансформуючись сформованою свідомістю від тваринної генетично зумовленої фізіологічної несвідомості через психологічну емотивну підсвідомість пересічного громадянина до соціально усвідомленого носія свідомості елітника [9; 10]. Вона в авторській теорії одного зі співавторів суб'єктивізований об'єкт трансформує у предмет його дослідження. Антропологічний аспект аналізу взаємодії індивіда із соціологізованим середовищем зобов'язує зважати на те, що навіть на найвищому її рівні вона завдячує опосередкуванню фізіологічного відчуття у психологічне почуття, яке на сучасному рівні цивілізації людини реалізується соціально сформованою у демократичному суспільстві естетичною категорією гармонії. Найперше, звернемо увагу, що соціологізована взаємодія людини з середовищем регулюється свідомісно категорією гармонії.

Категорія соціологізованої гармонії – це засіб смислового диференційованого розчленування опосередкованого емотивного

відчуття, що у процесі соціологізованої синтетичної (практичної й психічної) діяльності-взаємодії суб'єктів інформатизується. На високому цивілізаційному рівні людини він підсумовується еволюційно посталою звуковою природною мовою (у єдності з позавербальним її супроводом).

Гіпертрофована соціальна піраміда в ієрархічно-еволюційному художньому запереченні відтворюється засобами лінгвостилістики, власне стилістики тексту в обґрунтованих одним з авторів доповіді аспектах прагматики, парадигматики й синтагматики. До речі, лінгвостилістика трансформується у психосоціолінгвістику, яка спрямовує на трактування художнього тексту, оперуючи категорією загальної психології свідомістю, диференціювати повсякденно-побутову, художню й наукову моделі (картина) світу й, зрозуміло, зосередитися на художній. У творчій лабораторії геніального митця М. Гоголя вони органічно відтворені художньою моделлю. Комплексне дослідження виконується на теоретичній основі, підготовленої професором А. С. Зеленьком й опублікованої видавництвом НДУ імені Миколи Гоголя, у книзі [6].

Саме когнітивна лінгвістика, даючи можливість відтворити триадний фізіолого-психосоціальний процес пізнання (у категорії свідомості) зміною у формі і змісті природної звукової мови співвідношення почуттєвого й ментального компонентів, дає підстави розрізняти компоненти предметно-тематичних груп повсякденно-побутової, лексико-семантичні групи художньої, понятійні поля наукової моделі світу. В аспекті лінгвостилістичному концепти диференційовано членуються за глибиною процесу пізнання й виділяються предметні (матеріальні) та ідеальні концепти. Психологічно визначаються концепти на відчуттєвому, почуттєвому й соціальному (понятійному) рівнях пізнання.

Співробітниками колишньої кафедри російської мови й перекладу філологічного факультету НДУ імені Миколи Гоголя уже була спроба скласти прообраз частки повсякденно-побутової моделі, представленої низкою предметних концептів (назв одягу, їжі тощо). На сучасному етапі співробітники тієї ж секції уже в складі кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу розпочали формування частки ідеальних концептів тепер уже прообразу художньої моделі, зокрема концептів мудрості, обов'язку, совісті, страху і т. ін.

У перспективі бачиться кількарічна творча робота з підготовки уже визначених і ще визначуваних концептів, що має підсумуватися спробою укласти словник концептів за зразком уже виданого В. В. Жайворонком ідеографічного словника [5].

Література

1. Вундт В. Проблема происхождения народов. Москва, 1912. 132 с.
2. Гротъ Н. Я. Психологія чувствованій въ исторіи и главныхъ основахъ. Санктъ-Петербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1879–1880.
3. Гротъ Н. Я. Къ вопросу о реформѣ логики. Опытъ новой теоріи умственныхъ процессовъ: Издание Института Ф. А. Брокгауза въ Лейпцигѣ, 1882. 349 с.
4. Гротъ Н. Я. Къ вопросу о классификаціи наукъ (Научно-популярный этюдъ). Санктъ-Петербургъ: Типографія А. С. Суворина, 1889. 70 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Київ, 2006.
6. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (семантики прагматики, парадигматики і синтагматики): монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 355 с.
7. Зеленько О. А. Психологічне обґрунтування реформування вищої школи України, що реформується (Теорія соціальної оптимізації трансформування вищої школи, інтегрованої в науку, в аспекті методології соціальної педології (рукописи).
8. Ковальчук О. Г. Буття і страх: Етюд про Гоголя. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2009.
9. Костюк Г. С. К вопросу о психологических закономерностях. *Вопросы психологии*. 1955. № 1. С.18–28.
10. Костюк Г. С. Методологические и теоретические проблемы психологии / отв. ред. Е. В. Шорохова. М., 1988.
11. Самойленко Г. В. М. В. Гоголь і літератури народів СРСР. Ніжин, 1984.
12. Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Ніжин. Ніжин, 2008.
13. Самойленко Г. В. Творча спадщина Гоголя на перетині епох. Ніжин, 2009.
14. Самойленко Г. В. Хроніка написання другого тому "Мертвих душ" Миколи Гоголя. Ніжин, 2012.
15. Самойленко Г. В. Ніжинський список "Мертвих душ" М. Гоголя. Ніжин, 2012.
16. Челпанов Г. И. Проблемы пространства в связи с учением об априорности и врожденности. Київ, 1896–1904. Ч. 1–2.
17. Челпанов Г. И. Введение в экспериментальную психологию. Москва, 1915.
18. Экебладъ Х. А. Опытъ обзорѣнія биолого-психологического изслѣдованія способностей челоуѣческаго духа. Москва, 1872. 462 с.

References

1. Wundt V. Problema proischojdeniya narodov. M., 1912. 132 s.
2. Grot N.Y. Psychologiya tcuwstwowaniy w istorii I glawnych osnovach. Sankt- Petersburg: Tipographiya imperatorskoi academu nauk. 1879–1880.
3. Grot N.Y. K woprosu o reformje logiky. Opyt nowoj teorii umstvennyh processow: Izdaniye Instituta F.A. Brokgausa v Leipcige, 1882. 349 s.
4. Grot N.Y. K woprosu o klassificacii nauk (Nhevrija -populyarnyj etjud). – Sankt- Petersburg: Tipographija of A.S. Suworina, 1889. 70 s.

5. Zhayvoronok V.V. Znaki ukraïnskoi etnokultury, K., 2006.
6. Zelenko A.S. Problemy semasiologii v aspekti evolucii lingwistytcnych paradugm (semanticy, pragmatiky, paradigmaticy i syntagmaticy): monographija. Nizun: NDU im. M. Gogol, 2016. 355 s.
7. Zelenko O. A. Psichologiczne obgruntuwannia reformuwanija wyshtsoi shkoly Ukrainy, shtso reformujetsia (Theoriia socialnoi optimizatii transformuwanija wyshtsoi scholy, integrowanoi v nayku, v aspekti metodologii socialnoi pedologii) (Rucopys).
8. Kovalchuk O.G. Buttya I strach: Etyud pro Gogolua. Nizyn: NDY im. M. Gogol, 2009.
9. Kostyuk G.S. K woprosu o psychologiteeskich zakonmjemostyach/ Woprosy psychologii. 1955. № 1. s. 18-28.
10. Kostyuk G.S. Metodologiskiji I theoreticeskije problemy opsyhologii / Otv. red. E.W. Shorohowa. - M., 1988.
11. Samoylenko G.V. Gogol i literatura narodiv SRSR. - Nizyn, 1984.
12. Samoylenko G.S. Mykola Gogol i Nizyn. - Nizyn, 2008.
13. Samoylenko G.V. Twortca spadshctyna Gogolja na peretynji epoch. Nizyn, 2009.
14. Samoylenko G.V. Chronika napysannija drugogo tomy "Mertwych dush" M.Gogola. Nizyn, 2012.
15. Samoylenko G.V. Nizynskiy spysok " Mertwych dush " by M. Gogol. Nizyn, 2012.
16. Chelpanov G.I. Problemy prostranstwa v svjazi utceniem ob apriornosti I vrazdionnosti. T c.1-2. K., 1896–1904.
17. Chelpanov G.I. Vvedenie v ekspermentaljny psihologiu . M., 1915.
18. Ekeblad Ch.A. Opyt obozrenija biologo-psichologitceskogo izslidowanija sposobnostij tcelovetceskagu ducha. M., 1872. 462 s.

А. С. Зеленько

доктор филологических наук, профессор кафедры славянской филологии и компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

А. А. Зеленько

кандидат медицинских наук, доцент кафедры общей психологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Николай Гоголь и художественный контекст в аспекте когнитивной психологии и лингвистики

В статье обосновывается новый подход в исследовании творческого наследия и жизни выдающегося русского писателя Николая Гоголя. С этой целью авторы используют когнитивную психологию и лингвистику. Они констатируют, что он вырос на Украине, знал украинское народное творчество и историю страны. Во время учебы в Гимназии высших наук общался с демократически ориентированными преподавателями и сформировался под их влиянием. Об этом свидетельствует его участие в студенческом движении. После окончания учебного заведения приехал в столицу. Там надеялся стать чиновником или артистом. Он мечтал

также стать писателем. Но без посторонней поддержки оказался в тупике. Был завербован жандармским управлением.

Его мировоззрение было противоречиво. Обусловлено оно было его положением. Демократическая направленность юности столкнулась с непривлекательной реальностью. Писатель видел глубокие противоречия в функционировании общества. Эти противоречия усложнились выявленным им шовинизмом власти к приобщенной Украине. Писатель в своем творчестве воссоздал свою мировоззренческую эволюцию написанием нескольких циклов. Он констатирует острые как социальные, так и национальные противоречия. Демократические взгляды и имперская политика в аспекте идеологии православия, самодержавия и народности обусловили творческий кризис, его носителя украинского этноса, который стал проводником российского шовинизма.

Ключевые слова: Гоголь, гоголеведение, судьба, когнитивная лингвистика, психология, сознание.

A. S. Zelenko

doctor of philology, science professor Nizhyn Mykola Gogol State University

O. A. Zelenko

candidate of medical sciences, associate professor of Kyiv National University by name Taras Shevchenko

Mykola Gogol and the artistic context in the aspect of cognitive psychology and linguistics

The article substantiates the new approach in the study of the creative heritage and life of the outstanding Russian writer Nikolai Gogol. To this end, the authors use cognitive psychology and linguistics. They state that he grew up in Ukraine, knew Ukrainian folk art and the history of the country. While studying at the gymnasium of higher sciences, I communicated with democratically oriented teachers and formed under their influence. This is evidenced by his participation in the student movement. After the end of the training event, he came to the capital. There he hoped to become an official or an artist. He also dreamed of becoming a writer. But without outside support, he was stumped.

His worldview was controversial. That was due to his position. The democratic orientation of youth has faced the unattractive reality of today. The writer saw deep contradictions in the functioning of society. These contradictions were complicated by the authorities revealed by him to Ukraine. The writer in his work recreated his ideological evolution by writing several cycles. Over time, he ascertains acute both social and national contradictions. Democratic views and imperial politics in the aspect of the ideology of Orthodoxy? autocracy and nationality led to the creative crisis of the media, its Ukrainian ethnos, which became the conductor of Russian chauvinism. In the of devoted to Alexander Zelenko monograph, the reforming of the higher school of Ukraine, an attempt is made to reinterpret the creative crisis and the fate of the whole Classic of Russian Literature by Nikolai Gogol. The authors states that the worldview contradictions, in particular complications in the writer, the bearer of the ethnic subconscious of the Ukrainian, against the socio-functional awareness of him as the bearer of the great-power ideology of autocracy, orthodoxy and nationality, caused the writer's tragedy.

Key words: Gogol, Gogol studies, fate, cognitive linguistics, psychology, consciousness.

УДК 811.161.1'42:821.161.1'04.09(092)
DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-137-147

О. В. Банзерук

кандидат филологических наук, доцент кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

А. С. Банзерук

студентка 3-го курса Института филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Символика колорем в повести Н. Гоголя "Страшная месть"

В статье представлен краткий обзор научной литературы. Определены цель и задачи исследования. Выявлена гоголевская палитра анализируемого произведения, которую составляют красный, черный, белый, синий, голубой, розовый, серый, желтый цвета и их оттенки. Доказано, что в гоголевском тексте значимы не только сам цвет, но и частотность его использования, контекст и ассоциативные связи. Рассмотрена словесная живопись "цветным" словом как прием усиления выразительности и художественной образности. Внимание сосредоточено на лингвостилистическом анализе способов актуализации цвета в тексте повести Н. Гоголя "Страшная месть". Аргументирован тезис о взаимосвязи цветообозначений с сущностью образа персонажа. Названы языковые способы выражения цвета: лексические и грамматические. Рассмотрены их функции в художественном тексте. Особенное внимание обращено на символическую роль белого, черного и красного цветов в контексте гоголевского художественного произведения.

Ключевые слова: колорема, цветообозначение, способы представления цвета (лексические и грамматические), семантическая структура, функционирование колорем, лингвостилистический анализ, символическая семантика цветообозначений.

Цвет связан с восприятием окружающего мира. Он изучается в физике, психологии, искусствоведении, культурологии, лингвокультурологии, литературоведении и других науках. Лингвистический интерес к проблеме цветообозначений можно объяснить тремя факторами. Во-первых, окружающие человека цвета и их оттенки, существующие в природе, отражаются в языковой системе. Во-вторых, колоремы представляют собой не очень многочисленную и легко выделяемую лексическую группу, в которой отражается

разнообразие цветовой гаммы [1]. В-третьих, рассматриваемая нами в статье тема позволяет заглянуть в творческую лабораторию писателя и выявить один из приемов словесной изобразительности, способствующий декодированию смысла произведения и являющийся одной из составляющих его успеха.

Описание системы цветообозначений любого языка представляет собой довольно сложную проблему и в существующих исследованиях изучена не в полном объеме. Внимание в них сосредотачивается только на некоторых аспектах, оставляя неизученным ряд других, представляющих для лингвистов не меньший интерес.

Отдельные фрагменты лингвоцветовой картины мира были довольно подробно исследованы российскими и украинскими лингвистами. Так, состав цветообозначений и их семантическую структуру рассматривали А. Брагина, А. Василевич, В. Гак, В. Дятчук и др. Изучению стилистических и других функций цветообозначений посвятили свои работы Л. Африкантова, К. Дубровина, Л. Качаева, И. Лебедева, И. Бабий. Этимология цветообозначений проанализирована Н. Бахилиной, М. Бородиной, Л. Грановской, И. Добродомовым, Е. Чекалиной и др. Системные отношения между лексическими единицами цвета изучали К. Масленникова, Е. Михайлова, Р. Фрумкина, Е. Рудь. Колоремы и их функционирование в художественных текстах А. Чехова, И. Тургенева, М. Булгакова, В. Набокова; Л. Костенко, романистов XX века представили М. Волкова, Е. Юшкина, С. Носовец, Г. Тойшибаева, Н. Коптева; Г. Губарева, Л. Супрун.

Сферой же нашего научного интереса является анализ цветообозначений в художественной речи Н. Гоголя, почти не разработанный в лингвистическом аспекте в гоголеведении. В центре внимания данной статьи – гоголевские колоремы и их функционирование в роли символов в тексте произведения.

Одним из ярких примеров использования цветовой гаммы художником слова выступает повесть Н. Гоголя "Страшная месть", насыщенная цветообозначениями. Цель нашего исследования – лингвостилистический анализ их семантики и функционирования в роли символов в контексте произведения.

Как свидетельствуют теоретические источники, в гоголеведении обращение к символике и функции цвета в тексте имеет в основном характер отдельных замечаний, к тому же, преимущественно попутных. Так, по мнению академика В. Виноградова, словесная палитра Н. Гоголя бедна, лишена оттенков; цвета используются преимущественно с описательной целью – для создания картин

природы и портретных характеристик. Яркие портреты персонажей, считает исследователь, основаны "на рисовке чисто внешних черт, иногда одной принадлежности костюма. Особенность их – в исключительной несложности и примитивности" [2, с. 237]. Считается, что для гоголевского стиля в целом нехарактерна "семантическая игра изысканными цветообозначениями" [3], что в нем "преобладают номинативно-образительные функции цветописи" [4] и "царствует "колорит старины" [5]. Однако с подобными утверждениями можно не согласиться, поскольку, как нам кажется, цвет в повести "Страшная месть" используется с целью более глубокого раскрытия темы и идеи, максимально точной передачи смысла и настроения произведения, выполняет одновременно несколько важных функций и в некоторых случаях выступает в роли символа.

Эти функции цветописи увидел и проанализировал в свое время еще А. Белый. По его мнению, "сюжет у Гоголя всегда скуп, прост, примитивен, но дочерчен и выглублен в деталях изображительности, в ее красках. Сюжетная линия расширяется в краске, становится хитрой и вычурной", "сюжет дан в сумме всех отвлечений", "проведен сквозь мелочи", "в цвета впаян", "цветопись имманентна сюжету: все – белое, ничто – черное". Цветовой спектр писателя, как считает гоголевед, чрезвычайно богат. Наиболее частотны для всего творчества *красный, белый, черный, зеленый, золотой, синий, желтый, серый, голубой* [6].

Подобные наблюдения находим и у современных исследователей, считающих, что "Гоголь – живописец, а цвет у него – универсальный компонент зрительного изображения. Заданное гоголевским "цветным" словом позволяет реконструировать жизнь персонажа через семантику цвета и света" [5].

Соглашаясь с мнением Е. Костевич, Е. Локтевич, считаем, что цветопись в литературном произведении выполняет несколько функций: описательную, семантическую, эстетическую, символическую, сюжетно-композиционную, эмоциональную [7]. Большинство из них актуализируются в тексте повести "Страшная месть".

Мы исходим из того, что в художественном произведении вообще и гоголевском в частности оказывается значимым не только само цветообозначение, частотность его употребления, но и насыщенность или, наоборот, отсутствие, контекст словоупотребления, а также ассоциативные связи. Поэтому рассматриваем цветопись как прием усиления выразительности и словесной образности, что является объектом нашего внимания в данной статье. Предметом же – лингвистические средства актуализации цвета, символическая

семантика некоторых из них и функционирование в гоголевском произведении.

На основе методики сплошной выборки из текста повести нами было извлечено около 30 прилагательных, обозначающих цвет, с общим количеством 130 словоупотреблений. Анализ языкового материала свидетельствует о том, что чаще других в произведении встречаются колоремы *красный* (20), *черный* (18), *белый* (14), *синий* (9), *зеленый* (8), *реже – голубой* (6), *розовый* (5), *серый* (3), *желтый* (2).

Нельзя не согласиться с тезисом о том, что определенные цвета "выражают доминанту внутреннего мира героя на протяжении всего произведения" [8]. Во-первых, в контексте художественного целого, многократно повторяясь, некоторые из них, ахроматические (красный, черный, белый), воспринимаются как символы. Во-вторых, сопутствуя образу конкретного персонажа, способствуют его раскрытию. Подтверждение этой мысли находим у А. Белого: "Три главных действующих лица сопровождаются, каждое своими цветами; цвета Данилы – *золотое и синее*; Катерины – *голубое, розовое и серебряное*; цвета колдуна – *черное с красным*" (выделено автором – О.Б.) [6]. Рассмотрим подробнее символическую цветовую гамму "Страшной мести".

Красный, наиболее частотный в повести, насчитывающий 20 словоупотреблений, – чаще всего это цвет описаний бытовых деталей, портрета и одежды героев: *красный шелк, красное море запорожцев, красный верх козацкой шапки, красная одежда, красная люлька*. Например: "*На платке были вышиты ею (Катериной – О.Б.) красным шелком листья и ягоды*" [9, с. 164]; "... по сторонам шевелилось *красное море запорожцев*" [9, с. 186]; "... и дитя, увидевши ... в серебряной оправе *красную люльку и гаман с блестящим огнивом, протянуло к нему свои ручки и засмеялось*" [9, с. 192]. Однако в повести он выступает и в роли символа, обозначая зло, мистику, агрессию. Оттенки красного содержат негативную семантику, выполняя символическую и эмоциональную функции [7].

Также красный цвет может иметь и контрастную семантику: означает символ жизни, но вместе с тем – и символ огня, войны, борьбы и, наконец, смерти [10]. Например: "*Приехал на гнедом коне своем и запорожец Микитка прямо с разгульной попойки с Перешляя поля, поил он семь дней и семь ночей королевских шляхтичей красным вином*" [9, с. 161], где красное вино – кровь убитых на войне казаками шляхтичей; "*Человек в красном жупане, с двумя пистолетами, с саблею при боку, спускался с горы*"

[9, с. 174; красный жупан – неизменный атрибут Катериного отца, символ дьявольского начала. Именно такое значение, связанное с образом потустороннего, чаще всего реализуется в повести "Страшная месть" и в других, проникнутых мистикой, из цикла "Вечера на хуторе близ Диканьки".

Вспомним черта в **красной свитке**, вселившей ужас в хуторян, который в "Сорочинской ярмарке" становится "яблоком раздора" и причиной всех неудач. **Красный цветок** папоротника, символ дьявольского искушения богатством Петруся, представлен в "Вечере накануне Ивана Купалы". *Лялька*, за которую ухватилось дитя Катерины, тоже **красного** цвета, воспринимается в роли символа вольнолюбивого казачтва. Даже пень в "Заколдованном месте" имеет **красные глаза**, указывая на присутствие нечистой силы.

Отметим, что морфологические средства представления спектра красного цвета в повести "Страшная месть" достаточно разнообразны: колоративные прилагательные (*красный, алый, огненный, розовый*), существительное (*краска*), глагол (*губы бледно алеют*). Кроме того, члены этой цветовой парадигмы входят в состав тропов, народно-поэтических в своей основе (*река кровавая, очи огненные, алые, как кровь, волны*) – для усиления выразительности образов.

Второй по частотности цвет, **черный**, также часто используемый Н. Гоголем, традиционно предстает как цвет негативных сил и трагических событий. Он сопутствует мистическим действиям и связан преимущественно с ночью, темнотой – временем господства потусторонних сил. Наверное, именно поэтому большинство событий в повести происходит в темное время суток – вечером и ночью – и описываются автором именно в темно-черных тонах: **темный вечер, темная сторона, стала тьма, стало опять темно, темное лоно, черный лес, черная вода, чернеют** обгорелые пни и камни, **тяжелые тучи, ночь наведет темноту, деревья обступили темным лесом, кивая черными бородами и т.д.** Например: "Встретится ли под **темный вечер** с каким-нибудь человеком, и ему тотчас показывалось, что он открывает рот и выскрывает зубы" [9, с. 164]; "Казалось, с тихим звоном разливался чудный свет по всем углам, и вдруг пропал, и стала **тьма**" [9, с. 176]; "Дико **чернеют** промеж растущими волнами обгорелые пни и камни на выдающемся берегу" [9, с. 190]; "Звезды горят и светят над миром и все разом отдаются в Днепре. Всех их держит Днепр в **темном лоне** своем" [9, с. 190]; "Пан Данило ни слова и стал поглядывать на **темную сторону**, где далеко из-за леса **чернел** земляной вал, из-за вала подымался старый замок" [9, с. 164].

Как видим, прилагательное *черный*, который ассоциируется с землей, смертью и связан с мраком, темнотой, обладает наиболее конкретной и однозначной символикой: этот цвет выполняет описательную, эмоциональную и символическую функции [7].

Черного цвета обычно персонажи потустороннего мира [10]. К ним можно отнести и Катериного отца – безымянного колдуна с черной душой, облаченного в красную одежду. Дьявольская символика и безликость зла подчеркивается грамматически формой неопределенно-личного местоимения "кто-то" и тропами – лексически. Так, колорема *черный* входит в состав метонимии: *красный жупан рыскает по черным лесам*, развернутой метафоры *перерезает месячные отблески в черной лодке*, является под *черной горой*, *тащась к черному замку*, *вынашивает черные думы*; усиливается благодаря народно-поэтическим сравнениям *дума его черная, как ночь* и постоянному эпитету *черные думы*.

Таким образом, высокая частотность употребления колоративов *красный* и *черный* в качестве символов, представленных в приведенных примерах, свидетельствует о функционировании их в роли ключевых слов.

Справедливости ради следует заметить, что черный цвет в повести "Страшная месть" может и не иметь негативной семантики: он присутствует и в портретных описаниях, и в пейзажных зарисовках, вероятно, с целью придания повествованию фольклорно-романтического колорита. На Руси черный издавна связывался с женским началом, таинственностью. Поэтому Гоголь подчеркивал красоту своих героинь при помощи таких "украшающих", изобразительных, эпитетов типа *черные брови*, *черные косы*, *черные волосы*, *черные очи*. Так, в портрете дочери колдуна Катерины и ее годовалого сына внешняя красота подчеркивается с помощью постоянных эпитетов с цветовой семантикой, не вызывающих негативных эмоций: *черные брови*; *чернобровый сын*, *черные косы*. Например: "... тебе ли не родила *чернобрового сына?*..." [9, с. 180]; *"Блещут чеканные латы; на плече пика; гремит при седле сабля; шелом надвинуто; усы чернеют; очи закрыты; ресницы опущены – он (призрак рыцаря – О.Б.) спит* [9, с. 180]; *"Сидят впереди два хлопца; черные козацкие шапки набекрень..."* [9, с. 163].

Анализируя описание Днепра в "Страшной мести", В. Брюсов восхищался гоголевским гиперболизмом: "Сама природа у Гоголя дивно преображается, и его родная Украина становится какой-то неведомой, роскошной страной, где все превосходит обычные размеры", – писал критик. Вся величавая красота, ширь, могучее

спокойствие родины, чистота и глубина души ее выражены в эпическом образе Днепра, ясного, как душа народа, грозного в гнев, как бывает в гнев грозен сам народ" [11]. Очевидно, поэтому многие гоголевские пейзажи в повести также овеяны мистикой и окрашены в нарочито сгущенные, темные и черные оттенки. Например: "*За Днепром синеют леса. Мелькает...ночное небо*" [9, с. 174]; "*Блеснул день, но не солнечный: небо хмурилось...*" [9, с. 171]; "*Днепр серебрился, как волчья шерсть среди ночи*" [9, с. 165]; "*Когда же пойдут горами по небу синие тучи, черный лес шатается до корня, дубы трещат... – страшен тогда Днепр!*" [9, с. 190]. Кстати, гиперболизм изображения является еще одним из характерных признаков романтизма, на которые опирался Н. Гоголь и использовал в своем творчестве.

Белый цвет, использованный автором в повести 14 раз, также интересен для лингвостилистов прежде всего своей изобразительной и символической ролью, которые реализуются благодаря эстетической функции адъектива. Проанализировав указанные цветообозначения, мы заметили, что прилагательное *белый* частотно в портретных зарисовках, характеристиках в основном женских образов, а также при воспроизведении обстановки, в которой происходят описываемые события. Так, ранее мы уже упоминали, что в духе романтической традиции Н. Гоголь использует адъектив *черный* в качестве эпитета в портретной характеристике персонажей. То же касается и цветового прилагательного *белый*: *белое* лицо, волосы *белы*, *белое* тело, *белая* шея, *белые* руки, *белые* груди.

Изредка оно используется при описании бытовых предметов, окружающих героев, придавая повествованию народно-поэтический характер: *белая* кисея, *белая* скатерть, *белое* облако. Например: "*Будто дамасскою дорогою и белою, как снег, кисею покрыл он (месяц – О.Б.) гористый берег Днепра...*" [9, с.163]; "*Батько, твои волосы белы, как снег, а ты разгорелся, как неразумный хлопец!*" [9, с. 169]; "*Может, уже алая кровь бьет ключом из белого тела*" [9, с. 169].

Прием антитезы (также фольклорной, основанной на постоянных цветовых эпитетах) оттеняет красоту и благородное происхождение персонажей: *белое* лицо – *черные* брови, *белая* шея – *черные* косы. Например: "*Незаплетенные черные косы метались по белой шее*" [9, с.195]; "*Дивились гости белому лицу пани Катерины, черным, как немецкий бархат, бровям, нарядной сукне и исподнице из голубого полутабенку...*" [9, с.161].

В символической роли цветное прилагательное *белый* выступает, по нашему мнению, при описании Н. Гоголем "спиритического сеанса" с душой убитой горем Катерины. Поскольку во все времена у славян белый цвет ассоциировался с чистой, невинностью и – шире – духовностью, душой как средоточием человеческого в человеке. Именно такой предстает перед читателем гоголевская героиня. Вспомним эпизод, когда вероотступник и величайший грешник-отец вызывает дух родной дочери. Он построен на использовании белого цвета, его оттенков и близких к нему тонов: *прозрачно-голубой свет, волны бледно-золотого, голубой свет, тонкий розовый свет, сгустившийся туман*. Такая неяркая цветопись, в основе которой – игра светотенью, вводит читателя в круг магических действий, совершаемых колдуном-отцом. Она становится немного ярче и насыщенней при появлении самой героини, вернее, ее бесплотной субстанции: "... *тонкий розовый свет становился ярче, и что-то белое, как будто облако, веяло посреди хаты...*". *"Вот она как-то пошевелила прозрачною головою свою: тихо светятся ее бледно-голубые очи: волосы вьются и падают по плечам ее, будто светло-серый туман; губы бледно алеют, будто сквозь бело-прозрачное утреннее небо льется едва приметный алый свет зари; брови слабо темнеют..."* [9, с. 176–177].

Таким образом, изучение колористических образов, их семантики и функционирования в повести Н. Гоголя "Страшная месть" свидетельствует о том, что данная сторона образности произведения требует углубленного анализа. В статье сделан акцент на цветообозначениях в роли символов, наименее исследованном в лингвистическом плане в гоголевском творчестве.

Продолжая работать над данной темой, считаем перспективным исследование колором в связи со звуком. Может быть интересной и их взаимосвязь с другими приемами художественной образности, например, параллелизмом, метафорой, эпитетом. В русле поднятой проблематики считаем интересным и дальнейшее исследование колоративов, в состав которых входят названия, обозначающие интенсивность цветов (ясный, светлый, темный, бледный и др.).

Итак, цветообозначения в повести Н. Гоголя "Страшная месть" обладают большим выразительным потенциалом. В соответствии с авторской интенцией и связанной с ней архитектурой художественного целого колоремы приобретают различные коннотации, благодаря чему возрастает их информативная роль в тексте.

Литература

1. Волкова М. Г. Способы обозначения цвета и света в художественных произведениях старофранцузского периода (XI–XIII вв.) и их переводы на современный французский язык: дисс. канд. филол. наук: 10.02.05 романские языки. Москва, 2007. 180 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/sposoby-oboznacheniya-tsveta-i-sveta-v-khudozhestvennykh-proizvedeniyakh-starofrantsuzskogo-#ixzz5N7FyeckB>

2. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва: Изд. АН СССР, 1963. 255 с.

3. Грановская Л. М. Прилагательные, обозначающие цвет в русском языке XVII–XX вв.: автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва, 1964. 24 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-kolorizmkhudozhestvennom-tekste-kak-rezultat-vzaimodeistviya-lingvoku#ixzz4g7wRUoGu>

4. Коптева Н. Функционирование колоризмов в художественном тексте как результат взаимодействия лингвокультурного и креативного факторов: на материале творчества русских писателей XIX–XX вв.: дисс. канд. филол. наук: 10.02.01. Ростов-на-Дону, 2005. 247 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-kolorizmov-v-khudozhestvennom-tekste-kak-rezultat-vzaimodeistviya-lingvoku#ixzz4g7vYKiMk>

5. Демидова Т. Э. Происхождение и смысл одной цветовой метафоры в поэме Н. В. Гоголя (Гоголь и Айвазовский). URL: <http://domgogolya.ru/science/researches/1015/>

6. Белый А. Мастерство Гоголя: Исследование. Москва: МАЛП, 1996. 638 с. URL: <http://gogol-lit.ru/gogol/kritika/belyj-masterstvo-gogolya/izobrazitelnost-i-zvuk-v-strashnoj-mesti.htm>].

7. Костевич Е. Ю., Локтевич Е. В. Специфика колористических образов в цикле повестей "Вечера на хуторе близ Диканьки" Н. В. Гоголя. *Гуманитарные науки. Студенческий научный форум: электр. сб. ст. по мат. IV междунар. студ. науч.-практ. конф.* Москва, 2018. № 4 (4). URL: [https://nauchforum.ru/archive/SNF_humanities/4\(4\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/SNF_humanities/4(4).pdf)

8. Суран Т. Цветовая палитра и функции цветообозначений в творчестве Н. В. Гоголя и М. А. Булгакова. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2017. Вип. 1 (37). С. 29–32.

9. Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки. Москва: Эксмо, 2017. 320 с.

10. Свиридов С. Славянская мифология. Символы славян. URL: <http://russianmyth.ru/slavyane/symbols-of-colour/>

11. Брюсов В. Испепеленный. Москва: Скорпион, 1910. 62 с. URL: <https://fantlab.ru/edition119435>

References

1. Volkova M.G. Spособы oboznacheniya tsveta i sveta v hudozhestvennykh proizvedeniyah starofrantsuzskogo perioda (XI–XIII vv.) i ih perevody na sovremennyiy frantsuzskiy yazyik. Dis. kand. filol. nauk: 10.02.05 romanskie yazyiki. M., 2007. 180 s. URL: <http://www.dissercat.com/content/sposoby->

oboznacheniya-tsveta-i-sveta-v-khudozhestvennykh-proizvedeniyakh-starofrantsuzskogo-#ixzz5N7FyeckB

2. Vinogradov V.V. Stilistika. Teoriya poeticheskoy rechi. Poetika. M.: Izd. AN SSSR, 1963. 255 s.

3. Granovskaya L. M. Prilagatelnyie, oboznachayuschie tsvet v russkom yazyike XVII–XX vv. Avtoref. dis. kand. filol. nauk. Moskva, 1964. 24 s. URL: <http://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-kolorizmkhudozhestvennom-tekste-kak-rezultat-vzaimodeistviya-lingvoku#ixzz4g7wRUoGu>

4. Kopteva N. Funktsionirovanie kolorizmov v hudozhestvennom tekste kak rezultat vzaimodeystviya lingvokulturnogo i kreativnogo faktorov: na materiale tvorchestva russkikh pisateley XIX–XX vv. Dis. kand. filol. nauk. 10.02.01. Rostov-na-Donu, 2005. 247 s. URL: <http://www.dissercat.com/content/funktsionirovanie-kolorizmov-v-khudozhestvennom-tekste-kak-rezultat-vzaimodeistviya-lingvoku#ixzz4g7vYKiMk>.

5. Demidova T. E. Proishozhdenie i smysl odnoy tsvetovoy metaforyi v poeme N. V. Gogolya (Gogol i Ayvazovskiy). URL: <http://domgogolya.ru/science/researches/1015/>

6. Belyiy A. Masterstvo Gogolya: Issledovanie/ Andrey Belyiy. M: MALP, 1996. 638 s. URL: <http://gogol-lit.ru/gogol/kritika/belyj-masterstvo-gogolya/izobrazitelnost-i-zvuk-v-strashnoj-mesti.htm>

7. Kostevich E.Yu., Loktevich E.V. Spetsifika koloristicheskikh obrazov v tsikle povestey "Vechera na hutore bliz Dikanki" N.V. Gogolya // *Gumanitarnyye nauki. Studencheskiy nauchnyy forum*: elektr. sb. st. po mat. IV mezhdunar. stud. nauch.-prakt. konf. № 4(4). URL: [https://nauchforum.ru/archive/SNF_humanities/4\(4\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/SNF_humanities/4(4).pdf)

8. Suran T. Tsvetovaya palitra i funktsii tsvetooboznacheniy v tvorchestve N. V. Gogolya i M.A. Bulgakova // *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo universitetu. Seriya: Filologiya*. Vip. 1 (37). 2017. S. 29-32.

9. Gogol N.V. Vechera na hutore bliz Dikanki. M.: Eksmo, 2017. 320 s.

10. Sviridov S. Slavyanskaya mifologiya. Simvoliyi slavyan. URL: <http://russianmyth.ru/slavyane/symbols-of-colour/>

11. Bryusov V. Ispepelennyiy. M.: Skorpion, 1910. 62 s. URL: <https://fantlab.ru/edition119435>

О. В. Банзерук

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

А. С. Банзерук

студентка 3-го курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Символіка колорем у повісті М. Гоголя "Страшна помста"

У статті подано короткий огляд наукової літератури. Визначено мету й завдання дослідження. Виявлено гоголівську палітру аналізованого твору, яку складають червоний, чорний, білий, синій, блакитний, рожевий, сірий, жовтий кольори та їхні

відтінки. Доведено, що в гоголівському тексті значущі не тільки сам колір, а й частотність його використання, контекст і асоціативні зв'язки. Розглянуто живопис кольоровим словом як прийом підсилення виразності й художньої образності. Зосереджено увагу на лінгвостилістичному аналізі засобів актуалізації кольору та функціонуванні в тексті повісті М. Гоголя "Страшна помста". Аргументовано тезу про взаємозв'язок кольоропозначень із сутністю образу персонажа. Названо способи вираження кольору: лексичні і граматичні. Особливу увагу звернуто на символіку білого, чорного й червоного кольорів у контексті гоголівського художнього твору.

Ключові слова: колорема, кольоропозначення, способи представлення кольору (лексичні і граматичні), семантична структура, функціонування колорем, лінгвостилістичний аналіз, символічна семантика кольоропозначень.

O. V. Banzeruk

Ph.D. of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Slavic philology, comparative studies and translation Nizhyn Mykola Gogol State University

A. S. Banzeruk

a third-year student of Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

The symbolics of the names of colors in the story "Strashna pomsta" by Mykola Hohol

In this article a brief overview upon the topic above is given which covers classical authors of the 19–20th centuries and modern writers. The aim and the tasks of the research are determined. The color palette of Gogol's analyzed text is discovered. It consists of red, black, white, blue, light blue, pink, gray, yellow and their shades. The statement about the correlation between the color markers and the nature of characters in Gogol's works is proved. The thesis about the importance of not only the color, but also of its usage frequency, context and associative links is explained. Creating a masterpiece using the colorful words as a visual emphasis trick is considered. Special attention is paid to the lingual-stylistic analysis of color expression tools and to their functioning in Gogol's story "Strashna pomsta". The two ways of their expression – lexical and grammatical – are named. Their functions in the artistic text are considered. Special attention is drawn to the symbolic function of white, black and red colors in the context of Hohol's work of art.

Key words: color marker, lexical means of representing the color, grammatical means of representing the color, semantic structure, functioning of color markers, lingual-stylistic analysis, symbolic semantics of the color markers.

УДК 811.161.2'373.2

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-148-152

А. М. Кайдаш

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Лінгвостилістичні доміанти казки Пантелеймона Куліша "Півпівника"

У статті окреслено стилістичні особливості мовної структури казки Пантелеймона Куліша "Півпівника". Проаналізовано етнокультурний підтекст вербального простору твору, основою якого стала іспанська дитяча казка. Визначено систему образів і розвиток сюжетної лінії в лінгвостилістичному аспекті.

Ключові слова: казка, художній твір, казковий персонаж, демінутив, словесний образ.

Художній доробок Пантелеймона Куліша є багатожанровим. Із-поміж творів письменника виділяються зразки малої українськомовної прози, а в їхній системі – казки. Цікавим твором, адресованим дитячій читацькій аудиторії, є переказування іспанської казки "Півпівника". Але своїм моралізаторським змістом, українським етнокультурним підтекстом, виховним спрямуванням твір буде корисним і дорослим.

Творчість Пантелеймона Куліша становила об'єкт зацікавлень як літературознавців, так і лінгвістів. Та більшість наявних в українському мовознавстві праць присвячена вивченню діалектизмів, уживаних у творах письменника. Ці мовні одиниці в ідіолекті Пантелеймона Куліша досліджував І. Матвіяс. Велика увага регіоналізмам, уживаним у художніх творах письменника, приділена в дисертаційній праці Т. І. Должикової "Мовна особистість Пантелеймона Куліша" [1]. Інші особливості мовної структури художньої прози письменника є малодослідженими. Тому їх вивчення доповнить лінгвостилістичний аналіз мовного світу автора, що є актуальним у мовознавстві, надто ж – у переддень святкування 200-ліття письменника.

"Півпівника", за визначенням самого автора, – "гішпанська дитська казочка". Мандрівний сюжет казки перегукується з іншими творами українського фольклору та апелює до національних орієнтирів українських читачів. Так, курочка змушена прийняти рішення

сина йти в місто, бо *"бачить бідолашна мати, що воно за упиряка"* [2, с. 179]. Образ упиря в цьому контексті відображає вперту вдачу. Проводжаючи в дорогу, мати нагадує синові попросити благословення в тата (чим підкреслено народну традицію патріархального часу): *"Півпівника скікнуло до поважного півня, вклонилось йому низесенько і поцілувало в кіготь. Шановний батько поблагословив його..."* [2, с. 179].

Символічним у казці є апелювання до числівника "три": *"Рушило Півпівника в дорогу, стрепехнуло крильцем і тричі заспівало на знак свого одходу"* [2, с. 179]. На своєму шляху до міста казковий герой зустрічає трьох персонажів-помічників, яким не допомагає, і згодом вони не порятовують його. Півпівника спілкується з рівчаком, вітром, іскоркою – утіленням трьох стихій природи (води, повітря, вогню).

Під час першої зустрічі рівчак висловлює своє прохання та пропонує винагороду: *"Визволь мене з сеї біди, розгребти своїми кігтями пісок на греблі. За се ти питимеш мою воду, коли схочеш і скільки схочеш, а як підуть дощі та прибавлять мені води, то я, може, тобі в великій пригоді стану"* [2, с. 179]. Але лінивий і зверхній казковий герой відмовляється допомагати рівчаку.

Другим зустрічає Півпівника вітер, який апелює до гуманних цінностей людського життя. Показово, що автор уживає українську стійку конструкцію: *"На віку, як на довгій ниві, всього трапиться; треба нам помагати один одному"* [2, с. 180]. Півпівника відмовляє вітру в допомозі, згадуючи образи й користуючись можливістю помститися за них.

Третім персонажем є іскорка, якій корисливий герой не тільки не захотів допомогти, а й засипав попелом.

Неслухняний Півпівника не дотримувався материних порад, а то й більше – чинив наперекір їй. Спочатку закукурікав біля церкви, хоч курка застерігала: *"Стало якраз против дверей, напужилось та й кукурікнуло з усієї сили, аби матері не послухати"* [2, с. 180]. Потім не втік від кухаря: *"Ну, що же б утікати хоч звідсіля, як мати навчала! Куди! – воно й гребінець свій червоний і хвіст закручений настобурчило, наче що путнє, та просто й чимчикує до кухаря..."* [2, с. 181].

У скрутній ситуації герой звертається до трьох персонажів-помічників, але вони відмовляються допомогти, бо він залишив їх без порятунку. Спочатку Півпівника звертається до води з проханням не пекти його, але вона нагадала йому про зустріч із рівчаком. Потім просить вогонь не жарити його, але й він нагадав, як Півпівника

закидав іскорку попелом. А далі й вітер закинув упертого Півпівника на гострий шпиль будинку й крутить його тепер і вдень, і вночі.

Отже, автор відтворює традиційний казковий сюжет і повчає читачів: *"Ото ж йому за те, що було неслухняне, що високо неслося і всім тільки пакість робило"* [2, с. 181].

Переповідаючи іспанську казку, Пантелеймон Куліш майстерно вводить до мовної тканини тексту українські народні мотиви. У підтекстовій основі можна простежити висвітлення національних традицій, звичаїв, обрядів, як-от батьківське благословення, взаємодопомога тощо. Мовосвіт казки насичений українськими пареміями, наприклад: *"На віку, як на довгій ниві, всього трапиться"* [2, с. 180]; *"Не плюй, кажуть, у воду, може, згодиться напитись"* [2, с. 180].

Показовими для виявлення специфіки "українськості" казки є етикетні формули. Це, насамперед, ввічливі форми звертання. Так, вітер звертається: *"– Любе моє Півпівника!"* [2, с. 179]; іскорка: *"– Кохане Півпівника!"* [2, с. 180]. У репліках мовного етикету Півпівника простежується колорит зверхності й пиhi: *"Добродію!"* [2, с. 180]; *"Бувай здоров, мій пане!"* [2, с. 180]. У проханнях часто вживаються іменники на позначення родинних стосунків, чим досягається стилістичний ефект довірливості: *"– Ти бачиш, братику, як я заслаб, насилу ворушусь..."* [2, с. 179]; *"Водице, моя сестрице!"* [2, с. 181]; *"– Ой огнуку, мій братику!"* [2, с. 181].

Образна система казки "Півпівника" охоплює передовсім образи на позначення представників тваринного світу. Але, оскільки казка є чарівною, персонажі діють так, як люди. Автор представляє сім'ю курочки, на чолі якої – *"найпишніший, поважний і огрядний півень"* [2, с. 178]. У родині зростає купка діток-курчат, а з-поміж них одне – скалічене. Усі з нього насміхалися, а мати жаліла й любила. Та воно було пихате й уперте, уважало курчат *"дурною сільською темнотою"* [2, с. 178]. У сім'ї лише мати любила Півпівника: *"От же сього найбільш мати й укохала, бо в матірок так завжди буває"* [2, с. 178]. Її ставлення до сина підкреслено й у вокативних конструкціях: *"Дитино моя"* [2, с. 178]; *"Моє голуб'ятко"* [2, с. 178]; *"Серденько"* [2, с. 178].

Словесні образи в казці Пантелеймона Куліша формують систему зоонімів-апелятивів: *курка, півень, кури, курчата, горобець*; загальних назв на позначення явищ природи: *ривчак, вода, вітер, хуртовина, іскорка, вогонь*; загальних назв людей: *цар, цариця, москаль, кухар, кухарчата*. Власною назвою є лише найменування головного героя казки – Півпівника. Його ім'я потрактоване в казці: *"Мізерне те курча вивелось із малесенького яєчка. Півкурчати*

тільки й вивелось, мов хто одтяв половинку. З одним тільки оком, з одним крилом і однією ногою" [2, с. 178]. Та, незважаючи на вади казкового персонажа, автор не виявляє співчуття до покаліченого курчати через його негативні риси характеру: "Дарма що каліка, а така ж була пиха в того курчати, як і в його батька, старого півня" [2, с. 178]. Півпівника своє каліцтво вважало чимось особливим, тому й зазналося: "Дурне курча, підріси, забрало собі в голову, що воно диво між до курми" [2, с. 178].

У казці засуджуються негативні риси характеру (упертість, пиха, злостивість, мстивість), негативні явища в житті (знущання зі слабшого, нелюбов у сім'ї ("... за спесиву вдачу не любив він [півень] свого сина" [2, с. 179]), пияцтво ("... а кухар одлучивсь на часинку до шинку" [2, с. 181]) та ін.). Позитивні явища (любов, співчуття, турбота, піклування) у казці асоціюються тільки з образом курки-матері.

Оскільки твір адресований дітям, то, безперечно, у ньому є багато лексем зі зменшено-пестливими суфіксами. Найширше вони представлені в мовленні автора (це слова: *курочка, дітки, малесенький, яєчко, гребінець, низесенько, листочок, гребелька, рівчачок, маленький, іскорка*) і в діалогах курки з Півпівником (це слововформи: *голуб'ятко, мізерненьке, поскрібочок, серденько, синачок*).

Отже, традиційний сюжет казкового тексту письменник зумів майстерно переповісти засобами рідної мови, наблизити до українського читача, надати особливої виразності твору й утвердити ідею формування позитивних рис характеру.

Література

1. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 01 "Українська мова". Київ, 2003. 186 с.
2. Куліш Пантелеймон. Твори: в двох томах. Київ: Дніпро, 1989. Том другий. С. 178–181.
3. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2 т. Київ: Український письменник, 2007. Т. 2. Вип. 12. 462 с.

References

1. Dolzhykova, T. (2003). *Movna osobystist Panteleimona Kulisha*. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Kulish, P. (1989). *Tvory v dvoh tomah. Tom drugi*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
3. Nahlik, E. (2007). *Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslitel*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. [in Ukrainian].

А. Н. Кайдаш

кандидат филологических наук,

доцент кафедры украинского языка Нежинского университета имени Николая Гоголя

Лингвостилистические доминанты сказки Пантелеймона Кулиша "Пивпивныка"

В статье очерчены стилистические особенности языковой структуры сказки Пантелеймона Кулиша "Пивпивныка". Проанализирован этнокультурный подтекст вербального пространства произведения, основой которого послужила испанская детская сказка. Определена система образов и развитие сюжетной линии в лингвостилистическом аспекте.

Ключевые слова: сказка, художественное произведение, сказочный персонаж, деминутив, словесный образ.

A. M. Kaidash

PhD in Philology, Associate Professor at the Ukrainian language department,
Nizhyn State University Mykola Gogol

Lingvostylistic predominant ideas of Panteleimon Kulish's fairy-tale "Pivpivnyka" ("Half cockere!")

The article deals with the stylistic peculiarities of the language structure of Panteleimon Kulish's fairy-tale "Pivpivnyka" ("Half cockere!"). The ethnocultural implication of the verbal extend of the work based on the Spanish nursery tale is analyzed in it. The system of artistic images and the evolvement of the plot in the lingvostylistic aspect is also determined in this article.

Panteleimon Kulish has taken a Spanish tale as the origin and skillfully added the Ukrainian folk motives to the text. National customs, traditions and ceremonies are also revealed in it implicitly. This work turns to the speech and ethnocultural competence of the native speakers. This article analyzes the system of images of the tale "Pivpivnyka" ("Half a cockere!") depicting the representatives of the animal world. But as the tale is fairy the characters act as human beings. Besides the zoonims, the names to denote natural phenomena and several names for nominating people are also introduced in the tale.

The peculiarities of the writer's linguistic world are revealed in this article, such as the stylistic loading of patterns of speech etiquette, the emotional colouring of deminutives, the axiological potential of the plot itself. The tale agrees with all the traditional canons of this genre, is oriented on blaming the negative traits of character and negative life phenomena. The expressive language means are employed to underline the instructiveness of this work.

Key words: fairy-tale, work of art, fairy character, deminutiv, verbal image.

УДК 811.161.2:821.161.2.09
DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-153-162

Ю. І. Артемова

аспірантка другого курсу факультету української філології
Рівненського державного гуманітарного університету

Мовна особистість Уласа Самчука на тлі епохи

У статті уточнено поняття "мовна особистість" відповідно до сучасних концепцій лінгвокультурології. Проаналізовано основні екстралінгвальні чинники, що здійснили вагомий вплив на індивідуально-художнє мовомислення, формування соціально-культурної концептосфери та способів її вербальної репрезентації у творчості Уласа Самчука. Визначено домінуючі риси мовної особистості письменника в контексті ХХ сторіччя.

Ключові слова: екстралінгвальні чинники, лінгвокультурологія, мовна особистість, українська література ХХ сторіччя, Улас Самчук.

Із багатьох причин для сучасної лінгвокультурології мова творів Уласа Самчука, зразки яких значний проміжок часу не були представлені для мовознавчих досліджень, становить великий науковий інтерес, передусім тому, що вона належить до конкретної національної культури, що включає національні традиції, мову, історію, літературу. Мовотворчість письменника є зразком живого та різнобічного відтворення подій та процесів у сфері української культури та мови ХХ сторіччя.

Метою даної розвідки є вивчення мовної особистості Уласа Самчука шляхом аналізу екстралінгвальних чинників, що вплинули на формування її основних рис. Виокремлення й аналіз домінуючих ідіостилію У. Самчука сприятиме віднаходженню в мовотворчості письменника характеристик, що репрезентують його мовну картину світу та індивідуальну манеру відображення національної картини світу. У зв'язку з цим виникає завдання – уточнити поняття "мовна особистість" відповідно до сучасних концепцій лінгвокультурології; виявити основні риси мовної особистості У. Самчука; проаналізувати екстралінгвальні чинники: місце проживання, період життя та творчості тощо. Такі фактори здійснюють вагомий вплив на індивідуально-художнє мовомислення, формування соціально-культурної концептосфери й способів її вербальної репрезентації у творчості митця. Екстралінгвальна складова мовної особистості письменника вмотивовує вибір автором засобів, способів і форм

словесного вираження внутрішнього світу в його творчості. З'ясування домінант мовної особистості У. Самчука є актуальним завданням, оскільки творчість письменника має велике значення для розвитку української мови. Хоч письменник і зазнав тривалого забуття та вилучення з культурного контексту епохи, проте сьогодні відбувається нове відкриття й вивчення його художньої спадщини.

Тексти художніх творів У. Самчука, що яскраво відображують складні й суперечливі часи в історії українського народу та його мови, вивчають передусім із погляду літературознавчого. Завдяки дослідженням літературознавців мовно-культурна постать письменника була повернена в історію української літератури. Важливу роль у цьому контексті відіграли розвідки С. Пінчука, а також М. Гона, Р. Гром'яка, А. Жив'юка, І. Качуровського, Р. Мовчан, Н. Пасевич. Звільнений від стереотипів радянської системи творчий доробок У. Самчука нарешті зазнав нового осмислення в європейському та світовому історико-літературних контекстах та став причетним до формування нового канону в сучасному літературознавстві. Мовну складову творів У. Самчука досліджували Г. Горох, С. Каленюк, Н. Медвідь, В. Стецій.

Наприкінці ХХ сторіччя у зв'язку з антропоцентричним спрямуванням лінгвістики активного використання набуває термін "мовна особистість". Така активізація пов'язана, передусім, із працею російського лінгвіста Ю. Караулова "Русский язык и языковая личность" (1987), у якій розроблено функціональну модель мовної особистості. Уперше ж даний термін з'являється в 1930-х рр. у книзі "О языке художественной прозы" В. Виноградова, в якій науковець вивчав дві іпостасі художньої мовної особистості – особистість автора й особистість персонажа. Зверталися до проблеми поняття "мовна особистість" й такі вітчизняні та зарубіжні мовознавці: Г. Богін, О. Глазова, І. Голубовська, В. Карасик, В. Красних, О. Леонтьев, І. Синиця та ін. Особливість активного функціонування терміну "мовна особистість" у сучасному мовознавстві полягає у тісному зв'язку з такими поняттями як "ідіолект", "ідіостиль", "індивідуальний стиль", "художнє мовомислення", "мовна картина світу автора", "світобачення письменника" тощо (І. Голубовська, П. Гриценко, С. Єрмоленко, С. Жаботинська, В. Жайворонок, В. Кононенко, Н. Сологуб).

Синтезуючий характер і багатогранність поняття мовної особистості викликають зацікавлення у науковців низки галузей науки: психолінгвістики, лінгводидактики, стилістики художнього тексту, комунікативної лінгвістики, лінгвоперсоналогії та лінгвокультурології. Із точки зору культурології мовна особистість досліджується як

певний лінгвокультурний типаж, під яким розуміють узагальнених упізнаваних представників конкретних груп суспільства, поведінка яких втілює в собі норми лінгвокультури в цілому та впливає на поведінку всіх представників суспільства [2, с. 78]. Соціальна суть мови полягає, передусім, у тому, що початково вона існує в мовній свідомості – колективній та індивідуальній. "Носієм мовної свідомості є мовна особистість, тобто людина, що існує в мовному просторі – в спілкуванні, в стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, в значеннях мовних одиниць і сенсах текстів" [3, с. 7]. Відповідно колектив як носій певної мови та індивід як представник цього колективу є носіями культури в мові.

Важливим чинником та передумовою для формування мовної особистості є вплив загальних умов життя людей однієї нації чи соціальної групи. Зважаючи на те, що в суспільстві, в якому народився, виховувався та перебуває певний індивід уже сформувалися суспільна свідомість і мова та притаманна певна ментальність індивідуальна мовна практика обов'язково виступає як частина суспільної мовної практики. Поряд із загальними чинниками формування мовної особистості є й індивідуальні, притаманні лише окремому мовцю. Не зважаючи на схожість такого процесу в усіх носіїв мови, він визначається специфікою внутрішнього індивідуального світу, життєвої позиції та особистої свідомості. Попри нерозривний зв'язок індивідуальна і суспільна мовні практики є відносно самостійними. Мовна особистість – це не відмінні риси індивідуального стилю мови, а вся сукупність її ментально-лінгвальних складників. "Мовна особистість завжди існує в певному часопросторі – актуалізованих ідей, концептів і концепцій, понять, значень, смислів і образів, стереотипів і мовної поведінки, що виформувалися і діють у певний час і в конкретній лінгвокультурній спільноті" [5, с. 7]. Структурними компонентами мовної особистості є світоглядний, ціннісний і культурологічний.

"Через мову художніх творів, відбір зображальних засобів із загальнонаціонального мовного фонду та їх художнє осмислення розкривається і мовна особистість письменника, його світогляд, духовні цінності, уявлення про добро і зло, прекрасне і потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини тощо" [10, с. 477]. Мовна особистість У. Самчука, знайшовши свій вихід у творчості митця, реалізує як об'єктивні фонові знання соціуму, до якого належав автор, так і суб'єктивні – притаманні лише його індивідуальності. Творчість письменника позначена новизною й соціальним звучанням піднятих ним проблем, вербалізованих актуальними для його доби засобами мови, – це самобутнє явище в мовно-літературному про-

цесі ХХ ст. Мовна свідомість письменника нерозривно пов'язана з національною свідомістю. Його спосіб мислення та індивідуальний мовний стиль письма був сформований перипетіями багатого на події життя. На формування доміант мовної особистості У. Самчука вплинула низка факторів, основні з яких варто проаналізувати.

Одним із основних чинників, без сумніву, є мала батьківщина письменника – Волинь, яка "була вписана в культуру кількох народів, мала власну історію багатоетнічності та релігійно культурної толерантності" [6, с. 27]. "Закорінений" у рідну землю У. Самчук не приховував, що походить із типового українського селянського роду, до того ж наголошував, що в їхній родині мала місце легенда про козацьке походження. Згадуючи роки проведені в українському провінційному селі, У. Самчук пише: "Наше рустикальне минуле не сприяло бурхливому розвитку наших інтелектів, наші таланти з намагою пробивалися крізь нашаровання історично задавненої стагнації" [8, с. 14]. Цю стагнацію, застій соціального росту й культури українського села ХХ ст. У. Самчуку "першому вдалося зрозуміти", а коли він це зрозумів – переборення і знищення такого стану стало його життєвою метою [8, с. 149]. Зрештою митець упродовж творчого життя досягає своєї мети – світової письменницької слави, пишучи про те-таки село та український народ. Місце, де народився У. Самчук – невелике селище Дермань з великими культурними традиціями, розвиненим фольклором і багатими місцевими легендами та міфами стало першопочатком у формуванні мовної особистості митця як представника регіональної культурної самобутності. У його творах це вербально проявилось широким використанням народнорозмовної лексики з притаманним для волинського села говірковим забарвленням.

Локальність, де письменник провів ранні роки життя, неодноразово ставала місцем розгортання подій у його творах. Зокрема в романі "Волинь", який приніс У. Самчуку світову славу, визначальним простором побутування родини головного героя є Волинське Полісся (Лебедщина, Дермань, Тилявка, Крем'янець). Письменник, художньо оформлюючи власні почуття, переповідає події зі свого дитячого та юнацького періоду життя. Юність У. Самчука проходила, коли Україна боролася за незалежність, а в народі пробуджувалась національна свідомість і надія на відродження держави. М. Жулинський наголошує: "Для У. Самчука було вкрай важливо відтворити цей складний процес національного самоусвідомлення, який пройшов і він, і згодом "пройде" й головний герой його "Волині"..." [1, с. 3]. Попри те, що У. Самчуку випало провести невеликий відтинок свого свідомого

життя на Батьківщині, йому вдалося зберегти непохитну вірність власному народу, яку він влучно проектує на героїв своїх творів. Світ персонажів "Волині", "Марії", "Кулака" представлений цілісними постатями, сповненими віталізму, спрямованого на підкорення людиною власного життя. Саме у віталістичній філософії героїв творів У. Самчука й простежується основа його індивідуального стилю. Письменник "своїм могутнім наративом, закоріненим у глибинній національній традиції, прагнув регенерувати український космос як космос хліборобської нації – "чорноземної раси" – з пекла мороку й темноти, що поглинули Україну в Радянській імперії" [4, с. 46]. Тож однією з основних рис мовотворчості митця є саме "націєтвердний вітальний код", та сакральна життєва сила, яка є основою художніх образів у романах письменника. Проблему національної самосвідомості У. Самчук розкриває різносторонньо, філософсько-онтологічний аспект поглядів митця пов'язаний із проблемою формування ціннісних орієнтацій і відповідає твердженню: "... самосвідомість нації – це така реальність, пізнання якої дозволяє людині у більшій мірі пізнати саму себе... Акт самосвідомості нерозривно пов'язаний із проблемою вибору..." [7, с. 18].

Особливість мовотворчого коду У. Самчука простежується в контексті його життєвого досвіду, багажу знань, освіченості. Мовна особистість письменника уособлює в собі високий рівень національної самобутності в контексті європейських культур. Тривале проживання митця в Європі сформувало певний полікультурний простір у його свідомості. Полікультурність особистості У. Самчука проявляється, передусім, у його прагненні до розвитку, засвоєння нових цінностей через знайомство з чужими культурами, до набуття все більшої соціальної значущості. Багатогранність і рельєфність його мовної свідомості засвідчується впевненими поглядами, уявленнями, почуттями, настановами й оцінками української мовної дійсності крізь призму європейської цивілізації. У. Самчук впевнено володів німецькою, чеською, польською, російською, гірше французькою мовами. Знання іноземних мов, а відтак і лінгвокультурного простору цих країн здійснило значний вплив на формування мовної особистості письменника та зумовило появу в його творах численних лексичних та фразеологічних вкраплень, які не були характерними для української лінгвокультури.

Більшу частину свого свідомого та творчого життя У. Самчук провів в еміграції. Це було для письменника-патріота нелегким випробуванням, адже жив він за межами України "у глибокій тузі за страченою батьківщиною". У власних спогадах У. Самчук зізнається,

що, живучи в Європі, неодноразово почував себе чужим, називав себе людиною "приреченням якої є не бути дома, не мати громадянства, не мати практичного фаху, писати книги українською мовою і нічого з них не мати, бути ізгоєм на тлі величезного, бурхливого, багатого світу" [8, с. 15]. Приречений жити не на Батьківщині, У. Самчук творчою думкою все ж повертається в Україну, подаючи в своїх романах власну індивідуальну вербально-естетичну картину світу. Письменник – великий патріот України, не раз відстоював позицію української державності, опонував із тими, хто це заперечував: "Мої посилення на мову, культуру й історію ніяк його (*Германа – авт.*) не переконували, бо, казав він, мови і культури, які до цього часу не ствердили себе державно, не конче мусять існувати взагалі" [8, с. 22].

У контексті емігрантського життя У. Самчука варто відзначити період його проживання в Празі. "Втікачі або вигнанці" з України, що здебільшого навчалися там у 1920–30-х рр. були активно задіяні в бурхливому науковому та культурно-мистецькому житті "української" Праги. Як зазначає сам письменник: "У житті кожної людини є час і місце, що творять вісь її буття. У моєму житті таким місцем була Прага і час, у ній прожитий" [8, с. 11]; "... ми були поколінням Крут, Базару, Листопада, Четвертого Універсалу, України Мілітанс. ... Зудар двох гострих, фанатичних протилежностей комунізм-націоналізм визначав наш світогляд" [8, с. 5].

У. Самчук як мовна особистість, що створює текст, відображає соціально-психологічні події в суспільстві свого часу, забезпечує вербалізацію концептів, актуальних для визначеного історичного періоду. Беручи до уваги буремні світові події ХХ сторіччя, У. Самчук був свідком важкого періоду для України, що мимоволі стала центром політичних перепитій Європи у військовий та міжвоєнний періоди. Усвідомлюючи весь тягар доби, що випала на його життя, письменник іронізує: "Народився під час війни, виріс під час війни, зрів під час війни ... Свідок повстання України, Польщі, Чехословаччини, Карпатської України, Протекторату, Генерального Губернаторства, Райхскомісаріату Україна, Другого Райху, Третього Райху. Свідок їх упадку. Свідок двох найбільших воєн в історії світу..." [9, с. 216]. Саме в контексті подій доби простежується сформована автором концептосфера роману "Волинь". "Для мовної особистості У. Самчука в цьому творі світоглядно вагомими є такі ключові лексеми, як війна, революція, Україна та український народ" [11, с. 3].

Як відомо, У. Самчук так і не здобув професійної, системної освіти. Тож провідну роль у становленні його як письменника та формуванні його мовної особистості відіграла самоосвіта. Мова творів У. Самчука

переконливо свідчить про глибоке знання писемно-літературної, розмовної і фольклорної стихій української мови, високу мовну культуру автора. У його творах поєднуються народнорозмовні вислови з літературними, суспільно-політичними та науково-термінологічними. Важливе значення у формуванні мовної картини світу У. Самчука мали твори авторитетних українських та світових літераторів: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Жюльє Верна, Вальтера Скотта, Гі де Моппасана, Льва Толстого та ін., якими захоплювався письменник.

Про безпосередній вплив на становлення індивідуального стилю письма свідчить і те, що з 1929 року У. Самчук активно співпрацював з "Літературно-Науковим Вісником", на сторінках якого був опублікований роман "Кулак". Знайомство та співпраця Уласа Самчука з такими відомими особистостями як: Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Євген Маланюк, Спиридон Черкасенко, Олег Ольжич, Оксана Лятуринська, Степан Смаль-Стоцький, Олена Теліга справило значний вплив на формування його творчих домінант.

У пражський період життя У. Самчук сформувався не лише як талановитий письменник, а й як майстерний політик. Йому вдалося досягти вершин світового письменства та публіцистики. З проголошенням у 1938 році Карпатської України У. Самчук виїжджає до Хуста. Його пристрасні промови можна було почути в найвіддаленіших куточках краю, з-під його пера виходили статті, з яких увесь світ дізнавався про боротьбу українців за свою державу. Як відомо, української держави як такої в той час не існувало, а, отже, не було ні професійних українських політиків, ні урядовців. У. Самчук же, будучи літератором, домігся того, щоб його почули. Низка його фейлетонів, репортажів та передовиць, що виходили друком у газеті "Волинь" та інших українських часописах у період окупації України німецьким військом стала так званим "документом доби". Публічні виступи, політична та публіцистична діяльність У. Самчука зумовила формування ще однієї домінанти його мовної особистості. У творчості письменника це проявилось присутністю лексики публіцистичного стилю та сукупністю вербальних структур, що здатні пробудити політичну свідомість читача, пропагувати ті чи інші ідеї, здійснити емотивний вплив.

Отже, індивідуальний стиль У. Самчука демонструє характерну йому манеру оповіді, особливий спосіб мовомислення, лексико-семантичне й стилістичне чуття, пошуки оригінальних засобів вербалізації концептуальної картини світу, індивідуалізації семантики й естетики слова. Безперечно, існує ще багато індивідуальних екстралінгвальних чинників, які безпосередньо вплинули на формування

мовної особистості У. Самчука. У даній розвідці ми аналізуємо основні, саме ті, що сформували певні доміанти та знайшли своє яскраве відображення у творчості митця шляхом вибору письменником конкретних вербальних засобів. Тож доміантами мовної особистості У. Самчука можна назвати "закоріненість" у рідну землю, культурно-регіональну автентичність, пропагування "націєтвердого віталізму", відповідальність перед рідною мовою та культурою, прагнення до самореалізації, полікультурність, публіцистичність.

Мовна особистість У. Самчука розкривається в мові його художніх творів, сукупністю тих виражальних засобів, що вирізняють митця як індивідуальну особистість. Як письменника і соціальну особистість його сформували два світи – Україна і Європа, мову, культуру та традиції яких йому вдалося досягнути та сформувати на їх основі власну мовну картину світу. Творчість У. Самчука, повернена в український національний контекст, є багатим джерелом для вивчення лексичного багатства художньої мови. Вивчення мовної особистості окремого письменника як члена певної мовної спільноти та представника конкретної доби, має широку перспективу для української лінгвокультурології. Значного потенціалу набуває лінгвокультурний аналіз творів У. Самчука, специфіка процесів вербалізації концептосфери письменника, визначення лінгвокультурем притаманних як загальній західноукраїнській лінгвокультурі, так і власне авторській мовній особистості. Аналіз екстралінгвальних чинників, що формували світогляд У. Самчука, дає підстави стверджувати, що письменник – багатогранна елітарна мовна особистість, пізнання якої відкриває нові горизонти для подальших досліджень.

Література

1. Жулинський М. "Я був повний Україною...". *Літературна Україна*. 1995. 30 березня. С. 3.
2. Карасик В. И. Дискурсивная персонология. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж: ВГУ, 2007. Вып. 7. С. 78.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
4. Мафтин Н. "Філософія чину" в проекції "авторитетного стилю" Уласа Самчука. *Етнос і культура*. 2011–2012. № 8–9. С. 45–52.
5. Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 7–11.
6. Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби. *Слово і Час*. 2007. № 6. С. 25–32.
7. Савка Л. Філософський аспект дослідження національної самосвідомості. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка*. Тернопіль, 2001. № 4. С. 17–20.

8. Самчук У. На білому коні: Спомини і враження. Вінніпег: Т-во "Волинь", 1972. 250 с.
9. Самчук У. П'ять по дванадцятій: записки на бігу. Буенос-Айрес, 1954. С. 216–217.
10. Совтис Н. М. Художній текст як відображення мовної картини світу. *Київські полоністичні студії*. 2013. Т. 22. С. 476–479.
11. Стецій В. Ф. Мовна особистість Уласа Самчука (світоглядна орієнтація і мовотворчість): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 23.10.03. Донецьк, 2003. 18 с.

References

1. Zhulynskiy M. "Ia buv povnyi Ukrainoiu...". *Literaturna Ukraina*. 1995. 30 bereznia. S. 3.
2. Karasyk V. Y. *Dyskursyvnaiia personohyia. Yazyk, kommunykatsyia i sotsyalnaia sreda*: Voronezh : VHU, 2007. Vyp. 7. S. 78.
3. Karasyk V. Y. *Yazykovoii kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs*. Volhohrad: Peremena, 2002. 477 s.
4. Maftyn N. "Filosofiiia chynu" v proektsii "avtorytetnoho styliiu" Ulasa Samchuka. *Etnos i kultura*. 2011–2012. № 8–9. S. 45-52.
5. Matsko L. *Movna osobystist A. Malyska yak linhvokulturolohichnyi fenomen*. *Kultura slova*. 2013. Vyp. 78. S. 7-11.
6. Polishchuk Ya. *Formuly identychnosti Ulasa Samchuka na tli doby*. *Slovo i Chas*. 2007. № 6. S. 25-32.
7. Savka L. *Filosofskyi aspekt doslidzhennia natsionalnoi samosvidomosti*. *Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka. Ser. Pedahohika*. Ternopil, 2001. № 4. S. 17–20.
8. Samchuk U. *Na bilomu koni: Spomyny i vrazhennia*. Vinnipeh: T-vo "Volyn", 1972. 250 s.
9. Samchuk U. *P'iat po dvanadtsiatii: zapysky na bihu*. Buenos-Aires, 1954, S. 216–217.
10. Sovtys N. M. *Khudozhnii tekst yak vidobrazhennia movnoi kartyny svitu*. *Kyivski polonistychni studii*. 2013. Т. 22. S. 476–479.
11. Stetsii V. F. *Movna osobystist Ulasa Samchuka (svitohliadna orientatsiia i movotvorchist)* : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 23.10.03. Donetsk, 2003. 18 s.

Ю. И. Артемова

аспирантка второго курса факультета украинской филологии
Ровенского государственного гуманитарного университета

Языковая личность Уласа Самчука на фоне эпохи

В статье уточнено понятие "языковая личность" в соответствии с современными концепциями лингвокультурологии. Проанализированы основные экстралингвистические факторы, осуществившие существенное влияние на индивидуально-художественное языкомышление, формирования социально-культурной концептосферы и способов ее вербальной репрезентации в творчестве Уласа Самчука. Определены доминантные черты языковой личности писателя в контексте XX века.

Ключевые слова: экстралингвистические факторы, лингвокультурология, языковая личность, украинская литература XX века, Улас Самчук.

Yu. I. Artemova

Post graduate student (second year), Faculty of Ukrainian Philology of Rivne State University of Humanities

Language personality of Ulas Samchuk in the contexts of the era

The article deals with the influence of Ulas Samchuk's world-outlook and his criteria of value as a problem of linguistic-cultural researches. The problem of "language personality" is analyzed. The structure and main units of its presentation in the author's language were in the focus of attention. In accordance with the modern concepts of linguistic-cultural studies the concept of "linguistic personality" is defined. The main extralinguistic factors that have had a significant impact on individual and artistic thinking, the formation of the socio-cultural conceptual sphere and the ways of its verbal representation in the work of Ulas Samchuk have been analyzed. The dominant features of the linguistic personality of the writer in the context of the 20th century are determined. The main features of writer's idiolect have been identified in the article which can help in profound linguistic analysis of his novels.

Key words: extralinguistic factors, linguoculturology, linguistic personality, Ukrainian literature of the twentieth century, Ulas Samchuk.

УДК 811.161.2`373

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-163-171

I. I. Коновал

аспірантка II курсу навчання кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Емотивно-оцінний потенціал просторічної лексики в ідіолекті Олександра Довженка

Статтю присвячено особливості вербалізації емотивно-оцінного потенціалу просторічних лексем у процесі дослідження художнього мовлення Олександра Довженка. Розглядаються основні підходи до вивчення просторіччя. Основний зміст дослідження полягає в поглибленому аналізі функціонально-стилістичних особливостей позанормативних лінгвістичних явищ у мовотворчості Олександра Довженка.

Ключові слова: просторіччя, розмовно-просторічний, просторічно-вульгарний, лайлива лексика.

У сучасній лінгвістиці проблема функціонування просторіччя окреслена досить широко. Зарубіжні лінгвісти звертають увагу на такі питання, як визначення мовно-соціального статусу просторіччя (В. Жирмунський, Б. Ларін, С. Миронов, Г. Хабургаєв); особливості просторіччя на різних мовних рівнях (М. Китайгородська, В. Колесов та ін.); системна організація просторіччя (Р. Кавецька, Л. Баранникова); просторіччя як різновид національної мови (Т. Коготкова, О. Блинова); взаємодія просторіччя з іншими мовними системами (Л. Балахонова, Ю. Бельчиков); просторіччя як мовний факт (А. Каташова, Т. Єрофеева); просторіччя як стилістична категорія в художньому тексті (Г. Митрофанов, М. Смоліна).

Українські мовознавці (Л. Коробчинська, А. Коваль, С. Левченко, О. Тараненко, В. Товстенко) досліджують сутність українського просторіччя як лінгвістичної категорії та взаємодію просторічної лексики з літературною мовою.

У процесі дослідження просторічних лексем виділяють ключові підходи до їхнього вивчення: генетико-історичний, для якого характерне закріплення мовних одиниць до певної сфери вживання та конкретних носіїв мови; нормативний, головним критерієм якого є відповідність чи невідповідність мовним нормам; стилістичний, що визначає умови використання та функціонування стилістично маркованих мовних одиниць у тексті.

"Короткий тлумачний словник української мови" подає таке визначення терміна "просторіччя": "різновид некодифікованої розмовної мови, що характеризується вживанням слів, зворотів, граматичних форм, позначених відтінком зниженості, згрубілості, фамільярності. У мові художньої літератури просторіччя служить засобом соціально-мовної характеристики образів. Просторіччя не закріплене за певною територією чи групою осіб, а входить до некодифікованої розмовної мови [4, с. 142–143].

До просторіччя зараховують усі нелітературні мовні явища, що не мають територіального характеру.

О. Тараненко в енциклопедії "Українська мова" визначає термін "просторіччя" як "один із структурно функціональних некодифікованих різновидів загальнонародної мови, який, не маючи територіальних або вузькосоціальних обмежень, разом з діалектами та жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовній мові. Основна форма функціонування просторіччя – усно-розмовне мовлення осіб, не знайомих у потрібному обсязі з літературними нормами внаслідок недостатньої освіченості або просто недостатнього знання цих норм" [9, с. 558].

В. Товстенко основними критеріями просторіччя вважає ненормативність, яка розмежує просторіччя та розмовну літературну мову; стилістичну зниженість; загальнопоширеність – для розрізнення просторіччя й соціальних або територіальних діалектів та індивідуальних мовних дефектів [11, с. 36].

З огляду на те, що просторічна лексика є одним із показників індивідуального стилю письменника, її лінгвостилістичний аналіз має принципове значення для розуміння специфіки індивідуально-авторської художньої мови. Це зумовлено тим, що "індивідуально-художня манера творчості письменника значною мірою характеризує мовний контекст усієї епохи, стан нормування літературної мови та динаміку лексико-семантичних змін і стилістичної диференціації" [10, с. 3].

Специфіка мовотворчості Олександра Довженка в аспекті розмовності як стилістичної категорії української літературної мови досі не була об'єктом спеціальних досліджень, хоча вона є однією з визначальних ознак індивідуального стилю письменника.

Мета наукової статті полягає в поглибленому вивченні функціонально-стилістичних особливостей позанормативних лінгвістичних явищ у мовотворчості Олександра Довженка.

Предметом дослідження є репрезентанти просторічної лексики в ідіолекті Олександра Довженка.

Для просторічної лексики характерне стилістичне зниження в усних та писемних формах літературної мови.

У мовознавстві під терміном "просторіччя" розуміють слова з відтінком зрубності, у тому числі й вульгаризми та лексеми, що мають відхилення від граматичних і фонетичних норм [6, с. 45].

Б. Томашевський стверджує, що "просторіччя – це така форма мовлення, яка не підтверджується мовно-літературними нормами, але використовується у вільному, інтимному, непублічному мовленні" [12, с. 152].

І. Кириченко, С. Левченко, А. Бурячок позначають термін "просторіччя" ремарками "вульгарне", "фамільярне", "розмовно-знижене" чи "розмовно-просторічне" [5, с. 126].

М. Пилинський уживає термін "розмовно-просторічна лексика" у такому значенні: "Слова цієї групи надають мові невимушеного характеру, мають відтінок фамільярності, інколи певної різкості, грубості. У межах групи функціонують жартівливі й презирливо-іронічні слова, вульгаризми та лайливі лексеми" [2, с. 33].

"Словник української мови" містить дещо інші дефініції трактування аналізованого терміна: "1. Побутове мовлення (на відміну від книжної, літературної мови). 2. Слово, граматична форма, зворот, що не є нормою літературної мови, але вживається в побутовому мовленні, а в художніх творах використовується як стилістичний засіб для надання мові зневажливого, іронічного, жартівливого, грубуватого та ін. відтінку" [СУМ, т. 8, с. 301].

Просторічна лексика має високий ступінь пейоративного забарвлення, тому її вживання в художньому дискурсі диктує необхідність зберігати фонетичні, лексичні й граматичні особливості діалогових конструкцій, притаманних розмовному мовленню.

Мовний матеріал досліджуваної прози Олександра Довженка свідчить про активне використання письменником різних лексико-граматичних класів просторічної лексики.

В ідіолекті письменника знаходимо модифікації слів внаслідок різних фонетичних процесів, напр.: явище субституції (заміна звуків): *Ну й паравхвія! Щовесни отак мокне вже тисячу, може, літ, і чорт їх не втопить і не вижене звідси* [3, с. 50]. *А бодай би ти не виліз з того тютюну до хторого пришествія* [3, с. 27]; дієреза (викидання звука чи складу в слові для зручності вимови): *Сталася подія... Драстуйте... Великої ваги. Розпадається наш древній хліборобський світ* [3, с. 122]. *Я зараз же нагодував би їх мухами й хлібом, аби тільки ластівка бачила, на які діла я здатний, і розказала Сусу Христу* [3, с. 33].

Особливою рисою вживання просторічних слів письменником є їх виражена експресивність, яка "репрезентується в мові та мовленні такими субкатегоріями як емотивність, оцінність, інтенсивність та

параметричність" [1, с. 11]. Автор використовує емоційно забарвлену лексику з метою реалістичного зображення дійсності та характеристики й самохарактеристики персонажів, які емоційно реагують на поточні суспільні ситуації, вживаючи у своєму лексиконі лайки, прокльони та обзивання, напр.: *Зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не наїдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленьким* [3, с. 29]. Виділений вираз вживається у значенні лайки. *Мати божа, царице небесна, – гукала баба в саме небо, – голу-бонько моя, святая великомученице, побий його, невігласа, свя-тим твоїм омофором* [3, с. 28]. Невіглас – неосвічена, незнаюча людина; неук [СУМ, т. 5, с. 262]. *Триста років мене мучив, кацап проклятий!* [3, с. 74]. Ад'єктивно-субстантивний вираз відтворює зневажливе ставлення до представників російського народу. *Віддай, враже, нашу українську шинель!* [3, с. 74]. *Окопне життя, злигодні, кров, вогонь і рани посіяли в мільйонах сердець тривогу* [3, с. 77].

У прозі О. Довженка функціонують і лайливі слова розмовного характеру, належні до різних лексико-граматичних класів: просторіччя, вираженні іменниками та субстантивованими частинами мови: *Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудом і лахміттям* [3, с. 40]. *Шибенники сховались* [3, с. 110]. *Радіють куцозорі реставратори історії, тріумфує міщанство* [3, с. 95]; позанормативні лексичні одиниці, виражені прикметниками та дієприкметниками: *А той почав ляпати проклятого Мину і з криком "Рятуйте, кишки випускає!" упав у калюжу* [3, с. 42]. *Жалюгідна і страшна людина* [3, с. 72]. *Кажуть, якийсь хохлацький генерал! Бачиш, як криво в сідлі сидить* [3, с. 81]. *Без картуза, в самій сорочці на випуск поверх штанів, як навіжений, гнав він полем, сам не знаючи куди* [3, с. 124]. *А якщо я підійду до тебе, нікчемного й мізерного?* [3, с. 94]; просторіччя, виражені діє-словами: *Рятуйте, люди добрі! – зарепетувала раптом Харитина* [3, с. 109].

У мовотворчості О. Довженка знаходимо лайливі слова з різко негативною емотивною оцінкою, що виражають грубо-зневажливе ставлення до позначуваного суб'єкта чи об'єкта мовлення, напр.: вороже ставлення до загарбницького народу: *Будь ви неладні, душоуби!* [3, с. 46]. *Ткаєте, бісові сини?* [3, с. 447]. *Га, не здохнеш ти! Киш, нечиста сило!* [3, с. 57]. *О батьку, тепер куркулям-глитаям кінець!* [3, с. 105]; зневажливе ставлення до окремих осіб: *Замовч, нечестивцю! – гнівно гукнув отець Кирило, і тут раптом створилася прикрість* [3, с. 49]. *Мовчати, виродку! Перед ким ти виба-чаєшся?* [3, с. 323]. *Це ж така паскудна людина! Жаж!* [3, с. 322].

Обридло слухати всяке падло, досить! [3, с. 325]; різко негативне ставлення до поточних подій та осіб, що виражається грубими лайливими виразами: *Ну, проклятуца німото, держись!* [3, с. 480]. *А, гидота проклята! З горбами воювати прийшов, розтаку твою мати нехай!* [3, с. 514].

У межах просторічної лексики виділяємо лексеми на позначення нечистої сили, які репрезентують негативний емоційний стан людини, роздратування, незадоволення та ін., напр.: емотивно-оцінне найменування людини: *Прибули й такі, сатана б їх душу забрав, що, покинувши землю, чверть століття коптіли десь у канцеляріях або бігали, як приплудні пси, за чужими возами* [3, с. 368]. Близькими до аналізованих лексичних одиниць із емотивно-оцінним семантичним планом є стійкі фразеологічні одиниці лайливого змісту, які вживаються для передачі зневажливого ставлення, втрати будь-якого інтересу до когось: *Іди ти к такій матері, чорт би твою душу забрав, – сказав Чабан і одвернувся* [3, с. 446]. *От поставлю на бюро цю пробку, і виженемо тебе к чортам з комсомолу на півроку* [3, с. 113]; фразеологічні одиниці, що виражають незадоволення чим-небудь: *І раптом – треба ж такої напасті! – трактор запахкав, заторохкотів, чмихнув парою з радіатора й став як укопаний* [3, с. 112]; фразеологічні одиниці на позначення великої кількості чогось: *Та до чорта! Може, й двадцять набереться, хіба диво* [3, с. 109].

О. Довженко активно використовує просторіччя-дієслова з експресивним семантичним наповненням, що характеризують надмірні дії персонажів, напр.: *Почувся раптом розпачливий дідів вигук, після чого дід заревів від такого шаленого кашлю, що крейда посипалась зі стелі на долівку* [3, с. 41]. *А старці вже, чую, рипають у сінях і шарять по дверях, шукаючи клямку* [3, с. 41]. *Їй же богу, правда, – гукнув я, щасливий, і почав реготати* [3, с. 42]. *Перевелися й щезли разом з куркулями* [3, с. 43]. *За дідовим тином буря дуби вивертає з корінням, грім розпанахує тишу* [3, с. 102]. *Ну стріляйте вже, дядьку, – шепочу я Тихонові, а серце завмерло від страху: ну, зараз трахне!* [3, с. 59]. *Застрочили кулемети в "Арсеналі"* [3, с. 95]. *Полум'яний дід довго не міг прочахнути* [3, с. 55]. *А мар наперло... Ач, що робиться? Страшний суд, чи що, починається?* [3, с. 471].

До групи просторічно-вulgарної лексики, крім лайливих слів, слів-прокльонів та фразеологічних одиниць лайливого змісту, належать прізвиська персонажів. Вони поєднують у своєму змісті характеристики зовнішніх і внутрішніх особливостей носія імені, імпліцитно представлені через асоціативний зв'язок з предметами чи явищами навколишньої дійсності.

О. Довженко використовує емотивно-оцінні прізвиська, які походять від назв професій, частин тіла, страв, птахів тощо. Вони сприяють індивідуалізації персонажа, передають ставлення автора до героя, підкреслюють його домінуючу ознаку, напр.: *На третій батареї Загнибіда, Борщ і Горобець заряджали гармату втрьох* [3, с. 508]. *Затулив лице руками Білоконь, потім раптом вхопив сокиру і метнувся в сіни* [3, с. 103]. *Перше ніж надати слово ораторові, признаємося вже до кінця: Опанас і в хаті любив оцього Чуприну чи Кравчину* [3, с. 106]. *Називав він його просто "Ячейка" і не те, щоб не любив, скоріше любив навіть, просто здаля* [3, с. 106]. *Хома Білоконь і Вовкогоненко збігли на скіфську могилу і повитягали шиї, аж роти роззявились – чи не торохтить-таки машина?* [3, с. 111]. *А Кавуно, здавалося, тільки того було й треба* [3, с. 497].

У мовознавчих працях спостерігається тенденція розглядати суржик як одну із форм українського просторіччя. Т. Кузнєцова зазначає, що суржик є "одним із різновидів українського мовлення, своєрідним субкодом, що містить у собі різноманітні елементи: мовні одиниці літературної (розмовно-побутової) української мови, окремі фрагменти розмовно-побутової лексики російської мови, позалітературні інтерферентні явища різних типів, а також українські діалектизми" [7, с. 80].

Функціонування росіянізмів як стилістичного засобу негативно-оцінної характеристики персонажів найбільше помітне: а) у мові привілейованих верств населення, напр.: *Я кажу, що, може, нехай вже грушка залишиться нерубана, бо все ж таки ми... генерали і достойні снісходження* [3, с. 374]. *Не развитой! – промовив учитель* [3, с. 67]; б) у мові селян, що досконало не володіють українською мовою або ж виражають своє зневажливе ставлення до представників певного соціального класу: *На чому б не спинилося моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп* [3, с. 38]. *В нашій сім'ї майже всі були грішні: достатки невеликі, серця гарячі, роботи і всякого неустройства тьма...* [3, с. 30]. *Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось* [3, с. 56].

Верблізаторами емотивно-оцінних характеристик персонажів та фрагментів довілля в О. Довженка служать вигуки, розмовно-просторічні й лайливі епітети, напр.: *Тьху, де ти, в нечистого взявся?* [3, с. 63]. *Ошельмовані винуваті митці кидались мовчки навтіки, ламаючи тютюн, бодай добра їм не було* [3, с. 63]. *Поле. Миршаве жито* [3, с. 71]. *Хто їсть нишком у піст стоянку чи жарить яєчну з салом – той на гарячій сковороді голим задом, хто лаявся, той,*

навпаки, – лизав сковороду язиком [3, с. 30]. Б'є коня однорукий. Повід у вишкірених зубах [3, с. 71]. Один з них, вгодований, у чумарці, зібрав навколо себе мало не цілий батальйон [3, с. 81]. Сам же батько, хоч і мав вигляд переодягненого в поганючу одягу артиста імператорських театрів, співати не змів [3, с. 41].

Отже, просторічна лексика є органічним структурним компонентом ідіостилю Олександра Довженка. Деякі риси авторського стилю свідчать про стильову вільність, певну неунормованість української літературної мови серед окремих представників населення. Просторіччя здебільшого функціонує в монологічному та діалогічному мовленні персонажів. Оперуючи зібраним фактичним матеріалом, ми виділили такі типи просторіччя в художньому мовленні О. Довженка: фонетично модифіковані слова, просторіччя-дієслова з експресивним забарвленням, прокльони, лайливі слова з різкою негативно-емотивною оцінкою, просторічно-вulgарна лексика, росіянізми, прізвиська, фразеологічні вирази просторічного характеру та просторічні вигуки.

Література

1. Бойко Н. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 "Українська мова". НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 2006. 36 с.
2. Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. Жовтобрюх, Г. Колесник, К. Ленець та ін.; під заг. ред. М. Пилинського. Київ: Наук. думка, 1982. 180 с.
3. Довженко О. Зачарована Десна. Кіноповісті. Оповідання. Київ: Дніпро, 1969. 570 с.
4. Єрмоленко С., Бибик С. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
5. Корнієнко І. Просторічні слова як стилістичні засоби мовотворчості ранніх прозових творів В. Винниченка. *Науковий вісник МНУ ім. В. Сухомлинського*. 2016. № 1 (17). С. 124–129.
6. Коробчинська Л. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках. *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 1963. Вип. 9. С. 41–55.
7. Кузнєцова Т. Мова білінгвальної сім'ї у функціональному аспекті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 203 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
9. Тараненко О. Просторіччя. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 558–560.
10. Ткаченко Т. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: 10.02.01 "Українська мова". Київ, 2006. 23 с.

11. Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище. Київ: Інститут української мови НАН України, 2003. 278 с.

12. Томашевский Б. Стилистика и стихосложение. Ленинград: Изд. ЛГУ, 1983. 228 с.

References

1. Boiko N. Ukrainska ekspresyvnna leksyka: problemy semantyky i funkcionuvannia: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk: 10.02.01 "Ukrainska mova". NAN Ukrainy. In-t ukr. movy. Kyiv, 2006. 36 s.

2. Vzaiemodiia usnykh i pysemnykh styliv movy / M. Zhovtobriukh, H. Kolesnyk, K. Lenets ta in.; pid zah. red. M. Pylynskoho. Kyiv: Nauk. dumka, 1982. 180 s.

3. Dovzhenko O. Zacharovana Desna. Kinopovisti. Opovidannia. Kyiv: Dnipro, 1969. 570 s.

4. Yermolenko S., Bybyk S. Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv / za red. S. Yermolenko. Kyiv: Lybid, 2001. 224 s.

5. Komiienko I. Prostorichni slova yak stylistychni zasoby movotvorchosti rannikh prozovykh tvoriv V. Vynnychenka. Naukovyi visnyk MNU im. V. Sukhomlyn'skoho. 2016. № 1 (17). S. 124–129.

6. Korobchynska L. Rozmovna i prostorichna leksyka ukrainskoi movy ta yii remarkuvannia v slovnykakh. Leksykohrafichnyi biuleten. Kyiv, 1963. Vyp. 9. S. 41–55.

7. Kuznietsova T. Mova bilinhvalnoi simi u funktsionalnomu aspekti: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 1999. 203 s.

8. Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / AN URSR. Instytut movo-znavstva; za red. I. Bilodida. Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980.

9. Taranenko O. Prostorichchia. Ukrainska mova. Entsyklopediia. Kyiv, 2007. S. 558–560.

10. Tkachenko T. Zasoby stylizatsii rozmovnosti v prozi Mykhaila Stelmakha: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. fil. nauk: 10.02.01 "Ukrainska mova". Kyiv, 2006. 23 s.

11. Tovstenko V. R. Prostorichchia v ukrainskii movi yak strukturno-funktsionalne yavyshe. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, 2003. 278 s.

12. Tomashevskiy B. Stylystyka y stykhoslozhenye. Lenynhrad: Yzd. LNU, 1983. 228 s.

И. И. Коновал

аспирантка II курса обучения кафедры украинского языка
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Эмотивно-оценочный потенциал просторечной лексики в идиолекте Александра Довженко

Статья посвящена особенностям вербализации эмотивно-оценочного потенциала просторечий в процессе исследования художественной речи Александра Довженко.

Рассматриваются основные подходы к изучению просторечия. Основное содержание исследования заключается в углубленном анализе функционально-стилистических особенностей ненормативных лингвистических явлений идиолекта Александра Довженко.

Ключевые слова: просторечие, разговорно-просторечный, просторечно-вульгарный, ругательная лексика.

I. I. Konoval

Postgraduate student of the second year of study Departments of the Ukrainian language Nizhyn Mykola Gogol State University

**Emotive and evaluative potential of colloquial lexis in
Alexandr Dovzhenko`s idiolect**

The article is devoted to the peculiarities of verbalization of the emotional and estimating potential of spatial lexemes in the process of researching Alexander Dovzhenko`s artistic speech. The main approaches of investigating the common language are considered. The main content of the study is an in-depth analysis of the functional-stylistic features of extra-normative linguistic phenomena of Oleksandr Dovzhenko`s idiolect.

Key words: common language, colloquial, vulgar, abusive language.

УДК 811.112.2'38

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-172-179

Н. І. Лепухова

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Е. О. Устимчук

магістрантка факультету іноземних мов
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Лінгвоконцептуальна інтерпретація антропоцентризму у романі Б. Шлінка "Читець"

У статті досліджено теоретичне питання антропоцентризму в лінгвістиці, проаналізовано антропоцентризм у романі Б. Шлінка "Читець", визначено основну проблематику роману, виділено та обґрунтовано домінуючі концепти роману, представлено таблиці з лексичними одиницями антропоцентричного спрямування роману.

Ключові слова: *текстовий антропоцентризм, лінгвоконцептуальний аналіз, концепт "людина", концептуальна інформація, авторська присутність.*

Як відомо, на сучасному етапі лінгвістика перейшла до нових напрямків дослідження. Перш за все, ці зміни простежуються в інтерпретації мови в світлі антропоцентризму.

Антропоцентризм як напрям існує давно, бере свій початок з філософії та продовжує активно розвиватися в багатьох науках. Саме через перехід науки від системно-структурної до антропоцентричної парадигми утворилась велика кількість міждисциплінарних наук, таких як лінгвокультурологія, психолінгвістика, соціолінгвістика, антрополінгвістика та інші [1, с. 199].

Оскільки людина визначається як "мірило всіх речей" та ставиться в центр всіх досліджень, ми помічаємо великий інтерес вчених-лінгвістів до взаємозв'язків мови та людини, до вираження людини через мову та мови в людині, чим виражається актуальність дослідження.

Питаннями особистості в мові займалися такі відомі лінгвісти: В. фон Гумбольдт, Е. Бенвеніст, О. О. Потєбня, Ю. С. Степанов, А. Вежбицька, В. В. Виноградов та інші.

Дослідженням антропоцентризму творчості Б. Шлінка займалась безпосередньо Н. Н. Кудашова, чії публікації ми також беремо за основу нашого дослідження [2; 3].

Метою цієї статті є проаналізувати принцип антропоцентричності в романі Б. Шлінка "Читець" та виділити засоби її вербалізації.

Перед тим, як аналізувати роман, ми хотіли б сказати декілька слів про його автора. Саме світогляд автора найбільше відтворюється в написаному ним творі. Бернгард Шлінк здобув юридичну освіту, захистивши докторську дисертацію. Працюючи професором у престижному університеті Бонна, він з невідомих причин обирає "інший шлях" у житті. Його першим "серйозним" романом і є "Читець". Отже, яке відтворення знаходять біографічні дані Б. Шлінка у його романі?

Ми хочемо виділити такі пункти, які підтверджують "авторську присутність" у цьому творі:

1. Батько Б. Шлінка був професором теології в Гейдельберзькому університеті. – Батько Міхаеля також був професором, тільки не теології, а філософії.

2. Б. Шлінк, так само як і Міхаель Берг, навчався в гімназії.

3. Після гімназії Б. Шлінк обрав юридичну спеціальність, що є аналогічним у випадку з Міхаелем Бергом.

Вказані вище тези – єдине, що безумовно підтверджує часткову автобіографічність роману, що і є одним із показників антропоцентричного спрямування його роману.

Необхідно також згадати про важливість заголовків художніх творів. Як відомо, заголовки мають на меті зацікавити читача, певною мірою розкрити, про що йдеться у творі або навпаки приховати певну інформацію.

Заголовок "Читець" ("der Vorleser" в оригіналі) несе в собі цінну інформацію, адже він одночасно утверджує важливість уміння читання (що знаходить своє підсилення в кінці твору, коли Міхаель здогадується про безграмотність Ханни). Крім того, зазначений заголовок підкреслює антропоцентричність твору, оскільки як лексична одиниця з суфіксом -er (der Vorles-er) він позначає людину, яка читає щось вголос.

У творі піднімаються такі проблеми: людина і війна, кохання та ненависть, провина, розкаяння та прощення, людина і політика, соціальна неповноцінність. Зазначені словосполучення чітко підкреслюють той факт, що людина знаходиться в центрі світу: людина-підліток, яка тільки починає пізнавати світ, людина без освіти, яка соромиться розповісти свій недолік, людина, для якої робота наглядцем у концтаборі є просто роботою, студент-юрист, шокований реальною дійсністю та власними душевними переживаннями тощо.

Аналізуючи роман з точки зору концептуальності, ми виділяємо такі домінуючі концепти: "ЛЮБОВ", "ПРОВИНА", "СИСТЕМА", які розташовуються навколо найбільшого концепту "ЛЮДИНА". Концепт

"ЛЮДИНА" в творі представляють Міхаель і Ханна. Важливим моментом є той факт, що Ханну ми пізнаємо з описів Міхаеля, а думка про Міхаеля в нас вибудовується з його роздумів, які супроводжують весь роман.

У романі подаються детальні описи людей, особливо Ханни. Подані уривки дають нам можливість прослідкувати зміни, які сталися з Ханною протягом 18 років її ув'язнення:

1. До ув'язнення: "Hohe Stirn, hohe Backenknochen, blaßblaue Augen, volle, ohne Einbuchtung gleichmäßig geschwungene Lippen, kräftiges Kinn. Ein großflächiges, herbes, grauliches Gesicht" [5, с. 25].

2. Після звільнення з в'язниці: "Graue Haare, ein Gesicht mit tiefen senkrechten Furchen in der Stirn, in den Backen, um den Mund und ein schwerer Leib. Sie trug ein zu enges an Brust, Bauch und Schenkeln spannendes hellblaues Kleid" [5 с. 184].

У табл. 1 ми виокремили 100 лексичних одиниць, які певним чином стосуються людини як фізичної та духовної істоти. Обрані лексичні одиниці відповідають таким категоріям: частини тіла (16), предмети одягу (12), позначення родинних зв'язків (11), предмети побуту (16), фізичні дані, потреби (21) та душевна (21) сторона людини. Серед обраних слів присутні як іменники (78), так і дієслова (15) та прикметники (7).

Таблиця 1

Частини тіла	Одяг	Душевна сторона	Фізичні дані, потреби	Позначення родинних зв'язків	Предмети побуту
e Hände	s Kleid	weinen	schwach	e Frau	s Haus
r Mund	s Kostüm	sich schämen	e Kraft	e Kinder	r Spiegel
e Füße	r Anzug	träumen	s Leben	e Mutter	r Tisch
e Lippen	r Pullover	sicher	gehen	r Junge	e Stühle
r Finger	e Hose	denken	e Schönheit	r Mann	e Garderobe
s Knie	e Strümpfe	sich erinnern	krank	e Mädchen	e Uhr
e Brüste	e Unterhose	e Liebe	müde	e Eltern	e Spüle
e Stirn	s Hemd	stolz	erotisch	r Vater	s Bett
e Augen	e Unterwäsche	e Verantwortung	sich bewegen	r Sohn	s Schwimmbad
s Po	s Unterkleid	sich ärgern	e Umarmung	r Bruder	e Photographien
r Hals	s Nachthemd	gefallen	s Alter	e Tochter	s Wohnzimmer
e Taille	r Rock	r Name	küssen		e Bücher
s Herz		e Schuld	wehtun		e Kassetten
e Haare		sich sehnen	r Körper		s Papier
r Kopf		sich verlieben	e Krankheit		r Wecker
e Zunge		e Phantasie	e Erregung		s Schampoo
		glücklich	r Schweiß		
		glauben	r Schrei		
		e Würde	reagieren		
		e Freiheit	reden		
		fühlen	r Tod		

Наведені вище лексичні одиниці, які знайдено у романі, позначають різні аспекти людського життя: від позначення зовнішності та основних фізіологічних потреб до найглибших почуттів та емоцій особистості.

Концепт "ЛЮБОВ" є одним з найпоширеніших серед досліджень лінгвістів. Більшість художніх творів містять лінію любові різних планів (любов до світу, до батьків, кохання тощо), оскільки тема любові та кохання по-особливному приваблює читача та пробуджує інтерес до подальших частин твору та подій, які розгортаються на його сторінках.

У німецькому словнику Duden представлено такий спектр значень слова "ЛЮБОВ" (die Liebe):

- Сильне почуття прив'язаності; сильна, основана на почуттях симпатія до (близької) людини;
- Основана на сильній тілесній, духовній, душевній привабливості прив'язаність до конкретної людини, пов'язана з бажанням бути разом, відданістю і т.п.;
- Сексуальний контакт, зв'язок.
- Емоційне ставлення до якоїсь речі, ідеї або подібного;
- Вживання цього слова у фразі "з Любов'ю";
- Люб'язність; ввічливе обслуговування;
- (розмовне) кохана людина [4].

Тут варто зазначити, що в основі сюжету заборонене КОХАННЯ між 15-річним підлітком Міхаелем і 36-річною Ханною. Такий формат ЛЮБОВІ звичайно викликає несхвалення та осуд, але автор зумів дуже делікатно, навіть поетично описати такі нестандартні стосунки.

Тема любові розкривається в першій частині роману, але вона не може повністю відтворити концепт ЛЮБОВІ, а лише чуттєвий та тілесний аспект. Про це свідчать описи Міхаелем наступних інтимних сцен, які насичені лексикою антропоцентричної спрямованості.

Друга зустріч Міхаеля та Ханни чітко наголошує на сексуально-почуттєвих ознаках ситуації. Парубок споглядає в прочинені двері, як Ханна одягається, особливо як вона одягає панчохи [5, с. 15]. Він приходиться до Ханни щодня після школи лише для того, щоб отримати тілесне задоволення [5, с. 33, 43, 53].

Не дивлячись на повну фізичну близькість, щось розділяло їх емоційно та психологічно. Її неочікуваний, без пояснення та прощання, від'їзд Міхаель враховує як свою власну помилку та винить у цьому себе: "Aber schlimmer als die körperliche Sehnsucht war das Gefühl der Schuld. ... Zur Strafe dafür war sie gegangen" [5, с. 80].

Слово lieben у своїх різних формах зустрічається в тексті приблизно 35 разів, і як ми вже зазначали, у своїй переважній

більшості воно означає саме тілесний контакт чоловіка та жінки, в нашому випадку Міхаеля та Ханни.

Концепт "ЛЮБОВ" у романі виражається такими словами та словосполученнями, поданими в табл. 2.

Таблиця 2

Тілесний аспект любові	Душевний / духовний аспект любові
der Körper verführerisch im Inneren des Körpers die Welt vergessen die Erregung der begehrlche Blick die Brüste steifes Geschlecht die Arme um den Hals schlingen jemandem genügen das Erforschen des Körpers den Geruch mögen mit jemandem schlafen von jemandem Besitz nehmen nackt küssen / das Küssen/ der Kuss die Umarmung / jemanden umarmen zärtlich	denken an jemanden jemandem gefallen sich verlieben stolz auf jemanden sein träumen von jemandem lebendige Erinnerungen glücklich die Liebesbeziehung sich treffen eine Rose für jemanden kriegen Frühstück für jemanden holen Gedichte schreiben Freizeit zusammen verbringen jemandem etw. schenken Kosenamen für einander erdenken gemeinsame Lebenswelt jemandem etw. vorlesen

Цікавим є той факт, що саме "ЛЮБОВ" часто є своєрідним допоміжним концептом, який забезпечує яскравішу подачу та актуалізацію інших концептів у художньому творі. Н. Н. Кудашова у своїй статті стверджує: "Вся любов локалізована в першій частині роману і дається лиш для того, щоб автор в другій та третій частинах більше роздумував про Ханну як про злочинницю, оскільки роздумувати про близьку людину є більш природно, ніж про незнайому людину чи про людину загалом" [2, с. 89].

Наприклад, у романі ЛЮБОВ існує як "додаток" до СИСТЕМИ (маємо на увазі політичної системи нацистської Німеччини), яка є основою всього, вимагає саме такого перебігу подій та прийняття саме таких рішень. Не малозначним є також елемент війни, на фоні якої відбуваються події роману. Такий аспект відтворюється лексичними одиницями з категорії "Німецькі реалії" з табл. 3.

У час війни, безперечно, не лише Ханна була безграмотною. Про це свідчать роздуми Міхаеля, в яких він висловлює співчуття до таких людей, чиє життя є неповноцінним та приреченим. Надсилаючи Ханні записані прочитані вголос книги, він бажає допомогти їй більше пізнати світ, розширити її горизонт, не здогадуючись, що вона завдяки цьому навчиться читати.

Концепт "СИСТЕМА" характеризується в тексті лексикою, поданою в табл. 3.

Таблиця 3

Судова система / апарат	Німецькі реалії	Нейтральна лексика
die Vertretung	der Krieg	arbeiten
die Angabe einer Schrift	die SS-Uniform	die Taten
die Rechtswissenschaft	der KZ-Prozess	das Recht
der Gerichtssaal	die Nazi-Vergangenheit	das Verbot
die Bank der Angeklagten und Verteidiger	der Reichsminister des Inneren	verurteilen / die Verurteilung
das Strafgesetzbuch	die KZ-Schergen	die Gesellschaft
die Angeklagten	die Wehrmacht	die Generation
die Gerichtsverhandlung	die KZ-Wächter	bedienen
anklägerischer Auftrag	die Waffen-SS	die Offiziere
die Verteidiger	die Nazis	die Verwaltung
das Gerichtsverfahren	die Gaskammern	der hohe Beamte
das (Schwur-)gericht	die Verbrennungsöfen	die Wahrheit
die Staatsanwälte	die Vernichtung der Juden	das Morden
die Haftgründe	die Selektionen	die Opfer
die Verhandlungspausen	das Konzentrationslager	die Überlebende
der Anklagepunkt	Analphabetismus	die Schuldigen
die Beweismittel		der Bericht
die Rechtfertigung		die Gerechtigkeit
lebenslänglich bekommen		das Gefängnis
zeitliche Freiheitsstrafen		die Juden
das Verbrechen		

Таким чином, ми можемо вибудувати наступний асоціативний ряд: політика – нацизм, війна, провина, совість, євреї, батьки і діти, нова Німеччина.

Переїдемо до аналізу наступного концепту. Концепт "ПРОВИНА" в романі Б. Шлінка "Читець" висвітлює почуття провини за скоєний Ханною злочин, який проектується на більш глобальну проблему – злочин нацистської Німеччини стосовно євреїв та інших груп населення в часи Другої світової війни.

Слова "Schuld", "schuldig" повторюються в романі 14 разів. Але переважно цей концепт виражається імпліцитно уривками роздумів оповідача в двох останніх частинах роману.

Герой визнає винними не лише батьків, старше покоління, а й молоде. Покохавши Ханну, яка вчинила страшний злочин, він прийняв на себе частину її вини. Любов до батьків, які безпосередньо

причетні до жакхливого минулого, також є частковим прийняттям їх провини. Це він називає "колективною провинною": це доля німецького народу, якої він не зміг уникнути.

Отже, можемо зробити такі висновки:

1. Роман Б. Шлінка "Читець", безумовно, має антропоцентричне спрямування, оскільки піднімає такі теми як: людина і війна, кохання та ненависть, провинна, розкаяння та прощення, людина і політика, соціальна неповноцінність. Зазначені словосполучення чітко підкреслюють той факт, що людина знаходиться в центрі світу.

2. Оскільки в романі оповідь ведеться від першої особи однини, в ньому присутня велика кількість описів, роздумів, які супроводжують весь роман, які позначають когнітивну діяльність головного героя. Саме через ці уривки ми отримуємо найбільше інформації про події, людей та можемо охарактеризувати внутрішній світ персонажу.

3. Концепт "ЛЮБОВ" у романі зображений більшою мірою як тілесна пожадливість, фізичний контакт, що не дає шансу повно описати його значення.

4. Концепт "СИСТЕМА" визначається проблемою вини та розкаяння за здійснене німцями зло в часи Другої світової війни. Велика кількість лексичних одиниць на позначення назв установ, судового апарату, німецьких реалій успішно виражають даний концепт.

5. Найглибшим концептом є "ПРОВИНА", оскільки саме його ми вважаємо ключовим у творі. Роман "Читець" є ще одним засобом вираження покаяння німецького народу перед іншими за жорстоке переслідування та знущання над єврейським народом та іншими групами людей.

Література

1. Костомаров П. И. Антропоцентризм как важнейший признак современной лингвистики. *Вестник Кемеровского гос. ун-та*. 2014. Т. 1, № 2 (58). С. 198–202.

2. Кудашова Н. Н. Текстовый антропоцентризм в фокусе авторской концептуализации мира. *Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А. С. Пушкина*. 2013. Т. 1, № 2. С. 88–96.

3. Кудашова Н. Н. Основы текстового антропоцентризма в лингвокогнитивном освещении (на материале романа Б. Шлінка "Чтец"). *Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А. С. Пушкина*. 2011. Т. 1, № 3. С. 160–167.

4. Онлайн-словник німецької мови Duden. URL: <https://www.duden.de>

5. Schlink B. *Der Vorleser*. Zürich: Diogenes, 1997. 207 с.

References

1. Kostomarov P. I. Antropotsentrizm kak vazhneishiy priznak sovremennoy lingvistiki. *Vestnik Kemerovskogo gos. un-ta*. 2014. T. 1. № 2 (58). S. 198–202.

2. Kudashova N. N. Tekstovyy antropotsentrizm v fokuse avtorskoy kontseptualizatsii mira. *Vestnik Leningradskogo gos. un-ta im. A. S. Pushkina*. 2013. T. 1. № 2. S. 88–96.

3. Kudashova N. N. Osnovy tekstovogo antropotsentrizma v lingvokognitivnom osveshchenii (na materiale romana B. Shlinka "Chtets"). *Vestnik Leningradskogo gos. un-ta im. A. S. Pushkina*. 2011. T. 1. № 3. S. 160–167.

4. Onlain-slovník německé jazyky Duden <https://www.duden.de>

5. Schlink B. *Der Vorleser* / Bernhard Schlink. – Zürich: Diogenes, 1997. – 207 S.

Н. И. Лепухова

кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкого языка
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Э. А. Устимчук

магистрантка факультета иностранных языков
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Лингвоконцептуальная интерпретация антропоцентризма в романе Б. Шлинка "Чтец"

В статье исследованы теоретические вопросы антропоцентризма в лингвистике, проанализирован антропоцентризм в романе Б. Шлинка "Чтец", определена основная проблематика романа, выделены и аргументированы доминантные концепты романа, представлены таблицы с лексическими единицами антропоцентрического направления романа.

Ключевые слова: текстовый антропоцентризм, лингвоконцептуальный анализ, концепт "Человек", концептуальная информация, авторское присутствие.

N. I. Liepukhova

Docent of German language Department Nizhyn Mykola Gogol State University

Ustymchuk E. O.

Nizhyn Gogol State University Nizhyn Mykola Gogol State University

Linguistic conceptual interpretation of anthropocentrism in the novel of B. Schlink "The reader"

At the turn of the millennium, in the course of the anthropocentric scientific paradigm in linguistics, which defines man as the main point of reference for the construction of new scientific theories, the issues of studying the relationship between man and language through the prism of artistic language concepts are particularly relevant. In this article the theoretical aspects of anthropocentrism in linguistics are investigated, the anthropocentrism of the novel by B. Schlink "The Reader" is analyzed. The main problems of the novel are defined, the dominant concepts of the novel are distinguished and reasoned, the tables with lexical units of the anthropocentric direction are represented. The tables present examples of the markers of the main concepts of the novel: "man", "love", "guilt", "system".

Key words: textual anthropocentrism, linguistic conceptual analysis, concept of "Man", conceptual information, author's presence.

УДК 82.61.2(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-180-187

В. В. Красавіна

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури
Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка

Етномаркери в порівняльних конструкціях у романі-колажі Дмитра Кешелі "Родаки"

У статті досліджено реалізацію семантичного плану порівняльних конструкцій Дмитра Кешелі як відображення етнокультурної специфіки індивідуально-авторської картини світу на основі національної, виявлено їх етнокультурне маркування, зв'язок із ментальністю, культурою, історією, способом життя народу та індивідуальними ментальними особливостями митця.

Ключові слова: порівняння, порівняльна конструкція, національно-культурний компонент, індивідуально-авторське порівняння, семантика, індивідуально-авторська картина світу, національно-мовна картина світу, ідіолект.

Роман-колаж Дмитра Кешелі "Родаки" з першої сторінки захоплює розкутою творчою уявою митця, колоритністю образів і тонким гумором. Оскільки твір репрезентовано як колаж, то він не має чіткої композиції і складається з окремих дитячих спогадів автора про життя сільської закарпатської родини, її традиції, звичаї, мораль тощо. З особливою любов'ю змальовано неповторну красу природи рідного краю. В оповідь органічно вплітаються роздуми митця про сутність людського життя, історичну долю закарпатців, які завдяки своїй мудрості, кмітливості, невичерпному гумору й життєлюбності уцілили за різних соціально-історичних умов, зберегли свою культуру, мову, національну ідентичність. Автентичність оповіді письменник зберігає за допомогою місцевої говірки, якою передає неповторний дух і колорит Закарпаття середини минулого століття. Мова письменника віддзеркалює фольклорні, розмовні, книжні джерела сучасної української мови, насичена діалектизмами, жаргонізмами, росіянізмами, мадяризмами, просторічною лексикою тощо.

"Експресивний центр" роману, його словесно-образну доміанту створюють порівняння, які характеризуються семантичним та структурним розмаїттям.

Мета нашого дослідження – проаналізувати порівняльні конструкції Дмитра Кешелі з національно-культурним компонентом у семантичній структурі, визначити їх місце в індивідуально-авторській та національно-мовній картинах світу.

Зважаючи на лінгвістичну та нелінгвістичну сутність порівняння, його багатогранність, науковці вивчають цю категорію в різних аспектах. У лінгвістиці розглядають на лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному рівнях мови, у функціонально-стилістичному плані, як засіб формування індивідуально-авторського стилю тощо. Компаративні конструкції стали об'єктом досліджень багатьох українських мовознавців таких, як О. Потебня, І. Кучеренко, М. Плющ, І. Вихованець, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, А. Мойсієнко, В. Чабаненко, Л. Лисиченко, Л. Голоюх, Н. Шаповалова, Л. Прокопчук, Л. Мялковська, О. Марчук, Л. М'яснянкін, С. Рошко, М. Заборна та ін.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства актуальні етнолінгвокультурологічні дослідження, зокрема це праці В. Жайворонка, В. Русанівського, П. Гриценка, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Лисиченко, Н. Данилюк, В. Кононенка, Н. Хобзей, О. Тищенко, Т. Космеди, Л. Савченко, О. Селіванової, І. Голубовської та ін., які акцентували увагу на тісному взаємозв'язку мови й культури.

Порівняльні конструкції (фольклорні, загальномовні та індивідуально-авторські), оскільки вони виступають своєрідними маркерами етнокультури, бо в їх образах закодована культурна інформація про світ і його сприйняття народом, становлять об'єкт вивчення етнолінгвістики. Лінгвокультурологічний аспект виникнення й формування порівняльних конструкцій має вагомим значення для інтерпретації їх семантичного змісту. Етнокультурна специфіка порівняльних конструкцій проявляється у виборі предметів і явищ для створення образів порівнянь, а також предметів і явищ, які піддаються порівнянню, і навіть способів його вираження. Порівняльні конструкції із етнокультурною конотацією є невід'ємним компонентом національно-мовної та індивідуально-авторської картин світу.

Унікальний суспільно-історичний досвід певного етносу, його спосіб життя, культура, особливості пізнання довкілля впливають на формування етномовної картини світу, що надає специфічного забарвлення предметам і явищам навколишньої дійсності. Під національно-мовною картиною розуміємо "виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому

світі" [1, с. 29]. Важливим аспектом вивчення національно-мовної та індивідуально-авторської картин світу є їх дослідження крізь призму порівнянь.

У фольклорних порівняннях фіксуються стереотипи мислення, властиві тій чи іншій лінгвокультурній спільноті, які передаються від покоління до покоління. За допомогою образів порівняльних конструкцій оцінюється дійсність і виявляється ставлення народу до навколишніх реалій, людей, природи, світу речей тощо.

Важливою ознакою будь-якого порівняння є образність, яка розвинулася завдяки здатності людини до асоціативного, символічного мислення. На основі образів сприйняття виникають вторинні образи, які базуються на асоціативних зв'язках, порівнянні й перенесенні ознак із одного предмета чи явища на інший. Отриманий "образ" у результаті набуває додаткових конотацій, смислів під впливом національно-специфічної картини світу. Підставою для порівняння є асоціації, які виникають у митця щодо об'єкта порівняння на ґрунті культурно-історичної, соціальної специфіки відображуваної реальності, в якій він перебуває. Індивідуально-авторські порівняння віддзеркалюють одночасно національні стереотипи мислення й погляд митця на навколишній світ.

Як зазначає відомий мовознавець С. Єрмоленко, "непересічні мовні особистості володіють талантом інтуїтивно відчувати колективний досвід у сприйманні естетичної природи слова й трансформувати його в такі мовні форми, які і за природою творення, і за характером сприймання (саме в єдності цих двох процесів!) постають як мовно-естетичні знаки національної культури" [2, с. 358–359].

Звертаємо увагу на семантичну структуру порівняльних конструкцій Дмитра Кешелі з національно-культурним компонентом. Індивідуально-авторські порівняння "конструюються творчо, на основі несподіваних зіставлень і зближень реалій, їх властивостей та ознак, тобто на основі суб'єктивних естетичних уподобань. Звичайно, чим несподіваніше порівняння, тим воно естетично й стилістично вагоміше" [4, с. 221].

Соціалізація Дмитра Кешелі відбувалася в полікультурному й поліетнічному середовищі Закарпаття, світогляд формувався в умовах селянського оточення. Українське сільське життя з його звичаями, традиціями, духовними цінностями сформувало особливе світосприйняття письменника, що й визначило його світобачення, соціальні й моральні орієнтири тощо. Асоціативність мислення автора вербалізувалася порівняльними конструкціями, які реалізуються на ґрунті культурно-історичного досвіду етноспільноти та індивідуаль-

них ментальних особливостях. Образи порівнянь створюють неповторний місцевий колорит, відображаючи мальовничу природу Закарпаття, людей, їх побут, відбивають емоційно-оцінне сприйняття світу автором. Образні порівняння Дмитра Кешелі потребують активної асоціативної діяльності й базового культурологічного досвіду від читача.

Відзначаємо особливе ставлення митця до природи батьківського краю. Спочатку бачимо її через світосприймання малого Дмитрика, потім через призму світобачення уже зрілого митця, який спогади перепускає через свій життєвий досвід. Індивідуально-авторські порівняння, метафори, епітети олюднують природу, що втілено в конкретно-чуттєвих образах. Наприклад, асоціативне порівняння краси гори із дівочою вродою: *"Наша Ловачка – мила, рідна і красива. Розмальована гарячими і соковитими барвами, вона дійсно немов червонощока і багата верховинська дівка-відданиця – ну прямо-таки кров із молоком... Наша Ловачка, немов грудки осіннього золота у долонях щедрої рівнини, палахкотить, манить, вабить, примушує нуртувати кров у гарячих головах"*. Тропеїчні образні засоби, доповнюючи один одного, створюють величний персоніфікований образ ороніма. Крім того, порівняльна конструкція зазнає парцеляції, що надає розповіді натуральності, живості розмовного мовлення, стилістичного увиразнення. Пор. у тексті: *"Янгольська річка верховинським дівчам швидко бігла, щоб устигнути донести в долину різдвяні пісні"*. Уконкретнюється семантичний зв'язок: гора, річка – дівчина. Не випадковий об'єкт метафоричного порівняння – дівчина із Верховини, високогірної місцевості Карпат. Відтопонімний прикметник маркує лексичні одиниці на позначення людей, що уособлює батьківщину. Метою дівчат-відданиць було привернути увагу парубків, тому вони ретельно дбали про зовнішню красу. Автор подає "чесноти" гори так, ніби вона справді хоче привабити легеня. Символічність ґрунтується на фольклорній традиції: в українських народних піснях підкреслюються головні ознаки цього періоду життя дівчини – краса й зрілість. Далі бачимо: *"Сидить собі при дорозі пишнотілою молодицею гора Ловачка"*. Метафоричне порівняння, виражене орудним відмінком, наділене особливими експресивними конотаціями, оскільки безсполучниковий зв'язок компонентів порівняльної конструкції сприяє їх більшій семантичній зрошеності й образній цілісності. Молода заміжня жінка в народнопісенних текстах представлена саме лексею молодиця, а народнопоетичний еталон краси передбачає гарну, здорову жінку, на що й вказують відповідні епітети. *"Наша Ловачка, наче любляча мати над колискою*

первістка, ніжно схилилась над Мукачевом і продовжувала пашіти, палахкотіти і пахтіти весняним квітом". Образ матері виступає як об'єктом, так і суб'єктом у порівняльних конструкціях Дмитра Кешелі. У народній свідомості образ матері завжди оточений ореолом святості. Для автора, який рано залишився без матері, це символ тепла, любові, ласки. Пор. у тексті: "Земля піді мною була тепла і, як мати, щемливо ласкава". Порівняння підкреслене інтимізуючими художніми означеннями.

Через роки повертаючись додому, митець, обтяжений життєвим досвідом, уже по-іншому сприймає гору, пор.: "Вже буде не та Ловачка – червоноцока, пишнотіла гуцулка-молодиця, а скоріше – печальна верховинська вдовиця". Використовує прийом народно-поетичного заперечного порівняння, маркуючи прикладку етнонімом, де гора асоціюється з жінкою-вдовою, яка втратила свого чоловіка. Показово, що письменник у створених образах порівнянь використовує трикомпонентне протиставлення: дівчина – жінка – вдова, як це фіксується й у народних піснях для характеристики різних етапів життя жінки. Українці здебільшого ставилися до жінки з повагою й ніжністю.

Українці – хліборобська нація, і символом українства постає образ хлібороба-селянина. Відзначаємо національно-хліборобський спосіб світосприймання та світовідображення Дмитра Кешелі. Пор.: "Сонце, зітхаючи й тримаючись, як старий селянин, за нароблений попереk, помалу сідало за обрій"; "Гронами звисала із тичок добра, щедра, ласкава, як селянка, пасуля-бумбачка"; "А під нею (горою), немов вишиті сільською умілицею, мережаться і котяться по невеличких пагірках яблуневі сади". Уява митця вибудовує незвичні, але такі закономірні образи порівнянь, що увиразнюють метафори. Авторська спостережливість, особистий досвід відображені в просторово-предметних поняттях, які виступають суб'єктами порівнянь. Наприклад: "Пишничок, носячи на собі галасливий люд, добряче натер мозолів. Але він мені такий милий і ніжний, як порепані долоні діда Наполійона, коли, буває, зрідка погладить мене по голові"; "Старезний дерев'яний міст був дуже людяним і милим, як мій дідико Соломон". Письменник використовує прийом одухотвореного об'єкта, надаючи йому рис живої людини. Уживає слова зі зменшувально-пестливими суфіксами, щоб надати зворушливості. Образи порівнянь передають семантику родинних зв'язків, відчуття рідності. Ареальність мовомислення митця маркована відповідними діалектизмами.

В українців завжди існував культ хліба. В авторському мовомисленні він теж посідає особливе місце. Показовою є ціла низка

конструкцій порівнянь-образів із позитивним оцінним змістом, що асоціюються із хлібом – повсякденним, святковим та обрядовим. Наприклад: "А на лівому березі Латориці, на невеличкій горі, немов велетенський коровай на селянському столі, знімається і пишніє Мукачівський замок"; "Навколишні поля і долини пахкотіли, як великодні паски". Порівняння Кешелі мають антропоцентричний характер, пов'язаний із діяльністю людини, у порівняннях такого семантичного плану відбивається пізнавальний досвід митця. Пор.: "Мамка були вельми терпеливою, доброю і лагідною, як скибка хліба"; "Старенькі жінки в жалобній одежі, рівненько повсідалися на лавицях, наче чорні ластівки, і застигли перед прийдешнім відльотом у Вічність. Сидять вони, наче Мадонни Вселюдської печалі, безмірної християнської Любові і Всепрощення. Від тих страхів і думок про окраєць для дітей їх обличчя стали кольору тяжкого житнього хліба, а руки – твердими й порепаними, як скоринка чорного буханця". Образи порівняльних конструкцій містять багату символіку, закорінену у фольклорних джерелах. Наприклад, в усній народній творчості ластівка – Божа пташка, а в деяких народних піснях вона символізує матір, виступає навіть символом Божої Матері.

Світ закарпатського села з його повсякденним життям, побутово-виробничою, звичаєвою культурою вербалізовано в образах порівнянь розмовно-побутовою лексикою з етнічною маркованістю. Це лексеми з виразною конкретною семантикою, які вказують на реально існуючі традиційні предмети побуту, страв, напоїв, того матеріального світу, в якому живуть персонажі. Пор.: "Рясно-рясно падають з очей сльози, як того осіннього ранку капала свіжозварена самогонка в обійсті Ілька Слов'янина на прізвисько Барон Калошня"; "Голова фунгуватиме, як самогонний апарат". Через порівняльні конструкції дієслівного типу експресивно відображено емоційний стан головного героя. Автор комічно зіставляє семантично непоєднувані суб'єкти й об'єкти порівняльних конструкцій, створюючи гумористичний ефект.

Національно колоритними є неповторні портретні описи зовнішності персонажів, через які письменник розкриває риси їх характеру, вдачі, дій, вчинків, що викликає у читача найширше коло асоціацій сприйняття. Об'єктами порівнянь стали лексеми з яскравою етнокультурною конотацією, пов'язані з хліборобською працею, господарюванням на землі. Пор.: "Широкоплечий, з довгими, як ціпи, руками і могутньою шиєю, на якій міцно, як ґазда за свою землю, трималась непередбачувана у вчинках голова"; "Стрийна Анця, як уже мовлено, була дрібною, як запечена у спекотне літо бульбочка. До

того ж чорна, як циганка, з гачкуватим, як у ворони, носом, проте дивовижно красивими і звабливими, як мадярські сливи, очима". Змальовуючи зовнішність, письменник для образів порівнянь використовує етнонім *циганка* та відетнонімний прикметник *мадярський*, що зумовлено авторським світобаченням, сформованим серед багатонаціональної спільноти Закарпаття. Такі дотепні порівняння передають авторську модальність і написані в стилі українського народного гумору.

Отже, мовний стиль Дмитра Кешелі вирізняється широким уживанням порівняльних конструкцій із національно маркованим компонентом у семантичній структурі, які становлять вагому частину ідіолекту письменника. Світосприйняття автора віддзеркалює специфіку індивідуального та національного світобачення, асоціативність мислення вербалізується порівняннями, що реалізуються на ґрунті культурно-історичного досвіду етноспільноти Закарпаття, в яких відображено притаманні їй традиції, звичаї, вірування, система ціннісних орієнтирів, які вказують на реалії світу природи, особливості ландшафту тощо. Образні порівняння Дмитра Кешелі відображають його неповторну мовну особистість, ментальність, погляд на світ, індивідуальну мовну картину світу, пропущену через призму етномовної. Відзначаємо також глибоку вкоріненість письменника у фольклорні джерела.

Література

1. Голубовська О. І. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.
2. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: стилістика і культура мови. Київ: Довіра, 1999. 431 с.
3. Кешеля Д. Родаки: роман-колаж. Київ: ВЦ "Академія", 2017. 384 с.
4. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

References

1. Holubovska, I. O. *Etnichni osoblyvosti movnyh kartyn svitu [Ethnic Peculiarities of the Linguistic Pictures of the World]*. Kyiv : Logos, 2004. 284 p. (In Ukrainian)
2. Yermolenko, S. Ya. *Narysy z ukrayinskoyi slovesnosti: (stylistyka ta kultura movy) [Essays on Ukrainian Literature: (Stylistics and Language Culture)]*. Kyiv : Dovira, 1999. 431 p. (In Ukrainian)
3. Keshelia, Dmytro. *Rodaky : roman-kolazh [Parents : a collage novel]*. Kyiv : Akademiia, 2017. 384 p. (In Ukrainian)
4. Chabanenko, V.A. *Stylistyka ekspresyvnyh zasobiv ukrayinskoyi movy [The Stylistics of the Expressive Means of the Ukrainian Language]*. Zaporizhzhya : ZDU Publ., 2002. 351 p. (In Ukrainian)

В. В. Красавина

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мови і літератури
Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка

**Этномаркеры в сравнительных конструкциях в романе-коллажи
Дмитрия Кешели "Родаки"**

В статье исследована реализация семантического плана сравнительных конструкций Дмитрия Кешели как отражение этнокультурной специфики индивидуально-авторской картины мира на основании национальной, выявлена их этнокультурная маркировка, связь с ментальностью, культурой, историей, образом жизни народа и индивидуальными ментальными особенностями писателя.

Ключевые слова: *сравнение, сравнительная конструкция, индивидуально-авторское сравнение, семантика, индивидуально-авторская картина мира, национально-языковая картина мира, идиолект.*

V. V. Krasavina

PhD in Philological Sciences,
Associate Professor of the Ukrainian Language and Literature Department.
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"

**Ethnic Markers in Comparisons in the Collage Novel "Parents"
by Dmytro Keshelia**

The paper studies the realization of the semantic plane of Dmytro Keshelia's comparisons as a reflection of the ethnocultural specificity of author's individual picture of the world on the basis of the national one. The ethnocultural colouring of comparisons, their connection with mentality, history, lifestyle of the people as well as with author's individual mental features are revealed.

Key words: *comparison, national and cultural component, author's original comparison, semantics, author's individual picture of the world, national linguistic picture of the world, idiolect.*

The ethnocultural specificity of comparisons presents itself in the choice of the objects and phenomena employed for the creation of images in comparisons, as well as the objects and phenomena which are comparable, and even the ways of expressing comparison. Comparisons with ethnocultural connotation are an integral component of the national linguistic and the individual author's pictures of the world.

The ground for comparison is formed by the associations, arising in the author's mind in connection with the objects of comparison on the basis of the cultural and historical, social specificities of the portrayed reality in which they are placed. Dmytro Keshelia's writing style manifests itself in the frequent use of comparisons with a nationally marked component in their semantic structure which form a sufficient part of the author's idiolect. The author's perception of the world mirrors the specificity of the individual and national views of the world, the associative property of mind is verbalized by means of comparisons which are realized on the basis of the cultural and historical experience of Zakarpattia ethnic community, in which its typical traditions, customs, beliefs, the system of values which point at the realities of nature, landscape peculiarities, etc. are reflected. Dmytro Keshelia's expressive comparisons display his unique linguistic personality, mentality, outlook, individual linguistic picture of the world, viewed in the light of the ethnolinguistic one. It should also be mentioned that author's style is deep-rooted in the folklore sources.

УДК 811.112.2'42'37

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-188-199

М. І. Блажко

доцент кафедри німецької мови

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Вербалізація концепту ZEIT / ЧАС в автобіографічному романі Г. Грасса "Цибулина пам'яті"

Концепт ZEIT / ЧАС розуміється у статті як одиниця мислення і пам'яті, яка закріплює у свідомості представників німецького етносу колективні й індивідуальні знання про темпоральні особливості буття. Найсуттєвішими ознаками концепту ZEIT / ЧАС є періодичність, подія в житті, послідовність, тривалість, одночасність, моментальність. Лексичні, словотвірні та синтаксичні засоби вербалізації концепту об'єктивують в автобіографічному романі Г. Грасса "Цибулина пам'яті" колективні уявлення про час як подільний континуум. Фразеологічні одиниці, авторські неологізми, метафора та метонімія відображають надіндивідуальні уявлення німців про час як цінність, а також відтворюють індивідуальні метафоричні та метонімічні образи часу. Лінгвокультурологічна специфіка засобів вербалізації концепту ZEIT / ЧАС в романі Г. Грасса "Цибулина пам'яті" полягає у відображенні національно специфічних знань про історичні події, особливості організації політичного, суспільного життя в Німеччині.

Ключові слова: *концепт ZEIT / ЧАС, автобіографічний роман, Г. Грасс, "Цибулина пам'яті", вербалізація, авторські неологізми, метафоричні образи часу, метонімічні образи часу, лінгвокультурологічна специфіка.*

Наукові розвідки останніх десятиліть орієнтуються на дослідження взаємодії ключових понять сучасної антропологічної лінгвістики: мови та культури, а також на вивчення способів репрезентації знань в іншомовній лінгвокультурі. Над взаємозалежністю між мовою народу та його національною свідомістю розмірковували ще у XIX–XX століттях В. фон Гумбольдт, О. О. Потебня, Ф. Боас і Б. Лі Ворф, Л. Вайсгербер, Ш. Баллі, В. Матезіус та інші. В своїх наукових розвідках учені демонструють кумулятивну функцію мови, засобами якої об'єктивуються знання про різноманітні історичні події, що знаходять своє відображення в пам'яті народу. Мова, за влучним виразом Якоба Грімма, перетворюється на живого свідка народів [23, с. 45–63].

Також дослідники з'ясували, що вплив мови на людину має вторинний та частковий характер, а первинна роль належить національній свідомості. Однак механізм впливу свідомості на мову народу, розуміння ролі мислення у встановленні зв'язку між історією, культурою та мовою народу з'явилося в другій половині ХХ століття. Розвиток когнітивної лінгвістики надав можливість говорити про процес засвоєння, обробки та збереження інформації за допомогою мовних знаків у таких категоріях, як менталітет, мовна картина світу, образ світу, концептосфера мови, семантичний простір мови, концепт тощо [6, с. 3].

У лінгвокультурологічному вимірі концепт тлумачиться як "операційна одиниця думки, одиниця колективного знання"; концепти знаходять своє вираження у мові та відзначаються етнокультурною специфікою [3, с. 89]. В межах вищезазначеного підходу інтерес науковців привертає об'єктивація концепту ЧАС в індивідуально-авторській картині світу. Досліджено лексико-семантичні засоби вербалізації концепту "ZEIT" / ЧАС у творчості німецького класика Т. Манна [4], встановлено лінгвокультурні характеристики граматичних категорій та простежено їх вплив на сприйняття часу носіями іспанської та російської мов [2].

У німецьких культурологічних розвідках час, як і простір, не вважають суто фізичними феноменами або перцептивними категоріями, що становлять апіорні знання, а розуміють як культурні конструкти. Зазначається, що у термінах цих координат зазвичай описують переживання та діяльність людини; підкреслюється нестабільність цих величин, їх залежність від впливу з боку людини, проте завжди визнається, що час і простір є орієнтаційними та змістовними величинами, котрі міняються разом зі змінами історичних умов, при яких відбувається життя людини [15, с.123] (*тут і далі переклад з німецької на українську наш – М. І. Блажко*).

Минуле століття відзначилося не тільки соціальними потрясіннями, воєнними конфліктами всесвітнього масштабу, соціальними та духовними катастрофами, але й збільшенням інтересу до літератури як документу, джерела фіксації достовірної інформації. Для передачі історичних, документальних фактів письменники послуговуються не тільки текстом, але й фотографіями, кінематографом, відео- та диктофонними записами, що збільшує об'єктивність створеного ними тексту. Довіра до точки зору свідка подій, ефект "присутності" становлять одну з ключових рис поетики документалізму ХХ століття. Автобіографічні твори Гюнтера Грасса синтезують прискіпливу увагу до офіційних і повсякденних документальних фактів з індивідуально-авторською оцінкою минулого та сучасного [8, с. 5–7].

Роман "Цибулина пам'яті" вважається сьогодні найдокладнішим автобіографічним текстом, що містить життєпис німецького письменника Г. Грасса, автобіографія якого відтворюється в контексті стереоскопічного зображення епохи: особистостей, реалій, ідей і сенсів, подій історичного та повсякденного масштабу. Композиція роману ґрунтується на принципах хронологічної та тематико-біографічної зв'язності. Оповідач лінійно згадує своє життя, однак, постійно робить відступи, ретро- та проспективні вставки, порівняння Я-сучасного з Я-минулим [1; 8, с. 98–99].

У своїх міркуваннях про спогади Г. Грасс зауважує, що пам'ять не можна вважати достовірним знанням; вона (пам'ять) відображує певні події в драматичній формі або видає дійсне за краще, інколи вводить в оману і тому не викликає повного довір'я [22]. Г. Грасс дотримується думки, що автор роману не повинен зображувати власне життя як суму пережитих подій, власного досвіду, успіхів і невдач. Автобіографічний роман для нього – це лише розповідь, яка не схожа на правду [16, с. 173].

"Цибулина пам'яті" вже неодноразово привертала увагу літературознавців та лінгвістів: досліджено лінгвопоетичні особливості естетичної концепції письменника [24], описано суспільну та політичну діяльність автора [17], здійснено аналіз концептів вірогідності, істинності думки, історичної правди та пам'яті [21], встановлено, що визначною рисою поезики автобіографічного твору Г. Грасса є часовий діапазон [9, с. 155]. Проте вербалізація концепту ZEIT / ЧАС в автобіографічному романі Г. Грасса "Цибулина пам'яті" ще не вивчалась, що і становить актуальність нашої наукової розвідки.

Дослідження концепту ZEIT / ЧАС є важливим для розуміння німецької культури. Час, як послідовність речей, перебіг подій, що виявляються у вигляді незворотних черговості і тривалості змін та подій в природі, в історії [18, с. 364], вважається однією з головних категорій буття, за допомогою якої людина сприймає навколишнє середовище. Як міждисциплінарна категорія, час вивчається природничими науками: фізикою [14, с. 744], астрономією [18, с. 364], а також гуманітарними дисциплінами: філософією [12], лінгвістикою [7]. У філософському вимірі час осмислюється або як гомогенний, подільний континуум, або як схема, за допомогою якої відбувається розмежування поглядів та цілей. Час-переживання відмежовують від фізичного часу та історичного часу, як упорядкування періодів у розвитку природи і людства; епох або окремих етапів у житті певного народу [18, с. 364].

Словникова дефініція слова-репрезентанта концепту абстрактного іменника *die Zeit* "час", подана в електронному словнику Duden,

містить такі семи: *перебіг, послідовність моментів, годин, днів, тижнів, років; точно визначений момент часу; вимірний годинником час; часовий простір, проміжок часу; незначний період часу, мить; тривалість існування життя, історії тощо* [19].

Шляхом зіставлення словникових дефініцій слова-репрезентан та досліджуваного концепту *die Zeit* "час", вилучених з лексикографічних джерел, виділено такі ознаки концепту: *періодичність, подія в житті, послідовність, тривалість, одночасність, моментальність*. Визначені компоненти досліджуваного концепту становлять його зміст і відображаються в тексті роману за допомогою лексико-семантичних, словотвірних та метафоро-метонімічних механізмів.

Ознаки досліджуваного концепту *періодичність, послідовність, одночасність* вербалізуються за допомогою словотвірного механізму словоскладання. Складні іменники *die Schulzeit* "шкільні роки", *die Lehrzeit* "роки навчання", *die Dienstzeit* "роки служби" позначають періоди, спільні віхи у біографії багатьох німців у ХХ-му столітті; складний іменник *der Zeitverlauf* "плин часу" позначає послідовну зміну годин, місяців, років; а *der Zeitspalt* – на викривлення у часі. Складні прикметники *zeitgleich, gleichzeitig* зі значенням "одночасний" вказують на властивість дій, подій тощо відбуватися водночас з іншими. Наявність словотвірних засобів вербалізації концепту ZEIT / ЧАС засвідчує його важливість для колективної свідомості носіїв німецької лінгвокультури. Утворені способом словоскладання іменники не тільки відображають найважливіші періоди соціалізації представника німецької лінгвокультури у певному часовому діапазоні, але й структурують свідомість – створюють уявлення про організацію цього часу упродовж тривалості життя представників одного покоління.

Елементи концепту ZEIT / ЧАС *тривалість* і *одночасність* об'єктивуються у сполученнях слова-вербалізатора концепту *die Zeit* з одиницями інших класів слів. Іменник *die Zeit* сполучається з прийменником *während* на позначення певного проміжку часу, упродовж якого щось відбувається: *während der Schulzeit* "упродовж навчання в школі", *während der Dienstzeit als Luftwaffenhelfer* "упродовж служби у зенітній артилерії", *während der Woche* "упродовж тижня". Прийменник *zu* має темпоральне значення і вказує на час, в який відбувається певна дія: *zu meiner Zeit* "у мій час", *zur Zeit* "зараз" [20, с. 340].

У фразеологічних одиницях іменник *die Zeit* поєднується з дієсловами та прислівниками та постає як цінність, яку можна знайти, щоб потім використати для чогось: *Zeit zu etw. finden, die Zeit vertreiben*; неквапливо, без метушні витратити на когось або щось:

sich Zeit für etwas nehmen, sich Zeit lassen;; якої може бути у достатній кількості або не вистачати: *j-m genug / wenig Zeit bleibt, Zeit haben* тощо.

Сполучення слова-вербалізатора концепту ZEIT / ЧАС з прикметниками передають уявлення автора роману про час. Письменник додає до загальновідомих знань і уявлень про цей феномен свої, авторські-індивідуальні асоціації. Образні асоціації часу з предметами, істотами, явищами дозволяють Г. Грассу вербалізувати ті властивості часу, які не можна передати прямими номінаціями: *опредметнення, еластичність, персоніфікація, цінність, причинно-наслідкові зв'язки*.

Образні уявлення Г. Грасса про час передаються різними способами: метафоричним та метонімічним. Метафоричне використання іменника *час* дозволяє осмислити його як *цінність, контейнер, еластичний предмет, кіноплівку, істоту*.

Концептуалізація часу як цінності вербалізується у метафоричних виразах *verbrauchte Zeit* "розтрачений час", *die verlorene Zeit* "загублений час" тощо. Час-цінність письменник використовує нерозумно, як у літньому віці, при відтворенні у спогадах того, що збереглося в пам'яті, так і в його молодих роках, при плануванні майбутнього. Г. Грасс з певною гіркою самоіронією доходить висновку, що молодість відділяє від старості витрачений на письмову фіксацію спогадів час: *Ich bereits angejahrt, er unverschämt jung; er liest sich die Zukunft an, mich holt Vergangenheit ein [...]. Zwischen beiden liegt Blatt auf Blattverbrauchte Zeit* [20, с. 51].

Важливою ознакою часу-цінності є його багаточарова будова. Багаточаровий час підлягає зберіганню *Schicht auf Schicht lagert die Zeit* [20, с. 51] у такий спосіб, як оберігають, не дають зникнути архівним документам, цінним паперам. Час, як і будь-яка цінність, може зникнути зі свідомості, припинити існування; минати; його можна через неухважність десь втратити, забути або залишити.

Час набуває в романі ознак предметності та осмислюється письменником як контейнер, з якого можна випасти *aus der Zeit fallen* "випасти з часу". Властивістю часу-предмету є його еластичність, гнучкість, що відображено у метафоричному виразі *gedehnte Zeit* "розтягнений час".

Дослідники творчості Г. Грасса звертають увагу на монтажну організацію сюжету роману, структура якого відзначається різноманітними епізодами, монтажними фрагментами, з яких складається композиція твору [9, с. 156]. Подібна організація роману дозволяють автору пересуватися у часі та просторі, переходити від одного епізоду життя до іншого. Здійснення цих стрибків у часі відбувається й за

допомогою метафори – кіноплівки: її можна відмотати назад, прокручувати в різному темпі, обірвати, склеїти. Автор асоціює час із кіноплівкою: щойно він відмотує час назад, *Zeit zurückspulen* "відмотати час назад", і знову уявляє лавки під каштанами у весняні, літні та осінні дні, бачить художника, що вимальовує обличчя наполовину сплячих літніх людей; і ці обличчя на його малюнках провіщають смерть: *Sobald ich die Zeit zurückspule und die Bänke unter Kastanienbäumen im frühlingklaren, sommerlichen, im herbstlichen Licht wieder vorstellbar werden, sehe ich mich halbwache Gesichter zeichnen, die auf meinen Blättern den Tod vorwegnehmen* [20, с. 310].

Ґрасс відображає в романі час як істоту, яка здатна виконувати різні дії – зникати, проходити, танцювати: *die schwindende Zeit* "час, що зникає", *die mich umtrieblich machende Zeit* "час, який зробив мене діяльним", *tanzwütige Zeit* "час танцю Святого Віта", *die vergehende Zeit* "час, який минає".

Цікавою є метафора *tanzwütige Zeit*, яку автор використовує для характеристики післявоєнних часів: *"Es war eine tanzwütige Zeit"* [20, с. 304]. Прикметник *tanzwütig* є, на наш погляд, авторським неологізмом, який, з одного боку, відсилає нас до психіатричного терміну "танець Святого Віта" [11], котрий позначає групу неврологічних порушень. Ознаками цих порушень є мимовільні смикання кінцівок, подібні до танцювальних вправ. Аномальні рухи ногою або рукою відбуваються через нерегулярні ритмічні або неритмічні скорочення.

З іншого боку, Ґрассу, імовірно, добре відома "танцювальна загадка" або "танцювальна чума 1518 року". Цією назвою позначають спалах масової танцювальної манії, що відбувся в Страсбурзі, частині Священної Римської імперії, у липні 1518 року. Свідком наступного спалаху істеричної епідемії у Фландрії в 1564 році вважають Пітера Брейгеля старшого, який зобразив цю подію на картині "Весільний танок", 1566 рік. Існують різні теорії щодо з'ясування причин цієї події. Одна з гіпотез пояснює танцювальну чуму психогенними масовими захворюваннями, причиною яких вважаються страх та голод. Обидва спалахи – у Страсбурзі та у Фландрії – припадають на часи голоду, загибелі врожаю, повені, що сприймалися в ті часи як ознаки наближення біблійної катастрофи. Вважається, що страх перед надприродними силами провокує стан своєрідного транс у людей [13].

Ґ. Ґрасс, як художник і європеєць, не міг не знати про танцювальну чуму. Автор залучає метафоричний образ часу як істоти для створення асоціативних образів Голоду і Страху, які уособлюють духовну форму внутрішнього світу [9, с. 156]. Тривалим недоїданням у повоєнні роки, душевними травмами можна пояснити істеричне

захоплення Г. Грасса танцями. Автор згадує *Tanzwütige Wochenenden* [20, с. 301], коли він танцював з суботнього вечора до недільного ранку.

Метонімічна концептуалізація часу представлена відношеннями між часом та його якісною характеристикою, властивістю. За допомогою метонімії в тексті роману відображено осмислення часу через встановлення відношень з економічним розвитком суспільства та з почуттями людей, які панують у певний період часу.

Відношення між часом та якістю харчування в цей час відображені у метонімічному виразі *kalorienarme Zeit* "низькокалорійний час". У прикладі [...] *so flach und knochig beide in kalorienarmer Zeit waren* [20, с. 296]. Автор згадує знайомих дівчат, студенток театрального училища, худорлявої статури та кістлявих. Харчування належить до факторів, що зумовлюють фізичний розвиток людини. Низькокалорійна їжа у післявоєнний період не забезпечувала нормальний розвиток дітей та підлітків, уповільнювала біологічне дозрівання організму.

Відношення між часом та почуттями людей в цей час відображають вирази "*die schreckliche Zeit*" *des dreizehnten Jahrhunderts* "жахливий час" тринадцятого століття", *schwierige Zeit* "складний час", *kriegswirre Zeit* "хаотичний, сповнений тривоги час". Час тринадцятого століття, для характеристики якого Г. Грасс використовує поетичний вираз із балади Фрідріха Шиллера *Граф Габсбурзький* "*die schreckliche Zeit*", є історичним поняттям. У німецькій історії цей вираз використовується для позначення періоду пізнього середньовіччя (1245–1273), міжцарів'я – проміжку часу, в який престол у монархіях залишається вакантним. Автор вживає метонімічний вираз у лапках, що ймовірно, передає його іронічне ставлення до жахливих часів 13-го століття у порівнянні з пережитим почуттям страху 20-го століття.

Метонімічний вираз *schwierige Zeit* використовується для позначення певного періоду в житті людини, який є важким для розуміння, вирішення певних проблем, здійснення планів. Прикметник *kriegswirre* у словосполученні *kriegswirre Zeit* є, на нашу думку, ще одним авторським неологізмом. Словник підтверджує існування іменника у формі множини *die Kriegswirren* "хаос війни", що позначає почуття занепокоєння, тривоги, викликані неорганізованістю політичних, суспільних відношень. Щоб точніше зобразити почуття тривоги німців у повоєнні часи, Г. Грасс створює прикметник *kriegswirre* на позначення тривожного, неспокійного душевного стану німців.

Засобами вербалізації концепту ZEIT / ЧАС у романі є лексичні одиниці і вільні словосполучення, компонентами яких виступає одиниця темпоральної семантики: *прислівники на позначення повто-*

рюваності часу, словосполучення на позначення часу як періоду, лексичні і синтаксичні засоби на позначення подій, пов'язаних з історією Німеччини та світовою історією, синтаксичні одиниці на позначення тривалості часу, словосполучення на позначення одночасності. Особливості статті не дозволяють розглянути всі засоби вербалізації концепту ZEIT / ЧАС, тому зупинимося докладніше на деяких з них.

Словосполучення на позначення часу як періоду представлені одиницями *am Abend* "ввечері", *am Montag* "у понеділок", *in der ersten Septemberwoche* "у перший тиждень вересня", *im März achtundfünfzig* "в березні п'ятдесят восьмого", *im Jahr achtunddreißig* "у 1938 році" тощо. Період часу у романі розуміється як проміжок, який диференціюється у романі на дні тижня, проміжки часу між ранком та обідом, між обідом та початком вечора, вихідні дні, тижні, місяці з уточненням певного року, пори року, роки, десятиліття, століття, епохи. Синтаксичні засоби позначення часу маркують важливі періоди життя Г. Грасса. Уточнення проміжків часу через вказівку на рік створює ефект правдивості розповіді письменника, дозволяє авторові гармонійно поєднати індивідуально-авторське, біографічне з документально-епохальним, оскільки його особисте буття невіддільно пов'язане з буттям Німеччини, з її реаліями, іменами, історичними подіями.

Автор згадує в романі подію, яка мала місце у Берліні в 1936 році і пов'язана з історією Німеччини та світовою історією: *die Olympischen Spiele* "Олімпійські ігри 1936". Молодь, до якої належав і Г. Грасс, захоплювалась розсипом медалей, які прославили німецьких спортсменів: *Und wenige Monate zuvor begeisterten uns die Olympischen Spiele mit ihrem Medaillensegen* [20, с. 27]. Іншими подіями, тісно пов'язаними з історією Німеччини, є, наприклад, *der Bromberger Blutsonntag* "Бромберзька кривава неділя", *der Mauerbau* "будівництво Берлінського муру", *das Jahr der Wende* "1989 рік – рік змін" тощо. Назва події *der Bromberger Blutsonntag* є історичним поняттям, яким користуються в історіографії для позначення подій, що відбулися 3–4 вересня 1939 року в польському місті Бидгощі. На початку польської кампанії Вермахту, під час ліквідації німецьких диверсійних груп загинула значна кількість етнічних німців [5].

Аналіз лексико-фразеологічних, словотвірних, метафоричних і метонімічних засобів вербалізації концепту ZEIT / ЧАС в автобіографічному романі Г. Грасса "Цибулина пам'яті" доводить, що мова є ефективним засобом доступу до свідомості людини. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення одиниць мови дозволяє встановити

особливості осмислення часу представниками німецької культури, отримати уявлення про причини, що вплинули на виникнення культурно-специфічних особливостей інтерпретації часу. Концепт ZEIT / ЧАС є способом фіксації колективного й індивідуального культурного досвіду, мовна об'єктивація якого в тексті роману має універсальні, національно-специфічні та авторсько-індивідуальні риси.

Перспективу дослідження вбачаємо у встановленні ролі граматичних категорій у вербалізації концепту ZEIT / ЧАС у романі Г. Грасса "Цибулина пам'яті".

Література

1. Бондарь И. А. Эготекст в творчестве Гюнтера Грасса: дисс. ... канд. филолог. наук: 10.01.03. Москва, 2015. 219 с.
2. Инчикова Ю. А. Вербализация концепта "ВРЕМЯ" в грамматических категориях испанского и русского языков. *Вестник Оренбургского государственного университета № 1 (201)*. Оренбург: ОГУ, 2017. С. 72–80.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
4. Королёва Н. А. Вербализация концепта "ZEIT" (ВРЕМЯ) в творчестве Томаса Манна (На материале языка романа "Волшебная гора"). *В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. № 7 (38)*. Новосибирск: Изд. "СибАК", 2014. С. 62–68.
5. Кривава неділя (1939). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki_\(1939\)](https://uk.wikipedia.org/wiki_(1939)).
6. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 2002. 59 с.
7. Романова А. К. Філософські, культурологічні та лінгвістичні засади вивчення категорії часу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. С. 64–67.
8. Сатовская С. Н. Автобиографизм в творчестве Г. Грасса в контексте авторского образа мира и истории Германии: дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: 10.01.03. Екатеринбург, 2014. 212 с.
9. Скляр Н. В. Своєрідність поетики автобіографічного роману Г. Грасса "Цибулина пам'яті". *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Серія "Філологічні науки" (Ч. II)*. 2010. № 4 (191). С. 152–158.
10. Танцювальна чума 1518 року. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki_\(дата_звернення_21.12.2018\)](https://uk.wikipedia.org/wiki_(дата_звернення_21.12.2018)).
11. Тлумачний словник психіатричних термінів. В. М. Блейхер, В. В. Крук. 1995. URL: <http://enc.com.ua/tlumachnij-slovník-psixiatrichnix-terminiv/vigi-vosp/112429-svyatogovittatanec.html>. (дата звернення 20.12.2018).
12. Шамша И. В. Концепт ВРЕМЯ как тройной синтез в "Различии и повторении" Жюль Делеза. *Концепты и контрасты: монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.; под ред. Н. В. Петлюченко*. Одесса: Издательский дом "Гельветика", 2017. С. 146–152.
13. Хорея или пляска святого вита. URL: [https://i-fakt.ru/xoreya-ili-plyaska-svyatogo-vita/\(дата_звернення_20.12.2018\)](https://i-fakt.ru/xoreya-ili-plyaska-svyatogo-vita/(дата_звернення_20.12.2018)).

14. Фізичний тлумачний словник / М. О. Вакуленк, О. В. Вакуленко. Київ: Видавн. поліграф. центр "Київський університет", 2008. 773 с.
15. Assmann, A. Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriff, Themen, Fragestellungen / Assmann, Aleida // 3., neu bearbeitete Auflage. – Grundlagen der Anglistik und Amerikanistik, Band 27. Erich Schmidt Verlag: Berlin, 2011. 264 S.
16. Bajarūnienė J. Autobiografisches und Geschichtliches in der späten Prosa von Günter Grass / J. Bajarūnienė // *Literūra*. 2007. S. 172–181.
17. Sepl-Kaufmann G. Günter Grass: Analyse des Gesamtwerkes unter dem Aspekt von Literatur und Politik / G. Sepl-Kaufmann. Kronberg : Scriptor Verlag, 1975. 305 S.
18. Der Brockhaus in fünfzehn Bänden / Redaktionelle Leitung: Marianne Strzysch, Dr. Joachim Weiß, Fünftehnter Band Vis – Zz. – F.A. Brockhaus GmbH, Leipzig – Mannheim, 1999. S. 364–365.
19. Duden URL: <https://www.duden.de/woerterbuch/> (дата звернення 10–18.12.2018).
20. Grass G. Beim Häuten der Zwiebel / G. Grass. Göttingen: Steidl, 2006. 480 S.
21. Guttermann J. Mnemographische Konzepte in Günter Grass' Autobiographie "Beim Häuten der Zwiebel": Diss... for degree of Master of Arts / Julia Guttermann. Amsterdam, 2011. 95 S.
22. Hennicke J. Günter Grass "Beim Häuten der Zwiebel" – Schuld, Schande, Scham und die SS / J. Hennicke. Amsterdam, 2008. 15 S.
23. Kuße, H. Kulturwissenschaftliche Linguistik. Eine Einführung / Holger Kuße. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen, 2012. 319 S.
24. Müller-Schwefe H.-R. Sprachgrenzen: Das sogenannte Obszöne, Blasphemische und Revolutionäre bei Günter Grass und Heinrich Böll / H.-R. Mueller-Schwefe. München: Pfeiffer&Claudius Verlag, 1978. 214 S.

References

1. Bondar' I. A. Jegotekst v tvorcestve Gjuntera Grassa : dis. ... kand. filolog. nauk : 10.01.03. M., 2015. 219 s.
2. Inchikova Ju.A. Verbalizacija koncepta "VREMJa" v grammaticheskikh kategorijah ispanskogo i ruskogo jazykov. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta № 1 (201)*. Orenburg : OGU, 2017. S. 72–80.
3. Karasik V. I. Jazykovej krug: 'lichnost', koncepty, diskurs. Volgograd: Peremena, 2002. 477 s.
4. Koroljova N. A. Verbalizacija koncepta "ZEIT" (VREMJa) v tvorcestve Tomasa Manna (Na materiale jazyka romana "Volshebnaia gora"). *V mire nauki i iskusstva: voprosy filologii, iskusstvovedenija i kulturologii. № 7 (38)*. Novosibirsk: Izd. "SibAK", 2014. S. 62–68.
5. Kry`vava nedilya (1939) [Elektronny`j resurs]. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki_\(1939\)_\(data_zvernennya_24.12.2018\)](https://uk.wikipedia.org/wiki_(1939)_(data_zvernennya_24.12.2018)).
6. Popova Z. D. Sternin I. A. Jazyk i nacional'naja kartina mira. Voronezh: Izd-vo Voronezhskogo universiteta, 2002. 59 s.

7. Romanova A. K. Filosofs'ki, kul'turologichni ta lingvistichni zasady vivchennja kategorii chasu. *Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova*. K.: NPU imeni M. P. Dragomanova, 2006. S. 64–67.
8. Satovskaja S. N. Avtobiografizm v tvorcestve G. Grassa v kontekste avtorskogo obraza mira i istorii Germanii : dis. na soisk. uchen. step. kand. filol. nauk: 10.01.03 / Svetlana Nikolaevna Satovskaja. Ekaterinburg, 2014. 212 s.
9. Sklyar N. V. Svoyeridnist' poety'ky` avtobiografichnogo romanu G. Grassa "Cy'buly'na pam'yati" *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka: Filologichni nauky (Ch. II)*. 2010. № 4 (191). S. 152–158.
10. Tancyuval'na chuma 1518 roku. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (data zvernennya 21.12.2018).
11. Tlumachnyj slovnyk psy'xiatry'chny'x terminiv. V. M. Blejxer, V. V. Kruk. 1995. URL: <http://enc.com.ua/tlumachnij-slovník-psixiatričnix-terminiv/vigivosp/112429-svyatogovittanec.html> (data zvernennya 20.12.2018).
12. Shamsha Y.V. Koncept VREMYa kak trojnoj sy`ntez v "Razly`chy`y` y` povtoreny`y`" Zhy'lya Deleza / Y.V. Shamsha // Концепты y` kontrasty : monografy`ya / N. V. Petlyuchenko, S. Y. Potapenko, O. A. Babelyuk, E. L. Strel'cov y` dr. ; pod. red. N. V. Petlyuchenko. Odessa: Y`zdatel'sky`j dom "Gel'vety`ka", 2017. S. 146–152.
13. Xoreya y`ly` plyaska svyatogo vy`ta. URL: <https://i-fakt.ru/xoreya-ili-plyaska-svyatogo-vita/>(data zvernennya 20.12.2018).
14. Fyzy'chny`j tlumachny`j slovnyk / M. O. Vakulenko, O. V. Vakulenko. K. : Vy`davn. poligraf. centr "Ky`yivs`ky`j univ`ersy`tet", 2008. 773 s.
15. Assmann, A. Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriff, Themen, Fragestellungen / Assmann, Aleida // 3., neu bearbeitete Auflage. – Grundlagen der Anglistik und Amerikanistik, Band 27. Erich Schmidt Verlag: Berlin, 2011. 264 S.
16. Bajarūnienė J. Autobiografisches und Geschichtliches in der späten Prosa von Günter Grass / J. Bajarūnienė // Literatūra. 2007. S. 172–181.
17. Cepl-Kaufmann G. Günter Grass: Analyse des Gesamtwerkes unter dem Aspekt von Literatur und Politik / G. Cepl-Kaufmann. Kronberg : Scriptor Verlag, 1975. 305 S.
18. Der Brockhaus in fünfzehn Bänden / Redaktionelle Leitung: Marianne Strzysch, Dr. Joachim Weiß, Fünfzehnter Band Vis – Zz. – F.A. Brockhaus GmbH, Leipzig – Mannheim, 1999. – S. 364-365.
19. Duden URL: <https://www.duden.de/woerterbuch/> (дата звернення 10-18.12.2018).
20. Grass G. Beim Häuten der Zwiebel / G. Grass. – Göttingen : Steidl, 2006. 480 S.
21. Guttermann J. Mnemographische Konzepte in Günter Grass' Autobiographie "Beim Häuten der Zwiebel" : Diss... for degree of Master of Arts / Julia Guttermann. Amsterdam, 2011. 95 S.
22. Hennicke J. Günter Grass "Beim Häuten der Zwiebel" – Schuld, Schande, Scham und die SS / J. Hennicke. Amsterdam, 2008. 15 S.
23. Kuße, H. Kulturwissenschaftliche Linguistik. Eine Einführung / Holger Kuße. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen, 2012. 319 S.

24. Müller-Schwefe H.-R. Sprachgrenzen: Das sogenannte Obszöne, Blasphemisches und Revolutionäre bei Günter Grass und Heinrich Böll / H.-R. Mueller-Schwefe. München: Pfeiffer&Claudius Verlag, 1978. 214 S.

М. И. Блажко

доцент кафедры немецкого языка Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Вербализация концепта ZEIT / ВРЕМЯ в автобиографическом романе Г. Грасса "Луковица памяти"

Концепт ZEIT / ВРЕМЯ понимается в данной статье как единица мышления и памяти, которая фиксирует в сознании представителей немецкого этноса коллективные и индивидуальные знания о темпоральных особенностях бытия. Релевантными признаками концепта ZEIT / ВРЕМЯ являются периодичность, событие в жизни, последовательность, длительность, одновременность, моментальность. Лексические, словообразовательные и синтаксические средства вербализации концепта объективируют в автобиографическом романе Г. Грасса "Луковица памяти" коллективные представления о времени как о членом континууме. Фразеологические единицы, авторские неологизмы, метафора и метонимия отображают надиндивидуальные представления немцев о времени как о ценности, а также передают индивидуальные метафорические и метонимические образы времени. Лингвокультурологическая специфика средства вербализации концепта ZEIT / ВРЕМЯ в романе Г. Грасса "Луковица памяти" состоит в отображении национально-специфических знаний об исторических событиях, особенностях организации политической, общественной жизни в Германии.

Ключевые слова: концепт ZEIT / ВРЕМЯ, автобиографический роман, Г. Грасс, "Луковица памяти", вербализация, авторские неологизмы, метафорические образы времени, метонимические образы времени, лингвокультурологическая специфика.

M. I. Blazhko

Candidate of Sciences (Germanic Philology), Associate Professor, Faculty of Foreign Languages, Mykola Gogol State University, Nizhyn, Ukraine

Verbalizing ZEIT / TIME concept in Günter Grass' autobiographic novel 'Peeling the Onion'

The paper treats the ZEIT / TIME concept as a unit of reasoning and memory fixing collective and individual knowledge about the temporal peculiarities of the existence in the Germans' consciousness. The most essential features of the ZEIT / TIME concept include rhythm, events in a person's life, continuity, duration, simultaneity, instantaneousness. In Günter Grass' autobiographic novel 'Peeling the Onion' lexical, derivational and syntactic means verbalize the collective images about time as an indivisible continuum. Phraseological units, the author's neologisms, metaphors and metonymies reflect Germans' supra-individual ideas about time as a worth as well as reconstruct individual metaphoric and metonymic images of time. The linguocultural specificity of the means of verbalizing the ZEIT / TIME concept in Günter Grass' autobiographic novel 'Peeling the Onion' consists in reflecting national specific knowledge about historic events, peculiarities of political and social life in Germany.

Key words: concept ZEIT / TIME, autobiographic novel, Günter Grass, 'Peeling the Onion', verbalization, author's neologisms, metaphorical time images, metonymical time images, linguocultural specificity.

УДК 81'255.2

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-200-207

О. М. Петрик

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Приєм граматичних замін як особливий вид перекладацьких трансформацій у поетичному тексті

У статті розглянуто проблему використання прийому граматичних замін у російсько-українському поетичному перекладі. Аналізована перекладацька трансформація передбачає заміни словоформ, частин мови, членів речення, речень певного типу. Необхідність у її застосуванні зумовлена збереженням форми віршованого твору (розміру, рими, римування), стилістичної функції, якої набувають окремі граматичні форми в поетичному тексті та відсутністю в перекладній мові відповідника.

Ключові слова: трансформація, граматичні заміни, поетичний текст, транслятема, словоформа, частина мови, член речення, речення певного типу.

На сьогодні перекладацькі трансформації в поетичному дискурсі хоч і становлять значну частину перетворень оригіналу, проте все ще залишаються недостатньо вивченими. Крім того, розвиток теорії перекладу початку ХХІ століття доводить, що зіставне вивчення текстів оригіналу й перекладу охоплює різні боки формальної та змістової структури текстів, проте центральним питанням перекладознавства залишається всебічний опис та аналіз міжрівневих відношень мовних одиниць першотвору й друготвору, розкриття поняття адекватності й еквівалентності перекладу, що пов'язано в більшості випадків з першочерговим відтворенням змісту оригіналу, а в поетичному перекладі – з першочерговим відтворенням форми вірша.

Серед перекладознавчих праць, у яких ідеться про застосування трансформацій у процесі перекладу з метою досягнення його адекватності, варто вказати на праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених: Л. С. Бархударова, В. Г. Гака, М. К. Гарбовського, Р. П. Зорівчак, В. І. Карабана, Т. Р. Кияка, В. Н. Комісарова, В. В. Коптілова, І. В. Корунця, Л. К. Латишева, Т. Р. Левицької, З. Д. Львовської, Р. К. Міньяр-Белоручева, Л. Л. Нелюбіна, Я. І. Рецкера, О. І. Чередниченка, А. Д. Швейцера, П. Ньюмарка, Ж.-П. Віне, Ж. Дарбельне та інших. Огляд сучасної наукової літератури, пов'язаної з проблематикою поетичного перекладу (Л. В. Коломієць (2004), І. В. Корунець (2003), В. В. Сдобніков (2006), М. Стріха (2002, 2006), М. П. Тороп (2015)), дає

підстави стверджувати, що окремі аспекти міжмовних перетворень привертають до себе увагу.

Трансформація, на думку вчених, – це основа більшості прийомів перекладу, суть якої полягає в зміні формальних чи семантичних компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [4, с. 201].

Проаналізувавши відомі класифікації перекладацьких трансформацій та з'ясувавши функціональне навантаження терміна "трансформація" в перекладознавстві, можемо зробити висновок, що існує подвійне тлумачення цього поняття. У першу чергу, перекладацькі трансформації – це перетворення, викликані природною асиметрією лексико-граматичних систем вихідної й перекладної мови. З іншого боку, перекладацькі трансформації – це прийоми, застосовувані перекладачем, які не входять до міжмовних відношень. Проте, незважаючи на поліфункціональність поняття, поділяємо думки Л. С. Бархударова [1], В. Н. Комісарова [3], Я. Й. Рецкера [5], що перекладацькі трансформації – це міжмовні перетворення, що вимагають перебудови на лексичному, граматичному чи лексико-граматичному рівнях. Граматичними трансформаціями вважаємо перетворення, що торкаються граматичного боку транслатемі.

Оскільки мовні системи відрізняються не тільки лексикою, а й граматику, перекладачеві доводиться використовувати так звані граматичні трансформації морфологічного й синтаксичного характеру.

Найрозповсюдженішим видом граматичних трансформацій вважаємо граматичні заміни. Граматичні заміни – перетворення граматичних одиниць оригіналу в одиниці мови перекладу з іншим граматичним значенням відповідно до норм перекладної мови. Заміни піддаються граматичні одиниці мови оригіналу різних рівнів: словформи, частини мови, члени речення, речення певного типу.

Проте варто наголосити на тому, що поділ трансформацій на види значною мірою є приблизним та умовним. У більшості випадків те чи інше перетворення можна трактувати і як один, і як інший вид трансформації. Так, у реченні *Был вечер, март, сияла синева // Вечірня синь зоріла ярова* наявна лексична заміна – генералізація (*март / яровий "весняний"*), конкретизація (*сияла / зоріла*), граматична заміна речення (складне безсполучникове / просте), граматична заміна частини мови (іменник *вечер / прикметник вечірня*) й члена речення (підмет *вечер / означення вечірня*), опущення (*был*).

Матеріалом дослідження стали поетичні тексти Івана Буніна, розміщені в збірці "Зелені свята", та їхні переклади українською, здійснені Романом Ладикою [2].

Заміни словоформ

Для такого типу граматичних заміни властиво при перекладі зміна граматичної категорії роду (жіночий / чоловічий / середній), числа (однина / множина), відмінка (називний / кличний, місцевий / знахідний тощо), короткі / повні форми прикметників та ін.

У прикладі *И в степи, сверкающей и алой По росе до дому проводил / Степом, де все в пурпурі сіяло, До хатини по росі провів* продемонстровано зміну родової належності словоформи (*стель* (ж.р.) → *степ* (ч.р.)). Застосована заміна виправдана, оскільки лексема не формує поетичного образу, пов'язаного з чоловічим чи жіночим началом.

В іншому прикладі, пропонуючи читачеві граматичну заміну роду *цветок* → *квітка* (*И это ты, простой степной цветок [первая любовь – О. П.] Забытый, мной, отцветший и безвестный / Це ти, о квітко степова моя, Відцвіла і забута вже по веснах*), перекладач виявляє свої вміння, збагачуючи друготвір новою асоціацією: *квітка* → (жіноче начало) → *дівчина* → *перша любов*. Таке перетворення дає змогу читачеві швидше увійти у світ поета, точніше зрозуміти його душевні поривання й прагнення.

Заміна відмінкової форми о *"Свете Тухом"* (П.п.) → *про "Світло Тихе"* (З.в.): *И в час, когда хор тихо пел о "Свете Тухом" / И в час, як з хорів линув спів про "Світло Тихе"* – зумовлена індивідуальними особливостями мови оригіналу й мови перекладу. Якщо в російській мові *петь о ком, о чем*, то в українській *співати про кого, про що*.

Перетворення *брат* (И.п) → *брате* (К.в.): *Твой нынче день настал, усталый, кроткий брат / Твій день настав утомний, кроткий брате мій* – виявляє специфіку української мови – засобом вираження звертання виступає іменник (істота / неістота) у формі кличного відмінка.

У прикладі *И счастлив я печальною судьбой / Щасливий я попри сумний талан* відбулася заміна короткої форми прикметника чоловічого роду повною формою. Це спричинено тим, що в російській мові коротку форму має абсолютна більшість якісних прикметників, в українській мові, за даними словників, їхня кількість становить усього близько двох десятків, вони вживаються досить рідко і зазвичай у ролі іменної частини складеного присудка.

Для збереження п'ятистопного ямбу в рядку, а саме пірихіальної стопи (*Мертво звучали древние слова / Звучали мертво древній слова*), перекладач використав повну нестягнену форму множини прикметника *древній*. Така заміна є вдалою ще й з іншого боку: повні нестягнені форми прикметників вживаються як стилізовані,

сфера їх обмежена фольклорним і поетичним мовленням. У такий спосіб перекладач посилив піднесений стиль поезії та, що важливо, зберіг ідентичну форму вірша.

Заміни частин мови

У цьому типі замін трансформації підлягають частини мови, якими виражені транслати. Наприклад, у рядках *Как туман, бела ее одежда / Як туман, біліє її одяг* лексема *бела* виражена прикметником короткої форми, у друготворі маємо відповідник дієслово *біліє* недоконаного виду, дійсного способу, теперішнього часу. Застосування цієї трансформації спричинило незначні семантичні зміни: в оригіналі характеристика об'єкта (*одежда бела*) сприймається читачем як постійна, належна об'єктові, статична ознака; у перекладі – це тимчасова, можливо змінна, динамічна характеристика.

У варіанті *Мы любим тростниковые ковры / Нам любі з очерету килими* відносний прикметник *тростниковые* замінено сполученням іменника у формі родового відмінка з прийменником – з *очерету*, що дало змогу перекладачеві відтворити розмір поезії – п'ятистопний ямб з прихіхальними стопами.

Представлена заміна прикметника *березовый* на іменник *береза* (*Гирлянды молодых березовых ветвей / Гнучку гірлянду з молодих гілок беріз*) та займана позиція (кінець рядка) дозволяє читачеві перекладу ідентифікувати мову й культуру тексту оригіналу. Береза – одне з найбільш шанованих дерев у росіян. У народній традиції воно виступає як "щасливе" дерево, що оберігає від зла. Береза була не тільки символом родючості, а й надійним оберегом від злих духів. Березові гілки залишали на горищі або клали під дах будинку, щоб запобігти влученню блискавки. У городі і в полі березові гілки відлякували гризунів і птахів. Увіткнені перед дверима хліва або сараю гілки берези захищали худобу від нечистої сили і відьом. Навіть традиційний у російській лазні березовий віник у давнину символізував очищення і зцілення.

В аналізованому матеріалі трапляються граматичні заміни частин мови, що не тільки зумовлені збереженням форми поезії (розміру), адже прямі відповідники наявні, пор.: *белый / білий, тростниковый / очеретяний, весенний / весняний*; але й що спричинені відсутністю такої форми в перекладній мові. Це стосується окремих форм дієприкметника.

Так, в українській мові не існує форми пасивного дієприкметника теперішнього часу (*внедряемый, ведомый, продаваемый, описываемый*); усі українські дієприкметники творяться лише від дієслів, що вживаються без афікса -ся, на відміну від російських *умывающийся*,

находящийся, возвышавшийся, могущийся. Обмеження у творенні й функціонуванні теж сприяють виникненню незбігів. Наприклад, українські активні дієприкметники теперішнього часу можуть утворюватися тільки від тих семантичних груп дієслів, що виражають дію поза об'єктними відношеннями (*пануючий, благаючий, нев'янучий, сяючий*), активні дієприкметники минулого часу утворюються лише від префіксальних дієслів доконаного виду на відміну від російських *читавший, игравший, мечтавший, кисший*. Дієприкметники активно-го стану теперішнього часу (*виконуючий, завідуючий* та ін.) сприймаються як неприродні, штучні, частіше вони функціонують у наукових текстах у складі термінологічних словосполучень. Тому такі одиниці викликають труднощі у знаходженні відповідника під час перекладу.

Аналіз фактичного матеріалу показує, що для Р. Ладика найтиповішими прийомами перекладу таких утворень є:

1) особова форма дієслова, напр.: *алтарь сияющий* → *вівтар виблискує*; *из набегающей волны* → *як хвиля набіжить на них*;

2) прикметник, напр.: *ангел, радугой сияющий* → *ангел, в радугузі блискучий*; *и кипарис над ним шумящий* → *і шумний кипарис самотній*;

3) іменник, напр.: *перед молящейся толпой* → *перед молільниками враз*; *земля, как зацветающая новь* → *Земля, у пишний цвіт убрана знов*;

4) пасивний дієприкметник минулого часу, напр.: *чернеющих бугров* → *почорнених горбів*;

5) підрядна означальна, напр.:
Я горжусь лишь плечами своими
Да пушком апельсинным меж ними,
По спине убегающим вниз!
Лиш пишаюсь плечима своїми
Та пушком золотистим між ними,
Що збіга вниз по спині мені!

Заміни членів речення

При замінах членів речення слова в тексті перекладу вживаються в інших синтаксичних функціях, ніж їхні відповідники в тексті першотвору, тобто відбувається перебудова синтаксичної структури речення.

У прикладі *Где пахнет сыростью весенней / Де пахне вогкістю й весною* заміна означення, вираженого прикметником, на іменник із функцією додатка створює в друготворі ряд однорідних членів речення (*вогкістю й весною*). Це дає змогу читачеві ширше сприйняти навколишній світ (*запахи вогкості й запахи весни*) на відміну від

оригіналу, де представлено звуження відчуття (*сырость* тільки *весенняя*). Крім того, цей приклад демонструє також заміну частин мови (прикметник *весенняя* / іменник *весна*).

Рядки *Как ветер звоном однотонным, Гудит-поет в стволы ружья / Співає здвоном однотонним, В рушниці вітер цілий день* теж фіксують заміну членів речення. В оригіналі іменник *ружье* виконує функцію неузгодженого означення, у перекладі його абсолютний еквівалент *рушниця* виступає непрямим додатком.

Заміни речень

За такої граматичної трансформації відбувається заміна структури речення в перекладному тексті (просте речення / складне речення, складне безсполучникове речення / складносурядне речення, просте ускладнене речення / складнопідрядне речення та ін.).

У наведеному прикладі *В туче, солнце заступающей, Прокатился гулкий гром / Заступає сонце туча, Прокотився грім селом* перекладач, крім інших трансформацій (додавання лексеми *село*, перестановки), використав граматичну заміну структури речення. Якщо в оригіналі це є просте, двоскладне, поширене речення з граматичною основою *гром прокатился* та наявним засобом ускладнення – відокремленим означенням – *солнце заступающей*, вираженим дієприкметниковим зворотом, то в перекладі українською маємо складне безсполучникове речення з відношеннями одночасності між частинами, де перша частина репрезентує в іншій формі засіб ускладнення оригіналу. Граматична трансформація спричинена в першу чергу відсутністю в мові перекладу відповідника – форми дієслова – дієприкметника теперішнього часу активного стану.

В іншому прикладі – *Я человек: как Бог, я обречен Познать тоску всех стран и всех времен / Людина я й приречений, як Бог, Спить тугу всіх країн і всіх епох* – оригінал представлено складним реченням з різними типами зв'язку. Воно складається з трьох частин, де друга й третя формують блок (друга частина є підрядною щодо третьої – головної для неї, відповідає на питання *каким образом*, пояснює всю головну і є підрядною обставинною порівняльною). Між першою частиною і блоком пояснювальні відношення. У перекладі це речення складнопідрядне з підрядною порівняльною, яка стоїть усередині головної. Трансформації піддалися дві частини оригіналу з граматичними основами *Я человек, я обречен познать* в одну з однорідними присудками *Людина я й приречений спить тугу*.

Варто зазначити, що в аналізованому матеріалі виявлено випадок застосування граматичної заміни словоформи, що призвів, на нашу думку, до неадекватності перекладу:

*На высоте, где небеса так сини,
Я вырезал в полдневный час сонет
Лишь для того, кто на вершине.
На висоти, у піднебесній сині,
Я вирізав ополудні сонет
Лише для тих, хто на вершині.*

Темою поезії є роль поета в суспільстві, поклоніння творчим початкам. Її І. Бунін розкриває своєрідно: він наголошує на тому, що абсолютно зрозуміти його поезію зможе лише колега по перу, лише той, хто творить поезію, хто "знаходиться на вершині", хто пізнав велич усесвіту. Цю думку яскраво виявити допомагає форма однини займенника *тот* (*поэт*), оскільки досягти вершини зможе тільки обраний, обдарований, відмічений Богом – той один. Причому, використовуючи дистантну та асоціативну когезію разом з категорією числа (*там только солнце → там поэт → для него там → на вершине он*), автор підкреслює вищість поета. У друготворі перекладач, застосувавши граматичну трансформацію, використав форму множини *для тих*, що спростовує думку про поета як надлюдину. У перекладі маємо іншу думку: я пишу для тих, хто може осягнути, усвідомити, зрозуміти мою поезію.

Отже, з представлених аналізів зрозуміло, що відтворення граматичної форми оригіналу не може бути метою перекладу. Ціль перекладу – передача думки поета, вираженню якої в оригіналі можуть відповідати інші формальні засоби. Лише в тому випадку, коли окремі особливості граматичної форми оригіналу відіграють певну стилістичну функцію (категорія роду чи категорія числа для створення образу, паралелізм у побудові словосполучень та речень, часте вживання конкретної частини мови), завданням перекладача є не пряма передача цих рис, а відтворення їхніх функцій шляхом використання аналогічних засобів вираження, наявних у перекладній мові.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. Москва: Междунар. отношения, 1975. 240 с.
2. Бунін І. Зелені свята: Поезії / упорядник Р. Ладика. Російською мовою з паралельним перекладом. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2009. 192 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: курс лекций. Москва: ЕТС, 2000. 192 с.
4. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода. Москва: Московский Лицей, 1996. 298 с.
5. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Москва: Международные отношения, 1974. 216 с.

References

1. Barxudarov L. S. Yazyk y` perevod: Voprosyi obshhej y` chastnoj teory`y` perevoda / L. S. Barxudarov. M. : Mezhdunar. otnoshen`ya, 1975. – 240 s.
2. Bunin I. Zeleni svyata: Poeziyi / I. Bunin / Uporyadny`k R. Lady`ka. – Rosijs`koyu movoyu z paralel`ny`m perekladom. – Ternopil` : Navchal`na kny`ga-Bogdan, 2009. – 192 s.
3. Komy`ssarov V. N. Sovremennoe perevodoveden`e: kurs lekcy`j / V. N. Komy`ssarov. – M. : YeTS. – 2000. – 192 s.
4. My`n`yar-Beloruhev R. K. Teory`ya y` metody perevoda / R. K. My`n`yar-Beloruhev – M. : Moskovsky`j Ly`cej, 1996. – 298 s.
5. Reczker Ya. Y`. Teory`ya perevoda y` perevodcheskaya prakty`ka / Ya. Y`. Reczker. – M. : Mezhdunarodnyie otnoshen`ya, 1974. – 216 s.

Е. М. Петрик

кандидат филологических наук, доцент кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Прием грамматических замен как особый вид переводческих трансформаций в поэтическом тексте

В статье рассмотрена проблема использования приема грамматических замен в русско-украинском поэтическом переводе. Рассматриваемая переводческая трансформация предусматривает замены словоформ, частей речи, членов предложения, предложений определенного типа. Необходимость в ее применении обусловлена сохранением формы стихотворного произведения (размера, рифмы), стилистической функции, которую приобретают отдельные грамматические формы в поэтическом тексте, и отсутствием в переводном языке соответствия.

Ключевые слова: трансформация, грамматические замены, поэтический текст, транслатема, словоформа, часть речи, член предложения, предложение определенного типа.

О. М. Petryk

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

The Method of Grammatical Substitutions as a Special Type of Translation Transformations in a Poetic Text

The article deals with the problem of grammatical substitutions application in Russian-Ukrainian poetic translation. The analyzed transformation presupposes the substitutions of word forms, parts of speech, members of a sentence, and sentences of a certain type. The substitution is necessary because we lack equivalents in the translated language and need to preserve the form of the verse (foot, rhyme, rhyming), the stylistic function of some grammatical forms in the poetic text.

Key words: transformation, grammatical substitutions, poetic text, translatemala, word form, part of speech, sentence member, sentence of a certain type.

УДК 81'255.2

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-208-220

А. С. Зеленько

доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Н. О. Бондар

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Психолого-лінгвістичне обґрунтування теорії і практики художнього перекладу

У розвідці автори статті психолого-лінгвістично обґрунтовують теорію лінгво-стилістичної дисципліни "Художній переклад". Вони це роблять на основі утвердженого когнітивною наукою принципу парадигмальності. Автори розрізняють еволюційну парадигмальність науки й парадигми у певній науці. У цьому випадку мова заходить про міжпредметність у методиці навчання. Береться до уваги, що на сучасному етапі в науці переважає психологія. Зумовлений когнітивною парадигмою принцип спрямовує викладачів курсу художнього перекладу на оперування категорією загальної психології свідомістю та соціальною й етнічною свідомістю відповідно соціальної й етнічної психології.

Автори статті вказують, що ними використовується обґрунтоване вітчизняним психологом М. Я. Гротом й утверджене у навчальному процесі педагогом Х. А. Екебладом положення про тріадність вищої форми психічної діяльності свідомості. Для обґрунтування теорії художнього перекладу вони залучають категорії елітника та гармонії. Синтезує названі категорії основоположник у змісті свідомості емотивний компонент. Він поєднує два інші, зокрема фізіологічний та соціальний. Компонентний аналіз свідомості обґрунтовує глибинність етнічної свідомості, зумовлену значущістю у структурі пізнання емоцій. Констатоване обґрунтовує специфіку художнього перекладу в аспектах змісту та форми.

Ключові слова: художній переклад, когнітивна лінгвістика, загальна психологія, свідомість, парадигма, категорія, концепт, емотивний компонент.

Догматичний характер при всій декларативності всебічності навчання й виховання у радянській школі фактично заперечував міжпредметність не лише у середній, але й вищій школі. Абсурдом у педагогіці стало ідеологією зумовлене функціонування філософії освіти, представники якої проблематику педагогіки замість започаткованої вітчизняною класикою системної психо-педагогічної педології абсолютизували схоластичним філософським аспектом.

Така ситуація склалася і в інших галузях. Нехтування психологією виявилось й у теорії та практиці перекладу. Це пояснюється нинішньою неповнотою світової науки, зокрема гуманітарних галузей, і

має загально цивілізаційний характер. До речі, якщо у вже сформованих демократичних країнах еволюційно усвідомили (як і в тих, що швидко та успішно розвиваються) роль науки (і її супроводу освіти та мистецтва), то в суверенній демократизуючій Україні проросійські бюрократично успадковані й сформовані очільники у цьому сумніваються.

Традиційно визначувана міжпредметність у сучасній науці осмислюється в аспекті її парадигмальності. Аналізована в теорії пізнання (гносеології) категорія пізнання співвідноситься з категорією стадіальності розвитку природних організмів та суспільства. Авторами розвідки парадигмальність кваліфікується принципом методики дослідження у наукознавстві когнітивістики. Когнітивний період у функціонуванні науки супроводжується абсолютизацією психології. Відповідно до цього у психології виділяється когнітивна парадигма, що супроводжується абсолютизацією вищої форми психологічної діяльності свідомості. Не забуваємо, що за парадигмальною ієрархією галузей науки у Європі перебуває на етапі абсолютизації психологія [5]. До речі, парадигмально підсумована цивілізаційна еволюція соціального розвитку у Європі завдячує формуванню демократичного суспільства, започаткованого напівсенулятиризованим протестантизмом з диференціацією світської і релігійної влади й запереченням не лише Бога, але й імператора обожнюваного, як і марксистського та націонал-соціалістського вождів, й утвердженням у кожному соціальному індивіді потенційного громадянина з бінарно ідеально-матеріальною підсвідомістю (свідомістю), за допомогою якої він взаємодіє з матеріально-ідеальною соціологізованою природою. Ця взаємодія спершу регулювалася первинним міфом дикуна, потім канонами певної релігії, а пізніше догмами протиставленого релігії цивілізованого суспільства і, нарешті, у демократичному суспільстві принципами синергетики. Регулюється у такому випадку взаємодія суб'єктів у процесі пошуку універсальної категорії естетики гармонії національно усвідомленими елітниками.

Побудована авторами розвідки на свідомісній базі теорія парадигмально обґрунтовує логічне утвердження демократично сформованого елітника, що у своєму функціонуванні буде орієнтований не на релігійні канони чи схоластичні догми марксизму-ленінізму, а на визначений синергетикою принцип пошуку у невизначеній кількості закономірностей саме тих, що гармонійно характеризують функційно самоорганізуючу систему.

В авторів дослідження складається враження, що людиною підпорядковане функціонування усіх земних істот запрограмоване

парадигмальним характером постійно змінюваного всесвіту. Не викликає сумніву стабільність його функціонування, як і парадигмальність пізнання в науці, зважаючи на бінарний матеріально-ідеальний характер матерії. Логічно припустити, що самоусвідомлення як ідеальний чинник і як компонент соціальної діяльності бінарно матеріально-ідеальної людини включене у парадигмальний цикл функціонування планети.

Автори знають і зважають на весь категорійний апарат психології, зокрема відчуття, сприйняття, відтворюючу і творчу уяву, мислення, як і етапні спроби відтворити пізнання у біхевіоризмі, гештальтпсихології і всіх інших парадигмах у психології, але зосереджуються на когнітивній, представленій соціальною педологією, в якій основоположно постає тріадно змістова категорія свідомості. Про труднощі утворення когнітивної психології, а відповідно категорії свідомості в радянській, тимчасово посталій радянській російській й пострадянській українській науці суверенного періоду йдеться у багатьох розвідках.

У процесі соціального функціонування природою започатковані закономірності взаємодії соціально антропологізуються, диференціюючись і ускладнюючись асинхронно в аспекті співвідношення ідеальних закономірностей і конкретної фізичної взаємодії. Відповідно авторами розрізняються умовно діалектично взаємопов'язані ідеальна форма, представлена пізнанням, та практична соціально-виробнича діяльність соціологізованих суб'єктів. Людина цивілізаційно парадигмально свою соціологізовану взаємодію з соціологізованою природою спершу підсвідомо, а далі диференційовано соціально свідомо (а насправді завжди підсвідомо) започатковує збиранням, потім замінює його полюванням, а далі абсолютизуючим скотарством, землеробством, нарешті, індустріалізованим комплексним, на сучасному етапі інтелектуальним виробництвом. На всіх рівнях фізична соціально-виробнича взаємодія з соціологізованим середовищем опосередковується підсвідомістю пересічного громадянина й свідомістю елітника.

Природою у матерії закладена фізіологічна потреба як здатність до взаємодії, взаємозв'язку й зміни парадигмально на органічному рівні ідеально трансформується у почуття. Генетично фізіологічна потреба і, як свідчать випадки загібання залишків недоїденого корму котами, собаками, лисами, фізіологічна потреба обмежується знову ж таки генетично. Гармонія у кількісних показниках як умова фізіологічного функціонування реалізується дією природного

відбору. На цьому етапі в антропоїдів фізіологічна форма пізнання поступається психологічній.

Авторами береться до уваги наукове визначення категорії загальної психології – свідомості, сформульоване вітчизняним психологом М. Я. Гротом [1; 2; 3] й деталізоване знову ж таки вітчизняним педагогом Х. А. Екебладом [13].

Ідеальна взаємодія соціологізованої із середовищем фізичної взаємодії до останнього часу певною мірою ускладнювалася й ускладнюється впливом релігії. На жаль, залишається поза увагою істориків цивілізаційна парадигматизація еволюції самоусвідомлення потенційного елітника на основі врахування зміни у співвідношенні світської й релігійної влади. І це при тому, що тривалим виявився шлях диференціації релігійної й світської влади. На основі експлуатації гармонії у сприйнятті природи й творчих потенцій природою наділених індивідів диктат релігії продовжує себе виявляти. Саме гармонією як таємничим регулятором людської взаємодії він еволюційно повертається десекуляризованою людиною у демократичному суспільстві.

Гіпертрофічно соціально виділена релігія на цілі віки абсолютизувала духовну сферу, прибравши її у єдності з вірою. Лише на етапі демократичного суспільства протестантизмом через мистецтво (скульптуру, архітектуру, а найперше, живопис) природна гармонія передається з Божих рук земній людині. До речі, робиться це не прямо, а через обожнюваного бюрократично сформованого вождя його підручними. Власне, як релігія завдяки таємничій силі мистецтва завдячувала своєю з'явою і тривалим функціонуванням, так вона виявлюваною і створюваною гармонією утверджує людину деокуляризовану.

Цілком очевидно, що на сучасному етапі усупереч логіці духовного і фізичного розвитку природної людини сфера матеріального у свідомісній ідеальній взаємодії почуттєвий компонент переадресує значною мірою (разом з вірою) релігії та мистецтву. На жаль, прагматизм нинішнього співжиття людей, уже, незважаючи на ці чинники, поставив під загрозу існування людську цивілізацію. Але класичні ідеали давньогрецьких міст-держав навіть у високо розвинутих європейських країнах не актуалізуються, бо не закладені у принципи функціонування навчального й виховного процесу як середньої, так і вищої школи.

Нехтується те, що саме трансформується у почуття. Це перша сигнальна система. Цим етапом закладається соціологізація природою (особливостями середовища, кліматичними змінами і т. д.) і

видоутворенням закладена психо-фізіологічна взаємодія знову ж таки на генетичному рівні. Вона виформовується протягом тривалого часу. Не дивно, що реєстр емоцій вищих приматів значною мірою співпадає з почуттєвою сферою людини.

Антропологізація еволюційного розвитку матерії реалізується аналогом вертикального перенесення блоків генів трансформуванням фізіологічної форми пізнання через психічну у соціальну суб'єктивізацію об'єктивних закономірностей соціологізованої взаємодії з природним середовищем рушієм соціального розвитку елітником, носієм вищої форми психологічної діяльності свідомості. Об'єктивний розвиток реалізується суб'єктивним чинником. Трансформування фізіологічної взаємодії у бінарну практичну фізичну і її супровід в ідеальну психічну реалізується через соціологізованого суб'єкта. Трансформування фізіологічної форми взаємодії з соціологізованим середовищем у психічну відбувається у процесі її соціологізації, ускладнюючи природою видозмінювану (середовищем і природними кліматичними умовами) взаємодію [11; 12]. Підсумовується цей соціально-психологічний етап формуванням другої сигнальної системи, коли психологічне відчуття-почуття стає соціально-психологічною формою пізнання (ідеального) і практичної взаємодії.

З тріадно витлумачуваною категорією свідомості пов'язуються (і її визначають) категорії елітника та гармонії. До речі, пропагована авторами теорія соціальної оптимізації реформування вищої школи як засіб остаточного формування національного демократично орієнтованого елітника, що виконує функцію соціального рушія, базується на визнанні визначальної ролі поки що не на остаточно утвердженій в українській психології суверенного періоду категорії загальної психології свідомості й виділених на її основі соціальної та етнічної свідомості відповідно соціальної та етнічної психології. Береться до уваги тривалий і складний шлях уже на сучасному етапі сформування носія свідомості демократично орієнтованого елітника. Якщо протоелітник-очільник підсвідомо об'єктивно рухав розвиток суспільства Богом даними канонами, а бюрократично сформований обожнюваний вождем очільник марксистськими чи націонал-соціалістськими догмами, керуючись суб'єктивістськими закономірностями категорії мислення, то еволюційно посталий демократичний елітник універсалізованою гармонією закономірностей взаємодії самоорганізуючої системи на основі синергетичних принципів функціонування тріадної ментально-(фізіологічно)-емоційно-вольової суб'єктивно-об'єктивної категорії свідомості.

Свідомісне витлумачення пізнання авторів орієнтує на те, що не лише сприйманий відчуттєво конкретно образний предмет, але й абстрактне поняття якоюсь мірою узагальнена опосередкована річ, явища, в яких фізіологічне відчуття трансформувалось у певне почуття, а точніше комплекс відчуттів постав варіативним комплексом почуттів. Вершиною такого вияву є визнання визначальної у творчому пізнанні інтуїції як висновку, зробленому на обмеженій кількості доказів за аналогією або й за образною подібністю з якимось предметом, явищем.

Саме тріадне витлумачення свідомості дає підстави констатувати відміни категорії одновимірного мислення від об'ємної категорії свідомості. Тріадне витлумачення свідомості пояснює значення конкретно-обраного мислення у сформуванні понятійного. Природно має сприйматися те, що в концепції авторів, здавалося б, безсуб'єктна категорія мислення сучасної когнітивної психології трансформується у суб'єктну категорію свідомості.

Елітник як суб'єктивний носій об'єктивних соціальних закономірностей суспільного розвитку підсумовує цивілізаційний еволюційний розвиток людини, стає умовою її подальшого функціонування. Цілком зрозумілим є визнання Європою та Північною Америкою сформованого інтелектуального виробництва й заможного демократичного суспільства. До речі, саме свідомістю як вищою формою психічної діяльності Г. С. Костюк [8; 9] виділяв елітника як рушія соціального прогресу, якого мала сформувати радянська влада.

Виявляється, саме елітник, суб'єктивний носій об'єктивних закономірностей взаємодії, усвідомлює парадигмальну фізіолого-психічно-соціальну еволюцію пізнання людини, зокрема, розуміє слова національно орієнтованого спостерігача з Коломиї, якого переучать у не зовсім демократичних виборах у Луганську, який на задане йому питання місцевого мешканця, чому він тут, відповів, що демократичні вибори на Донбасі дадуть йому можливість поставити на центральному майдані у Коломиї крамницю, як і те, що національний (і націоналістичний) патріотизм – це протягом століть акумульовані закономірності етнічної (національної) свідомості, що давали йому можливість виживати як індивіду.

Антропологічний аспект аналізу взаємодії індивіда із соціологізованим середовищем зобов'язує зважати на те, що навіть на найвищому рівні йдеться про опосередкування фізіологічного відчуття у психологічне відчуття, яке на сучасному рівні цивілізації людини реалізується соціально сформованою у демократичному суспільстві естетичною категорією гармонії. Про гармонію мова йде далі.

Повторимо, найперше, що соціологізована взаємодія людини з середовищем регулюється свідомісно категорією гармонії. Категорія змінюється свідомісно щодо соціального характеру. Відповідно співвідношенням уже названих психо-фізіолого-соціальних компонентів розрізняється свідомість елітника й підсвідомість пересічного громадянина. Відрізняється етнічна підсвідомість (а часом і свідомість) певного носія етносу й соціальна свідомість громадянина політичних націй у кільканациональній державі. Цинічні заяви деяких олігархів про їхній надземний світовий статус не позбавляють їх не як роботів антропологічності.

Дещо повторюючись, констатуємо, що синхронна ідеальна психосоціальна й конкретна фізична діяльність у кінцевому наслідку формують еволюційно змінювану щодо компонентів мовно-позавербальну другу сигнальну систему, до останнього часу інтерпретовану радянськими й спадкоємно російськими та українськими мовознавцями мовою. Вона формується й регулюється як ідеальна форма комплексної соціологізованої взаємодії людини з середовищем ідеальним її компонентом свідомістю. Природна звукова мова в своєму еволюційному розвитку поступово у змісті й формі позбувається свого психолого-фізіологічного характеру, але навіть у мові науки емотивний компонент дається взнаки. Еволюційно сформована від фізіологічної несвідомої через психічну підсвідому й одночасно свідомо соціально-виробнича взаємодія людей сконденсована свідомісно об'єктивно безпосередньо у науці й суб'єктивно опосередковано образно у мистецтві. Звукова природна мова як первинний синтетичний засіб акумуляції підсвідомості (свідомості) лише на сучасному цивілізаційному рівні якоюсь мірою диференціюється на мову науки (власне науки у природничих і технічних галузях) і мову повсякденно-побутового спілкування. Остання закладений у ній образний почуттєвий компонент трансформувала у словесну (у єдності з позавербальними засобами у різних випадках мистецтва) художню творчість, постала спершу усною народною творчістю, а потім художньою літературою.

Свідомість як категорія на позначення вищої форми структурної організації психічної діяльності реалізується категорією картини (моделі) світу, а та у свою чергу постає структурно організованою сукупністю концептів. Обидві категорії у своєму співвідношенні аналізуються К. В. Кирієнко [6; 7]. За співвідношенням денотативних (ментальних) та емотивних семем (сукупностей сем-значень слів) визначаються предметні й емотивні концепти, а за співвідношенням денотативних (предметних) та емотивних концептів – повсякденно-

побутова й художня, системно об'єднані у концептуальну, та наукову моделі світу.

Свідомісна модель (картина) світу постає в аспекті парадигми сучасної когнітивної лінгвістики у вигляді кількарівневої структурно функціонуючої системи. Вона формується у підсвідомості пересічних громадян стихійно, синтезується у свідомості елітників, представлених, найперше, письменниками, журналістами, які її індивідуально інтерпретують структурованою системою концептів. У концептів можуть виділятися формально одиниці нижнього рівня (фрейми, слоти). Це, так би мовити, граматики тексту, що постає над традиційною граматикою мови. Зрозуміло, традиційна класифікація як зовнішня не заперечується когнітивною. Традиційна система мови у вигляді фонологічного, морфемного, морфологічного, словотвірного, синтаксичного рівнів уже в ХХ ст. збагатилася проміжними рівнями та текстом, складними синтаксичними структурами, періодами, складним синтаксичним цілим (виділюваним абзацом). Таким чином, зроблена спроба розширити й поглибити систему мови. До речі, звукова природна мова стала кваліфікуватися вербальним компонентом, супроводжуваним позавербальним. Відповідно формується, так би мовити, позавербальна граматики.

У списку наукової літератури названої монографії [4] пропонується досить повний перелік джерел російських та українських досліджень, у яких йдеться про категорії концепту, моделі (картини) світу та свідомості. Взаємозв'язані між собою категорія картини (модель) світу та концепти у зв'язку з категорією свідомості стали предметом розгляду уже згаданої авторської книги [4] одного з дописувачів цієї розвідки.

В лінгвостилістичному аспекті концепти диференційовано членуються за глибиною пізнання й виділяються предметні (матеріальні) й ідеальні концепти; психологічно виділяються концепти на відчуттєвому, почуттєвому й соціальному рівнях пізнання. Поки що класифікація концептів лише формується, ставши предметом концептології. Взагалі уже виділяються у свідомісній інтерпретації концепти повсякденно-побутової, художньої та наукової підмоделей світу. Розрізняються вони за співвідношенням ментального та почуттєвого, а ментальні – за характером узагальнення й абстрагування пізнання. У тому ж таки лінгвістичному аспекті концепт виформовується на лексичному рівні (на основі семантичної сполучуваності слів), синтаксичному, зокрема на паремійному (розрізненням прислів'їв, приказок і т. д.). У перспективі бачиться реальним для визначення концептів використання словотвірного та морфологічного.

Вчення про моделі й концепти одним з авторів [4] класифікується розділом про синтаксис, власне синтагматику тексту у широкому розумінні на відміну від синтаксису речення і складних синтаксичних конструкцій (складних конструкцій, періодів, складних синтаксичних цілих). До речі, уже зроблена спроба ієрархічно упорядкувати одиниці власне синтаксису і надсинтаксису, починаючи від значення слова до концепту і моделі світу [10].

Мова письменників, власне мова художньої літератури як синтез повсякденно-побутового мовлення й усної народної творчості, будучи засобом художнього відтворення свідомості елітника-митця, відтворює, як правило, цілісну концептуальну модель письменника. Безумовно, зіставний концептуальний аналіз художніх моделей російського М. Гоголя й українського Т. Шевченка як спеціально визначений аспект самоусвідомлення має доповнити свідомісне відтворення сучасниками.

Поетичне слово у поезії й прозі постає носієм етнічного успадкованого комплексу емотивних відтінків, непрямо відтворюючи ядерне значення (смысл) функційно визначеного акту взаємодії. І якщо науковий переклад передбачає досягнення смислової точності, то поетичний – потребує відтворення почуттєвого комплексу. Не дивно, що при перекладі поетичних творів змінюється часом не лише структура емотивних відтінків, але й конкретно обраний предметний об'єкт-образ. Вивчення поетичного мовлення дає можливість поглибити етнічну свідомість, бо етнічні закономірності, гармонійно акумульовані у мові, стає можливим виявити у гармонійно створеній формі. Поки що концептуальний аналіз усього комплексу аналізу не охоплює. Автори розвідки, визначаючи зв'язок прагматичного, парадигматичного й синтагматичного аналізів тексту спрямовують наступних дослідників на його поглиблення. Наука як форма пізнання взаємодії з середовищем, об'єктивуючи його, почуттєвий компонент переадресовує художній творчості та мистецтву. Оперування категорією загальної психології свідомістю, співвідношенням категорій соціальної й етнічної психо-свідомості, відповідно соціальної й етнічної психології пояснює духовну глибинність етносу, як і потенції його трансформування. На різних етапах соціально емотивного співжиття по-різному співвідноситься етнічна й соціальна підсвідомість (свідомість). Ця взаємодія дається взнаки на етапі синтезу носіїв різних етнічних підсвідомостей у громадян національної політичної нації. Естетична соціальна категорія гармонії – це задоволення узагальненої й опосередкованої соціальної потреби, яка підпорядковує опосередковану узагальнену психічну емотивну й

безпосередньо фізіологічну потребу як форму і засіб вираження постійно змінюваній взаємозв'язаній матерії. Лише в уяві романтичного неурівноваженого чи войовничого націоналіста національні (етнічні) почуття нібито ідеальні, а насправді – це гармонізовані, естетично опосередковані, від покоління до покоління передані фізіологічні закономірності взаємодії соціологізованого суб'єкта представника певного етносу. Відібрані у процесі тривалого співжиття, почуттєво гармоніюючись, вони його згуртовують у протистоянні природному середовищу й іншим етносам. Образно сприйнята й майстерно свідомісно відтворена соціологізована ідеальна взаємодія, сформована на емотивній базі, – джерело і стимулятор соціального розвитку, власне соціальний аналог вертикального перенесення блоків генів у біології. На відміну від об'єктивного, природою зумовленого відбору, у суспільстві закономірності функціонування при всій їхній об'єктивності набувають суб'єктивного характеру. Мова заходить про демократично сформованого елітника, що формованою ним гармонією приводить у рух соціальну самоорганізуючу систему. Універсальна функція мови у зв'язку з цим виділяє серед митців-елітників саме майстрів художнього слова.

Психологічний аналіз ідеального процесу взаємодії письменника-елітника з елітниками його доби – багате джерело не лише його самопізнання й самоусвідомлення, але й його сучасників та спадкоємців й відповідно чинник віковичної безперервності підсвідомості етнічних суб'єктів, на основі якої він постав і яку він увібрав. Без національного самоусвідомлення уже наявної еліти, власне, необхідності самоусвідомлення залишається неефективною соціальна форма – аналог біологічного перенесення блоків генів – модернізована вища школа. Еволюційно самоусвідомлення у кінцевому наслідку, пройшовши опосередковану Богом, матеріалізовану обожнюваним вождем стадію, еволюційно підсумовується пошуком соціально-естетичної універсальної естетичної категорії гармонії, яка формувалася частковими матеріально вираженими естетичними гармоніями.

Автори у своїй розвідці обґрунтовують свідомісну методику навчання у вищій школі, започатковану компетентнісним навчанням, запроваджуваним у першому класі у відповідності з "Законом про освіту".

Література

1. Гротъ Н. Я. Психология чувствований въ ея исторіи и главнихъ основахъ. Санктъ-Петербургъ: Типографія императорской академии наукъ, 1879–1880.

2. Гротъ Н. Я. Къ вопросу о реформе логики. Опытъ новой теоріи умственныхъ процессовъ. Изданіе института Ф. А. Брокгауза въ Лейпциге, 1882. 349 с.
3. Гротъ Н. Я. Къ вопросу о классификаціи наукъ (Научно-популярный этюдъ). Санктъ-Петербургъ: Типографія А. С. Суворина, 1884. 70 с.
4. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (семантика прагматики, парадигматики й синтагматики): монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 355 с.
5. Кедров Б. М. Классификация наук: прогноз К. Маркса о науке будущего. Москва: Мысль, 1985. 540 с.
6. Кириенко К. В. Категорія концепту у науковій теорії проф. А. С. Зеленька. *Наукові записки. Серія "Філологічні науки"* (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Кн. № 3. С. 52–57.
7. Кириенко К. В. Категорія картини світу в науковій концепції проф. А. С. Зеленька. *Наукові записки Острозької академії. Серія "Філологічна"*. Острог, 2015. Вип. 58. С. 36–39.
8. Костюк Г. С. К вопросу о психологических закономерностях. *Вопросы психологии*. 1955. № 1. С. 18–28.
9. Костюк Г. С. Методологические и теоретические проблемы психологии / отв. ред. Е. В. Шорохова. Москва, 1988.
10. Семененко Л. Л. Від концепту до значення слова. *Наукові записки Острозької академії. Серія "Філологічна"*. Острог, 2015. Вип. 58. С. 18–20.
11. Челпанов Г. И. Проблемы пространства в связи с учением об априорности и врожденности. Ч. 1–2. Київ, 1896–1904.
12. Челпанов Г. И. Введение в экспериментальную психологию. Москва, 1915.
13. Экебладъ Х. А. Опытъ обозрѣнія биолого-психологическаго изслѣдованія способностей человѣческаго духа. Санктъ-Петербургъ, 1872. 462 с.

Literatura

1. Grot N.Ya. Psihologiya chuvstvovaniy v eya istorii i glavnykh osnovah. – Sankt-Peterburg :Tipografiya imperatorskoi akademii nauk, 1879–1880.
2. Grot N.Ya. K voprosu o reforme logiki. Opit novoi teorii umstvennykh processov. Izdanie instituta F.A. Brokgauza v Leipциge, 1882. 349 s.
3. Grot N.Ya. K voprosu o klassifikatsii nauk (Nauchno-populyarnii etyud). – Sankt-Peterburg: Tipografiya A.S. Suvorina, 1884. 70 s.
4. Zelenko A.S. Problemi semasiologii v aspekti evolyucii lingvistichnykh paradigmy (semantika pragmatiki, paradigmatiki i sintagmatiki): monografiya. – Nijin, NDU im. M. Gogolya, 2016. 355 s.
5. Kedrov B.M. Klassifikatsiya nauk, prognoz K.Marksa o nauke budushego. M.: Misl, 1985. 540 s.
6. Kirienko K.V. Kategoriya konceptu u naukovii teorii prof. A.S. Zelenka / Naukovi zapiski. Filologichni nauki. Kniga № 3. Nijin, 2015. S. 52–57.
7. Kirienko K.V. Kategoriya kartini svitu v naukovii koncepcii prof. A.S. Zelenka // Naukovi zapiski Ostrozkoї akademii. Seriya "Filologichna". Vipusk 58. Ostrog, 2015. S. 36–39.

8. Kostyuk G.S. K voprosu o psihologicheskikh zakonomernostyakh / "Voprosipsihologii", 1955. №1. S. 18–28.
9. Kostyuk G. S. Metodologicheskie I teoreticheskie problemi psihologii / Otv. red. E.V. Shorohova. M., 1988.
10. Semenenko L. L. Vid konceptu do znachennya slova // Naukovi zapiski Ostrozkoї akademii. Seriya "Filologichna". Vipusk 58. Ostrog, 2015. S. 18–20.
11. Chelpanov G. I. Problemi prostranstva v svyazi s ucheniem ob apriornosti i vrojdennosti. Ch. 1, 2. K., 1896–1904.
12. Chelpanov G.I. Vvedenie v eksperimentalnuyu psihologiyu. M., 1915.
13. Ekblad H.A. Opit obozreniya biologo-psihologicheskogo izsledovaniya sposobnosti chelovecheskogo duha. Sankt-Peterburg, 1872. 462 s.

А. С. Зеленько

доктор филологических наук, профессор кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Н. О. Бондар

кандидат филологических наук, доцент кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Психолого-лингвистическое обоснование теории и практики художественного перевода

В исследовании авторы статьи психолого-лингвистически обосновывают теорию лингвостилистической дисциплины "Художественный перевод". Делается это на основе утвержденного когнитивной наукой принципа парадигмальности. Авторы разграничивают эволюционную парадигмальность науки и парадигмы в отдельной науке. В этом случае речь идет о межпредметности в методике обучения. Внимание обращается на то, что на современном этапе в науке преобладает психология. Обусловленный когнитивной парадигмой принцип побуждает преподавателей курса художественного перевода пользоваться категорией общей психологии сознанием, а также социальным и этническим сознанием в соответствии с социальной и этнической психологией.

Авторы статьи указывают, что ими используется обоснованное отечественным психологом М. Я. Гротом и утвержденное в учебном процессе педагогом Х. А. Экбладом положение о триадности высшей формы психической деятельности сознания. Для обоснования теории художественного перевода они приобщают категории элитника и гармонии. Синтезируют названные категории основополагающий в содержании сознания эмотивный компонент. Он объединяет два других, в частности физиологический и социальный. Компонентный анализ сознания определяет глубинный характер этнического сознания, обусловленный значимостью в структуре познания эмоций. В результате исследования обосновывается специфика художественного перевода в аспекте содержания и формы.

Ключевые слова: художественный перевод, когнитивная лингвистика, общая психология, сознание, парадигма, категория, концепт, эмотивный компонент.

A. S. Zelenko

Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Mykola Gogol State University

N. O. Bondar

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Gogol State University

Psychology and linguistic substantiate the theory of poetic translation

In the exploration, the authors of the article substantiate the theory of linguistic-style discipline "poetic translation". They do this on the basis of the principle of paradigm established by cognitive science. The authors distinguish the evolutionary paradigm of science and paradigm in a particular science. In this case, it is about interdisciplinarity in the teaching method. It is taken into account that at the present stage in psychology the psychology transcends science. The predetermined cognitive paradigm principle directs teachers of the course of poetic translation to the operation of the category of general psychology of consciousness and social and ethnic consciousness, respectively, of social and ethnic psychology.

The authors of the article indicate that they are used by the national psychologist M. Ya. Grot and established in the educational process by the teacher H.A. Okebladom position on the triad of the highest form of mental activity of consciousness. To justify the theory of poetic translation, the authors involve categories of elite and harmony. Synthesizes these categories with the meaning of consciousness emotional component. It combines two others, including physiological and social ones. The competent analysis of consciousness justifies the depth of ethnic consciousness due to the significance in the structure of the knowledge of emotions. The founder substantiates the specifics of poetic translation in aspects of content and form.

Key words: poetic translation, cognitive science, general psychology, consciousness, paradigm, categories, concept, emotional component.

УДК 316.77;378;87.9

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-221-233

Ye. V. BykhovetsMaster student of Germanic Philology Chair
Nikolai Gogol State University of Nizhyn**Typology of crime constructions
in the American TV series "Suits"**

The article suggests the definition of construction and approaches to classifying constructions in modern English. This research is based on the theoretical foundations of a constructionist approach to language analysis postulating that any linguistic pattern consisting of morphemes, words, partially lexically filled phrases like testify against somebody are constructions. Being generally defined as symbolic entities in which a particular meaning or function is associated with a particular form, constructions some aspect(s) of its form and function which is not strictly predictable from its component parts. The results of the analysis demonstrate that constructions about people, actions and instruments are the most numerous groups in the American television series "Suits". The paper proves that the use of constructions is constrained by the type and genre of discourse.

Key words: construction, crime constructions, word, sign, detective film.

Crime, especially when it includes violence against a person, "has an enduring fascination" [7] and is presented in all kinds of texts ranging from reports on crime in the news to crime fiction in novels and films. Whatever a text is, crime is depicted with language means, i.e. words, phrases, idioms etc., referring to people, actions, objects and various phenomena. In studying these means, we take a constructionist approach to language analysis postulating that any linguistic pattern consisting of morphemes, words, partially lexically filled phrases like *testify against somebody* are constructions if they have a meaning paired with a particular form and some aspect(s) of its form and function is not strictly predictable from its component parts [6, p. 5]. This article aims at studying and classifying crime constructions in the American TV series "Suits". The material of the research is 44 episode scripts of the American TV series "Suits" from the first three seasons available on the site springfieldspringfield.co.uk. The paper is structured in the following way. First, it outlines theoretical foundations of studying constructions in English and defines the peculiarities of studying crime constructions in the American TV series "Suits". Secondly, it suggests a typology of crime-constructions in the American TV series "Suits".

Constructions are generally defined as symbolic entities in which a particular meaning or function is associated with a particular form [3], e.g. *a Harvard attorney, the witness' name*. The constructions mentioned consist of more than one word that agree grammatically and refer to a specific referent – the attorney who graduated from Harvard and the name of a particular person who witnessed the crime.

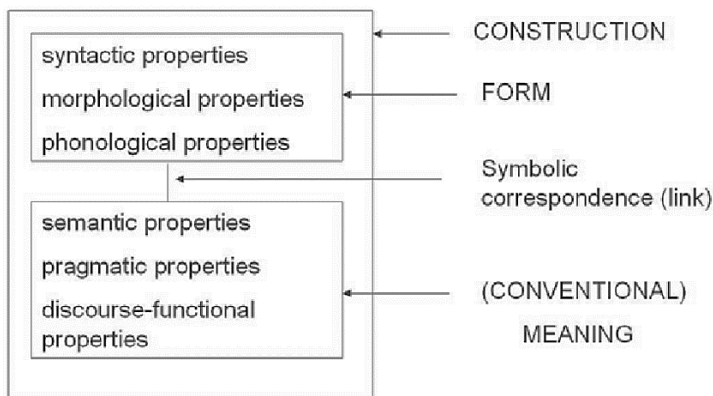
The term *construction* was first used by the Roman orator Cicero in the 1st century BC and implied the combination of at least two words "that agree (grammatically) and express the complete meaning" [6]. Up till now, that definition remains unchallenged; however, it was significantly extended. Today, the linguists recognize a continuum of meaningful constructions ranging from morphemes and words to phrases and syntactic assemblies [9].

Modern understanding of constructions is rooted in the Saussurean notion of the linguistic sign. The scholar treated the latter as an arbitrary and conventional pairing of form and meaning [8, p. 65–70]. Over seventy years after Saussure's death, the linguists started to explore explicitly the idea that arbitrary form-meaning pairings might not only be a useful concepts for describing words or morphemes but that perhaps all levels of grammatical description involve such conventionalized form-meaning pairings. This extended notion of the Saussurean sign has become known as a 'construction' (which includes morphemes, words, idioms, and abstract phrasal patterns).

Constructions may be of different levels of complexity, but the common feature of all them is that they are meaningful in basically the same way. Regardless of if constructions comprise concrete and particular items (such as in words and idioms), more abstract classes of items (as in word classes and abstract constructions), or complex combinations of concrete and abstract pieces of language (such as mixed constructions), the following tenet suggested by Croft is true throughout all levels: a construction has a form conventionally paired with a meaning [2, p. 18], as Figure 1 below illustrates.

Figure 1: The symbolic structure of constructions

Instead of aiming at a clear-cut division of lexicon and syntax, studying constructions is part of a lexicon-syntax continuum – Fillmore even created a word 'constructicon' which is a blend of *construction* and *lexicon* [5, p. 223]. The basic criterion of constructions was that they consisted of at least two words in which one word was said to 'govern' or 'require' the other word or words. This notion of construction must be both grammatically well-formed and express particular meaning. In this paper, we stick to the definition of constructions given by Goldberg, since she mentions the most appropriate and precise one.

Approaches to classification

Constructions may be variously classified according to the criterion we take into account. To understand how crime constructions are used in *Suits*, we classified them from two different approaches: according to their structure and meaning. Structurally, we single out predicative and nominal constructions. From semantic perspective, we involved the schema of a typical event suggested by V. Gak including people, actions, objects/ instruments, time, place, result/consequences.

Structural approach: Predicative and nominal constructions

Predicative and nominal constructions differ in their islands of reliability, i.e. the headword. The island of reliability can be expressed by different parts of speech and depending on it the type of construction may be defined as predicative or nominal.

If the island of reliability of a construction is expressed by a verb and functions as predicate in a sentence, the construction is called *predicative*. As a rule, the headword of a predicative construction performs the function of a predicate in a sentence, e.g. testify-construction:

No employee is going to testify against their own CEO.

And if the people who work for him now won't testify against him someone who used to work for him might.

There's no way I'm testifying at the hearing tomorrow.

In the sentences above the island of reliability is the verb *testify*. Since it is a verb and functions as predicate in the sentences, the construction is predicative.

In a *nominal* construction, the island of reliability is expressed by a nominal part of speech, i.e. a noun, an adjective, a numeral, etc. The headword of a nominal construction may function as subject or object in a sentence, e.g. case-construction:

Look, I closed the Dockery case, okay? You made a promise to me. My first day, Louis fired Gary Lipsky for screwing up a case. Because you screwed it up.

And I think he might even be interested in pursuing a case like this.

They filed a motion to dismiss the case based on our lack of evidence.

What if they win the motion and the case gets dismissed?

You pawned off the case.

Your Honor, this case should be thrown out.

I need you to testify on Friday and keep this case alive.

Jessica, I've got higher profile cases.

Harvey, pro bono cases are how we as a firm show that we care about more than just ourselves. I was wondering how the pro bono was coming.

*Case-construction is considered nominal, since its island of reliability is expressed by the noun *case* and functions as the subject or the object in the above mentioned sentences.

To conclude, the understanding which constructions are predicative and which are nominal will help to single out and analyse constructions from the TV series *Suits*.

Semantic approach: Thematic groupings of constructions

From semantic perspective, we involve the schema of a typical event suggested by N. Gak including participants, actions, objects/instruments, time, place, result/consequences [1, p. 246]. Events are unique, but despite their ultimate uniqueness, there are elements that are in common. They are people, actions, objects, instruments, time, place, results/ consequences [ibid.].

'Participants' are usually designated with the help of nouns that denote people, e.g. *a lawyer*. They enter nominal constructions, e.g. *a lawyer appearing before a judge*.

'Actions' are expressed with the help of verbs which may embrace the meaning of activity (to walk, to speak, to play, to study); process (to sleep, to wait, to live); relation (to consist, to resemble, to lace); the like (to like, to love, to adore). Besides, the actions may be expressed with the help of abstract nouns and gerunds, e.g. *homicide*, *hit*. They enter the predicative constructions. Verbs in them typically appear with a wide array of complement configurations.

'Objects/ Instruments' can be expressed by a noun, the gerund, the infinitive, a pronoun, a noun phrase, a verbal phrase, an infinitive construction, a gerundial complex, a numeral or an object clause, e.g. *handcuffs*. The component 'time' may be expressed by a noun, an

adverb and by a numeral. The component 'place' is expressed by nouns that are divided into proper names, e.g. *in New York*, and common nouns, e.g. *at the firm, in the cab*, or by adverbs of place, e.g. *there*.

So any event is arranged by a selection of separate elements/components from the set of elements immanent to events.

Crime films are analyzed as discourse – a complex unity of language and extra-linguistic means influencing the language use [10, p. 14]. The discourse of film and television offer a *re-presentation* of our world. As such, telecinematic texts reorganise and recreate language (together with time and space) in their own way and with respect to specific socio-cultural conventions and media logic.

Crime constructions are important for structuring film discourse of particular genres, such as detective mystery films, classic film noir, crime thrillers, courtroom dramas and a variety of sub-genres – serial killer films, legal dramas, gangster films etc. [4].

"*Suits*" is an American legal drama television series created and written by Aaron Korsh. It is set at a fictional law firm in New York City. The focal point of the show follows talented college dropout Mike Ross (Patrick J. Adams), who initially works as a law associate for Harvey Specter (Gabriel Macht), despite never actually having attended law school. The show focuses on Harvey and Mike managing to close cases while maintaining Mike's secret. In these series, the speech of lawyers, detectives, police officers and the closers abounds in crime-constructions of different types – in some contexts they are often conversational and pertain to everyday use. At the other end of the spectrum, a plethora of crime-constructions are strictly professional and refer to the vocabulary for specific purposes. Therefore, it is important to analyze varying crime constructions in the speech of different film characters – lawyers, their associates, police officers, crime witnesses etc.

We have analyzed 44 episode scripts of the American TV series *Suits* from the first three seasons available on the site springfieldspringfield.co.uk and found dominant types of crime constructions. They are people, actions and instruments. The subsequent section accounts for our findings.

Constructions about people constitute the most numerous group. The film characters most often talk about lawyers, attorneys, researchers, investigators and witnesses. As for **lawyer/ attorney-constructions*, they are more frequently nominal throughout the film, e.g. *I would have assumed that a lawyer appearing before a judge would come on time, with his mouth shut, and prepared with a courtesy brief* (*Suits*, Season 1). In the underlined extended construction, the island of reliability is the noun lawyer and the attributive phrase *appearing before a judge* specifies its meaning.

The main character Harvey Specter is a good closer – the one who successfully closes the deals, though he is a paralegal – he dropped out from law school. That is why we single out two constructions to refer to the main character – **closer-construction* and **paralegal-construction*. As for the **closer-construction*, it is used in every episode throughout the film many times, but the construction is only one – *the best closer*.

* closer-constructions

Gerald, this is Harvey Specter. He's our best closer.

Well, if you're the best closer, where the hell have you been for the last three hours?

In fact, you are looking at the best closer this city has ever seen.

Closer, huh? Baseball? Attorney.

I guess, uh, you're not the best closer this city's ever seen.

They say he's the best closer there is.

We can make a generalization that a closer may be good or bad which indicates his/ her professionalism. In this film, we see Harvey Specter as a professional.

As for the **paralegal-construction*, the analyzed corpus indicates negative attitude to this status as the following examples demonstrate:

I've given dozens of these, and, without fail, whatever new hotshot it is thinks that because I'm just a paralegal that I will somehow be blown away by his dazzling degree.

It's also pretty clear that you think you're too smart to be a paralegal.

Remember when I said you thought you were too smart to be a paralegal?

In the underlined constructions, the words *just* and *too smart to be* indicate general assessment of paralegals as under qualified and not professional people. Though Harvey Specter, the main character, proves the opposite – he closes the cases professionally, the constructions in the film reveal the stereotyped attitude, so the meaning was entrenched before it appeared in these contexts.

The agency the main characters work at is rather big, so the lawyers have up to 50 associates, that is why **associate-construction* is represented in the film. Drawing on the analyzed material, we single out the following construction with *associate* as the island:

find/ get/ hire/ have/ oversee/ pay// a promising/ rookie/ new associate

As it is seen from the examples below, the verbs *find*, *get* and *have* are used with the noun *associate* prompting that an associate is something akin to the thing possessed:

Well, I would, Harvey, except all senior partners get an associate.

I'm emailing the firm we've just found our next associate.

If you're here in the morning, I'll know I still have an associate.

The verbs *hire* and *pay* focus on the professional performance of associates, since every good work is paid:

Why don't we just hire the Harvard summer associate douche?

See, I arranged for you to see that because we pay our associates very well and we provide the opportunity for unlimited advancement.

The verb *oversees* in the next sentence implies that professional skills of associates are not so good as those of the lawyers: *However, Louis Litt, he oversees all associates, so you'll also answer to him.*

The adjectives *promising/ rookie/ new* indicate various qualities of an associate – as any specialist, he/she may be start his career (new), he may start it successfully (promising) or he may underperform (rookie):

Gary's one of our most promising associates from last year.

What's so funny? You're a rookie associate.

That's how I let the new associates know what's expected of them.

Finally, associates may be counted as the next sentence demonstrates, e.g. *Um, out of the 50 associates that are under my purview, not one of them would have caught that.*

The lawyers and their associates are constantly in search of witnesses and deal with the police. As for the *witness-construction, it is mostly nominal, i.e. the noun witness is the island, e.g. *What's the witness' name?* It is the possessive construction which is rather often used in film, e.g. *Well, you go back to the witness' house and you get her to testify again.*

Other *witness-constructions include:

What happened with the witness?

I just talked a witness into testifying.

But witness tampering, that's a crime, and you will go to prison, where, I guarantee, you'll learn more about unwanted sexual advances than you can possibly imagine.

Even if this evidence was credible, who are you going to get to prosecute a small-time witness tampering charge, huh?

As for the *police-construction, in the film the police officers are variously referred to as the police or cops. In the official or neutral settings, the preference is given to the noun police, as the following sentences demonstrate:

Then why don't you go call the police?

How the hell did you know they were the police?

However, in the contexts about criminals, especially drug-dealers, gangsters and street muggers, the noun cop is preferable:

I mean, what kind of drug dealer asks a cop what time it is when he's got a briefcase full of pot, right?

In 24 hours, we'll know if this new buyer is a cop.

'Cause if these guys are cops, whoever is holding that weed is going to jail for a long time.

The differentiation between the nouns police and cop is important because, as Goldberg claims, "facts about the use of a construction such as register (formal or informal) or dialect variations are stated as part of the construction as well [6, p. 10].

In speaking about people trying to escape from police, the noun cop is again preferable:

Look, I'm just trying to ditch the cops, okay?

Well, I ditched it when I was running away from the cops that you sent me into.

Constructions about people include also *researcher/ investigator-constructions, since investigation is the main theme of the film. The noun researcher is most often appears in the constructions with the adjective the best throughout the film:

Because Donna says you're the best researcher in the firm.

How do you have an office and I have a cubicle? Like you said, I'm the best researcher in the firm.

The researchers are praised to advertise their company and promote themselves.

The researchers are also referred to as investigators and their high performance is usually evaluated with the adjective top, e.g. So, they told me to put my top investigator on it.

Moreover, the noun investigator is normally used with the verbs that nouns referring to other people are generally used, such as get, say, answer, go, etc.:

My investigator got these within a week.

The investigator and every person being interviewed answers to the CEO they're investigating.

So, constructions about people make the biggest group. It demonstrates that the film characters often talk about lawyers, attorneys, researchers, investigators and witnesses. The lawyers and their associates are constantly in search of witnesses and deal with the police.

Constructions about actions make up the second big group. They represent the activities which lawyers, police officers, investigators and witnesses are involved in. The constructions of this group are mostly predicative with verbs as islands, because the actions that lawyers, police officers and other participants of crime investigation make are represented mostly by verbs.

The most frequent is *testify-construction. On the one hand, *testify-construction refers to the activity of the witnesses or crime victims, and

on the other, they designate the actions of lawyers and investigators. Depending on who is the person presented by the subject/ object in a sentence, **testify-construction* is used differently with nouns referring to witnesses or crime victims and lawyers or investigators.

As for the witnesses and crime victims, the verb *testify* being the island of reliability is commonly used with preposition *against* (somebody):

And if the people who work for him now won't testify against him someone who used to work for him might.

No employee is going to testify against their own CEO.

Secondly, *testify* is used with the nouns indicating place:

There's no way I'm testifying at the hearing tomorrow.

Finally, it may be used generally without any specifications of time/ place or people: *This is why I didn't want to testify.*

On the part of the lawyers and researchers, *testify* is used to indicate the act of testifying itself:

I got her to testify.

Well, you go back to the witness' house and you get her to testify again.

I just talked a witness into testifying.

Also, in the speech of the lawyers the verb *testify* is used with time specifiers, e.g. *All right? I need you to testify on Friday and keep this case alive.*

Phone records with Joanna Webster prior to her testimony.

The verb *testify* may be modified by the adverbial *falsely*, e.g. *And an affidavit stating you paid Ms. Webster to falsely testify.*

Other constructions widely represented in film are **arrest-constructions*. They refer to the activity of the police. Usually the verb *arrest* is followed by the preposition *for* and a noun referring to a crime:

So, when you said earlier that you had never been arrested for a crime, you were, uh, speaking the truth?

So, in 1993, then, you were not arrested for stealing \$1,000 worth of jewelry from the Willow Grove Mall in Pennsylvania.

The verb *arrest* enters passive constructions as well. The subjects *you* in the sentences below indicate the person detained:

You were arrested in your past and you lied about it here under oath.

You never told me you were arrested.

Since Harvey Specter – one of the main characters – is "the best closer," **close-construction* is singled out from the corpus. There are three possible ways of using this construction:

First, with nouns *case*, *deal* or *situation*:

Look, I closed the Dockery case, okay? You made a promise to me.

Now, get your ass in there and close the goddamn deal.

I close situations.

Second, with nouns denoting people:

I want you to close him.

I'm going to approach every client I've ever closed, and I'm going to take them with me.

And third, it may be used elliptically, when the noun following the verb is omitted:

And now, you won't close until we take away the last shred of his dignity?

So *testify-, *arrest- and *close-constructions are the most widespread in the film.

Constructions about instruments are less frequent in comparison with those about people and actions. In this group of constructions, the most widespread are *gun-, *drug- and *subpoena-constructions which are represented throughout the film in the first, second and third seasons.

As for *gun-constructions, their frequency is very high – it is used in nearly every episode of the serial, but the structure of this construction is not much diversified:

He saw your gun.

They pulled a gun on me.

I feel like Michael Corleone in that scene where that fat guy teaches him how to shoot that gun.

As the examples above demonstrate, in the speech of the film characters the noun *gun* is usually preceded by the verbs *see*, *pull*, *shoot*. Such limited choice of verbs is explained by the fact that the plot of the film recounts investigations, and that is why when the noun *gun* typically collocates with more verbs including *buy*, *sell*, *have*, *keep*, *take* etc. [Merriam-Webster dictionary], this film does not portray situations of buying or keeping a gun. For investigations, it is important that a witness saw a gun, as the first sentence demonstrates. Usually *gun-constructions are employed in the speech of witnesses where they testify or in the speech of lawyers where they examine the witnesses or crime victims.

*Drug-constructions are always nominal, i.e. they have the noun *drug* as the island of reliability. The noun *drug* is used with the verbs *deal*, *take*, *do* and *kill* in the speech of the lawyers and the police officers:

Trevor, a person is more likely to die while dealing drugs than they would be on death row.

And everyone who is taking that drug is going to die, anyway.

I assume that's all the drugs you do.

His company's ALS wonder drug is killing people. ALS is incurable.

The noun *drug* enters the construction *drug test* and *getting drug tested*:

What? Drug test.

Um... Getting drug tested, actually.

The reason why *drug test* construction is singled out in our corpus is that throughout the film checking and discussing the results of the drug tests is the matter of much concern for the investigators.

Along with the noun *drug*, we have found two more words referring to drugs in the speech of the film characters – *pot* and *weed*. They are highly colloquial and represent the slang of drug dealers and drug users. However, in the film no drug dealers or drug addicts are shown on the screen. Instead, the researchers discuss the issues about them. The example below is the sentence from the lawyers' discussion: *I mean, what kind of drug dealer asks a cop what time it is when he's got a briefcase full of pot, right?*

The noun *pot* is used with the verbs *sell* and *smoke*, and with adverbs *much* and *more*:

You sell pot for a living.

First, no more pot. We drug test.

And pot-heads smoke pot.

The noun *weed* is used with the verbs *smoke* and *hold*:

You think that's not from smoking weed?

'Cause if these guys are cops, whoever is holding that weed is going to jail for a long time.

With **subpoena-constructions* it is rather diversified in its structure. First, it is used with the phrasal verb *fill out*:

I don't know how to fill out a subpoena.

Donna, can you show me how to fill out a subpoena? Absolutely.

Secondly, the verb *fight* enters the subpoena construction: *Um, Devlin McGreggor is fighting the subpoena.*

Thirdly, the noun *subpoena* makes up a structure with preposition *on*, e.g. *There's a hearing on my subpoena.*

Finally, subpoena is used as a verb:

You know what? I'd subpoena the personnel records of every woman who's left the firm during this guy's tenure.

So, constructions about objects/ instruments are mostly represented by **gun-*, **drug-* and **subpoena-constructions* that are widespread in the speech of lawyers and investigators.

The prospects of future research lie in the possibility to study crime-constructions in other films and compare crime-constructions in film discourse and fiction.

Література

1. Гак В. Г. Высказывание и ситуация. *Языковые преобразования*. Москва: Высшая школа, 1998. С. 243–263.
2. Croft W. *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 416 p.
3. Diessel H. Construction grammar and first language acquisition. In *Graeme Trousdale and Thomas Hoffmann (eds.), The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 347–364.
4. Dirks T. *Crime and Gangster Films*. 2009. 7 Jan. 2010. URL: <http://www.filmsite.org/crimefilms2.html>
5. Goldberg A. E. Constructions: a new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Science*, 7 (5). 2003. P. 219–224.
6. Goldberg A. E. *Constructions at work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 280 p.
7. Jewkes Y. *Crime and media*. London: Sage, 2009. 468 p.
8. Saussure F. de. *Writings in General Linguistics / Ferdinand de Saussure* [Ed. by Simon Bouquet and Rudolf Engler]. Oxford: Oxford University Press, 2006. 368 p.
9. Tomasello M. *Constructing a language: a usage-based theory to language acquisition*. Cambridge-London: Harvard University Press, 2005. 388 p.
10. Wildfeuer J. *Film Discourse Interpretation: Towards a New Paradigm for Multimodal Film Analysis (Routledge Studies in Multimodality)*. New York: Routledge, 2014. 292 p.

References

1. Gak V. G. *Vyskazyvaniye i situatsiya. Yazykovyye preobrazovaniya*. M.: Vysshaya shkola, 1998. S. 243–263.
2. Croft W. *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 416 p.
3. Diessel H. Construction grammar and first language acquisition. In *Graeme Trousdale and Thomas Hoffmann (eds.), The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 347–364.
4. Dirks T. *Crime and Gangster Films*. 2009. 7 Jan. 2010. Available online: <http://www.filmsite.org/crimefilms2.html>
5. Goldberg A. E. Constructions: a new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Science*, 7 (5). 2003. P. 219–224.
6. Goldberg A. E. *Constructions at work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 280 p.
7. Jewkes Y. *Crime and media*. London: Sage, 2009. 468 p.
8. Saussure F. de. *Writings in General Linguistics / Ferdinand de Saussure* [Ed. by Simon Bouquet and Rudolf Engler]. Oxford: Oxford University Press, 2006. 368 p.
9. Tomasello M. *Constructing a language: a usage-based theory to language acquisition*. Cambridge-London: Harvard University Press, 2005. 388 p.

10. Wildfeuer J. Film Discourse Interpretation: Towards a New Paradigm for Multimodal Film Analysis (Routledge Studies in Multimodality). New York: Routledge, 2014. 292 p.

Є. В. Биховець

магістрантка кафедри германської філології
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Типологія конструкцій на позначення злочинів в американському телесеріалі "Позови"

Стаття пропонує визначення поняття конструкції та підходи до класифікації конструкцій в сучасній англійській мові. Результати аналізу особливостей функціонування конструкцій на позначення злочинів в американському телесеріалі "Позови" демонструють, що конструкції на позначення осіб, діяльності та інструментів є найчастотнішими групами. Доведено, що вживання конструкцій зумовлене типом і жанром дискурсу.

Ключові слова: конструкція, конструкції на позначення злочинів, слово, мовний знак, фільм-детектив.

Е. В. Быховец

магістрантка кафедри германской филологии
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Типологія конструкцій, обозначающих преступления в американском телесериале "Форс-мажоры"

Статья предлагает определение понятия конструкции и подходы к классификации конструкций в современном английском языке. Результаты анализа особенностей функционирования конструкций обозначающих преступления в американском телесериале "Форс-мажоры" демонстрируют, что конструкции обозначающие людей, деятельность и инструменты являются наиболее частотными группами. Доказано, что употребление конструкций обусловлено типом и жанром дискурса.

Ключевые слова: конструкция, конструкции для обозначения преступлений, слово, языковой знак, фильм-детектив.

УДК 316.77;378;87.9

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-234-244

Ya. I. Morozova

Master student of Germanic Philology Chair

Mykola Gogol State University of Nizhyn

Euphemisms in English Internet News Discourse: Creating an Event Perspective

This research is based on the theoretical foundations that regard euphemization as the cognitive process of conceptualization of a forbidden reality which is manifested in discourse through the use of various linguistic mechanisms such as lexical substitution, morphological modification, syntagmatic grouping or combination etc., that enable the speaker to attenuate or in a certain context or situation to reinforce a certain forbidden concept or reality. This article studies euphemisms in English news texts in terms of their event perspective. Event is understood as a change in a situation which is reported. Despite the ultimate uniqueness of events, there are universal elements that constitute them. They are participants, actions, objects/ instruments, time, place, result/consequences. The choice and verbal representation of these elements creates event perspective. In Internet news, the majority of euphemisms focus on action (41 %) and on participants (38 %), 10 % – on time and place, 6 % of euphemisms focus on objects or instruments and 5 % of euphemisms focus on result and consequence.

Key words: euphemism, news discourse, event, perspective, conceptualization.

The notion of euphemization is being investigated *in lexicology*, *stylistics* cognitive linguistics and in discourse studies. Various inquiries in lexicology provide classifications of the ways how euphemisms are formed [16], trace motivational factors for euphemistic use [Liszka 1990], conduct diachronic research into their history [Coleman 1992; Linfoot-Ham 2005], analyzing trends and stages of the development of euphemistic vocabulary [Allan and Burridge 1991, Holder 2003, Allan and Burridge 2006]. *In stylistics*, the effects created by euphemisms in the texts of various functional styles are studied [Hodge 1993]. Since words may have negative and positive connotations, the implications of euphemistic and derogatory vocabulary is important for interpreting texts – derogatory words show a critical attitude towards the referents described or the recipients and euphemisms refer to something embarrassing or unpleasant in a way that makes it seem more acceptable and neutral [Hornby 2004: 339–428]. *In cognitive linguistics*, the process of

conceptualization of a forbidden reality and its manifestation in language is studied [Pfaff 1997; Crespo Fernandez 2006]. In *discourse studies*, euphemisms are being explained in terms of their social and situational aspects [Katsev 1988], as face-saving techniques in politics, religion, law, and education [Бацевич 200: 213] and as means of political correctness [Rawson 1981: 1].

Among various discourse types, the notion of euphemization is especially conspicuous in media texts, because they provide news and opinions as viewed by journalists or media agencies [Добросклонская 2003: 26]. Despite the wide range of research into euphemization, this notion has so far evaded the grasp in media discourse, showing how an event is described when replacing one word with another to soften the impact of concepts with the potential to cause offence and social disapproval. Though there have been analyses of how people euphemize unpleasant issues linguistically with the topics avoided that keep changing, we think there is still a lot of ground to be covered. The basic idea we ground our investigation on is that euphemisms in news text create an event perspective. Therefore, the aim of this work is to study euphemisms in English news texts in terms of their event perspective. The material of the research is constituted by the corpus of 50 euphemisms singled out from British and American news articles from 2012–2017.

The term *euphemism* is derived from two Greek words: *eu* meaning *well* or *sounding good*, and *pheme* signifying speech [Merriam-Webster: e-ref]. There exists a plethora of definitions of euphemisms in research literature which can be classified into two main groups: the *extralinguistic* and *linguistic* definitions.

Extralinguistic definitions take into account the situations where euphemistic expressions are preferable and classify them according to their pragmatic value. For example, Scott argues that speakers tend to invoke euphemisms and are encouraged by others to invoke euphemistic forms or phrasing as a means of "skirting around" issues and ideas which otherwise would be problematic and/or discomfoting to address by more direct means [Scott 1990: 28]. Casas Gomez (2009) defines euphemism or dysphemism as "the cognitive process of conceptualization of a forbidden reality" which is manifested in discourse through the use of linguistic mechanisms including lexical substitution, phonetic alteration, morphological modification, composition or inversion, syntagmatic grouping or combination, verbal or paralinguistic modulation or textual description. They enable the speaker in a certain context or in a specific pragmatic situation to attenuate, or on the contrary to reinforce a certain forbidden concept or reality [Gomez 2009: 738].

Linguistic definitions of euphemisms are based on the mechanisms underlying their creation or linguistic resources employed for their production, as well as their motivation. The Oxford English Dictionary defines a *euphemism* as a figure of speech which consists in the substitution of a word or expression of comparatively favorable implication or less unpleasant associations, instead of the harsher or more offensive one that would more precisely designate what is intended [OED: e-ref]. From this definition, it is clear that such replacement partakes of the nature of metaphor.

Major dictionaries of the English language ascribe the following attributes to euphemistic expressions: they are mild, vague, roundabout, indirect, polite, less distasteful, inoffensive, agreeable, tactful, less explicit, have comparatively favorable implications or less unpleasant associations [Horny 2005: 42], whereas the substituted phrase is characterized as harsh, blunt, direct, distasteful, painful, unpleasant, taboo, indelicate, offensive, or frightening [Halmarí 2011: 828]. According to Holder [Holder 2008: 34] euphemism is a milder or uncertain term, which is used to replace an unsuitable or impertinent expression, e.g. *Technology helps visually impaired navigate the Tube* (BBC 05.03.2015). In this sentence, the word *blind* is replaced by *visually impaired* to sound politically correct and insure politeness towards the minority group – people with visual disabilities.

Longman's definition of euphemism takes into account the presence of a hearer. According to the dictionary, *euphemism* is an indirect term that is used by a speaker "to save a hearer from being shocked or feeling embarrassed or upset" [Longman, 2009: 13]. In the following sentence, the euphemistic expression *surgical strike* is used to replace the phrase *bombing attack by plane*: *India made headlines in late September after carrying out "surgical strikes" on militants across the de-facto border in disputed Kashmir* (BBC 23.10.2016). This euphemism saves the readers from being shocked and deceives the reader not fully revealing the truth.

The speaker using euphemisms is motivated not only by a hearer. Glone claims that there exists a term *face* which is important in understanding the reasons of using euphemistic expressions. *Face* means how a speaker represents himself/herself and signifies his/her social image [Glone, 2003: 10]. In situations when mentioning a subject with negative connotations is necessary, the speaker "saves his/her face" by the use of a euphemism, e.g. *Some scientists say Fukushima is worse than the 1986 Chernobyl accident, with which it shares a maximum level-7 rating* (Independent 28.08.2011). In this sentence,

Chernobyl disaster is replaced by *Chernobyl accident* to minimize the shock and soften the impact, as a lot of negative connotations are ascribed to this subject. So, the scientists described in the article "save their faces" by evaluating the impact of explosions they discuss.

Along with face-saving, Keith Allan involves the notion of the so-called 'loss of a face' into his definition of euphemisms. He claims that a euphemism is a substitution for an inappropriate term, which is used to save the face of a speaker, hearer or the face of some third party, otherwise the face would be lost [Allan, 1991: 25], e.g. *She said the café's owner "escorted" her from the premises when her two-year-old daughter started to cry* (BBC 11.08.2017). Using the phrase *to be kicked out/ thrown out of building* which is evidently suitable in this context would result in the speaker's loss of face, so the unpleasant phrase is replaced by the formulation of being *escorted from premises* to make it sound less harsh and save the face of the speaker. Moreover, using the word *escorted* in the inverted commas shows that the speaker had been thinking carefully about the suitable linguistic expression.

Mechanisms of Creating Euphemisms: Components of Connotative Meaning

Pinker illustrates connotational aspects of meaning by the formula devised by Bertrand Russell in a 1950s radio interview:

I am firm; you are obstinate; he is pigheaded [Pinker 2007: 18].

In this triplet, the words denote very similar concepts, but the attitudinal meanings communicated by them range from attractive to neutral to offensive or in Allan and Burridge's (2006) parlance: from euphemism to orthophemism to dysphemism – a continuum of co-referential cross-varietal synonyms which share the denotation but differ in connotations. Similarly to Russell's triplet, the nomination religious organization, is a euphemism clearly representing the point of view of someone whose attitude to it is positive, while referring to the same religious group as a sect is dysphemistic as in most cases the connotations communicated by the use of this word will be negative enough to provide evidence of the negative stance assumed by the speaker.

Allan (2006) quotes Leech (1981) as saying that connotations are semantic effects that arise from encyclopedic knowledge about its denotation (or referent) and also from experiences, beliefs, and prejudices about the contexts in which the expression is typically used [Allan 2006: 41].

Connotative meaning consists of four components [Мороховский 1984: 95]:

1) emotive;

- 2) evaluative;
- 3) expressive;
- 4) functional stylistic.

A word is always characterized by its denotative meaning but not necessarily by connotation. The four components may be all present at once, or in different combinations or they may not be found in the word at all.

1. Emotive connotations express various feelings or emotions.

Example: "*Students are ticked off by ban on watches in exams.*" [Guardian 05.05.2017]. Emotion "angry" is replaced by "to be ticked off by" to belittle students' indignation.

2. The evaluative component charges the word with negative, positive, ironic or other types of connotation conveying the speaker's attitude in relation to the object of speech. Very often this component is a part of the denotative meaning, which comes to the fore in a specific context.

Example: "*In addition to this the study found that 10 % of women had been promised promotions or better treatment if they were "sexually cooperative"*" [Independent 28.11.2012]. The word "whore" is replaced by "sexually cooperative", which adds positive connotation to the word with originally derogatory connotation, to insure politeness towards the representatives of this profession.

3. Expressive connotation either increases or decreases the expressiveness of the message. Many scholars hold that emotive and expressive components cannot be distinguished but Prof. I. A. Arnold maintains that emotive connotation always entails expressiveness but not vice versa.

Example: "*An abandoned pitbull that has been running loose at Mon Repos Road in Cascade has been captured and put down to sleep*" [Guardian 23.10.2013] Euthanization is replaced by an expressive euphemism "to put down to sleep" to soften the impact on the readers.

4. Finally there is stylistic connotation. A word possesses stylistic connotation if it belongs to a certain functional style or a specific layer of vocabulary. Stylistic connotation is usually immediately recognizable. It's characteristic for poetic or elevated writing. As we deal with journalistic style, we are not as interested in this component of connotation.

To illustrate the role of connotations in conveying a certain perspective, Potapova (2008) gives the following examples: a person can be dismissed or fired.

Euphemism creation techniques involve some of the traditional word-formation types, but also present some peculiarities. The

techniques are similar in most languages and include the following methods:

1. Loans borrowed mainly from Latin and Greek. They are more technical and sound rather sophisticated, the meaning is not immediately apparent, e.g.: illegal substances (=drugs); to micturate (=to piss); to rebate (=bribe); senior (=elderly);

2. Widening of meaning – a word is usually semantically more general, and it is used to include the meaning of the avoidable term: growth (=cancer); relationship (=affair); residents (=prisoners); assets (=enemy targets);

3. Metonymic transfers: e.g.: One can often read at the fence the inscription: "To stop here is not allowed", where 'to stop' is a euphemistic nomination (used as a toilet);

4. Metaphoric transfers: blossom (=pimple); theater of operations (=battlefront); "Diana's latest conquest." (=lover);

5. Ellipsis: e.g.: lady's (=lady's room); action (=military action); remains (=mortal remains);

6. Antiphrasis, e.g. when talking about an unpleasant smell: "what a perfume!" instead of "what a stink!"

7. Use of negative prefix, i.e. to use a negative prefix for softening the effect of the utterance or making it rather vague, e.g.: underprivileged (=poor); disabled (=crippled); to disimprove (=to make worse); to deselect (=to exclude);

8. Abbreviations, e.g.: KIA (=killed in action); big C (=cancer);

9. Adaptations, e.g.: cripes (=Christ); gosh (=good gracious); etc.; J. Neaman and C. Silver identified this method as phonetic distortion [Neaman 1995], while B. Warren named this method of euphemization as phonemic change [Warren 1996]; and Russian scholar V. P. Moskvina describes this method as paronymic change [Moskvina 2001].

10. Truncation – deletion of some letters in writing, hence asterisks and hyphens can be used, e.g.: G-d (=God);

11. Longer periphrasis, where lexemes are gaining semi-affix status, e.g.: differently abled (=crippled, disabled); visually impaired (=blind); physically different / challenged (=crippled, disabled), etc. [Veisberg, 2001].

12. A deliberate ambiguity which is fully clarified in the further context is a way of creating euphemisms: to go somewhere (to the toilet room);

13. Deliberate incorrectness of nomination:

a) generosity (=wastefulness); invent (=lie);

b) synecdoche;

c) *meiosis* – change for a word, expressing incomplete action or weak property, e.g.: to stop the membership in the organization (=to exclude from the party); plump (=fat); unclean (=dirty), etc.

There seem to be waves of euphemization when either a particular type of euphemism creation is heavily used or a sphere of human activities undergoes serious euphemization.

To trace the mechanisms of creating euphemisms, we employed the components of connotation suggested by professors A. N. Morokhovskiy and O. P. Vorobyova. They are evaluative, emotive, expressive and functional stylistic.

Having analyzed 50 news articles, it became evident that the majority of euphemisms focus on action (41 %) and on participants (38 %). 6 % of euphemisms focus on objects or instruments, 10 % – on time and place and 5 % of euphemisms focus on result and consequence.

41 % of the analyzed corpus of euphemisms focus on actions. They are usually used to describe political and military spheres. In example (1) below, the word *to plagiarize* is softened to the phrases *inspired by* and *borrow lines from*. Melania Trump is the first lady of the USA, that's why accusations of plagiarism could entail negative consequences. Besides it deceives the reader, not fully revealing the truth.

(1) *Trump camp admits: "Michelle Obama 'inspired' Melania's speech [USA Today 20.07.2016]. Melania Trump's speech borrowed lines from Michelle Obama [PBS News 19.07.2016].*

In example (2), *genocide* is substituted for *ethnic cleansing*, and in example (3) *war* – for *conflict*.

(2) *The sectarian violence between Christian and Muslim militias and civilian mobs that has plagued Central African Republic for the past several months has tipped into a full-fledged campaign of ethnic cleansing of Muslims from the capital Bangui and the southern part of the country [NY Times 05.06.2014].*

(3) *Syria conflict: Manbij militia to hand villages to army [BBC 02.03.2017].*

We can observe how euphemisms protect readers from undesired arousal and prevent unwanted connotations.

Another 38 % of the corpus of euphemisms focus on participants. They are most often used to describe politicians, representatives of particular professions, minorities etc. In example 4 below the word *lie* is replaced with *be economical with the truth*:

(4) *Last night Labour accused Mr Cameron of being "economical with the truth [Independent 8.03.2013].*

Since David Cameron is a renowned and respected politician, allegations of lying are replaced by the euphemism *to be economical with the truth* which deceives the readers and gives them the wrong idea.

In example (5) the lexical unit *mentally retarded person* is replaced with a person with learning difficulties. This euphemism insures politeness towards a group of minorities: people with learning disabilities. Garbage collector is called a city sanitation worker/engineer in sentence (6), since the euphemism "city sanitation worker" provides alternative view of things and prevents unwanted connotations of this profession.

(5) *A group of artists with learning difficulties, who have broken out from community arts into mainstream professional arts, held an exhibition at Modern Art Oxford [Oxfordshire Guardian 20.10.2016].*

(6) *A city sanitation worker died in a freakish accident in Brooklyn yesterday after she was pinned on top of a garbage truck by a mechanical lever, city officials said [NY Times 20.01.2014].*

10 % of euphemisms analysed in the news articles focus on time and place:

(7) *While waiting to be placed in nursing home, his wife, Anita, also applied for senior assisted living with the aim of joining her husband [BBC 26.08.2016].*

(8) *Prime Minister Joseph Muscat has officially launched the newly refurbished correctional facility [Independent 27.04.2017].*

In example (7) below the lexical unit *old-age home* is replaced with the euphemism *nursing home*, since getting older is considered a taboo topic, that's why to moderate the tone this euphemism is used. In such a way it makes an unmentionable concept mentionable. In sentence (8), the word *jail* is replaced with the euphemism *correctional facility*, because negative connotations ascribed to the word "jail" are reduced using the euphemism *correctional facility*.

6 % of euphemisms focus on objects or instruments:

(9) *Following a recent pledge from US President Donald Trump, new US military strategy may require more boots on the ground in Syria, a considerable change from the non-military tactics elsewhere in the region [Sputnik News 27.02.2017].*

In sentence (9), military attack is reduced to *boots on the ground* which prevents the readers from emotional arousal and masks the truth.

Finally, 5 % of euphemisms focus on result and consequence:

(10) *In order to better evaluate the relationship between health IT and negative patient outcomes, the team developed a "value chain" framework that allows for a more standardized assessment of how users interact with EHRs and how those interactions impact events [Daily Mail 03.03.2017].*

(11) *As Amnesty International has reported, throughout this war the US government has consistently stonewalled investigations of the thousands of Afghan civilians killed in "night raids by US Special Operations forces, air strikes, drone strikes and torture". The episodes are shrugged off as "collateral damage", the unintended consequences of warfare* [Huffington Post 07.07.2016].

In sentence (10), the phrase *death of a patient* is replaced with the euphemism *negative patient outcome* and in sentence (110) *killed civilians* are designated as *collateral damage*. These euphemisms provide a more neutral formulation for the words with negative connotations. In this way, they soften the impact on the speaker.

So, euphemisms clearly bear close relations with the language of political correctness, since all the classic formulations of political correctness show avoidance of direct reference to some embarrassing topics or conditions. In fact, euphemisms may be considered the main tools of political correctness.

The prospects for future investigation are seen in the possibility of further study of the process of euphemization in other discourses. Of a special and paramount interest is political discourse, since politicians are apt to play with words in different way to create particular effects.

References

1. Allan K., Burrige K. *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. Oxford: Oxford University Press, 1991. P. 50–58.
2. Allan K., Burrige K. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 112–118.
3. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 43 p.
4. Burchfield R. *An Outline History of Euphemisms in English*. Oxford: Oxford University Press, 1985. P. 13–31.
5. Burrige K. *Euphemism with Attitude: Politically Charged Language Change*. Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company, 1997. P. 57–60.
6. Burrige K. *Taboo, Euphemism, and Political Correctness*. London: Elsevier, 2006. P. 167–171.
7. Casas Gomez M. *Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism*. Amsterdam: A. M. Hakkert-Publisher, 2009. P. 725–727.
8. Fairclough N. *Political correctness: the politics of culture and language*. *Discourse and Society*. New York: Cambridge University Press, 2003. P. 17–28.
9. Hughes G. *Political correctness: a history of semantics and culture*. New York: Cambridge University Press, 2010. 46 p.
10. Lakoff R., Ide S. *Broadening the horizon of linguistic politeness*. Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company, 2005. 87 p.
11. Linfoot-Ham K. *The Linguistics of Euphemism: A Diachronic Study of Euphemism Formation*. Oxford: Oxford University Press, 2005. P. 227–263.

12. Lutz W. *Doublespeak: from "revenue enhancement" to "terminal living"; how government, business, advertisers, and others use language to deceive you.* New York: Harper and Row, 1989. P. 145–146.
13. McGlone M. S., Beck G., Pfister A. *Contamination and Camouflage in Euphemisms.* Chicago: The University of Chicago Press, 2006. P. 261–282.
14. Thibodaux D. *Political Correctness: The Cloning of the American Mind.* LA: Huntington House, 1992. P. 89–91.
15. Ryabova M. *Euphemisms in language of the French mass media.* Kemerovo: Kemerovo State University Press, 2013. 34 p.
16. Warren B. *What euphemisms tell us about the interpretation of words.* *Studia Linguistica.* Oxford: Oxford University Press, 1992. 128 p.
17. Wilson J. *The Myth of Political correctness.* NC: Duke University Press, 1995. P. 356–357.
18. Wharton T. *Saying and meaning.* UCL Working Papers in Linguistics. New York: Random House, 2002. P. 207–248.

Я. І. Морозова

магістрантка кафедри германської філології
Ніжинського університету імені Миколи Гоголя

Евфемізми як засоби створення перспективи подій в англomовному інтернет-дискурсі новин

Стаття розглядає евфемізацію як когнітивний процес концептуалізації забороненої реальності, що проявляється в дискурсі шляхом використання різних лінгвістичних механізмів, таких як лексичне заміщення, морфологічна модифікація, синтагматичне групування або комбінація тощо, котрі уможливають уникнення прямої номінації заборонених референтів. Стаття вивчає евфемізми в англійських новинних текстах в аспекті створення перспективи подій у новинах. Подія розуміється як зміна ситуації, про яку повідомляється. Вибір і вербальне представлення елементів події створює її перспективу. В інтернет-новинах більшість евфемізмів позначають заборонені чи неприйнятні дії (41 %), учасників (38 %), 10 % вказують на час і місце, 6 % евфемізмів зосереджуються на об'єктах або інструментах і 5 % евфемізмів орієнтуються на результат і наслідки.

Ключові слова: евфемізм, дискурс новин, подія, перспектива, концептуалізація.

Я. И. Морозова

магістрантка кафедри германской филологии
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Эвфемизмы как средства создания перспективы событий в англоязычном интернет-дискурсе новостей

Статья рассматривает эвфемизацию как когнитивный процесс концептуализации запрещенной реальности, проявляющейся в дискурсе путем использования различных лингвистических механизмов, таких как лексическое замещение, морфологическая модификация, синтагматические группировки или комбинация и т.п., которые позволяют избежать прямой номинации запрещенных референтов.

Статья изучает эвфемизмы в английских новостных текстах в аспекте создания перспективы событий в новостях. Событие понимается как изменение ситуации, о которой сообщается. Выбор и вербальное представление элементов события создают ее перспективу. В интернет-новостях большинство эвфемизмов обозначают запрещенные или неприемлемые действия (41 %), участников (38 %), 10 % указывают на время и место, 6 % эвфемизмов именуют объекты или инструменты и 5 % эвфемизмов изображают результат и последствия.

Ключевые слова: эвфемизм, дискурс новостей, событие, перспектива, концептуализация.

УДК 81'42=111

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-245-255

О. В. Лупина

магістрантка кафедри германської філології

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Особливості вживання прислівників-інтенсифікаторів у англomовних новинах

Статтю присвячено особливостям вживання прислівників-інтенсифікаторів у англomовних новинах за період 2017–2018 роки. Аналізується функціональне значення прислівників-підсилювачів у англomовних новинах, описано основні характеристики прислівників та їх вплив на читача, виокремлено основні способи інтенсифікації у новинах та їх функціональне значення.

Ключові слова: прислівник-інтенсифікатор, прикметник, категорія інтенсивності, новини, емотивність, експресивність.

У сучасній лінгвістиці прислівники часто стають предметом дослідження, адже у системі частин мови прислівник, поряд з іменником, прикметником і дієсловом, характеризується високою частотністю вживання і має велику кількість зв'язків з іншими частинами мови. Однак особливий інтерес представляють прислівники міри і ступеня, оскільки вони є основним способом вираження категорії інтенсивності у сучасній англійській мові, зокрема в англomовних новинах. Такі прислівники виражають оцінні поняття і представляють поширене явище у мові. Вони утворюють численні синонімічні ряди, характеризуються широкою сферою сполучуваності, здатністю передавати поняття ступеня ознаки – нейтрально, об'єктивно або суб'єктивно та емоційно, що сприяє їхньому вираженню у мові.

Актуальність обраної теми зумовлюється інтересом дослідників до вивчення експресивних засобів, що використовуються у новинах та привертають увагу читачів. Актуальність даної проблематики очевидна у світлі сучасного глобального поширення медіа ресурсів, коли успішна комунікація стає запорукою успіху.

Вивченню прислівників-інтенсифікаторів присвятили увагу чимало видатних лінгвістів: Л. І. Болдичева, І. К. Галаншина, О. Л. Зайцева, В. А. Мальцев, А. Ю. Підгірна та багато інших. Проблема інтонаційних та експресивних засобів вираження була у колі наукових

інтересів Е. А Абдаліної, Н. Д. Аратюнової, В. І. Болотова, Р. Я. Бичкова, Г. М. Вишневської, А. П. Горбунова, В. І. Шаховського, Ю. Л. Воротнікова, які спробували з'ясувати та виокремити основні особливості прислівників та їх функціонування у мові. Незважаючи на велику кількість досліджень у цій сфері, проблема функціонування прислівників-інтенсифікаторів потребує детального вивчення і є актуальним практичним завданням для сучасних мовознавців та лінгвістів.

Метою статті є аналіз та характеристика прислівників-інтенсифікаторів у сучасних англomовних новинах, визначення їх функціонування в англійській мові та виявлення основних способів вживання прислівників для підсилення передачі смислового навантаження.

Відповідно до мети роботи нами визначено такі завдання: 1) провести теоретичний аналіз спеціальної літератури з питань, що становлять концептуальну базу дослідження; 2) виявити основні характеристики прислівників-інтенсифікаторів у новинах; 3) встановити функціональні особливості прислівників у тексті новин та їх вплив на читача; 4) проаналізувати прислівники-інтенсифікатори та на основі зібраного матеріалу з сучасних англomовних Інтернет видань виокремити основні способи інтенсифікації та їх функції у тексті новин.

Об'єктом дослідження є сучасні англomовні новини у мережі Інтернет, зокрема електронні повідомлення на сайтах abcnews.go.com, www.bbc.co.uk, www.cbsnews.com, www.cnn.com, www.foxnews.com, www.guardian.co.uk, www.nytimes.com, www.timesonline.co.uk, www.sundayherald.com, www.usnews.com, www.usatoday.com, www.washingtonpost.com та інші за період 2017–2018 років, статті англomовних Інтернет-видань The Observer, The Guardian, The Independent, Belfast Telegraph, The Daily Telegraph, The Sun, The Daily Mirror, The Times, Morning Star та інші, а також сайти провідних інформаційних каналів (BBC, Euronews, ITV). Предметом дослідження є прислівники-інтенсифікатори, що вживаються у сучасних англomовних новинах.

Наукова новизна полягає у тому, що у роботі вперше проводиться аналіз прислівників-інтенсифікаторів у англomовних новинах у період за 2017–2018 роки та з'ясовуються функціональні особливості прислівників як окремих одиниць мовної системи, що несуть у собі інтенсифікуючі якості та безпосередньо впливають на передачу інформації.

Досліджуючи прислівники-інтенсифікатори в англomовних новинах перш за все слід підкреслити, що серед структурно-композицій-

них особливостей тексту онлайнових новин слід зазначити загальні риси, властиві всім новинним повідомленнями незалежно від способу передачі і специфічних характеристик, обумовлених гіпертекстуальністю і мультимедійністю досліджуваних новинних повідомлень [4]. Більшість проаналізованих англомовних новин мають загальну структуру, яка також характерна для друкованих новин: заголовок (headline), коротка інформація про автора (наприклад, by David Espo, AP Special Correspondent) і часу розміщення новини у мережі Інтернет, вступ (lead) (заголовок і вступ об'єднуються у структурний блок короткий зміст); основна частина (body), що включає такі блоки, як головна подія, фон і коментар [2].

Тексти новин будуються за принципом перевернутої піраміди ("the inverted pyramid") і являють собою сукупність у середньому 7–10 диктем, які у свою чергу складаються з 2–3 речень. Принцип перевернутої піраміди передбачає, що вся найцінніша і найважливіша інформація повідомляється на початку тексту, при цьому основне інформаційне навантаження припадає на першу фразу, яка називається "the lead" і фактично містить усі найважливіші компоненти повідомлення у концентрованому вигляді. По мірі розгортання тексту інформаційне навантаження поступово слабшає [3]. Статті розбиті на більшу кількість абзаців (складаються із 1–3 речень), що пов'язано із прагненням авторів привернути увагу читача до всіх компонентів тексту. Необхідно також виділити безперервний, нелінійний спосіб представлення інформації в аналізованих текстах, що обумовлено наявністю великої кількості гіперпосилань на інші матеріали Інтернет-ЗМІ. Крім того, будь-яке новинне повідомлення мережі Інтернет містить не тільки внутрішньотекстове, але і позатекстове гіперпосилання. Так, у процесі ознайомлення з основною статтею можна звернутися до відповідних фото- і відеоматеріалів, іншим новинним ресурсам і текстам аналітичного характеру.

У порівнянні з друкованими текстами новин у Інтернет-новинах значне комунікативне навантаження мають заголовок і вступ новин. Так, у газетних новинах існує можливість переглядового читання самого тексту (читання "по діагоналі"), а сайт новин являє собою сукупність посилань (якими є заголовки), через активізацію яких здійснюється перехід до тієї чи іншої інформаційної статті. Тому заголовки та ліди мають на меті не лише інформувати, а й заінтригувати та зацікавити читача.

У процесі дослідження нами виділено групи прикметників, здатних поєднуватися з досліджуваними прислівниками. Найбільшою є група, що позначає "емоційний стан", а також група прикметників

оцінного значення (що виражають позитивну або негативну оцінку). Здатність прислівників, що розглядаються у даній роботі, виконувати функцію інтенсифікаторів визначається, на наш погляд, зв'язком категорії інтенсивності та оцінки якості та градуванням. Значення інтенсивності характеризується через наслідок – високий ступінь вияву ознаки викликає у мовця реакцію оцінки, що створює необхідність посилити значення описуваної події.

Серед досліджуваних прислівників-інтенсифікаторів найуживанішим у новинах є прислівник *very*. У семантичній структурі прислівника *very* виділяється сема "дуже", "значно", яка вказує на дуже високий ступінь інтенсивності. Наприклад: *It's important to know that both of these studies were very small, with only 10 blessed participants* (2; 26 Apr 2018). Як демонструє зазначений приклад, прислівник *very* вживається у функції підсилювача та допомагає зробити мову більш емоційно забарвленою та одночасно виразити особистий стиль мовця.

У прямій мові осіб, репліки яких подаються у новинах, прислівник *very* не тільки підсилює, але і передає емоційний стан мовця: *He later tweeted on Tuesday morning: "It would seem very hard to obstruct justice for a crime that never happened"* (1; 1 May 2018); *Assistant District Attorney Megan Rhoden said the girl had been exhibiting "very erratic behavior"* (2; 1 May 2018). Наведений прислівник належить до класу загальнооцінних, які виступають у ролі інтенсифікатора та, як правило, мають синкретичну семантику: одночасно вказують на ступінь прояву оцінної ознаки та на її якість. Загальнооцінні прислівники найчастотніші у будь-якому типі дискурсу.

Із наведених прикладів можна стверджувати, що з високим ступенем інтенсивності *very* є найчастотнішим прислівником міри і ступеня. Абстрактність його семантики дозволяє йому комбінуватися з релятивними прикметниками практично усіх тематичних груп: *"You do have some countries that are in very bad shape and very tough places to live in," he said in the Rose Garden.* (4; 30 Apr. 2018); *"We have found various cooking gas cylinders, the electrical system was very precarious. They had used wooden panels to divide the resident areas, and a lot of rubbish that was thrown in the lift shaft, all this very inflammable elements may have contributed to the fast propagation of the flames."* (4; 1 May 2018). Крім того, найбільшу сполучуваність прислівник *very* має з прикметниками / прислівниками, які позначають характер і емоції людини, надають позитивну / негативну оцінку, вказують на розмір, розумові здібності або зовнішність: *"Together, we think we can build something very positive."* (11; 13 Dec. 2017);

Then I asked him for my things back and he got very upset, dragged me and threatened to stab me with a broken bottle." (11; 5 Jan. 2018). *Very large crack with piece of window missing at bottom. Just landed. Everything ok. Don't know plan yet."* (15; 2 May 2018) *"Windrush is something that makes me very angry.* (17; 2 May 2018); *"Following the physical site visits to the parks, the Thomas Cook team indicated very good performance* (14; 2 May 2018). У проаналізованому матеріалі не виявлено поєднань прислівника *very* з прикметниками, що позначають конкретну кількість і місце розташування.

Слід зазначити, що у текстах новин зустрічаються поєднання досліджуваних прислівників з абсолютними прикметниками, які позначають національність: *very German*, *very American*, наприклад: *The very American myth of 'exceptional immigrants'* (5; 20 Jan. 2018). У цих словосполученнях прикметники означають не тільки належність до певної національної групи, але і дають якісну характеристику, яка властива тій чи іншій національності.

Вище середнього за ступенем інтенсивності та частотою вживаності в Інтернет-новинах є прислівники *too* та *quite*. Дані прислівники збільшують інформаційну ємність повідомлення у новинах та слугують одним із засобів вираження експресивності. Наприклад, у функції емоційного підсилювача виступає прислівник *too*: *Officer Philip Jones saw what was going on and told D'ioire that she was taking too much of a risk by dancing in the middle of the street* (2; 27 Apr. 2018); *"This type of street harassment is normalized and happens far too often* (5; 2 May 2018); *"The city has become too calm and beautified. I miss the cars and the noise."* (6; 1 May 2018). Прикметник *too* позначає надмірну кількість і використовується у значенні "занадто", "дуже", "вкрай". Слід додати, що у порівнянні з прислівником *very*, який позначає вищу ступінь ознаки та не має у своєму значенні семи надмірності – прислівник *too* також означає вищу ступінь ознаки, але з відтінком неприйнятності та надмірності, що, як правило, виходить за межі допустимого.

На відміну від прислівника *too*, який частіше вживається з негативною конотацією, прислівник-інтенсифікатор *quite* "досить" навпаки має переважно позитивне значення та передає позитивну оцінку: *"But in time, when all that swelling goes and the scar has a chance to fade, you discover that you look quite normal." // "I don't know the extent of her injuries, but based on the fact that she looks quite good now, my assumption would be that the lacerations were repaired... and once all that resolved, the fact that [the scar] looks quite unremarkable now, leaves me to believe the injury probably wasn't beyond that," he*

elaborated (5; 1 May 2018); "*They are going to seek it out regardless of whether it is going to be good for them or not, so they can become quite aggressive*" (6; 2 May 2018). Прислівник *quite* у значенні "цілком, абсолютно, повністю, досить, майже, до деякої міри" висловлює посилення прикметника/прислівника та вживається зі словами, що позначають стан об'єкта або події, що описується у новинах. Отже, даний прислівник також має експресивну функцію та розширює інформаційну наповненість новин. Необхідно також зазначити, що прислівник-інтенсифікатор *quite* може вживатися у функції пом'якшувачого заперечення, коли існує необхідність критики діяльності певної людини або вираження оцінки події / ситуації, що склалася. У такому значенні прислівник *quite* має заперечну конотацію: "*I like that sentence, to be quite honest with you, and all the rest of them are either sick or dead*" (3; 1 May 2018). Із прикладу видно, що спочатку мовець виражає позитивну оцінку і тільки потім переходить до критики. Проте прислівник *quite* слугує не тільки засобом вираження негативної оцінки, але і допомагає пом'якшити негативну конотацію повідомлення у новинах.

Порівнюючи прислівник-інтенсифікатор *quite*, що, за нашими спостереженнями, має найвищу частотність у новинах та позначає найвищий ступінь ознаки, такі прислівники, як *perfectly* та *absolutely* також відносяться до найвищого ступеня вираження інтенсивності, проте є менш частотними у новинах, незважаючи на їх яскраву емоційну вираженість.

Пі *perfectly* підсилює значення прикметників, надаючи їм оцінного значення та має позитивну конотацію: *Freeman later went to the hospital to get checked out, she said. There, her baby was declared "perfectly healthy," she posted on Twitter* (2; 27 Apr. 2018). У свою чергу прислівник-інтенсифікатор *absolutely* "абсолютно, повністю" може позначати як позитивну, так і негативну конотацію: "*In the past three years it's become absolutely enormous,*" he said (11; 28 Apr. 2018); "*Many researchers don't believe this practice takes place in [Nigeria] because it is absolutely absurd and ridiculous*" (11; 19 Jan. 2018). Підсилювальні прислівники часто виражають емоційне ставлення мовця до висловлювання. До цієї групи підсилюючих прислівників належать можна віднести також такі ПІ, як *totally* – *It's totally disproportionate,*" said DCI Nick Coughlan of Cumbria police (11; 28 Apr. 2018); *particularly* – *"The applicant said that the encounter was particularly hurtful as the outing was special and as he does not have many friends in Toronto, and because it was his birthday."* (2; 2 May 2018); *potentially* – *"We're having some potentially fruitful discussions*

about an overall reduction in trade tensions between the EU and ourselves," Ross said on CNBC (2; 2 May 2018); "Seeing a tiny person taking on a gigantic and potentially lethal wall of water, and escaping safely," Kojima said (2; 30 Apr. 2018); extraordinarily – "Virunga has lost some extraordinarily brave rangers who were deeply committed to working in service of their communities (11; 10 Apr. 2018); generally – Lewis said the presence of tourists was generally positive as it tended to make the animals safer but more education was needed (6; 2 May 2018); markedly – It remains unclear whether the Republicans, markedly less popular with the public, wanted to give up their influence over the process (7; 1 May 2018); frankly – When you reach Katherine, pull up a stool at the frankly legendary Daly Waters pub (16; 2 May 2018). Наведені приклади демонструють розширення лексичної сполучуваності, тому виступають не лише в емоційно-експресивній функції, але також розширюють інформаційний зміст повідомлення. Прислівник pretty характеризує реакцію суб'єкта оцінки на об'єкт, що естетично оцінюється: Bornstein would not give an interview to CBS News, but did call the NBC story a "pretty good story" (3; 1 May 2018); That's pretty sad," Gray adds (9 May 2, 2018); "It's fantastic if you've got something to keep you here. But it's pretty terrible if you haven't" (11; 28 Apr. 2018). The outlook is pretty grim. What's mind boggling is that we are facing the inundation of south Florida this century" (11; 2 May 2018). На прикладах видно, що прислівник pretty вживається у якості підсилювача зі значенням "достатньо, досить, особливо" та уточнює прикметники.

У деяких випадках англійські прислівники можуть мати дві форми. Одна форма ідентична формі прикметника, інша – звичайна форма прислівника (форма, що закінчується на -ly). Між двома формами зазвичай існує різниця у значенні, або у використанні. До таких прислівників-інтенсифікаторів слід віднести, наприклад, most / mostly: *This week, a group of 24 nursing home residents from three states will be vacationing in the most magical place on earth (2; 25 Apr. 2018); The most common tick-borne diseases in the United States were Lyme disease and ehrlichiosis/anaplasmosis (3; 1 May 2018); Taipei reacted angrily to the news, which left the island with 19 diplomatic allies around the world – mostly small and poor countries in the Pacific and the Caribbean (4; 1 May 2018).*

У цій статті ми проаналізували прислівники-підсилювачі з семантичної точки зору. Дослідження показали, що прислівники мають свої значення відповідно до контексту та конотативної мети, яку вони несуть та хочуть передати. Хоча прислівники синтаксично

можуть бути ідентичними, вони не відповідають контекстуальним зв'язкам та колакаційному діапазону. Діапазон деяких підсилювачів часом перекривається, але у цілому кожен з підсилювачів створює чіткі колакації з певною групою прикметників / прислівників і семантично відрізняється від інших. Однак у поєднанні з прикметниками прислівники-інтенсифікатори переважно мають емоційно-експресивне значення.

Отже, те, до якого розряду за значенням належить прислівник, визначає його стилістичні функції. Особливо слід відзначити, що стилістично активні прислівники, які є об'єктом дослідження даної роботи, утворені від якісних прикметників. Відповідно до спостережень лінгвістів, а також на підставі вивчених текстів англословних новин, можна стверджувати, що якісний розряд прислівників є найбільш численним, продуктивним і становить одну з найбільш розвиненіших категорій цієї частини мови. Варто зазначити, що прислівники-інтенсифікатори тісно взаємопов'язані з оцінним значенням та володіють яскраво-вираженою здатністю до розвитку значень ступеню. Це зумовлено, перш за все, зв'язком категорії інтенсивності з оцінною категорією, зокрема, суб'єктивним характером категорії інтенсивності та градуальною природою категорії інтенсивності та оцінних значень. Отже, за своїм функціональним спрямуванням прислівники-інтенсифікатори вказують на ступінь інтенсивності тієї чи іншої ознаки у тексті новин та слугують доповненням до основного значення прикметника / прислівника, який вони виражають та позначають у текстах новин.

Перспективою дослідження є подальше вивчення прислівників-інтенсифікаторів з урахуванням їхніх функцій у текстах інших жанрів, а також особливостей їх семантичного та оцінного значення при сполучуваності з прикметниками / прислівниками.

Література

1. Дейк Т. А. ван., Кинч В. Стратегии понимания связного текста. Новое в зарубежной лингвистике. Москва: Прогресс, 1988. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. С. 153–211.
2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: сб. работ. / сост. В. В. Петрова. Москва: Прогресс, 1989.
3. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной медиаречи). Изд. 2-е стереотип. Москва: Едиториал УРСС, 2005. 76 с.
4. Калмыков А. А. Интернет-журналистика. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 16 с.
5. Малинина И. А., Терентьева Е. В. Морфологические средства выражения интенсивности признака. *Молодой ученый*. 2011. Т. 2. № 10. С. 23–25.

6. Безрукова В. В. Интенсификация и интенсификаторы в языке и речи (на материале английского языка): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Воронеж, 2004. 222 с.

7. Kennedy Ch. Vagueness and Grammar: The Semantics of Relative and Absolute Gradable Adjectives. *Linguistics and Philosophy*. 2007. № 30 (1). P. 1–45.

8. Manley D., Wasserman R. A Gradable Approach to Dispositions. *Philosophical Quarterly*. 2007. № 57 (226). P. 68–75.

9. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1985.

10. Sapir E. Grading: A study in semantics. *Philosophy of Science*. 1944. Vol. 11, No. 2. P. 93–116.

11. Stoffel C. Intensives and Down-toners. A study in English adverbs. Heidelberg: Carl Winter, 1901.

12. Verheyen S. Sabrina Dewil & Paul Égré Subjectivity in Gradable Adjectives: The Case of Tall and Heavy. *Mind and Language*. 2018. № 33 (5). P. 460–479.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. <http://www.bbc.com>
2. <http://abcnews.go.com/>
3. <https://www.cbsnews.com/>
4. <https://edition.cnn.com/>
5. <http://www.foxnews.com/>
6. <https://www.theguardian.com/international>
7. <https://www.nytimes.com/>
8. <https://www.thetimes.co.uk/>
9. <https://www.sundayherald.com>
10. <https://www.washingtonpost.com/>
11. <https://www.theguardian.com/observer>
12. <https://www.independent.co.uk/>
13. <https://www.belfasttelegraph.co.uk/>
14. <https://www.telegraph.co.uk/>
15. <https://www.mirror.co.uk/>
16. <https://www.thetimes.co.uk/>
17. <https://www.morningstaronline.co.uk>
18. <http://www.euronews.com/>

References

1. Dijk T. A. van. V. Kintsh Strategii ponimaniya svyaznogo teksta. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. Vyp. 23. Kognitivnyie aspekty yazyka. Moskva: Progress, 1988. 153–211 s.

2. Dijk T. A. van. Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya: sb. rabot. / sost. V. V. Petrov. Moskva: Progress, 1989.

3. Dobrosklonskaya T. G. Voprosy izucheniya mediatekstov (opyt issledovaniya sovremennoy mediarechi); [Izd. 2-ye stereotip.]. Moskva: Yeditorial URSS, 2005. 76 s.

4. Kalmykov A. A. Internet-zhurnalistika. Moskva: YUNITI-DANA, 2005. 16 s.

5. Malinina I. A. Terent'yeva Ye. V. Morfologicheskiye sredstva vyrazheniya intensivnosti priznaka. *Molodoy uchenyy*. 2011. № 10. Т. 2. 23–25 s. 6. Bezrukova V. V. Intensifikatsiya i intensifikatory v yazyke i rechi (na materiale angliyskogo yazyka) : dis. ... kand. fil. nauk : 10.02.04. Voronezh, 2004. 222 s.

7. Kennedy Ch. Vagueness and Grammar: The Semantics of Relative and Absolute Gradable Adjectives. *Linguistics and Philosophy*. 2007. № 30 (1). P. 1–45.

8. Manley D. A. Wasserman R. Gradable Approach to Dispositions. *Philosophical Quarterly*. 2007. № 57 (226). P. 68–75.

9. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1985.

10. Sapir E. Grading: A study in semantics. *Philosophy of Science*. 1944. Vol. 11, No. 2. P. 93–116.

11. Stoffel C. Intensives and Down-toners. A study in English adverbs. Heidelberg: Carl Winter, 1901.

12. Verheyen S., Sabrina Dewil & Paul Égré Subjectivity in Gradable Adjectives: The Case of Tall and Heavy. *Mind and Language*. 2018. № 33 (5). P. 460–479.

Illustrative Sources

1. <http://www.bbc.com>
2. <http://abcnews.go.com/>
3. <https://www.cbsnews.com/>
4. <https://edition.cnn.com/>
6. <http://www.foxnews.com/>
7. <https://www.theguardian.com/international>
8. <https://www.nytimes.com/>
9. <https://www.thetimes.co.uk/>
10. <https://www.sundayherald.com>
11. <https://www.washingtonpost.com/>
12. <https://www.theguardian.com/observer>
13. <https://www.independent.co.uk/>
14. <https://www.belfasttelegraph.co.uk/>
15. <https://www.telegraph.co.uk/>
16. <https://www.mirror.co.uk/>
17. <https://www.thetimes.co.uk/>
18. <https://www.morningstaronline.co.uk>
19. <http://www.euronews.com/>

О. В. Лупина

магистрантка кафедры германской филологии
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Особенности употребления наречий-интенсификаторов в англоязычных новостях

Статья посвящена особенностям употребления наречий-интенсификаторов в англоязычных новостях за период 2017–2018 годы. Анализируется функциональное значение наречий-усилителей в англоязычных новостях, описаны основные

характеристики наречий и их влияние на читателя, выделены основные способы интенсификации в новостях и их функциональное значение.

Ключевые слова: наречие-интенсификатор, прилагательное, категория интенсивности, новости, эмоциональность, экспрессивность.

O. V. Lupyna

Master student of Germanic Philology department
of Nizhyn Mykola Gogol State University

Peculiarities of adverbs-intensifiers use in English news

The article is devoted to the peculiarities of the adverbs-intensifiers' usage in the English-language news for the period 2017-2018. The functional significance of adverb amplifiers in the English-language news is analyzed, the main characteristics of adverbs and their influence on the reader are described, the main ways of intensification in news and their functional significance are pointed out.

Key words: adverb-intensifier, adjective, category of intensity, news, emotionality, expressiveness.

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 027.7(477.51)"192/193"(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-256-297

Г. С. Осіпова

завідувач відділу обслуговування та зберігання фондів бібліотеки

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

В. К. Пухтинський та його внесок у розвиток бібліотеки Ніжинської вищої школи у 20–30-ті рр. ХХ ст.

**(до 130-річчя від дня народження педагога, історика,
краєзнавця, філолога, завідувача бібліотеки
Ніжинської вищої школи)**

Стаття присвячена В'ячеславу Костянтиновичу Пухтинському (1888–1980), нині забутому українському вченому-антикознавцю. Аналізується його діяльність на посаді завідувача бібліотеки Ніжинської вищої школи та кропітка праця сприяння становлення книгозбірні у 20–30-х рр. Уперше публікуються спогади В. К. Пухтинського про Ніжинську вищу школу. Дослідження базується на широкому колі маловідомих архівних матеріалів.

Ключові слова: В. К. Пухтинський, бібліотека, Ніжинська вища школа, бібліотечна справа.

Майже двісті років триває нелегкий шлях, який пройшла бібліотека славетної Ніжинської вищої школи від часу свого заснування. Тут працювало багато поколінь невтомних трудівників, які доклали безліч зусиль до становлення, розвитку своєї "альма-матер", поклали на вівтар "малої батьківщини" чимало років свого трудового життя. З діяльністю кожного з них пов'язана певна епоха в житті бібліотеки. Але, на жаль, так сталося, що їх імена канули у вічність історії.

Життя та діяльність В'ячеслава Костянтиновича Пухтинського (14.12.1888–2.02.1980), який пройшов тернистий життєвий шлях, – важлива й сумна сторінка історії незалежної Української держави. Його ім'я опинилося в "зоні замовчування" на довгі роки. Ще за життя він був несправедливо забутий і до теперішнього часу залишається

невідомим широкому колу громадськості. Лише побічно особистість історика, краєзнавця, філолога, перекладача згадується в контексті діяльності наукових й освітніх установ Ніжина та Чернігова. Серед праць науковців, які намагалися відкрити завісу забуття, слід відзначити наукові розвідки та дослідження краєзнавчого характеру О. Б. Коваленко, Л. П. Болви [1], Н. Дмитренко [2], Г. М. Дудченка, А. Ревенчук [3], І. Дивного [4], С. Зозулі [5]. Також серед сучасних досліджень обраної тематики варто відзначити публікацію О. Замятіної [6]. Але, на жаль, практично жодна праця не висвітлює діяльність В. К. Пухтинського як завідувача бібліотеки Ніжинського інституту народної освіти (далі – НІНО), хоча ця сторінка є надзвичайно важливою в житті вченого, який упродовж шести років очолював одну з найдавніших книгозбірень України. Щоправда, у 2012 році була надрукована невеличка стаття Н. О. Ленченко та І. П. Костенка [7], яка стосується діяльності В. Пухтинського як завідувача бібліотеки. Але вона лише у загальних рисах окреслює означену тему. З огляду на усе вищезазначене, вважаємо за доцільне глибше висвітлити основні віхи біографії та професійної діяльності В. К. Пухтинського.

У державному архіві Чернігівської області зберігається особовий фонд В. К. Пухтинського, до якого увійшли численні документи, листи й мемуари, що були передані істориком у 1970-х роках [8]. Серед матеріалів заслуговує на увагу автобіографія вченого, варіанти якої написані їм власноруч наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років. "Родился 14 декабря 1888 года в г. Чернигове в семье учителя Черниговского городского 3-х классного училища. Отец – учитель, герой труда, отдавший делу просвещения 55 лет жизни, умер в 1945 году, мать – акушерка, умерла в 1930 году" [9]. Архівні документи свідчать, що після навчання в місцевій чоловічій гімназії, В'ячеслав Костянтинович здобув вищу освіту у Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті на класичному відділенні "по разряду древних языков", після чого одержав "звание учителя гимназии, дающее все права кандидатов университетов, с правом преподавания древних и русского языков" [10]. Згодом В. К. Пухтинський учителював протягом 1912–1920 років у Києві (у VI чоловічій гімназії), ще 2 роки – у Сквирі на Київщині. В 1922–1925 роках працював у кількох установах рідного Чернігова, а з 1925 р. доля назавжди пов'язала корінного чернігівця з Ніжином. Тут, у Ніжині, він до 1929 року працював у різних окружних установах: чиновником управління соціального страхування, згодом – інспектором народної освіти. У 1930-х роках він також підпрацьовував у кількох середніх спеціальних навчальних закладах Ніжина та Ніжинської округи: викладав у

Ніжинському ветеринарному технікумі та Носівській дослідній станції [11]. Після Губстраху В. К. Пухтинський нарешті починає працювати за фахом: з 25 вересня 1929 року його призначено викладачем німецької мови Ніжинського інституту народної освіти, а з 1937 року і до 23 серпня 1941 року обіймає посаду старшого викладача Ніжинського педагогічного інституту (далі – НПІ), викладаючи німецьку та латинську мови [12]. З осені 1929 до 22 липня 1935 року він також додатково завідує науковою бібліотекою цього навчального закладу [13].

Підкреслимо, що книгозбірня, яку очолював В. К. Пухтинський, була ровесницею Ніжинської вищої школи (надалі НВШ) і тому осмислення історії бібліотеки в контексті вивчення діяльності його особистості неможливе без дослідження її становлення і розвитку.

Неодноразова зміна назви бібліотеки як його структурного підрозділу відображала послідовні зміни статусу цього вищого навчального закладу. Зокрема, упродовж 1820–1832 рр. вона існувала як бібліотека Гімназії вищих наук князя Безбородька. У 1832 році гімназійну книгозбірню було перетворено на бібліотеку фізико-математичного ліцею. У цьому статусі вона проіснувала до 1840 року, коли ліцей було перепрофільовано на юридичний. З 1875 року книгозбірня ліцею стала бібліотекою Ніжинського історико-філологічного інституту. Згодом це була бібліотека науково-педагогічного інституту (1920–1921 рр.), Інституту народної освіти (1921–1930 рр.) [14, с. 216]. Постановою Наркомосвіти УРСР у 1930 р. Інститут народної освіти реорганізувався в Інститут соціального виховання (далі – ІСВ) з 3-х річним терміном навчання із відділами: історико-економічним, філологічним, агробіологічним, фізико-математичним [15, с. 241]. 17 жовтня 1932 року за розпорядженням Народного комісаріату освіти України був відкритий Ніжинський педагогічний інститут професійної освіти для підготовки вчителів-предметників. У новоутвореному навчальному закладі залишилися ті ж відділи, що і в його попередника – Інституту соціального виховання. А в 1933 р. частина інститутів соціального виховання й інститутів професійної освіти була реорганізована в педагогічні виші, у числі яких виявився і Ніжинський інститут з чотирьохрічним терміном навчання [16].

У складних умовах реформування колективів Ніжинського педагогічного інституту продовжував роботу, прагнув готувати кваліфікованих спеціалістів-учителів. І не останню роль у цьому відігравала інститутська бібліотека, фонд якої формувався відповідно до політики держави та навчальних планів закладу. У 1932–1933 роках в інституті навчалось 1186 студентів стаціонару і 1612 – на заочному відділенні.

Контингент студентів складався переважно з селянства й робітників. Кількість читачів бібліотеки у 1928–1929 рр. нараховувала 761 студента та 45 викладачів; книговидача складала 12 297 екземплярів [17, с. 110].

Нагадаємо, ще з початку 20-х років, у зв'язку зі змінами системи викладання, відбувалися і пошуки кращої структури бібліотек вищих навчальних закладів. Створення у вишах робітничих факультетів у 1922 році призвело до поширення теорії про відмирання лекційної системи і про обов'язковість упровадження лабораторного методу викладання (Дальтон-плану). Ці принципи відбилися і на формуванні структури бібліотеки вишу, спричинилися до створення допоміжних бібліотек (кабінетів) і до реорганізації фундаментальної бібліотеки. Резолюція Першої конференції наукових бібліотек, що відбулася 7–12 грудня 1924 року, наказувала всі допоміжні бібліотеки "перетворити в кабінети, лабораторії або робочі студентські бібліотеки, організовані в такій кількості, щоб разом з центральною академічною бібліотекою вони були в змозі обслуговувати усе студентство вузів. Там, де їх немає, необхідно їх організувати негайно" [18]. Конференція також визнала за необхідне все книжкове майно централізувати в основній бібліотеці вишу, вважати кабінети і робочі бібліотеки частинами академічної бібліотеки. Таким чином, була висловлена ідея централізації бібліотечної справи в межах одного навчального закладу, координації роботи всіх пунктів видачі літератури. Зміст бібліотечної роботи визначався загальними завданнями політичного й культурно-побутового виховання. Отже, "ближчою метою є перетворення бібліотек в один із засобів витворення комуністичного світогляду й в одне з огнищ виховання й освіти... в дусі марксизму й ленінізму" [19]. У радянських нормативних документах зазначалося, що бібліотеки є культурно-освітніми та політико-виховними центрами освітньої системи, невід'ємною складовою освіти [20].

Основною базою наукової і навчальної роботи Ніжинського інституту залишалася його бібліотека. Створення Інституту народної освіти змінило потреби у наповненні бібліотечних фондів як для викладачів, так і для студентів. Книжкові зібрання бібліотеки, що була сформована у попередні роки, зовсім не відповідали потребам користувачів. Також була відсутня відповідна педагогічна та методична база, національні підручники, посібники тощо. З річного звіту ІНО за 1924–1925 рр.: "Треба взяти на увагу, що ІНО майже не має наслідства, бо бібліотека, яка залишилася після історико-філологічного інституту мало пристосована для соцвиху і переїзд, так би мовити "із греків в Радянську республіку" вимагає збільшення

коштів" [21]. Тому цілком зрозуміло, що реформа вищої школи в Україні суттєво вплинула на бібліотеку й на стан її фондів. І хоча книгозбірня історично була сформована в інституті як одна з найцінніших у країні, що зберегла унікальні фонди Ніжинської гімназії вищих наук, Фізико-математичного та Юридичного ліцеїв, успадкувала книжкові колекції з бібліотек Ніжинського Олександрівського грецького училища та Варшавського університету, особові зібрання професорів І. Б. Штеймана, С. П. Шевирьова, Ф. В. Річля та інших. Гордістю бібліотеки був унікальний фонд рукописів і манускриптів, який комплектувався протягом багатьох років і станом на 1918 р. нараховував 225 одиниць зберігання. Окрему цінну колекцію становила ніжинська "Гоголіана" – найбільша на теренах колишньої Російської імперії збірка автографів (авторських рукописів, творів, листів) і прижиттєвих видань М. В. Гоголя, а також архівних і друківаних матеріалів на гоголівську тематику [22, с. 74]. З листування зі Всесоюзним Товариством культурних зв'язків із закордоном: "Вообще Институт располагает обширной и хорошо сохранившеюся библиотекою (свыше 120 000 томов), но состав ее почти совершенно не пригоден для целей Института и важнейшую ее часть составляют книги историко-филологической, в частности классической специальности" [23].

Зауважимо, що, як і раніше, бібліотека була розташована на другому поверсі "гоголівського" корпусу інституту, займаючи ціле (північне) крило будинку [24]. Але книжкове зібрання давно переросло наявні приміщення. Все гостріше відчувалася необхідність розширення бібліотеки. Особливо ускладнювало роботу і те, що в 1925 році всі книгозбірні, які були в ІНО, злили в одну [25]. Під час утворення кабінетів при ІНО, замість того, щоб обладнати кабінети новими меблями, були використані шафи бібліотек колишньої гімназії і студентської бібліотеки. Отже книжки були викинуті на підлогу та "порозтикані по різних кутках", через що утворилися своєрідні "книжкові кладовища", що знаходилися в півтемному коридорі та по кабінетах [26]. Підтримувати порядок ставало дедалі складніше. У 1930 році бібліотеці відвели одну кімнату в підвальному приміщенні для утворення бібліотечного архіву [27].

Разом із тим становище бібліотеки ускладнювалося ще й через те, що опалення в приміщенні було майже відсутнє. З бюлетеня НІНО: "Болючим же місцем в Ніжинському ІНО є опалення головного помешкання, яке провадиться при допомозі голландських та ще й стародавніх грубок. Час вже перейти на більш удосконалену систему опалення, але для цього потрібно буде надто велику суму,

порівнюючи з бюджетом ІНО. Тієї норми, що встановлено, взагалі, для опалення далеко не вистачає для грубок Ніжинського ІНО, і паливні матеріали, які наявні в обмеженій кількості, приходиться дуже економити, а частина помешкань, як бібліотека і музей, не опалюється зовсім" [28].

Складним було становище з електропостачанням. Працівникам бібліотеки під час вечірньої роботи доводилося користуватися свічками [29]. Неодноразово В. К. Пухтинський звертався до керівництва інституту з проханням придбати для потреб бібліотеки електричні ліхтарі та установити в приміщеннях бібліотеки електрообладнання, що обіцяли зробити ще до 22 грудня 1930 року [30].

Ускладнювало роботу зростання бібліотечного фонду, особливо погано йшли справи з обліком та упорядкуванням фондів колишніх бібліотек гімназії та студентської бібліотеки.

Ще однією проблемою, яка як ніколи ускладнювала роботу працівників бібліотеки у 20–30-х роках, були боржники. З рапорту бібліотекаря М. М. Бережкова 1925 року: "Что касается до книг, числящихся за разными лицами, которые вопреки правилам библиотеки, издавна держат их, то списки этих лиц и книг неизвестны Правлению по рапортам, из библиотеки поступавшим в Правление: нет надобности здесь повторять их, выписывая из отчета. Но вот что важно и затруднительно: Мы, библиотекари, не можем указать практических мер ко взысканию книг, или же платы за них с должников наших: о многих из них мы не знаем, где они служат и работают, – даже не знаем, живы ли они здоровы. И едва ли мы получили полезные результаты, если бы мы даже имели адреса бывших читателей библиотеки и вступили с ними в переписку: вероятно, мы получили бы уклончивые ответы, или совсем бесполезные, вроде таких, что книги потерялись в дороге, или похищены в вагоне, или потерялись дома, при смутных обстоятельствах революции и т. п." [31].

Необхідно підкреслити, що на рубежі 20–30-х років ХХ ст. у колишньому Радянському Союзі відбувалися складні й суперечливі процеси, які охопили всі сфери суспільного життя. Формувалася радянська командно-адміністративна система тоталітарного типу. Після короткого періоду послаблення режиму (доба непу та політики "коренізації") відбувається рішучий злам у політиці партії більшовиків. Береться рішучий курс на будівництво "соціалістичного суспільства", застосовуються жорсткі примусові засоби формування нової суспільної свідомості. Радикальні реформи в першу чергу охопили ті сфери суспільного життя, які, на думку радянських

корманичів сталінської доби, були покликані формувати ідеологічну базу "нових суспільних відносин" – академічну науку, освіту, культуру. Наступ радянської ідеології супроводжувався розгортанням політичних репресій, спрямованих проти інтелігенції, наукової та політичної еліти, що була вихована у дореволюційну добу [32]. Ці зміни не пройшли непомітними і в НІНО, викладачі якого стали жертвами багатьох судових процесів над "контрреволюційними організаціями". Взагалі 1933–1938 рр. стали страшним і трагічним часом як для всієї України, так і для Ніжинського інституту зокрема. Понад 30 викладачів і співробітників вишу було заарештовано, ще стільки ж позбавлено роботи. "Очищення" педагогічних кадрів призвело до того, що під загрозою опинився 1934–1935 навчальний рік [33, с. 167]. А ось як пише про Ніжинську вищу школу тих років кандидат історичних наук В. Пухтинський: "Він (інститут – прим. авт.) зазнав на собі цілу низку експериментів і інших негарних вчинків з боку колишніх советських керівників, напр.: введення Дальтон-плану, відсутність роками єдиних учбових програм або часта їх зміна і перевірка, повна відсутність підручників або низькоякісний їх учбовий матеріал, цькування і зле поводження з учителями старої школи, зниження авторитету учителів через вживання методу "критики і самокритики"; репресалії проти вчителів, які сміли свою власну думку мати; сприяння вчителям з партійними квитками" [34].

Зрозуміло, що події, які відбувалися у країні, безпосередньо впливали на роботу Ніжинського інституту, в т. ч. на діяльність бібліотеки, яка у непростих умовах виконувала свою основну функцію – допомогу навчально-виховному процесу у формуванні майбутнього вчителя. З доповіді директора Ніжинського педагогічного інституту С. С. Поради: "За більшовицьку принциповість у боротьбі за якість навчання в педвиші" на зборах Ніжинської філії товариства "Педагог-марксист" у квітні 1933 року: "В роботі інституту важливе значення має бібліотека. Тому слід підкреслити потребу укомплектувати бібліотеку таким персоналом, щоб робота її йшла максимально еластично, гнучко, обслуговуючи всі потреби викладання. Треба особливу увагу приділяти також поповненню бібліотеки, щоб забезпечити потреби проходження всіх наукових дисциплін інституту найновішою літературою" [35, с. 48], "Ми вимагаємо від усього інститутського колективу посилення революційної пильності до хитро замаскованого ворога та своєчасної нещадної відсічі йому. Нам потрібен не просто педагог, а педагог-більшовик!" [36].

Ретельно підбиралися працівники бібліотеки. Під час оформлення на посаду бібліотекаря встановлювався місячний або неділь-

ний випробувальний термін, і лише після успішного його проходження зараховували до штату бібліотеки. Саме у таких складних умовах В. К. Пухтинський очолює бібліотеку з 25 вересня 1929 року [37] до 22 липня 1935 року [38]. Цілих шість років невтомної праці. Цілих шість років уболівань, потерпань, терзань та надії... Треба зазначити, що бібліотекарем до цього часу він працював у 62-й трудовій школі, де викладав російську та латинську мови, історію та географію і мав авторитет серед педагогічного колективу [39].

Зауважимо, що у XIX столітті бібліотекою Ніжинського вишу керували професори та викладачі, що було традицією цього навчального закладу. За відсутності фахівців та можливості фахової підготовки, "виконуючі обов'язки бібліотекаря" самостійно набували досвіду і необхідних для роботи знань. Інтерес вчених до книги як до джерела інформації, розуміння її значення в науковій і педагогічній діяльності, а часто і незадоволеність станом книгозбірні, спонукали їх долучатися до бібліотечної справи. Чимало з них, зокрема, професор Вітольд Павлович Клінгер, професор кафедри загальної історії, відомий історик-античник Франц В'ячеславович Режабек, представник Ніжинської історичної школи у вітчизняній історіографії професор Михайло Миколайович Бережков та багато інших успішно поєднували роботу в бібліотеці Ніжинської вищої школи зі своєю основною викладацькою та науковою діяльністю. Треба відзначити, що попередником В. К. Пухтинського на посаді керівника бібліотеки була справжній знавець своєї справи Л. С. Кулжинська, яка отримала вищу освіту на Санкт-Петербурзьких (Бестужевських) Вищих жіночих курсах та спеціальну бібліотечну освіту в Німеччині. Визнаний фахівець-бібліотекар, Кулжинська була в свій час відповідальним редактором журналу "Бібліотекар", працювала у Петрограді в бібліотеці Державної Думи (1906–1917 рр.) та викладала бібліотекознавство на літніх курсах для вчителів в м. Ніжині [40]. Усі ці подвижники багато зробили у свій час для становлення і розвитку університетської бібліотеки. Значення вкладу цих видатних вчених важко переоцінити.

Із резолюції доповіді про роботу бібліотеки ІНО 1929 року: "Повільний темп роботи бібліотеки є помітною її хвибою, в повсякденній праці бібліотеки відчувається потреба в певній плановості та належній чіткості, щоб обмежений штат бібліотеки міг краще справлятися зі своєю роботою, кошти, що відпущено на біжучі витрати та обладнання бібліотеки не задовольняють цілком потреб бібліотеки, поміж бібліотекою та бібліотечною комісією не вистачає певної налагодженості в роботі" [41].

Зауважимо, що співробітники бібліотеки 20–30-х років намагалися робити все можливе, щоб не лише зберегти багаті й безцінні книжкові фонди, але й примножити та збільшити їх. Але що могли зробити троє працівників, з яких складався штат бібліотеки? Іноді їх взагалі було двоє, чи навіть один... Зарплата бібліотекаря не відповідала обсягу його роботи і була практично мінімальною. Тому, звичайно, неможливо було проводити роботу у повному обсязі. Тільки у 1930 році в бібліотеці вперше офіційно були введені посади завідувача бібліотеки, бібліотекаря, помічника бібліотекаря та каталогізатора [42]. Архівні документи свідчать, що саме у 30-х роках у різні часи в бібліотеці інституту разом з В. К. Пухтинським працювали Г. П. Первушов, З. М. Каменецька, О. Л. Северін, Н. Г. Наркевич, З. К. Константинова, К. М. Лазаренко, В. В. Кліменко, Бабіч, Булах, Михайловський, Криловій, Коваленко, Пинський, Біле (на жаль, багато прізвищ в архівах без ініціалів – *прим. авт.*). На початку 1935 року штат бібліотеки складався з 7 чоловік. Навіть була введена посада вченого бібліографа, на яку призначили П. Н. Абрамовича.

В. К. Пухтинський, як фаховий історик та філолог з широким кругозором, почав свою діяльність із всебічного аналізу стану всієї бібліотеки і зробив декілька конструктивних пропозицій щодо її реорганізації. Дані пропозиції носили не тільки тактичний, але й стратегічний характер, оскільки торкалися питань комплектування фондів, заходів організаційного характеру, взаємозв'язку в роботі з іншими бібліотеками, поліпшення обслуговування читачів тощо. У відділі забезпечення збереження документів у м. Ніжині зберігається справа про передачу справ Ніжинського ІНО М. Г. Куїсом новопризначеному директору С. С. Пораді, де знаходиться заява завідувача бібліотеки В. К. Пухтинського. Зміст її надзвичайно цікавий та безпосередньо дає унікальну можливість відтворення становища бібліотеки у 1930 році, тому приводимо її повністю. Текст документу подається зі збереженням усіх стилістичних особливостей оригіналу. При публікації авторські скорочення реконструйовані в квадратних дужках.

"До директора Ніжин[ського] І[нституту] С[оціального]
В[иховання] зав. біб[ліотекою] Пухтинського В. К.
Заява

Вступивши до виконання обов'язків бібліотекаря ІНО 25. IX. 1929 р., я поцікавився, де акт здачі бібліотеки, і узнав від пом[ощника] біб[ліотекаря] т. Голишкіна, що він прийняв бібліотеку від колишнього бібліотекаря т. Кулжинської "на ходу", не за актом, – так саме, як колись її прийняла й т. Кулжинська.

Розпочавши роботу, я не складав акта про прийом біб[ліотечного] майна. Не можу цього зробити й зараз ось через що:

1. Протягом багатьох років бібліотека не перевірялася, а також не виключалося з каталогів тих книжок, що їх загублено викл[адачами] та студ[ентами] колишнього Істор[ико]-[філ]ологічного Інститута та ІНО та інших учбових закладів, що існували при нашому ВУЗі (бувш. гімназія, В. Ж. К., Робфак ім. Шевченка й т[а ін]ш.)

2. Під час утворення кабінетів при ІНО було використано шафи бібліотек колишньої гімназії (10 шаф) й бувш[ої] студ[ентської] бібліотеки (18 шаф) замість того, щоб устаткувати кабінети новою меблюю. Книжки ж викинуто просто на підлогу та порозтикано по різних кутках, через що утворилися так звані "книжкові кладовища", основне – в темному коридорі, за загородкою, допоміжні – по всіх бібліотечних приміщеннях – на підлозі, столах, вікнах, по кутках, над шафами. І це все в повному хаосі.

Цю жахливу картину могли спостерігати всі відвідувачі бібліотеки аж до всього 1930 р., коли за постійними вимогами було пороблені полиці в коридорі "Е", що дало можливість розпочати ліквідацію "кладовища". Але до цього часу залишається неліквідованим через відсутність місць таке "кладовище" в залі "Д" та в темному коридорі, за загородкою. Звичайно, що облікувати та перевіряти по таких "кладовищах" не уявляється можливим.

3. Багаторічна система запису книжок, що їх забирали до кабінетів, в списки, без відповідних відміток у контрольних книжках, не витримує ніякої критики. Завелася ця система через хронічну недостатність штату.

Крім того, апарат, що обслуговував кабінети, був надзвичайно мінливим. Класичним прикладом можна вважати пед. кабінет, де книжки переходили з рук у руки до студентів – пом[ічник] завів, і склав зі списками (біля 100 стор.) так заплутано, що й мабуть, розв'яже тільки новий Соломон.

З'ясувати стан бібліотеки в цілому та перевірити її можна буде тільки після виконання величезної роботи, а саме:

1. Із каталогів фонд[аментальної] бібліотеки та тих бібліотек, що ввійшли до складу бібліотеки ІНО, необхідно виключить всі ті книжки, про які можна з певністю сказати, що вони до бібліотеки не вернуться (ті, що їх записано за викл[адачами]та студентами, які вже вмерли або багато років невідоме де перебувають). Списки таких осіб подано Директорові ІНО на резолюцію.

2. Вжити заходів до повернення книжок такими особами, як, напр[иклад], проф. Грузинський, Музиченко та інші, що їх позавозили з собою. Списки таких осіб подано Директорові ІНО на резолюцію.

3. Провести всі книжки, що їх було взято до кабінетів, через контрольні книжки.

4. Розвантажити основне приміщення бібліотеки, поробивши нові полиці в 2-х кімнатах ІСВ за планом, що його подано Директорові ІСВ. При цій умові можна буде розпочати роботу щодо обліку дублетів, що їх має бібліотека ІНО в великій кількості, та книжок із різних бібліотек, що їх під час Революції було завезено до бібліотеки ІНО. Рух книжок дасть можливість розпочати також справу упорядкування бібліотек, що ввійшли до складу бібліотеки ІНО, а саме: біб[ліотека] бувш. гімназії, В.Ж.К., Робфаку імені Шевченка, бувш. студ[ентської] [біб]ліотеки т[а] ін. Жодна з цих бібліотек не має в сучасний момент окремих місць, а це шкодить їх перевірці.

5. Беручи на увагу, що нових полиць не вистачить для всієї маси цих книжок (див. табл. кількості книжок у кожній із них), бібліотека вважає за необхідне зняти питання про повернення до неї шаф, що їх було взято з приміщення її підчас утворення кабінетів.

З метою максимального поширення бібліотечного приміщення та для потреб виробн[ичих] бажано, щоб адміністрація ІСВ виділила для бібліотеки ту кімнату, що її було зайнято під деканську, а зараз під один із кабінетів. Як що це здійснити, то бібліотеку буде зовсім ізолювано від інших приміщень ІСВ.

6. Коли кожну з цих бібліотек (див. п. 4) буде розміщено та перевірено, можна розпочати перевірку по кабінетах.

Після цієї всієї підготовчої роботи можна буде розпочати генеральну перевірку фонд[аментальної] бібліотеки, тісно звязаної зо всіма бібліотеками, що ввійшли до складу біб[ліотек] ІНО.

Звичайно, ця вся робота була дуже складна і не під силу тому штату, що зараз існує. Тому необхідно подбати про збільшення штату.

Бібліотека сподівається, що бібліотечна комісія, викл[адачі] та студенти відгукнуться на її заклик і допоможуть їй розпочати й перевести належну роботу.

Спроби такої допомоги вже були протягом 1929–1930 рр. й дали позитивні наслідки.

До цього часу бібл[іотечний] персонал тільки дещо зробив у напрямкові упорядкування бібліотеки, а саме:

1. Коли весною 1930 р. впродовж усього коридору "Е" було пороблено полиці над шафами, ліквідовано майже всі, "книжкові кладовища", що утворилися за багато років по всіх приміщеннях бібліотеки. Але роботу ще тільки розпочато бо книжки поставлено на полиці тимчасово, не в порядку №№.

2. Розібрано й занесене на картки багато книжок, що надійшли до бібліотеки підчас Революції (бібліотека] проф. Лецеуса та інші) Зав. бібліотекою] Пухтинський. 8/ІХ. 1930 р."

Відомість за каталогом по бібліотеках,
про кількість книжок, що ввійшли до складу бібліотеки ІНО

Назва бібліотеки	Кількість назв	Кількість томів	Прил.
Фунд[аментальна] бібліотека (бібліотека колишньої гімназії)	5 492	11 748	
Учнівська (старш[ого] віку)	2 684	6 257	
Учнівська (мол[одшого] віку)	604	1 109	
Студентська	1 600	10 946	
В[ищи] Ж[іночі] К[урси]	323	нема відм.	
"Істор[ико]-філол[огічного] общества"	790	1 451 (2 331 назв.)	До інших 459 назв нема від.
Роб[ітничий] фак[ультет] ім. Шевченка	1 865 №№	н. в.	
Олекс[андрівське] греч. уч[илище].	264	647	

Крім того, в бібліотеці знаходиться рукописний відділ, що налічує 183 №№ за друкованим описом проф. Сперанського. Ще лічиться 36 №№, про що див. замітку в ХХХІІ т. "Известия І.-Ф. Инстит. за 1918 р. (ст. 18-20).

За бібліотекою личаться також учбові приладдя в такий кількості:

а) Мап історії 57 та геогр. 72 = 129

б) Картин:

в) істор. 78, б) геогр. - 227; в) геогр. табл. - 10, г) для чарівн. ліхтаря. - 303., всього 618.

г) таблиці з природи - 94.

д) таблиць і картин (рос. мова, аритм[етика] і т. ін.) - 24.

е) різних речей (глобус і т. ін.) - 7.

Разом 872 предм.

Примітка 1: Із рукопису відділу перевіряно 183 №№ акта про що подано Директорові ІНО.

Примітка 2: Учбові приладдя не перевірів.

8/ІХ 1930 Пухтинський [43].

Для упорядкування такої великої бібліотеки працівників не вистачало. В інституті була створена бібліотечна комісія в складі завідувачів факультетів: М. П. Руткевича, В. І. Резанова, М. Н. Петровського, завідувача бібліотеки В. К. Пухтинського, яку очолив Забарний (І. М. Забарний працював у штаті викладачів НІСВ з 1930–1933 на посадах професора педагогіки, завідувача кафедрою педагогіки (1930–1931), помічника директора по навчальній частині. Доцент педагогіки (з 1930) – *прим.авт.*) [44].

В'ячеслав Костянтинівич розробляє проект плану роботи бібліотеки, неодноразово пише доповідні записки: звертається до Правління ІНО з проханням зробити технічний огляд усього приміщення бібліотеки в зв'язку з тим, "що в деяких залах стеля в небезпеці й тріщини в стінах"; розпочинає роботу з упорядкування бібліотек колишньої гімназії, бібліотек проф. Клінгера, Леціуса, студентської книгозбірні; упорядковує рукописний відділ, (цікаво, що під час перегляду рукописного відділу, за вимогою Ніжинського Окружного Архівного Управління, були вилучені деякі архівні матеріали [45].

Разом з тим В'ячеслав Костянтинівич намагається продовжувати роботу з упорядкування алфавітного та систематичного каталогів; заводять контрольні зошити для запису книжок, які знаходяться в кабінетах інституту; складає картковий каталог книжних новинок (картки книжкової палати) [46]. З протоколу засідання бібліотечної комісії від 16.09.1930 р.: "В ударному порядку, протягом 2-х тижнів утворити робоче ядро (бібліотеку для студентів), розташувати з цією метою книжки в окремій від фундаментальної бібліотеки кімнаті; переміщення книжок до цього ядра, бібліотечним робітникам перевіряти за списками шкідливої літератури всю (літературу з 20 років, а до 20 року – за вказівками фахівців); приміщення для студентської бібліотеки очистити, перенісши книжки колишньої гімназії, що зараз у ньому знаходяться, тимчасово у залу "Д", де вони залишатимуться до з'ясування питання про поширення бібліотечного приміщення; студентам до виділення окремої для них бібліотеки рекомендувати користуватися книжками з кабінетів; поживавити темпи упорядкування, знявши одночасне питання про поширення приміщення бібліотеки" [47].

Отже, першочерговим завданням для завідувача книгозбірні було упорядкування книжкових фондів. Здійснити це було вкрай важко через те, що не вистачало місця для розміщення книжок, недостатність освітлення, нестача необхідних меблів, багаторічна відсутність опалення. Протягом багатьох років фонд не перевірявся, під час надходження книг до кабінетів не робилося відповідних відміток у

контрольних книжках. Замалим був штат бібліотеки, працівники фізично не могли впоратися з таким великим обсягом роботи.

В. К. Пухтинський звертається до керівництва інституту за допомогою. До участі з упорядкування бібліотеки були залучені педагогічний персонал та студенти. Створюються бригади, кожен студент першого курсу повинен був відпрацювати у бібліотеці 30 робочих годин. Книги в цей час видавалися лише три години на день, а наступні робочі години витрачалися виключно на впорядкування бібліотеки. Завідувач бібліотеки та голова бібліотечної комісії кожного місяця подавали звіти про роботу директорові інституту. Упорядкування бібліотеки повинні були закінчити до 1 березня 1931 року, але через низку обставин не вквалися в зазначений термін [48]. Тоді завідувач книгозбірні звернувся до профкому інституту. На допомогу бібліотеці щодня приходили 15 студентів, але через недостатню їх кількість та мінливість складу робота йшла надзвичайно повільним темпом. Таке становище примусило В'ячеслава Костянтиновича звернутися до студентів тих відділів, де він працював, із закликом допомогти бібліотеці, внаслідок чого кількість студентів збільшилася [49].

Але, незважаючи на всі зусилля В. К. Пухтинського та працівників бібліотеки, на нараді керівників кафедр пролунала думка, що "нормальній організації" лабораторної роботи перешкоджає саме бібліотека, яка, на думку керівників кафедр, незадовільно обслуговує потреби студентів. Для перевірки роботи бібліотеки та бібліотечної комісії було створено бригаду у складі бригадира Кармінського (М. С. Кармінський працював у штаті викладачів НДПІ з 1923 до 1941, зав. кафедрою математики (1932–1941, 1944–1953) – *прим. авт.*) та представника профкому Даденкова (М. Ф. Даденков працював у штаті викладачів НІНО з 1928 до 1941 на посаді завідувача кафедри педагогіки – *прим. авт.*) [50]. Внаслідок перевірки роботу бібліотеки було визнано незадовільною, а саме: утворення "робочого ядра" себе цілком не виправдало, оскільки співробітники бібліотеки й до цього часу не закінчили роботи. Підкреслювалося, що бібліотека не має тісного зв'язку з кабінетами; бібліотека не володіє інформацією про доцільність перебування тих чи інших книг у кабінетах; співробітники бібліотеки не здійснюють керівництва впорядкуванням кабінетних книгозбірень. Комісія зауважила, що бібліотека обмежилася лише становищем проміжної інстанції між крамницею та кабінетами, і "стоїть осторонь" від більшої частини книжкового фонду інституту. Також зазначалося, що працівники бібліотеки не проводять роботи із забезпечення студентів книгами: "читаність"

книжок є незадовільною. Постанова бібліотечної комісії про організацію бібліотечного гуртка залишилася невиконаною. Відсутність систематичного каталогу основної бібліотеки та відсутність бібліографічних покажчиків ускладнює користування бібліотекою.

Разом із тим комісія відзначила правильні дії працівників бібліотеки зі складання систематичного каталогу, але було зроблено зауваження щодо несвоєчасної каталогізації нових книжок. Залишалося відкритим питання організації збереження газетного архіву. Зв'язок бібліотеки зі "студчитальнею" був визнаний незадовільним. На думку членів комісії, бібліотека не вивчала ані читацьких запитів студентів в читальні, ані руху книжок, не знайомила студентів з новими надходженнями.

За результатами перевірки В. К. Пухтинському було вказано закінчити впорядкування фонду бібліотеки при кабінетах до 15 травня 1931 року. Він як директор повинен був розробити заходи щодо "просунення книг в студентську масу і негайно приступити до впровадження їх в життя" у п'ятиденний термін, до 1-го травня завершити каталогізацію нових надходжень книгозбірні та продовжити роботу зі складання систематичного каталогу. Його зобов'язували стати до організації бібліотечного гуртка, впорядкувати зберігання газет таким чином, щоб жодна газета не була загублена, а зберігалася і використовувалася в газетному архіві читальні. Разом із тим керівництво зазначило неухвалене ставлення завідувача господарством Рибки до виконання постанов Рад в справі бібліотеки й запропонувало негайно виконати ці постанови. У наказі, зокрема, зазначалося: "... вважати, що завідувач бібліотеки на засадах єдиноначальності керує бібліотекою і сам відповідає за бібліотеку", а бібліотечна комісія – це дорадчий орган при завідувачу бібліотеки, метою якого є сприяння розвитку бібліотеки [51].

Знову і знову В. К. Пухтинський, як голова зборів завідувачів кабінетів, проводить наради та інструктажі щодо налагодження роботи в кабінетах. Він звертається до керівництва інституту з проханнями прийняти тимчасового робітника для роботи з фондом, провести електрику в приміщенні бібліотечного архіву на першому поверсі, поставити залізні ґрати на вікнах у гоголівській кімнаті, відремонтувати грубку, оскільки у бібліотеці дуже холодно, обладнати замки до шаф, надбудувати полиці над шафами, придбати спецодяг та мило тощо [52]. Нарешті, в листопаді зазначену роботу виконали педагогічний, біологічний та кабінет образотворчого мистецтва, але в інших кабінетах (математичному, військовому, суспільствознавства, географічному, німецької, української та російської мови, хімічному,

анатомії та фізіології, педологічному та фізичному) робота так і залишилася невиконаною [53].

У бібліотеці проводилася велика робота зі списання літератури, здійснювалося передання книжок у кількості 960 примірників Ніжинському педагогічному технікуму, який почав функціонувати у місті Ніжині. Бібліотека влаштовувала виставки літератури з нагоди революційних свят, ювілеїв й актуальних поточних компаній, брала участь у заняттях лікнепів та гуртків, поширювала практику надсилення бібліотечок-"пересувок" до підшефних об'єктів – Веркіївки, Кручи-Магерок, до парткабінету при Ніжинській радянській партшколі [54].

З метою збереження книжкового фонду у 1930 році В. К. Пухтинський розробляє правила користування бібліотекою, де чітко була прописана методика роботи з боржниками. Цікаво, що згідно цих правил, студенти, які не повернули своєчасно книги, позбавлялися не тільки права користування книгами, але й одержання стипендії, пільг, різних довідок та документів із канцелярії інституту до повернення заборгованості. Тих студентів, які зовсім вибували з інституту і не повертали книжки, притягали до відповідальності. Під час переведення на вищий курс встановлювалася обов'язкова відмітка в студкартках, після представленої довідки про своєчасну здачу до бібліотеки та кабінетів всіх книжок [55]. Викладачам інституту, які вчасно не повертали книги, не видавали зарплату й відпуски [56]. Особливо були суворими правила користування рукописним фондом фундаментальної бібліотеки.

Саме в цей час В'ячеслав Костянтинович у контакті з центральною бібліотекою м. Ніжина розробляє проект створення у місті "Музею старої книги" та планує переведення фундаментальної бібліотеки при Інституті соціального виховання в ранг наукової бібліотеки всеукраїнського рівня [57]. Шкода, що втілення цих задумів тоді так і не відбулося. В 1933 р. під час перевірки інституту представником компартійних органів з Києва було вказано, що бібліотека за своєю кількістю та цінністю посідає перше місце в області та заслуговує на перетворення її в "науково-публічну бібліотеку Чернігівської області" [58].

6–8 червня 1931 року В. К. Пухтинський стає учасником бібліографічної конференції, що відбулася в м. Києві [59]. Ця нарада була, як відзначають дослідники, найнегативнішим явищем в українській бібліографії та книгознавстві того періоду. У резолюції конференції "контрреволюційними осередками" було названо Бібліографічну комісію ВУАН, Науково-дослідну комісію бібліотекознавства та

бібліографії ВБУ з її періодичними органами – бібліографічними збірниками, "Журналом бібліотекознавства і бібліографії" та ін. Отже, за тогочасною термінологією, були "здешифровані" "класово-ворожі сили", а разом із тим важкого удару завдано українській школі бібліографії та книгознавства [60, с. 37].

Чимало складного, тривожного, трагічного було у передвоєнне десятиріччя і в житті інституту та бібліотеки. Переглядаючи архівні матеріали того часу, спостерігаємо, як відбувалися "очищення педагогічних кадрів" та "викорчовування" націоналізму в інституті, звільнення та репресії працівників за ідеологічні погляди. З наказу № 83 від 3–6 травня 1935 року: "Викладачеві німецької мови Пухтинському В. К. за рекомендацію студентам ідеологічно-шкідливого вірша винести сувору догану" [61].

У надзвичайно складне становище потрапили у середині 1930-х рр. працівники бібліотеки інституту, які часто не встигали слідкувати за новими списками забороненої літератури, просто фізично не встигали вилучати її з бібліотечних фондів. А невиконання таких наказів могло мати трагічні наслідки, у тому числі – звинувачення в усіх можливих антирадянських злочинах. Наприкінці 1930-х рр. бібліотеки всієї Радянської України втратили свою попередню роль осередку навчально-освітнього та культурного життя, фактично перетворилися на агітаційну машину тоталітарної влади. З наказу по інституту від 1935 року: "... до XVIII роковин Жовтневої Революції країна Рад під керівництвом Комуністичної Партії та любимого вождя пролетаріату всесвіту тов. Сталіна прийшла з великими успіхами на фронті господарчого та культурного будівництва..." [62]. Із доповідної записки 1933 року завідувача бібліотеки В. К. Пухтинського: "У погодженні з дирекцією, (бібліотека – прим. авт.) дбала за епізодичні й систематичні перевірки кафедрами робочого ядра в напрямку очищення від ідеологічно невитриманої та шкідливої літератури" [63].

Майже всією Україною здійснюються масові вилучення та переміщення культурних та історичних цінностей, що зосереджувалися в музейних, бібліотечних і просвітницьких закладах ще з дореволюційної доби, або потрапили до них після ліквідації радянською владою державних чи церковних установ колишньої Російської імперії. Не обминули масові вилучення та переміщення цінних книжкових фондів і бібліотеку Ніжинської вищої школи. Унікальна бібліотечна колекція, яка роками дбайливо збиралася професорами та викладачами, зазнала суттєвих втрат. У 1934–1936 роках увесь рукописний фонд, уся "Гоголіана" та частина стародруків бібліотеки були вилуче-

ні, розпорошені та передані до Всенародної бібліотеки України АН УСРР (зараз Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) (далі – ВБУ), Наукової бібліотеки Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка й інших закладів [64].

Першою втратою бібліотеки став "Гоголівський фонд", який восени 1934 р. було передано до відділу рукописів Всенародної Бібліотеки України. 21 жовтня 1934 р. було складено акт прийому-передачі колекції, який підписали, з одного боку, завідувач бібліотеки НДПІ В'ячеслав Костянтинович Пухтинський, а з іншого – науковий співробітник ВБУ, згодом – відомий бібліограф і літературознавець Олександр Андріанович Назаревський [65]. І хоча працівники бібліотеки робили все можливе, щоб зберегти одне з кращих наукових надбань Ніжинського педінституту: вилучали та приховували каталожні карточки із загального каталогу, ховали ключі від фондосховищ, переклеювали на корінцях книг етикетки з шифрами тощо, унікальне надбання інституту було втрачено [66].

Можна тільки припустити, що саме ці події примусили В'ячеслава Костянтиновича Пухтинського подати заяву щодо звільнення з посади завідувача бібліотеки 22 липня 1935 року.

Не зважаючи на економічні труднощі і різні негаразди, завдяки адміністрації навчального закладу та наполегливій праці В. К. Пухтинського і його співробітників-бібліотекарів, були облаштовані приміщення бібліотеки; виготовлені нові шафи, полиці, завершено електрифікація бібліотечного архіву; остаточно був упорядкований книжковий фонд кабінетів та ліквідовані "книжкові кладовища" у книгосховищах, здійснена інвентаризація книжок, що потрапили в інститут в роки революції, налагоджений обмін дублетів книг з іншими бібліотеками, майже завершена робота з упорядкування абеткового та систематичного каталогів.

Характерно, що за час роботи в бібліотеці В. К. Пухтинський практично не мав жодного захоплення. Тільки після листопаду 1935 року адміністрація відзначила його "ударну" роботу. На честь святкування 120-річчя Ніжинського педагогічного інституту у 1940 році, В'ячеслава Костянтиновича, як одного з найкращих працівників інституту, було нагороджено грамотою Народного комісаріату освіти України [67].

16 грудня 1940 року В'ячеслав Костянтинович блискуче захищає кандидатську дисертацію на тему "До історії римського нобілітету. *Ambitus* в античному Римі", яку він присвятив пам'яті свого нещодавно померлого наукового керівника проф. І. Г. Турцевича. Наразі ця дисертація зберігається в єдиному примірнику в фонді

наукової бібліотеки Київського університету імені Т. Г. Шевченка [68]. Свою роботу В. К. Пухтинський у Ніжинській вищій школі вважав "скромною" та протягом усього життя з "синівською повагою ставився до своїх керівників на кафедрі історії культури і мови й особливо, звичайно, до покійного професора І. Г. Турцевича" [69].

Невдовзі спалахнула війна, яка перекреслила усі життєві плани В'ячеслава Костянтиновича. У вересні 1941 року Ніжин був окупований гітлерівськими військами. Дружина В. К. Пухтинського тяжко хворіла, дочка Елеонора щойно закінчила 8 класів середньої школи [70]. Щоб утримувати сім'ю, В. Пухтинський спочатку працює в колгоспі ім. М. Горького на Кручі на сільськогосподарчих роботах [71], а з 8 жовтня 1941 року працює старшим науковим співробітником Ніжинського архіву [72]. У цей час він друкує декілька культурологічних статей у місцевій окупаційній пресі. Це такі нариси, як "Ніжин – науковий центр", "Шевченкознавець і любитель античності", "Б. Д. Грінченко – літератор, вчений, громадський діяч", "Ніжин в творах і листування М. В. Гоголя" [73–76].

Після звільнення Ніжина радянською армією у вересні 1943 року Пухтинського майже одразу було заарештовано. 6 жовтня 1943 року військовим трибуналом 60-ї армії В'ячеслава Костянтиновича Пухтинського було засуджено за ст. 54, п. 1а "за сотрудничество с оккупантами". Ця стаття у редакції 1934 року констатує: "Зрада Батьківщині. Розстріл або 10 років виправних таборів із конфіскацією майна". Тобто була можливість вибору – поставити свій підпис під списком наступних звинувачень і отримати у якості бонусу вирок – 10 років. Інший варіант – страта. Для відбування покарання В. К. Пухтинського, якому напередодні виповнилося 53 роки, етапують у Мордовську АРСР, де поблизу залізничної станції Потьма було розміщено декілька десятків концтаборів, об'єднаних під назвою "Темлаг" [77]. Після закінчення терміну ув'язнення В. К. Пухтинського було направлено в Зубово-Полянський будинок інвалідів при станції Потьма Мордовської АРСР (червень 1954 – березень 1955 рр.). Цікаво, що перебуваючи в будинку інвалідів, В. К. Пухтинський знову працював завідувачем бібліотеки, де організовував читачькі конференції, виступав з різними доповідями (про А. І. Герцена, Гі де Мопассана, героїв повісті Л. Толстого "Хаджі Мурат" тощо) [78]. 13 квітня 1955 року його нарешті було звільнено з дому інвалідів, і В'ячеслав Костянтинович зміг нарешті повернутися додому до Ніжина [79].

В'ячеслав Костянтинович не залишив ніяких спогадів про цей найтяжчий період свого життя. У його архіві немає жодного написаного рядка про перебування у пеклі радянських таборів. Це й зрозуміло...

Згодом В'ячеслав Костянтинович дуже коротко напише про ці роки в автобіографії: "В связи с тяжело сложившимися обстоятельствами (тяжелая болезнь жены, закончившаяся смертью), я не имел возможности эвакуироваться из Нежина, и, под угрозой применения оружия, принужден был работать у оккупантов, за какое преступление перед Родиной был осужден 6.10.1943 г. военным трибуналом 60 Армии по ст. 54. п. 1а на 10 лет пребывания в испр.-труд. лагерях. Отбывши срок наказания, я находился в 1954–55 гг. в доме инвалидов при ст. Потьма в Мордовской АССР. 17.04.1955 г. я возвратился в Нежин. По указу Президиума Верховного Совета СССР от 17.09.1955 г. я был амнистирован" [80]. Жорстоко обійшлася доля і з родиною В. К. Пухтинського. Його єдина дочка Елеонора, якій на той час було 18 років, зникне безвісті: "Дочь в вихре событий 1943 г. покинула дом родной и судьба её неизвестна" [81].

З 1 лютого по 1 жовтня 1956 року В. К. Пухтинський працює на своїй останній посаді вчителя іноземних мов Седнівської ЗОШ Чернігівського району Чернігівської області [82]. Попри тяжкі випробування, які випали на долю В. К. Пухтинського, 68-річний педагог залишався на висоті. Як зазначалося в службовій характеристиці, виданій дирекцією школи, В. К. Пухтинський "до уроків готується старанно і проводить їх на достатньому ідейно-політичному та теоретичному рівні" [83]. Останній запис Пухтинського у автобіографії такий: "Перешел на пенсию по старости. Ніжин, вул. Набережна Ленінська, буд. 15" [84].

Наприкінці 1956 року, після повернення до Ніжина, В'ячеслав Костянтинович поринає в наукову роботу, стає позаштатним співробітником наукового журналу "Вестник древней истории". Пише спогади, наукові доповіді, статті, листується зі своїм колишнім колегою, співробітником "Ермітажу" І. Г. Спаським. Незважаючи на похилий вік, він продовжує ґрунтовну наукову роботу, пише доповнення до статті "Гоголь і античність", матеріали на тему "Л. М. Толстой і античний світ", "Перебування Л. М. Толстого на Чернігівщині" та ін. Деякі наукові статті Пухтинського були опубліковані, але більшість робіт так і залишилися в його авторському портфелі, оскільки, як писав сам В'ячеслав Костянтинович, "все попытки их напечатать не увенчались успехом: работающему на периферии, трудно, очевидно, добиться напечатания работы в научных центральных журналах" [85]. Ім'я В. К. Пухтинського виявилось в зоні замовчування на довгі роки.

І знову – несподівана прикрість. Навесні 1958 року йому, як сторонній особі, забороняють користуватися книжковим зібранням

бібліотеки Ніжинського педагогічного інституту, в якій він свого часу працював завідувачем. Ображений В'ячеслав Костянтинович пише листа тодішньому директору НДПІ М. І. Поводу: *"Многоуважаемый Марк Иванович! Я, рядовой научный работник, обратился к Вам, высшему представителю науки в Нежине, со скромной просьбой разрешить мне продолжать пользоваться книгами из библиотеки НПИ, что Вами беспрепятственно разрешено мне с 1955 года. Однако, по неизвестным для меня мотивам, Вы отказали в моей просьбе. Очевидно Вы забыли, что работе в библиотеке НПИ я в свое время отдал 6 лет, и эта работа была не из легких. Забыли Вы также, что я 16 лет работал в институте, сперва аспирантом, а потом преподавателем, и, будучи перегружен текущей работой, неоднократно выступал с научными докладами на научных сессиях и конференциях института, а в 1940 г. добился ученой степени кандидата исторических наук. К этому позволяю себе добавить, что я состою сотрудником журнала "Вестник древней истории". Отказом Вы лишаете меня продолжать научную работу. Нахожу Ваш отказ, не имеющим серьезных оснований. С уважением, В. К. Пухтинский. 13.05.1958 г."* [86].

Декілька разів він робить спроби дістати дозвіл на користування бібліотекою Ніжинського державного педінституту, звертається навіть до обласних та республіканських керівних органів. Нарешті, в середині вересня 1958 р., після телефонного дзвінка вищого керівництва, В. К. Пухтинського відновили в правах користування інститутською бібліотекою [87]. У Чернігівському обласному історичному архіві зберігається справа В'ячеслава Костянтиновича, яку він влучно назвав "Удивительная история, достойная пера Пантелеймона Корягина. Сказание об отказе В. К. Пухтинскому пользоваться библиотекой Нежинского пединститута им. Н. В. Гоголя". (Пантелеймон Корягін – збірний образ журналіста другої пол. ХХ ст. – прим. авт.) У справі – його заява директору НДПІ М. І. Поводу, листи до Міністерства освіти УРСР, заява до ЦК КПУ тощо [88].

Розрадою останніх років життя В. К. Пухтинського було також упорядкування власного архіву, яким опікувалися співробітники Державного архіву Чернігівської області. Результатом їх співпраці став особовий фонд В. К. Пухтинського, який й наразі зберігається там.

Помер В'ячеслав Костянтинович Пухтинський у Ніжині 2 лютого 1980 року. Скінчився нелегкий життєвий шлях скромного і непомітного трудівника, який доклав чимало зусиль для розбудови бібліотеки Ніжинської вищої школи.

Похований В. К. Пухтинський у Ніжині на території колишнього Грецького кладовища (сучасне Центральне міське Троїцьке кладо-

вище), але, на жаль, жодного повідомлення або некролога про його смерть так і не було надруковано в місцевій газеті. Надгробок на місці його поховання було пошкоджено вандалами наприкінці 2000-х. Але, завдяки напису на поваленому пам'ятнику, знайденому дослідником ніжинських пам'яток С. Ю. Зозулею, надгробок було відновлено у 2010 році у рамках програми "Некрополь професури Ніжинської вищої школи" [89].

Справжнє визнання В. К. Пухтинського, після стількох років замовчування, прийшло тільки у наш час. Нещодавно його ім'я, серед інших імен українських діячів бібліотечної справи України, увійшло до науково-довідкового видання "Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р." (Київ, 2017) [90, с. 372].

В. К. Пухтинський прожив довге (92 роки), сповнене випробуваннями та працею життя, був свідком багатьох подій, і цілком природно, звертався до мемуарного жанру аби розповісти про них своїм сучасникам і нащадкам. Із зрозумілих причин спогади В. К. Пухтинського донедавна були недосяжні для вітчизняних дослідників та читачів. Це й спонукало нас підготувати їх першу публікацію. Скрупульозна пам'ять автора закарбувала важливі події далеких 30 років ХХ ст. Загалом, спогади В'ячеслава Костянтиновича, як історичне джерело, містять цікаві факти і спостереження, які суттєво доповнюють наші уявлення про Ніжинську вищу школу та її бібліотеку.

Нижче мовою оригіналу, без будь-яких скорочень, подаються колоритні спогади В. К. Пухтинського. Документи подаються за рукописами автора зі збереженням пунктуаційних, орфографічних, лексичних та стилістичних особливостей. Авторські скорочення реконструйовані в квадратних дужках. Публікацію супроводжують примітки, в яких наведено або уточнено відомості про згадані у тексті події та персоналії.

Література

1. Коваленко О. Б., Болва Л. П. Чернігівський мемуарист В'ячеслав Пухтинський та його спадщина. *Сіверянський архів: зб. наук. праць*. Чернігів, 2009. Вип. 3. С. 72–79.
2. Дмитренко Н. Щоб пам'ятали... (Трагічні долі провінційних музейників Північного Лівобережжя у 20–30-х років ХХ ст.). *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2010. Вип. 10 (13). С. 157–164.
3. Дудченко Г. М., Ревенчук А. Ніжинський історичний архів у перші місяці окупації (вересень–грудень 1941 р.). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2008. Вип. 44. С. 330–344.
4. Дивний І. Зачин до виконання спільної науково-практичної пам'яткознавчої програми "Некрополь професури Ніжинської вищої школи". *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2010. Вип. 9 (12). С. 194–196.

5. Зозуля С. Листування І. Г. Спаського з В. К. Пухтинським. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2015. Вип. 19 (22). С. 32–64.
6. Замятіна О. Викладач Ніжинського педагогічного інституту В. К. Пухтинський: історичний портрет. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (дата звернення 26.11.2018)
7. Ленченко Н., Костенко І. Перший завідувач бібліотеки. *Alma mater*. 2002. квітень-травень. С.6.
8. ДАЧО (Державний архів Чернігівської області). Ф. Р-1275. Оп. 1-2. 84 спр.
9. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 1. Арк.1.
10. Там само. Арк. 2.
11. ДАЧО. Фонд. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 6, 7, 8, 9.
12. Там само. Арк. 10.
13. ВДАЧОН (Відділ держ. архіву Чернігівської області в м. Ніжині) Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3156. Арк. 20 зв.
14. Осіпова Г. С. Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки революції (1917–1920 рр). *Література та культура Полісся*. Сер. "Історичні науки". Ніжин, 2018. Вип. 90. С. 216–253.
15. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя; Аспект-Поліграф, 2005. 420 с.
16. Там само. С. 247–248.
17. Бібліотеки вишів. *Журнал бібліотекознавства та бібліографії*. 1930. № 4. С. 107–110.
18. Кудряшова Г. Ю. Эволюция миссии библиотек Отечественных высших учебных заведений. Екатеринбург, 2004. 134 с. URL: study.urfu.ru/Aid/Publication/5463/1/Кудряшова_Монография.pdf (дата звернення: 20.11.2018)
19. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 613.
20. Рогова П. І. Педагогічні бібліотеки України (друга половина XIX – 20-ті рр. XX ст.). Київ, 2009. С. 162–167.
21. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 89. Арк.14.
22. Морозов О. До питання про масове вилучення книжкових пам'яток із бібліотечної колекції Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя в 1934–1936 роках. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2013. Вип. 15 (18). С. 73–79.
23. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 663. Арк.7.
24. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 98.
25. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 32.
26. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1742. Арк. 28, 29, 30, 30 зв.
27. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 6, 6зв.
28. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 32.
29. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 6, 6 зв.
30. Там само. Арк. 19, 19зв.
31. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 662. Арк. 137, 138 зв.
32. Морозов О. До питання про ... С. 73.

33. Самойленко О. Г. Розвиток історичної науки в Ніжинській вищій школі в умовах формування тоталітарного режиму. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Сер. "Історія"*. Вінниця, 2004. Вип. 8. С. 162–168. "Також доступний у PDF:..." URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2004_8_32. (дата звернення 26.11.2018)
34. Пухтинський В. Історія Ніжинського інституту. *Ніжинські вісті*. 1942. 3 червня (№ 20). С. 2.
35. Порада С. За більшовицьку принципівість у боротьбі за якість навчання в педВИШ'ї. *Збірник Ніжинського Інституту Соціального виховання*. Ніжен, 1933. Кн. 1. С. 1–51.
36. Там само. С. 51.
37. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 415. Арк. 85 зв.
38. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3156. Арк. 20 зв.
39. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 3.
40. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 3.
41. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 41.
42. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 67.
43. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1742. Арк. 28, 29, 30, 30 зв.
44. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 18, 19.
45. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 3.
46. Там само. Арк. 1, 2.
47. Там само. Арк. 5, 5 зв.
48. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 18, 19.
49. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 679. Арк. 1, 1 зв.
50. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 48 зв.
51. Там само. Арк. 61, 61 зв.
52. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 679. Арк. 14, 14 зв.
53. Там само. Арк. 12, 13.
54. Там само. Арк. 14, 14 зв.
55. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 41 зв.
56. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3156. Арк. 5 зв.
57. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 683. Арк. 6, 6 зв.
58. Литвиненко Л. І. Приваблювала багатьох науковців. *Alma mater*. 1997. травень-червень. С. 3.
59. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 1665. Арк. 76.
60. Березкіна В. Бібліографічні джерела зарубіжної україніки. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 24. С. 35–43.
61. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3155. Арк. 47, 47 зв.
62. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3157. Арк. 88.
63. ВДАЧОН. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3050. Арк. 13, 13 зв.
64. Морозов О. С. До питання про ... С. 74.
65. Морозов О. С. До питання про ... С. 75.
66. Морозов О. С. До питання про ... С. 77.
67. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 6 зв.
68. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 13.
69. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 8.

70. Замятіна О. Викладач Ніжинського педагогічного інституту В. К. Пухтинський: історичний портрет. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (дата звернення 26.11.2018)
71. Архів Управління СБ України у Чернігівській області. Спр. 17098. Арк. 4 зв.
72. Дудченко Г. М., Ревенчук А. Ніжинський історичний архів ... С. 336.
73. Пухтинський В. Ніжин – науковий центр. *Ніжинські вісті*. 1942. 30 вересня (№ 54). С. 3.
74. Пухтинський В. Шевченкознавець і любитель античності. *Ніжинські вісті*. 1942. 10 жовтня (№ 57). С. 3; 14 жовтня (№ 58). С. 2.; 17 жовтня (№ 59). С. 3.
75. Пухтинський В. К. Б. Д. Грінченко – літератор, вчений, громадський діяч. *Ніжинські вісті*. 1942. 31 жовтня (№ 63). С. 2.
76. Пухтинський В. Ніжин в творах і листування М. В. Гоголя. *Ніжинські вісті*. 1942. 21 листопада. (№ 69). С. 3. ; 25 листопада. (№ 70). С. 2.
77. Замятіна О. Викладач Ніжинського педагогічного інституту В. К. Пухтинський: історичний портрет. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (дата звернення 26.11.2018)
78. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2, 3.
79. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3 зв.
80. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 15зв.
81. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 8.
82. Там само. Арк. 11.
83. Там само. Арк. 12.
84. Там само. Арк. 16.
85. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 4, 5.
86. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 5.
87. ДАЧО. Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 4.
88. Там само. Арк. 4–17.
89. Дивний І. Зачин до виконання ... С. 195.
90. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.): матеріали до біобібліогр. слов. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису; авт.-уклад. Л. В. Гарбар. Київ, 2017. 614 с.

References

1. Kovalenko O. B., Bolva L. P. СHernigvskiy memuarist V'yacheslav Puhtinskiy ta yogo spadschina. Siveryanskiy arhiv: zb. nauk. prats. СHernigiv, 2009. Vip. 3. S. 72–79.
2. Dmitrenko N. СHob pam'yatali... (Tragichni doli provintsyinih muzey-nikov Pivnichnogo Livoberejija u 20–30-h rokiv XX st.). Nijinska starovina. Nijin, 2010. Vip. 10 (13). S. 157–164.
3. Dudchenko G. M., Revenchuk A. Nijinskiy istorichniy arhiv u pershi misyatsi okupatsii (veresen–gruden 1941 r.). Literatura ta kultura Polissya. Nijin, 2008. Vip. 44. S. 330–344.
4. Divniy I. Zachin do vikonannya spilnoi naukovo-praktichnoi pam'yatkoznavchoi programi "Nekropol profesuri Nijinskoї vischoї shkoli". Nijinska starovina. Nijin, 2010. Vip. 9 (12). S. 194–196.

5. Zozulya S. Listuvannya I. G. Spaskogo z V. K. Puhtinskim. Nijin-ska starovina. Nijin, 2015. Vip. 19 (22). S. 32–64.
6. Zamyatina O. Vikladach Nijinskogo pedagogichnogo institutu V. K. Puhtinskiy: istorichniy portret. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (data zvernennya 26.11.2018)
7. Lenchenko N., Kostenko I. Pershiy zaviduvach biblioteki. Alma mater. 2002. kviten-traven. S.6.
8. DACHO (Derjavniy arhiv CHernigivskoї oblasti). F. R-1275. Op. 1-2. 84 spr.
9. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 1. Ark.1.
10. Tam samo. Ark. 2.
11. DACHO. Fond. R-1275. Op. 2. Spr. 1. Ark. 6, 7, 8, 9.
12. Tam samo. Ark. 10.
13. VDACHON (Viddil derj. arhivu CHernigivskoї oblasti v m. Nijini) F. R-6121. Op. 2. Spr. 3156. Ark. 20 zv.
14. Osipova G. S. Storinki istorii biblioteki Nijinskogo derjavnogo universitetu imeni Mikoli Gogolya: roki revolyutsii (1917-1920 rr). Lite-ra-tu-ra ta kultura Polissya. Ser. Istorichni nauki. Nijin, 2018. Vip. 90. S. 216–253.
15. Samoylenko G. V., Samoylenko O. G. Nijinska vischa shkola: storin-ki istorii. Nijin : NDU im. M. Gogolya; Aspekt-Poligraf, 2005. 420 s.
16. Tam samo. S. 247–248.
17. Biblioteki vishiv. Jurnal bibliotekoznavstva ta bibliografii. 1930. № 4. S. 107–110.
18. Kudryashova G. YU. Evolyutsiya missii bibliotek Otechestvennyih vyis-shih uchebnyih zavedeniy. Ekaterinburg, 2004. 134 s. URL: study.urfu.ru/Aid/Publication/5463/1/Kudryashova_Monografiya.pdf (data zvernennya: 20.11.2018)
19. TSDIAK Ukraїni (TSentralniy derjavniy istorichniy arhiv Ukraїni, m. Kiїv) F. 166. Op. 6. Spr. 613.
20. Rogova P. I. Pedagogichni biblioteki Ukraїni (druga polovina XIX – 20-ti rr. HH st.). Kiїv, 2009. S. 162–167.
21. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 89. Ark.14.
22. Morozov O. Do pitannya pro masove viluchennya knijkovih pam'yatok iz bibliotечної kolektsii Nijinskogo derjavnogo pedagogichnogo institutu im. M. V. Gogolya v 1934-1936 rokah. Nijinska starovina. Nijin, 2013. Vip. 15 (18). S. 73–79.
23. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 663. Ark.7.
24. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 662. Ark. 98.
25. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 44. Ark. 32.
26. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 1742. Ark. 28, 29, 30, 30 zv.
27. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 683. Ark. 6, 6zv.
28. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 96. Ark. 32.
29. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 683. Ark. 6, 6 zv.
30. Tam samo. Ark. 19, 19zv.
31. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 662. Ark. 137, 138 zv.
32. Morozov O. Do pitannya pro ... S. 73.
33. Samoylenko O. G. Rozvitok istorichnoї nauki v nijinskiy vischiy shkoli v umovah formuvannya totalitarnogo rejimu. Naukovi zapiski VDPU imeni Mihayla

Kotsyubinskogo. Ser. Istorija. Vinnitsya, 2004. Vip. 8. S. 162–168. "Takoј dostupniј u PDF:…". URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2004_8_32. (data zvernennya 26.11.2018)

34. Puhtinskiy V. Istorija Nijinskogo institut. Nijinski visti. 1942. 3 chervnya (№ 20). S. 2.

35. Porada S. Za bilshovitsku printsipovist u borotbi za yakist navchannya v pedVISH'i. Zbirnik Nijinskogo Institutu Sotsialnogo vihovannya. Nijen, 1933. Kn. 1. S. 1–51.

36. Tam samo. S. 51.

37. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 415. Ark. 85 zv.

38. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 3156. Ark. 20 zv.

39. DACHO. F. R-1275. Op. 2. Spr. 1. Ark. 3.

40. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 3297. Ark. 3.

41. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 135. Ark. 41.

42. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 135. Ark. 67.

43. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 1742. Ark. 28, 29, 30, 30 zv.

44. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 1665. Ark. 18, 19.

45. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 683. Ark. 3.

46. Tam samo. Ark. 1, 2.

47. Tam samo. Ark. 5, 5 zv.

48. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 1665. Ark. 18, 19.

49. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 679. Ark. 1, 1 zv.

50. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 1665. Ark. 48 zv.

51. Tam samo. Ark. 61, 61 zv.

52. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 679. Ark. 14, 14 zv.

53. Tam samo. Ark. 12, 13.

54. Tam samo. Ark. 14, 14 zv.

55. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 1665. Ark. 41 zv.

56. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 3156. Ark. 5 zv.

57. VDACHON. F. R-6121. Op. 1. Spr. 683. Ark. 6, 6 zv.

58. Litvinenko L. I. Privablyuvala bagatoh naukovtsiv. Alma mater. 1997. traven-cherven. S. 3.

59. VDACHON. F. R-6121. Op. 2. Spr. 1665. Ark. 76.

60. Berezkina V. Bibliografichni djerela zarubijnoi ukrainiki. Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukraini imeni V. I. Vernadskogo. 2009. Vip. 24. S. 35–43.

61. VDACHON F. R-6121. Op. 2. Spr. 3155. Ark. 47, 47 zv.

62. VDACHON F. R-6121. Op. 2. Spr. 3157. Ark. 88.

63. VDACHON F. R-6121. Op. 2. Spr. 3050. Ark. 13, 13 zv.

64. Morozov O. S. Do pitannya pro ... S. 74.

65. Morozov O. S. Do pitannya pro ... S. 75.

66. Morozov O. S. Do pitannya pro ... S. 77.

67. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 28. Ark. 6 zv.

68. DACHO. F. R-1275. Op. 2. Spr. 1. Ark. 13.

69. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 66. Ark. 8.

70. Zamyatina O. Vikladach Nijinskogo pedagogichnogo institutu V. K. Puhtinskiy: istorichniy portret. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (data zvernennya 26.11.2018)

71. Arhiv Upravlinnya SB Ukraini u CHernigivkiy oblasti. Spr. 17098. Ark. 4 zv.
72. Dudchenko G. M., Revenchuk A. Nijinskiy istorichniy arhiv ... S. 336.
73. Puhtinskiy V. Nijin – naukoviy tsentr. Nijinski visti. 1942. 30 veresnya (№ 54). S. 3.
74. Puhtinskiy V. Shevchenkoznavets i lyubitel antichnosti. Nijinski visti. 1942. 10 jovtnya (№ 57). S. 3. ; 14 jovtnya (№ 58). S. 2. ; 17 jovtnya (№ 59). S. 3.
75. Puhtinskiy V. K. B. D. Grinchenko – literator, vcheniy, gromadskiy diyach. Nijinski visti. 1942. 31jovtnya (№ 63). S. 2.
76. Puhtinskiy V. Nijin v tvorah i listuvannya M.V. Gogolya. Nijinski visti. 1942. 21 listopada. (№ 69). S. 3. ; 25 listopada. (№ 70). S. 2.
77. Zamyatina O. Vikladach Nijinskogo pedagogichnogo institutu V. K. Puhtinskiy: istorichniy portret. URL: <http://www.starybilous.com.ua/> (data zvernennya 26.11.2018)
78. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 14. Ark. 2, 3.
79. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 1. Ark. 3 zv.
80. DACHO. F. R-1275. Op. 2. Spr. 1. Ark. 15zv.
81. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 66. Ark. 8.
82. Tam samo. Ark. 11.
83. Tam samo. Ark. 12.
84. Tam samo. Ark. 16.
85. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 14. Ark. 4, 5.
86. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 28. Ark. 5.
87. DACHO. F. R-1275. Op. 1. Spr. 28. Ark. 4.
88. Tam samo. Ark. 4–17.
89. Divniy I. Zachin do vikonannya ... S. 195.
90. Istoriya ukraїnskoї bibliotечної spravi v imenah (kinets XIX st. – 1941 r.): materialy do biobibliogr. slov. / NAN Ukraїni, Nats. b-ka Ukraїni im. V. I. Vernadskogo, In-t rukopisu; avt.-uklad. L. V. Garbar. Kiїv, 2017. 614 s.

В. К. Пухтинский

На жизненном пути.

Воспоминания о Нежинском педагогическом институте.

Вступление.

В 1909 г. праздновалось 100-летие со дня рождения Н. В. Гоголя. В журналах, газетах, научных статьях этой дате было посвящено много материалов. Особенно запомнилась мне статья, с которой выступил знаменитый историк и социолог Максим Максимович Ковалевский в газете "Русское слово", под заглавием "Гоголевщина на Руси неистребима". Почтенный ученый с мировым именем оказался пророком. Вот два очерка, подтверждающие остроумные высказывания М. М. Ковалевского.

I. "До нас їде Скрипник". Уже этот заголовок напоминает слова, обращенные А. А. Сквозник-Дмухановским к собравшимся у него чиновникам: "Я пригласил вас, господа, чтобы сообщить вам неприятнейшее известие: к нам едет ревизор!"

Во время визита наркома просвещения УССР я работал не только преподавателем Нежинского пединститута им. Н. В. Гоголя, но и заведовал огромной и знаменитейшей на Украине институтской библиотекой. Эта весьма нелегкая работа дала мне возможность проживать в доме, где находилось правление института, сразу, как войти направо от грандиозных, но весьма аляповатых по архитектуре ворот (рукотворного памятника, возведенного быв. завхозом Бурштинским).

В одну из сентябрьских ночей 1933 г., часов около 5 утра, услышал я энергичный стук в двери моей квартиры (на втором этаже). "Что-то, очевидно, случилось в библиотеке – пожар или ограбление" – подумал я. Открываю двери. Ночной сторож мне: "т. Пухтинский, Вас просит немедленно директор". Торопливо одевшись, выхожу. Навстречу мне шествует важно зам. директора т. Тихий (сей Тихий, когда был моим студентом, отличался очень тихим характером, но сделавшись после окончания института *persona grata*, стал весьма громким, оправдывая классическую поговорку "*honores mutant mores*"¹. Полусерьезно, полушутя говорит мне: "Ідіть, ідіть на розправу!" Через несколько шагов, мило улыбаясь, безмолвно указывает мне перстом на двери квартиры директора института почтенная дама, зам. директора по хозяйственной части. "Ну, слава Создателю, ничего страшного" – подумал я.

Поднимаюсь на 2-й этаж дома, где находились апартаменты директора, добрейшего Степана Семеновича Порады². Здравоваюсь. "О, це добре, Вячеславе Костянтиновичу! Це по-воєнному. Вибачте мені, що я Вас потурбував, але невідкладна справа: до нас їде Скрипник³, то Ви будьте так ласкаві, зайдіть зараз же до Карпа Архиповича (К. А. Ермоленко был служителем библиотеки, по нраву очень ворчливый старик, но идеальный работник, обладавший способностью даже в темноте найти книгу в библиотеке). Ви скажіть йому, щоб він зараз відправився по квартирах бібліотекарш і

¹"Honores mutant mores" – "Почесті змінюють звичаї"; латинський крилатий вислів, що приписується Плутарху.

² Порада Степан Семенович (1902–?) – працював у штаті викладачів НІНО з 1930 по 1934 на посадах директора НІНО, доцента кафедри педагогіки, завідувач кафедри педолого-педагогічних дисциплін. Зазнав політичних переслідувань та репресій (з 1934).

³ Скрипник Микола Олексійович (1872–1933) – укр. радянський партійний і державний діяч, один із засновників КП(б)У. Головний ідеолог "*націонал-більшовизму*" та організатор політики "*українізації*". З 7 березня 1927 року по 7 липня 1933 року очолював Народний комісаріат освіти УСРР.

передав моє розпорядження прибути їм сьогодні до бібліотеки рівно о сьомій годині. Ви також рівно о 7-й годині будьте там".

Исполняя распоряжение директора, иду к суровому Карпу Архиповичу и передаю слова С. С. Порады. Карп Архипович посылает меня "по матушке – по Волге"... Я говорю спокойно старику: "Карп Архипович! Вы бьете не по коню, а по оглобле". Несколько смягчившись от моих спокойных слов, старик говорит: "Ну, добре, все зроблю!".

В ту же ночь директор вызвал к себе и зав. бухгалтерией Иосифа Ивановича Приходько. Ему было поручено с раннего утра дежурить у знаменитых циклопических ворот и следить аккуратно и, увидев подъезжающего или подходящего к институту наркома, немедленно доложить об этом правлению института, которое будет заседать тоже с 7 ч. утра. Еще одному представителю институтской иерархии, помпезному швейцару, Григорию Семеновичу Шамину, не забыли сказать, чтобы он должным образом встретил высокое начальство. (Г. С. Шамин очень походил на русского богатыря: крупный рост, могучая фигура, гордая осанка, борода до пояса, на шее медаль в память царствования Александра III и постоянная трубка в устах; Г. С. всегда был необходимым украшением колоннады у входа в храм науки, смотрел на всех сверху вниз, как на людишек, а разговаривал важным тоном; рассказывали о нем, что он так закоренел, как дуб, с эпохи старого режима, что директора Куиса¹ (предшественника С. С. Порады) называл "Ваше превосходительство", однако в обиду себя не давал и однажды, когда Куис послал его по "Волге-матушке", то ответил ему взаимной "любезностью").

Так вот, к 7 ч. утра, все действующие лица комедии были уже на местах. И я, которого друзья называли "Аполлоном среди муз" (пошло это название от престарелого профессора классической филологии, незабвенного Ивана Григорьевича Турцевича², который очень часто посещал институтскую библиотеку). Он мне как-то сказал: "Вы – Аполлон среди муз. Музы, конечно, – не грации и не нимфы.

¹ Куїс Микола Григорович (1890–?) – у 1924–30-ті роки – ректор і політ. комісар Ніжинського ІНО, де під його керівництвом посилено матеріальну базу й налагоджено стабільний навчальний процес. Викладач політекономії, науковий співробітник наук.-дослід. кафедри історії культури та мови. В нових умовах він не зміг відстояти традиції Ніжинської наукової школи, і науководослідну кафедру у 1930 р. закрили. 30 квітня 1937 заарештований, 25 серпня того ж року за звинуваченням у приналежності до контррев. троцькіст. підпіл. організації засудж. до розстрілу. Реабіліт. 1957.

² Турцевич Іван Григорович (1856–1938) – історик, античник та медієвіст, професор Ніжинського історико-філологічного інституту кн. О. Безбородька.

Музы – особы весьма почтенные". Действительно, средний возраст "библиотечных муз" колебался от 45 до 50 лет, а одной из "муз", Ольге Николаевне Михайловской, было уже лет под 70.

На постах зорко несли вахту швейцар Шамин у колоннады института и бухгалтер Приходько у ворот. Представители же хозяйственной части проявляли необычайно суетливую деятельность, наводя парадный порядок (после отъезда наркома долго вспоминали такой Witz¹: "было порадно, парадно и порядно").

В библиотеку (в "рабочее ядро"), где на посту находились "Аполлон" и "музы", несколько раз забегал помощник зам. Директора по хозяйству т. Курочка (до него этот пост занимал т. Рыбка). "Чи нема у вас портрета наркома?" – "Як це нема? А ось висить на стінці". – "Так я раніше не бачив цього портрета!" – "Це тому, що Ви мало уваги завжди приділяли бібліотеці!" – "Так, будь ласка, – радостно воскликнул т. Курочка: "Перед тим, коли нарком з'явиться в інститут, ми повісим цей портрет у вестибюлі, над входом до другого поверху. А потім ми його швидко занесем до актового залу та поставим його на столі". Конечно, тов. Курочке нельзя было отказать в такой просьбе, но и он оказал большую услугу библиотеке. Библиотека много лет добивалась, чтобы было проведено в ее помещениях электричество, не жалея расходов, ибо освещалась она лампочками малого калибра, и "Аполлону" и "музам" и библиотечному ворчуну (Карпу Архиповичу) почти вслепую приходилось вечером разыскивать книги на двухэтажных рядах полок. Какую же услугу оказала хозяйственная часть, – конечно, не без ведома дирекции? Двое мужчин втащили в "рабочее ядро" колоссальную корзину. "Что это?" – спросил "Аполлон". – "Це – електролампочки!" – "Это для парада?". – "Ні, це назавжди". – "Если так, принимаю. Прошу развесить их по залам". Вмиг исполнили распоряжение "Аполлона", и все залы засияли, точно залитые лучами солнца.

С 7 ч. утра стали собираться и студенты в институтском актовом зале на 2-м этаже. Около 9 ч. утра появился высокий гость совершенно неожиданно. Стоявший на "почетной" вахте у ворот бухгалтер И. И Приходько отлучился с поста на некоторое время, и осталось совершенно неизвестным, как нарком появился во дворе института. Он прошел к колоннаде, украшающей фасад института, и тут с "высоты величия" посмотрел на небольшого человека, очень скромно одетого, швейцар Г. С. Шамин. Выпуская дым из своей запорожской

¹ Witz (нім.) – жарт, дотеп.

люльки, он на вопрос подошедшего, как пройти в правление института, мановением руки указал направление, процедив: "Ідіть туди!"

Вот так, совершенно незаметно, явился нарком, как снег на голову. Директор С. С. Порада, деканы и зав. кафедрами в этот момент обсуждали вопрос об успешности студентов. "О, це дуже цікаво" – сказал нарком и стал спрашивать о % успешности по всему институту, по факультетам, по курсам и даже об успешности отдельных студентов выборочно, и у него сложилось впечатление, что учет успешности стоит в институте не на надлежащей высоте.

Пробыл нарком на совещании правления недолго и часам к 9 ½ появился в актовом зале, где до его прихода слышен был шум собравшихся студентов и звучали песни молодежи, с нетерпением ожидавшей появления гостя. Когда он проходил через вестибюль, то над широким входом над лестницей, ведущей на 2-й этаж, увидел свой портрет, но не успел войти в актовый зал, как ловкий т. Курочка водрузил портрет наркома на почетном столе в зале.

Установившееся молчание в зале возвестило о появлении наркома пред студенческой массой. Молчание сменилось звуками голоса наркома, часто прерывавшееся горячими аплодисментами. Но вот настал момент глубокого молчания, и после краткой паузы раздались несмолкаемые бурные аплодисменты, и нарком в сопровождении институтских главков вышел в коридор и стал направляться в сторону библиотеки. Что же произошло в актовом зале? Нарком обрушился на администрацию института, указав, что учет ведется не на надлежащем уровне, и в один из моментов своей речи сказал: "І ось, я вирішив ліквідувати ваш інститут, як клясу" (жуткое молчание собравшихся...) і перетворити його на університет!" (несмолкаемые аплодисменты!).

После этой овации нарком с представителями институтской администрации подошел ко входу в "рабочее ядро" библиотеки. "Аполлон" вышел навстречу наркому со свитой, и это напомнило обычай, по которому "во время оно" священники выходили на церковную паперть, если церковь посещали высокопоставленные представители духовной или светской власти.

Директор С. С. Порада представил "Аполлона" наркому: "Це – наш викладач і зав. бібліотеки, яку посаду раніше займали професори". "Аполлон" начал знакомить наркома с библиотекой, начиная от "рабочего ядра". Тут он провел минуты три, а потом "Аполлон" повел наркома в помещение фундаментальной библиотеки, которая помещалась в нескольких залах и в длинном коридоре, и тут, при выходе в коридор, загроможденный книгами, нарком почти

уперся носом в полку с книгами и произнес: "Тхне цвіллю, тхне цвіллю". По установившемся порядку "Аполлон" провел гостя по всем залам библиотеки, стараясь вкратце ознакомить его с сокровищами библиотечного фонда. Но нарком как-то равнодушно слушал "Аполлона", и обход всей библиотеки закончился за каких-нибудь 10 минут, тогда как обычно такие экскурсии продолжались часа 1 ½ – 2. После краткой визитации в фундаментальную библиотеку "Аполлон" вернулся с гостем опять в "рабочее ядро". Тут, как на беду, нарком обратился к одной из муз с каким-то вопросом, а она ему ответила по-русски. Нарком желчно заметил: "Ви можете зі мною балакати по-українські – розумію". Тут "Аполлону" стало немного неловко, ибо его диалог с гостем представлял собой некое подобие "французского с нижегородским": гость по-украински, "Аполлон" – по-русски. "Аполлону" гость не сделал замечания, но почувствовал "Аполлон", что гостю такой языковой разницей был не по душе.

Гость совсем уже хотел отбыть из нежинского "Athenaeum"¹, но "Аполлон" обратился к нему с такими словами: "Прошу Вас внести в книгу посетителей библиотеки Ваши впечатления". Гость сказал: "Я цього ніколи не роблю!"

"Аполлон" же, обращаясь к гостю, попросил: "Я Вас очень прошу, ибо наша библиотека занимает на Украине и даже во всем Союзе видное место". Ни слова не говоря, нарком сел за стол, на котором находилась эта книга, и лист за листом, просматривая записи посетителей, взял ручку и что-то стал писать. В это время директор института и представители институтской администрации стояли за стулом, на котором сидел гость, старались хоть что-нибудь увидеть, что он писал. Окончив писать, гость подал руку "Аполлону" и отбыл. Минут через 10 "Аполлон" и "музы" услышали топот ног институтских главков, поднимавшихся карьером с первого этажа на второй, к библиотеке. "Що він там написав?" – почти хором спросили запыхавшиеся вбежавшие. А гость занес в "памятную" книгу следующее: "На библиотеку института наркомат просвещения Украины до сих пор не обращал должного внимания, впредь же изменится отношение к ней".

Послесловие

Директор С. С. Порада был дельным администратором и очень благосклонным и вежливым к сослуживцам. "Аполлон" и сейчас с удовольствием вспоминает о нем и даже на склоне лет своих ведет

¹ "Athenaeum" – назва закладу вищої освіти у стародавньому Римі та Візантії.

с ним дружескую переписку. Степан Семенович был одержим некоторой манией величия, но совершенно невинного свойства.

Так, напр[имер], он всегда утверждал, что Нежинский институт – вторая Академия наук на Украине, что в нем сосредоточена сокровищница культуры (науки, редкая по своему составу библиотека, музей имени Н. В. Гоголя). С большим уважением и вниманием он относился к старой профессуре (В. И. Резанову, М. Н. Бережкову, И. Г. Турцевичу, А. Н. Покровскому). Мечтой его было добиться, чтобы пединститут был преобразован в университет (имени наркома Скрыпника). Очевидно, он уговорил Скрыпника согласиться с его планом и посетить институт. Но такое преобразование нашего института в университет не состоялось¹.

II. "Доцент" Куляба.

"У меня вольность необыкновенная в мыслях" – слова И. А. Хлестакова ("Ревизор" Н. В. Гоголь)

В 1937 г. преподававший историю Украины профессор Николай Неонович Петровский² был снят с работы как буржуазный националист. На его место был назначен некий Куляба. Он как-то раз появился в библиотеке, которой я ведал, и представился как кандидат исторических наук (специальность – история Украины) и доцент. По его рассказам, он был секретарем в одном из отделений Академии наук УССР, хвалился, что лично знаком с некоторыми академиками, а с академиком Платоновым-Гиляровым³ (спец. – история философии) даже очень близко, чуть не вхож в его семью. "На цього старого я маю такий вплив, що досить мені сказати йому: "Старий, поїдьмо до Ніжина, прочитаєш там лекцію" – він погодиться. Це тому, що я залицяюсь до його дочки".

"Доценту" почему-то понравилось беседовать со мной, и он почти в каждый перерыв между лекциями забегал в библиотеку.

¹Реорганізація Ніжинського ІНО в університет, проголошена М. П. Скрипником, так і не відбулася. В Україні розгорнулася гостра кампанія боротьби з "націонал-ухильництвом" та "українізацією", що була організована за наказом з Москви. Невдовзі після віддання Ніжина, 7 липня 1933 р. на засіданні політбюро у Харкові нарком освіти М. П. Скрипник зазнав нищівної критики за "мовне шкідництво". У той же день він застрелився у власному кабінеті.

² Петровський Микола Неонович (1894–1951) – укр. історик, чл.-кор. АН УРСР (з 1945), випускник Ніжинської вищої школи, викладач історії України Ніжинського ІНО (1924–1933).

³ Гиляров (Платонов-Гиляров), Олексій Микитович (1856–1938) – український філософ, педагог, письменник, один з організаторів та перший академік-філософ ВУАН.

Самохвальством своим он докучал мне. Ну, подумал я, уже и вкус у дочери академика: ее обожатель малого роста, прыщавый, а руки такие потные!

В библиотеку сей "вьюноша" являлся с огромным портфелем, каким-то чемоданоподобным, куда он набирал произведения Ленина, Сталина, Маркса, Энгельса, выдержки из которых зачитывал во время своих "лекций". Все у него по началу шло как-будто хорошо, но вот стали поступать в деканат сигналы, что Куляба дублирует конспекты проф. Н. Н. Петровского. Дело дошло до правления института. Директором в то время состоял некий Мельничин¹ – "западинец" (оказавшийся во время партийной чистки человеком подозрительным, с поддельными документами). Он выступал в защиту "молодого вченого, якому треба допомагати". Не знаю, в чем заключалась эта "помощь", но сигналы поступали и поступали, а "молодой учений" появлялся со своим портфелем в аудитории и скудные записи в тетрадке (из конспекта своего предшественника) щедро разбавлял цитатами из классиков марксизма-ленинизма. Забавную фигуру представлял "молодой учений", важно направляясь со своим грузом на очередную "лекцию". Студенты посмеивались и вопросами своими ставили в тупик "доцента", а он, чтобы снискать благожелательное к себе отношение слушателей, обратился к испытанному еще со времен античного мира подкупу избирателей, так называемому *ambitus* и стал дарить не столь студентам, сколь студенткам блокноты, изготовленные на роскошной бумаге экспедиции заготовленья государственных бумаг. На этих блокнотах было напечатано вверху "Доцент Куляба, кандидат исторических наук". Но ни атрибуты "учености", переполнявшие "чемодан", ни щедро раздаваемые блокноты не имели успеха, и "молодой учений" сообразил, что для него настала пора "по собственному желанию" *fuga salute petere* (в бегстве искать спасения), и он за благо рассудил (хитрый молодчик!) исчезнуть из Нежина.

Прошло немного времени и в харьковских "Вістях", официозной газете, появился едкий фельетон "Доцент Куляба". Автор фельетона раскрыл "деяния" праправнука А. И. Хлестакова. Стало известным, что Хлестаков перебрался в Николаев, где в самом начале своей "академической" деятельности был хорошо распознан администрацией Николаевского пединститута. Выяснилось, что он не сын бедняка, каким себя рекламировал в Нежине, а сын кулака. Обнаружено

¹ Мельничин Гнат Миколайович – директор Ніжинського педагогічного інституту (1934–1935).

было также, что он – не доцент и не кандидат исторических наук. Занимая же маленькую должность в аппарате Академии наук УССР, он втерся в доверие к секретарю одного из отделений Академии и, имея доступ к столу своего начальника, воспользовался печатью и бланками и нафабриковал себе поддельных документов. Почти полгода он дурил головы нежинцам, но николаевцы оказались более проницательными. "Буржуазный" же "националист" Н. Н. Петровский, снятый с работы в Нежине, сразу устроился на работе в Киевском университете и в Академии наук УССР к стыду тех лиц, которые изгнали его из Нежина. О нем в 11-м томе Советской исторической энциклопедии, на стр. 110, напечатано следующее: Петровский Николай Неонович (14(26)XI.1894 – 20.VII.1954) – укр. сов. историк, чл.-корреспондент АН УССР. С 1937 г. работал в Институте истории Укр. ССР, в 1942–47 – его директор. Автор ок. 100 работ, посвященных истории освободительной войны укр. и белорус. народов 1648–54, источниковедению, в частности летописям Самовидца С. Велички, Г. Грабянки.

Покушение на ограбление монетной коллекции (Münzkabinett¹) и тяжелые последствия для Неж[инского] пед[агогического] инст[итута]

С 1926 по 1929 г. я отбыл аспирантский стаж в Нежинском пединституте в секции истории античной культуры, состоя на работе районным инспектором народного образования в Нежинском и Лосиновском районах (1927–1928 гг.) и в Плисковском (1928–29 г.).

Осенью 1929 г. меня пригласила администрация Нежинского пединститута на должность зав. библиотекой и преподавателя немецкого языка.

В мои обязанности, как библиотекаря, входило еще заведывание "Комнатой Н. В. Гоголя", находившейся в помещении библиотеки. Музей при институте находился в первом этаже в бывших апартаментах потомка князя Безбородко, графа Кушелева-Безбородко, а также в б[ывшей] институтской церкви. В мое время этим музеем ведал И. Г. Спаский², ставший впоследствии завед[ующим] нумизматическим отделом Эрмитажа в Ленинграде. Его потом сменил

¹ Münzkabinett (нім.) – нумізматична колекція.

² Спаский Иван Георгійович (1904–1990) – доктор історичних наук, історик монетної системи Київської Русі, України та Росії. Випускник Ніжинського ІНО. У 1920-х рр. брав участь у створенні Ніжинського Окружного історичного музею, став його першим штатним директором. З 1932 р. – співробітник нумізматичного відділу "Ермітажу" (з перервами). У 1934–1938 рр. зазнав незаконних репресій. Реабілітований 1956 р.

молодой человек по фамилии Лапа¹, а затем старик-пенсионер (фамилию я забыл). Обыкновенно посетители музея заходили и в "Комнату Н. В. Гоголя", где пояснения давал я. Их же я водил по всем залам библиотеки, обращая внимание на редчайшие издания, хранившиеся в залах этого храма науки, который по справедливости можно было бы назвать "Athenaeum".

Что же находилось в "Комнате Гоголя?" Рукописи Н. В. Гоголя, "Гоголиана" (его сочинения в изданиях разных годов на русском и иностранных языках), богатейшая литература о нем; отдел русских рукописей с древнейших времен (собранных когда-то и описанных профессором Сперанским²); редчайшая славянская рукописная библия XI в.³, писанная каллиграфическим почерком и снабженная массой прекрасных иллюстраций и виньеток на библейские темы; роскошное издание истории Ю. Цезаря, сочиненной французским императором Наполеоном III, с дарственной надписью на имя немецкого профессора Ричля, помогавшего составить это сочинение. (У вдовы лейпциг[ского] проф. Ричля Неж[инский] истор[ико]-фил[ологический] институт приобрел солидную по составу библиотеку, в том числе соч[инения] Наполеона III. – *Прим. авт.*)

В этой комнате между двух окон, выходящих в институтский парк на сев[еро]-запад, находился большой художественный ларец с верхней застекленной полкой, а ниже за двустворчатыми дверцами, находился ряд полок одна над другой. Этот ларец содержал в своих недрах богатейшую редкую монетную коллекцию, подаренную институту потомком князя Безбородко (а пединститут в свое время назывался Лицеум, потом историко-фил[ологическим] институтом). В верхней застекленной витрине лежали монеты греческие, римские и средневековые, а на "многоэтажных" полках – русские, славянские, иностранных государств; на нижней же полке находились оловянные

¹ Лапа Валентин Петрович (1909–1980) – укр. художник, мистецтвознавець, уродженець м. Ніжина. У кін. 1920 – на поч. 1930-х рр. – директор Окружного історичного музею в Ніжинському ІНО. Після ліквідації музею у 1934 р. – співробітник художнього відділу Полтавського краєзнавчого музею. З 1943 р. – на еміграції в Німеччині та Австралії.

² Сперанський Михайло Несторович (1863–1938) – укр. та рос. Літературознавець, славіст, фольклорист, палеограф, біограф М. В. Гоголя, професор Ніжинського історико-філологічного інституту кн. О. Безбородька. Протягом 1902–1907 рр. склав детальний опис колекції манускриптів бібліотеки НІФІ. З 1907 р. – професор Московського університету. У 1934 р. репресований у справі т. зв. "Рос. національної партії".

³ Тут – помилка автора. Йдеться про грецьке рукописне Євангеліє X–XI ст., яке на той час зберігалось в рукописній колекції бібліотеки.

слитки с выбитыми на них копиями монет разных эпох и народов. В этой же комнате на стене висело три картины, написанные крепостным художником Павловым¹, которого Безбородко посылал специально в Италию, чтобы написать красками некоторые исторические места (если мне не изменяет память, то на этих двух больших картинах (2,5 м. в ширину и 1,5 м. в высоту), были изображены Парфенон, Акрополь и Via Appia² с круглой гробницей Цецилии Метеллы). В большом коридоре на стенах были вывешены картины этого же крепостного художника, писанные с натуры в Италии).

В первом этаже находился Музей, имевший ряд отделов: I) революции (портреты вождей революции, приказы, объявления, плакаты, декреты; II) по истории г. Нежина и районов; III) знаменитой артистки Заньковецкой³ (личные вещи, сувениры, фотографии, портреты, письма к ней выдающихся писателей, артистов и др.)

В этом же музее расположена была картинная галлерей знаменитых художников Западной Европы в оригиналах и копиях (каталог их был составлен Турцевичем, братом профессора И. Г. Турцевича⁴).

Все это являлось ценнейшим кладом науки и искусства не только для нежинцев, но и для всей Украины и России. В музее очень часто проводились экскурсии для нежинских жителей и студентов пединститута.

Приезжали в Нежин также и специалисты-ученые и представители художественных профессий (артисты и художники) из других городов и знакомились с ценными экспонатами Музея при институте и в "Комнате Н. В. Гоголя".

Что же произошло в одну прекрасную летнюю ночь? Меня заменил мой помощник по библиотеке, покойный Г. П. Первушов, когда я был в отпуску. На его обязанности было по окончании работы закрыть оба окна в "Комнате Гоголя" на внутренние ставни с особыми запо-

¹ Павлов Капітон Степанович (1792–1852) – художник. Викладав малювання в Ніжинській гімназії вищих наук із 1820 до 1839 р. Після виходу у відставку приїхав до Ніжина, де жив близько 10 років. За 19 років життя й праці в Ніжині створив цілий ряд полотен. Працював переважно в жанрі портрету.

² Via Appia – Аппієва дорога у Стародавньому Римі.

³ Заньковецька (Адасовська) Марія Константиновна (1854–1934) – укр. акторка й театральна діячка, перша народна артистка Республіки (1923). Очолювала драм. гурток студентів Ніжинського історико-філологічного інституту. У 1927 році подарувала свої речі Ніжинському Окружному музею, при музеї Ніжинського інституту народної освіти.

⁴ Турцевич Йосип Григорович (1859–1923), випускник Академії мистецтв, пізніше вчитель малювання і чистописання 2-ї Одеської гімназії, рідний брат І. Г. Турцевича.

рами, но перед этой трагической ночью он забыл это сделать. Я же, хотя и находился в отпуску, ежедневно заходил в библиотеку. Так и после трагической ночи прошел я по коридору и ужаснулся, увидя, что в двери "Комнаты Н. В. Гоголя" (они были сверху остеклены) проникают дневные лучи, а когда вошел в эту комнату, меня охватил ужас: в ларце разбита застекленная витрина, а многоярусные ящики открыты, так как дверцы ларца распахнуты. Я, немедля ни минуты, пришел на квартиру директора С. С. Порады (день был воскресный) и доложил ему о случившемся. Он без замедления позвонил в милицию, и ее сотрудники явились в Торгсин¹, куда через некоторое время пришли "герои" события. Они, как потом выяснилось на суде, принесли в Торгсин половину древнегреческой монеты золотой (они ее распилили пополам) и попросили кое-что из одежды и еще чего-то, говоря, что они, молодые люди, хотят прилично одеться и кое-что купить. Администрация Торгсина была предупреждена (за эту половину золотой монеты отпустили им несколько свертков товаров, пригласив их еще заходить). Как только "герои" стали выходить, их арестовала милиция, и вскоре состоялся суд.

На суде выяснилось, что перед визитом в Торгсин, в лунную ночь эти юноши (один из них окончил курс на естественном факультете, а другой – филолог – перешел с первого курса на второй) зашли в парк с тыльной стороны, куда выходили окна "Комнаты Н. В. Гоголя". Один из них, старший по возрасту и уже дипломированный, приставил лестницу к окну этой сокровищницы и, разбив окно, орудовал внутри, а "молокосос" – филолог стоял внизу на часах, вооружившись топором.

Ночь была лунная, как я отметил выше, и естественник-"дипломант", проникнув в комнату, разбил стеклянную крышку в ларце, где помещались золотые греческие и римские монеты, захватил одну из них, а в ларце внизу "раскрыл" дверцы и из нижнего этажа набрал почти мешок оловянных слитков, на которых выбиты были копии разных монет, приняв, очевидно, эти слитки при лунном свете за серебро.

В процессе судебного разбирательства над "героями" прокурор настаивал на строгом наказании виновных, а защитник вступился за них: "Молодым людям очень хотелось приобрести что-нибудь в Торгсине, и это побудило их совершить преступление. Они несомненно виноваты, но примите во внимание, граждане судьи, в каком учебном

¹ Торгсин – спеціальна установа для торгівлі з іноземцями в СРСР, що здійснювала операції з валютою та коштовностями.

заведении они получили воспитание. Это, ведь, гнездо буржуазных националистов!" Этот мотив повлиял, по-видимому, на прокурора, и старшего из юношей, уже естественника-дипломанта, осудил суд на 5 лет, а младшего, филолога, на 1 год.

Какие же последствия для пединститута имели место после покушения на ограбление монетной коллекции?

Наркомом просвещения в 1937 г.¹ (в год покушения на ограбление) был В. П. Затонский². Считая, что Неж[инский] пединститут не может обеспечить надежную охрану ценностей, содержащихся в Музее и в "Комнате Н. В. Гоголя", В. П. Затонский приказал передать: монетную коллекцию Безбородка в Киевский музейный городок (б. Киево-печерская лавра), а рукописи Н. В. Гоголя, всю "Гоголиану", собрание русских рукописей, рукописную Библию XI века, роскошное издание "Истории Ю. Цезаря" (сочинение франц. Императора Наполеона III) – все это по приказу наркома было передано в библиотеку при Академии наук УССР. Весь же Музей (включая и комнату артистки Заньковецкой) и всю картинную галерею было передано частью в Киевский Музей революции, частью в Госуд[арственную] художественную галерею, расположенную против здания Киевского университета и памятника Т. Г. Шевченко (б. галерея Ханенко, родственника сахарозаводчиков Терещенок). Из фонд[аментальной] библиотеки было взято Киевским университетом 10 тысяч томов исторического содержания.

Приказ Наркома обсуждался на обще-институтском собрании. Говорилось, что все ценности, отобранные от пединститута, должны оставаться в нем, носящем имя Н. В. Гоголя. Помню, что и я выступал на этом собрании, приводя такие примеры: музей Л. Н. Толстого находится в Ясной Поляне, музей Некрасова – в Карабихе,

¹ В. К. Пухтинський помиляється, оскільки згадуване ним пограбування нумізматичної колекції відбулося у 1934 р. Див.: Описи нумізматического зібрання учреждений Нежинської вищої школи середини ХІХ – першої треті ХХ вв.: дослід. і док. / сост.: А. Г. Самойленко, С. Ю. Зозуля, М. В. Потапенко; Нежин. гос. ун-т ім. Н. Гоголя, Центр пам'ятокведення НАН України и УООПІК. Нежин: НГУ ім. Н. Гоголя, 2013. 192 с.; илл. С. 15.

² Затонський Володимир Петрович (1888–1938) – укр. більшовицький партійний і державний діяч, академік ВУАН. Один з організаторів "Голодомору" 1932–1933 рр., борець з "українізацією" та "націонал-ухильництвом". У 1933–1937 рр. народний комісар освіти УСРР. Репресований у 1938 р. У 1934 р. за наказом В. П. Затонського в Ніжинському ІНО ліквідовано Окружний історичний музей, нумізматичний кабінет та "Кімнату М. В. Гоголя", з бібліотеки вилучено Рукописний фонд, колекцію "Гоголіана" та частину стародруків.

Гёте – в Веймаре и Вольтера – в Сан-Суси, т.е. в местах, связанных с их деятельностью и родными местами, где они находились в разные периоды своей жизни. Увы, слабые наши голоса остались гласом вопиющего в пустыне!

Перед празднованием 120-летнего юбилея в 1940 г. Администрация Неж[инского] пед[агогического] инст[итута] командировала декана филологического факультета М. И. Повода¹ и меня, как сведущее лицо, в Киев с целью выяснения, что из взятых в 1937 г. может быть возвращено пединституту.

Зашли мы в Академию наук УССР. Президент ее, А. В. Палладин², очень любезно принял "ходаков", но сказал, что рукописей Н. В. Гоголя Академия не возвратит, а копии их фотографические обязательно пришлет. Но обещания своего А. В. Палладин не выполнил. "Гоголиана" и рукописный отдел также не были возвращены.

Зашли мы в музейный городок (Киево-печ[ерскую] лавру). Там нам заявили, что все монеты строго систематизированы и занесены в реестры по отделам. Как были распределены экспонаты Музея, трудно было выяснить. Где экспонаты из "Комнаты Заньковецкой", мы не добились ответа. Картины из Безбородковской галереи оказались сваленными в подвалах "Госуд[арственной] галереи" (б. Ханенко, родст[венник] сахарозаводчиков Терещенко). А 10 тысяч томов исторического содержания, взятых Киевским университетом, узрели мы лежащими штабелями в актовом зале университета.

Вот на крайних полюсах событий: половина древне-греческой монеты, попавшей в Торгсин от неопытных грабителей, на одном полюсе, а на другом – изъятие из Неж[инского] пединст[итута] ценнейших предметов культуры.

Державний архів Чернігівської обл, Ф. Р-1275. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 1-9. Рукопис, оригінал.

Примітки

¹ Повод Марко Іванович (1910–1985) – кандидат філософських наук, доцент, працював в Ніжинському інституті з 1935 по 1963 рр., декан факультету мови і літератури (1936–1939), завідувач кафедри філософії (1949), завідувач кафедри марксизму-ленінізму (1950), директор державного педагогічного інституту (1954–1963).

² Палладин Олександр Володимирович (1885–1972) – укр. рад. вчений-біохімік. Президент Академії наук Української РСР (1946–1962), академік АН УРСР і АН СРСР. Засновник української школи біохімії.

Г. С. Осипова

заведующая отдела обслуживания
и хранения фондов библиотеки Нежинского государственного университета
имени Николая Гоголя

В. К. Пухтинский и его вклад в развитие библиотеки Нежинской высшей школы в 20–30-е гг. XX в.

(к 130-летию со дня рождения педагога, историка, краеведа, филолога,
заведующего библиотеки Нежинской высшей школы)

Статья посвящена Вячеславу Константиновичу Пухтинскому (1888–1980), ныне забытому украинскому ученому-антиковеду. Рассматривается его деятельность, в должности заведующего библиотеки Нежинской высшей школы, когда содержания библиотечной работы определялась общими заданиями политического и культурно-бытового воспитания государства. Осмысливается история библиотеки в контексте изучения его личности. Изучается кропотливая работа В. К. Пухтинского, которая способствовала становлению и развитию библиотеки в 20–30-тые годы XX столетия. Впервые публикуются воспоминания В. К. Пухтинского о Нежинской высшей школе. Исследование базируется на большом количестве малоизвестных архивных материалов.

Ключевые слова: В. К. Пухтинский, библиотека, Нежинская высшая школа, библиотечное дело.

H. S. Osipova

the Head of the Service and Depository Department at the library of the Nizhyn
Mykola Gogol State University

V. K. Pukhtynskyi and his contribution into the development of the library at Nizhyn school of higher learning in the years 20–30-ies of the XX century.

(To the 130-th anniversary since the birthday of the educator, historian,
ethnographer, philologist, librarian of the Nizhyn School of Higher Learning)

The article is devoted to Viacheslav Kostiantynovych Pukhtynskyi (1888–1980), an undeservedly forgotten educator-humanitarian of the XX-th century. His activities on the position of the Library Director at the Nizhyn School of Higher Learning at the period of time when the content of library work was determined by the general ideas of the state's political and cultural necessity are studied. The history of the library in the context of studying V. K. Pukhtynskyi's personality is viewed upon. His great effort to establish the book depository in the 20–30-i is analyzed. The V. K. Pukhtynskyi's reminiscences about the Nizhyn School of Higher Learning are published for the first time. The research is based on the little known archival materials.

Key words: V. K. Pukhtynskyi, the Nizhyn School of Higher Learning, library.

УДК 78.03(477.5)

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-298-305

Т. В. Ляшенко

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Організація музичної освіти Чернігівщини на початку ХХ століття

Публікація присвячена висвітленню сторінок історії культурного життя Чернігівщини. У статті акцентовано увагу на значущості музичної освіти для духовного збагачення та розвитку молоді, для повноцінної соціокультурної життєдіяльності регіону. Визначено основні ступені, напрями та форми організації професійної музичної освіти регіону на початку ХХ століття. Розглянуто передумови створення та відкриття філії російського музичного товариства на Чернігівщині.

В основній частині здійснено аналіз стану музичної освіти, ступінь її професіоналізації та рівень аматорства. На прикладі функціонування музичного товариства ІРМТ проаналізовано комплексний підхід до справи, інший напрямок мислення діячів стосовно професійної розбудови музичної освіти. Зроблено порівняння аматорського напрямку в освіті й професіоналізації в усіх її проявах. Проведено наукове обґрунтування пріоритетних напрямків у розбудові музичної професіоналізації.

У висновках вказується на сприятливі умови для організації навчальних закладів, культурних товариств та осередків. Відзначено високий мистецький потенціал Чернігівської спільноти на національному і регіональному рівнях.

Ключові слова: *регіон, музична освіта, виконавство, професіоналізація.*

В умовах складних трансформаційних перетворень, що відбуваються в Україні, суттєвого значення набувають питання історичного визначення культурної спадщини регіонів як складової системи держави. Наразі в країні змінюється процес державотворення у всіх сферах буття, пов'язаних з поступовим входженням до європейського культурного простору. Шляхи розв'язання поставлених завдань потребують відродження та вивчення національної історичної спадщини українського народу, його духовності, культури, мистецтва. Будь-яке дослідження давніх часів (історико-текстологічне, джерелознавче, мистецтвознавче та інше) неможливе без вивчення історії периферійних регіонів країни. Унікальною сторінкою вітчизняної спадщини є, безумовно, її музична складова. Регіональні прошарки

музичної культури мають неабияку цінність. Адже дослідження різних регіонів віддзеркалюють рівень і можуть стати доповненням до виявлення особливостей та закономірностей розвитку країни певної доби, що і визначає актуальність обраної проблематики.

Метою публікації є висвітлення особливостей музичного життя Чернігівщини крізь призму аналізу стану музичної освіти певного періоду. Розгляд функціонування філії музичного товариства ІРМТ, його досягнення й прорахунки впродовж певного проміжку часу.

Питанням культурно-мистецького розвитку Чернігівського регіону певного періоду присвячені праці численних вітчизняних учених, серед яких слід особливо відзначити Г. В. Самойленка, Л. О. Дорохину, О. П. Васюту, О. А. Кавунник, С. І. Матвієнко тощо. У наукових працях недостатньо зверталася увага на регіональні особливості розвитку музичної освіти регіону, чим і визначено цілі даної статті.

Початок ХХ століття для Чернігівщини ознаменований суттєвою активізацією становлення музичної освіти у напрямку її професіоналізації. У складних суспільно-політичних умовах того часу національно зорієнтовані представники художньої культури пропагували найкращі зразки української і світової музики, сприяли розвитку музично-освітньої справи. І професійні митці, і любителі й ентузіасти музичного мистецтва почали усвідомлювати необхідність організації постійних хорових колективів, активніючих просвітницьких товариств та осередків культури, виступали ініціаторами створення музичних навчальних закладів тощо.

Якісно новий етап розвитку музичної освіти на Чернігівщині тісно пов'язаний з яскравим культурно-освітнім осередком того часу – Російським музичним товариством. Це Товариство (з 1869 року – Імператорське російське музичне товариство), як відомо, заснував 1859 року на базі Симфонічного товариства видатний піаніст, педагог і композитором А. Рубінштейн за підтримки провідних музичних і громадських діячів. Головна мета товариства – розвиток музичної освіти і заохочення вітчизняних талантів. Товариство ініціювало заснування нових навчальних закладів не лише у крупних містах Імперії, а й у провінції. Так, на території України відкриваються музичні класи (згодом реорганізуються у школи, музичні училища й консерваторії) не лише у Києві (1863) чи Харкові (1871), а й у Полтаві (1897), Катеринославі (1897), Херсоні (1904) й інших губернських містах.

Початок діяльності Чернігівського філіалу ІРМТ припадає на липень 1907 року. У перші роки свого існування Чернігівське відділення, згідно із загальною стратегією ІРМТ, розпочинає роботу за двома напрямками:

1) пропаганда музичного мистецтва і підвищення загального культурного рівня громадськості Чернігівщини;

2) заснування освітніх музичних закладів для підготовки професійних кадрів музикантів різного фахового спрямування.

Засновниками відділення стали скрипаль за фахом, вихованець Московської консерваторії (на той час був одним із керівників музично-драматичного гуртка в Чернігові) Кіндрат Сорокін, випускники Петербурзької консерваторії, чех за походженням, скрипаль Г. Ейзлер та його дружина піаністка Є. Ейзлер.

Наведемо деякі цікаві історичні факти становлення цього товариства на Чернігівщині та спробуємо простежити початкові етапи становлення професійної музичної освіти.

Зважаючи на стрімкий розвиток культуротворчих процесів у регіоні, К. Сорокін та Г. Ейзлер, незалежно один від одного, порушили перед Головною Дирекцією IPMT клопотання стосовно відкриття філії IPMT і музичних класів. К. Сорокін домогся у губернатора дозволу на відкриття приватного музичного училища в Чернігові. Родина Ейзлерів була добре відома в місті через активну приватну музично-освітню практику. Саме ці музичні осередки стали базою для відкриття філії IPMT.

Головна Дирекція IPMT погодилась на відкриття музичних класів у Чернігові, але з наданням, так би мовити, випробного терміну, з метою перевірки доцільності їх функціонування. Незважаючи на численні перешкоди та матеріальні труднощі (адже музично-освітня справа в тогочасному Чернігові мала приватно-комерційний характер), у січні 1908 року класи відкрились, хоч і на кредитні кошти. Першим директором музичних класів був С.-С. Вільконський [1].

За короткий термін філія IPMT набуває популярності серед мистецьких кіл регіону. Вже на 1910 рік у відділенні перебуває 43 дійсні члени, два почесних та 28 відвідувачів, а в музичних класах навчається 70 осіб.

Слід зазначити, що в перші роки класи діяли самостійно, не мали матеріальної підтримки ні з боку Головної Дирекції, ні від місцевої влади. Незважаючи на несприятливі умови, існуючи лише на кошти від плати за навчання в музичних класах (30–40 крб за півроку), прибутків від музичних зібрань та членських внесків, уже на третьому році своєї діяльності відділення змогло сплатити всі борги та стабілізувати свій матеріальний стан.

Проте численні труднощі та постійний брак фінансів суттєво перешкоджали розвитку професійної музичної освіти в регіоні. За три роки чернігівське відділення не змогло придбати для своїх

класів більш придатне для занять приміщення. Упродовж кількох років класи знаходились у тісному будинку, зовсім не пристосованому для навчальних занять музикою. Через хронічний брак коштів музичні класи тривалий час були позбавлені можливості посилити викладацький склад фахівцями, які своїм професійним рівнем задовольняли б Головну Дирекцію IPMT. Місцеві викладачі працювали в надто складних умовах. Незважаючи на те, що музичні класи мали суто приватний характер і учні платили за навчання, адміністрація була неспроможна закріпити за музичним закладом штатний викладацький склад, тому платня за проведені заняття була поурочною. Ймовірно, саме з цих причин було ліквідовано музичну школу в Ніжині, яка теж працювала за статутом IPMT.

Проте всупереч усім труднощам 1909 року адміністрація філії поставила перед Головною Дирекцією питання про реорганізацію класів в музичну професійну школу, яка б діяла за планом середнього навчального закладу, тобто музичного училища. Однак клопотання було відхилене з причини недоцільності відкриття в губернії музичного закладу такого типу. Лише у 1911 році, переконавшись у високій майстерності та належному професійному рівні освіти, Дирекція дозволила реорганізувати класи, призначивши одноразову допомогу 525 крб. У центральному періодичному виданні того часу "Російській музичній газеті" читаємо: "Нужно заметить, что Чернигов очень музыкален и есть полное основание быть уверенным, что с преобразованием классов в училище, то есть в среднее учебное заведение с правами для учащихся, их количество увеличится более чем вдвое и это даст средства для лучшей постановки дела и возможности для черниговцев заканчивать своё среднее музыкальное образование дома, а не ехать для этого в Киев и другие города" [2, с. 88].

Узагальнимо етапи розвитку музичної освіти у регіоні, зазначимо основні ступені на шляху до професіоналізації:

- початковий етап – заснування приватного музичного училища К. Сорокіним та приватна музично-освітня практика індивідуальних занять чехів Ейзлерів;

- подальший розвиток шляхом професіоналізації – відкриття філії IPMT всупереч численним фінансовим труднощам і кадровим проблемам;

- досягнення професіоналізму – реорганізація музичних класів у профшколу, яка за рівнем викладання відповідала музичному училищу.

Музичні класи не мали статусу державної установи і функціонували в рамках Товариства, а отже були позбавлені фінансової під-

тримки держави. Але після реорганізації класів у музичне училище плідну діяльність закладу врешті-решт помітила адміністрація губернії. Того ж року Міська Дума надала новоствореному навчальному закладу нове просторе приміщення і постійну субсидію – 300 крб на місяць.

Перші роки існування музичного училища можна визначити як початковий або організаційний етап. У цей час викристалізувалися головні напрямки діяльності закладу, сформувалася його структура, було розроблено форми організації тощо. Спочатку у класах викладали невелику кількість предметів, переважно музичні дисципліни: теорію музики, сольфеджіо та гру на музичних інструментах. Надалі згідно з основними пунктами статуту товариства IPMT та рекомендаціями Головної Дирекції, зокрема, з навчальними розробками та поправками А. Рубінштейна, були введені нові предмети: хоровий спів, історія музики, естетика та ряд загальноосвітніх дисциплін так званих наукових класів. Показово, що більшість викладачів училища здобули освіту переважно в музичних навчальних установах європейського значення (Московська, Петербурзька, Варшавська, Празька, Віденська консерваторії). У регіональній газеті "Черниговские губернские ведомости" повідомлялося, що викладацький склад училища мав високу фахову підготовку, навчальна програма музичного закладу за обсягом матеріалу і характером викладання відповідала шести курсам консерваторії [5]. Враховуючи рівень педагогічного складу, його діяльності, що включала: готовність до ведення педагогічних спостережень, знання, уміння та навички, передбачалося використання різної організації навчального процесу, тобто різних освітньо-організаційних форм а саме:

- за кількістю слухачів та врахування віку: індивідуальна (гра на музичному інструменті), групова (музично-історичні дисципліни), мікрогрупова (музично-теоретичні дисципліни), колективна (хоровий спів, загальноосвітні предмети);

- за місцем діяльності – заняття під час підготовки (аудиторна), організація лекцій – концертів для учнівської молоді (сценічна), комбінована або змішана (взаємозв'язок з іншими освітніми закладами), гастрольна діяльність тощо (повітові міста, різноманітні організації);

- за дидактичною метою – лекція, семінар, практичні та індивідуальні заняття, домашні заняття, концертні виступи, педагогічна практика.

Загальновідомим є факт, що основою для становлення й розвитку музично-освітньої справи у регіоні було переважно російське та європейське музичне мистецтво. Переконливим доказом цьому може слугувати репертуарна політика та концертно-виконавська

діяльність викладачів і студентів училища, що були орієнтовані на популяризацію найкращих зразків російської та світової музики. Аналізуючи щорічний репертуарний список звітів Товариства та програм, його мистецьких вечорів і концертів, де виконувались досить складні симфонічні твори Й. Гайдна, П. Чайковського, М. Глінки, А. Рубінштейна, можна з упевненістю констатувати, що це були перші спроби піднятися від музичного аматорства, типового для музичної культури регіону XIX століття, на більш професійний щабель виконавської майстерності. Завдяки активній концертній діяльності працівників та учнів музичного закладу зростала популярність училища, кількість бажаючих навчатись там з кожним роком збільшувалася.

У надзвичайно складних умовах фінансової нестабільності і кадрових труднощів філія IPMT стояла на позиції збереження духовно-культурного потенціалу Чернігівського краю. Виховуючи молодь на високохудожніх зразках російського та європейського академічного мистецтва, викладачі-музиканти усвідомлювали важливість своєї діяльності і прагнули до удосконалення музично-освітньої системи IPMT.

Утім слід визнати, що у цей період Чернігівському відділенню IPMT властиві й деякі прорахунки. Це стосується насамперед можливості використання у навчальному закладі товариства багатих національних освітніх традицій. На той час у Чернігові значно активізувався національний рух, особливо у діяльності "Просвіти", але на музичну освіту він не вплинув. Філія IPMT впроваджувала творчі здобутки російської та західноєвропейської культур, що суттєво збагатило музично-освітню галузь регіону і пожвавило мистецьке життя краю. Товариство "Просвіта" у своїй концертно-виконавській діяльності орієнтувалося передусім на просвітницькі традиції вітчизняного мистецтва, що було викликано потребою практичної реалізації ідей національно-культурного відродження. Поєднання таких відцентрових та доцентрових напрямків у розвитку професійної освіти загалом позитивно вплинуло б на розвиток музичної культури Чернігівщини.

Отже, незважаючи на всілякі труднощі та прорахунки, музичне училище перебуваючи у стадії становлення, являло собою найвищу культурну та освітню доміанту в музичній галузі, збагачувало мистецьку палітру, підвищувало рівень культури та духовності широкої громади Чернігівського регіону. Короткий історичний екскурс формування професійного напрямку в музичній освіті показує, наскільки важко створити чітку організовану освітню структуру і наскільки важливо отримати очікуваний результат і бути оціненим наступним поколінням.

Література

1. Гинзбург Г. История виолончельного искусства, Москва: Музыка, 1965. Кн. 3. 616 с.
2. Ляшенко Т. Концертно-виконавська діяльність Імператорського російського музичного товариства на Чернігівщині на початку ХХ століття. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*: збірник наукових праць. № 23 / за заг. ред. академіка АПН України М. Б. Євтуха, укладач О. В. Михайличенко. Київ: Видавничий центр КНЛУ; НМАУ, 2002. С. 198–202.
3. Музыка в провинции. Чернигов. *ПМГ*. 1911. № 3. С. 88–90.
4. Семененко Н., Шевчук О. Музична освіта. *Історія української музики*: у 6 т. Київ: Наукова думка, 1992. Т. 4. 1917–1941. С. 484–502.
5. Суховерський В. Євген Васильович Богословський. Чернігів, 2004. 32 с.
6. Хроника. В театрально-музыкальной секции. *Известия Черниговского Временного Военно-Революционного Комитета*. 1919. № 29. 21 февраля.

Literatura

1. Hynzburh H. Ystoriya vyolonchelnoho yskusstva, Kn. 3. Moskva: Muzyka; 1965, 616 s.
2. Liashenko T. Kontsertno-vykonavska diialnist Imperatorskoho rosiiskoho muzychnoho tovarystva na Chernihivshchyni na pochatku KhKh stolittia. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia: Zbirnyk naukovykh prats*. № 23 / Za zah. red. akademika APN Ukrainy M. B. Yevtukha, ukladach O. V. Mykhailychenko. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU, NMAU; 2002, S. 198–202.
3. Музыка в провинции. Черныгов. *РМГ*, 1911. № 3, С. 88–90.
4. Semenenko N., Shevchuk O. Muzychna osvita. *Istoriia ukrainskoi muzyky*: U 6 t., T. 4., 1917–1941, Kyiv: Naukova dumka, 1992. S. 484–502.
5. Sukhoverskyi V. Yevhen Vasylovych Bohoslovskyi. Chernihiv, 2004, 32 s.
6. Khronyka. V teatralno-muzykalnoi sektsyy. *Yzvestyia Chernyovskoho Vremennoho Voennno-Revoliutsyonnoho Komyteta*. 1919. № 29. 21 fevralia.

Т. В. Ляшенко

кандидат искусствоведения, доцент кафедры инструментально-исполнительской подготовки Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Организация музыкального образования Черниговщины начала XX столетия

Публикация посвящена раскрытию страниц истории культурной жизни Черниговщины. Анализируются основные ступени, направления и формы организации профессионального музыкального образования региона в начале XX столетия на примере функционирования филиала ИПМТ.

Ключевые слова: регион, музыкальное образование, исполнительство, профессионализация.

T. V. Liashenko

Candidate of Art Studies, Associate Professor at the Department of Instrumental and Performing Arts of Nizhyn Gogol State University

**Organisation of musical education in Chernihiv region
at the beginning of the XX century**

The publication is devoted to the coverage of the pages of the history of cultural life of Chernihiv region. The article focuses on the importance of musical education for the spiritual enrichment and development of youth, for a full-fledged socio-cultural life of the region. The basic stages, directions and forms of organization of professional music education of the region in the beginning of the 20th century are determined. The preconditions of creation and opening of the branch of the Russian music society in Chernihiv region are considered. In the main part, an analysis of the status of musical education, the degree of its professionalism and the level of amateurism is carried out. Using the functioning of the music society of the IRMT as an example an integrated approach to the case is explored as well as a following different direction of thinking about the professional development of musical education. A comparison of the amateur direction in education and professionalism in all its manifestations is made. The scientific substantiation of the priority directions in the development of musical professionalization is conducted. The conclusions indicate favorable conditions for the organization of educational institutions, cultural societies and centers. The high artistic potential of the Chernihiv community at the national and regional levels is noted.

Key words: region, musical education, performance, professionalization.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 821.161.2:008](477.51)(049.32)

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-306-310

Л. І. Драчук

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Рецензія на збірник наукових праць "Література та культура Полісся", випуск 90, серія "Історичні науки"

На сучасному етапі, коли відбуваються великі зміни у житті нашого народу, не можна недооцінювати роль культури, її важливість для суспільства.

Важливу роль у вивченні складних культурно-історичних процесів і явищ, характерних для розвитку української національної культури, відіграє науково-періодичне видання "Література та культура Полісся". Збірник наукових праць, який започаткований у 1990 році доктором філологічних наук, заслуженим діячем науки і техніки України, професором Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, відомим ученим України Григорієм Васильовичем Самойленко, набув широкого розголосу серед наукової громадськості не лише України, а й інших країн світу. Одне із важливих завдань, яке визначає багатолітню систематичну діяльність, полягає у збиранні, вивченні і популяризації матеріалів з історії регіональної культури.

На сторінках наукового видання публікуються статті, присвячені проблемам філології, історії України та різним аспектам регіоналістики, матеріали про видатних діячів науки та культури, сучасні культурні події. Науковий збірник входить до переліку фахових наукових видань.

У листопаді 2018 року побачив світ 90-й випуск видання. У цьому науковому збірнику особлива увага приділяється питанням вивчення культури рідного краю, яка є скарбницею народного досвіду, джерелом високих моральних якостей.

У розвідках, опублікованих на сторінках збірника "Література та культура Полісся" (Історичні науки) у рубриці "Історія культури", у центрі наукового пошуку дослідників – історико-культурні процеси минулих століть, духовні надбання народу, аналіз діяльності відомих українських творців. Це підтверджується ґрунтовними розвідками Є. Кучменко, О. Лейберова, Л. Мицик, А. Бровко, Г. Осіпопої.

У час глобальних суперечок та перетворень великого значення набуває проблема міжкультурного спілкування, толерантність у сприйнятті інших народів і культур. Професор Є. Кучменко розглядає з точки зору історіографії проблеми самоідентичності та міжкультурного діалогу в політиці. Вчена аналізує погляди Ч. Тейлора, У. Кімліки, С. Бенхабіб та ін. щодо впливу культурних факторів на політичні процеси, теоретично обґрунтовує і переконливо доводить значення проблеми міжкультурного спілкування та право етносів, націй на самоідентичність у глобальному світі [1, с. 152].

У дослідженні О. Лейберова "Майже забутий" представлені біографічні відомості письменника, поета та перекладача Федора Івановича Корбелецького. Основну увагу автор статті акцентує на періоді життя Федора Івановича в Україні (1818–1830 рр.), який раніше не вивчався науковцями. На основі нових архівних джерел, здійснюється аналіз життєвого шляху письменника. Дослідник зазначає: "Людська історія" – це не лише біографія конкретної людини, а й внутрішній світ особистості, її характер, емоції, світогляд, психологія. Історична біографістика дає змогу через особистість доповнити історію" [2, с. 163].

На сторінках наукового видання "Література та культура Полісся" неодноразово були надруковані матеріали присвячені історії розвитку Ніжинської вищої школи (Г. Самойленко, О. Самойленко, Т. Пінчук та ін.). У цих наукових розвідках обґрунтовувався вклад талановитих професорів, викладачів, через яких здійснювалися зв'язки Ніжинської гімназії вищих наук з культурними й освітніми закладами європейських країн.

Автор статті Л. Мицик "Микола Лавровський – перший директор Ніжинського історико-філологічного інституту", систематизує документальний та фактичний матеріал щодо постаті М. О. Лавровського, який очолював виш з 1875 по 1882 роки. Дослідниця доводить, що М. О. Лавровський – блискуче впорався з поставленим перед ним завданням – створенням у місті у 1875 році вищої освітньої установи нового типу з підготовки вчительських кадрів, виявивши видатні якості адміністратора, господарника, педагога, вченого [4, с. 194].

Дослідження минулого вітчизняної освіти надає можливість вивчити історичний досвід та обґрунтувати особливості функціонування системи жіночих шкіл, питання виховного процесу у різних типах навчальних закладів.

У науковій розвідці А. Бровко "Людмилинська жіноча школа сільського домоведення та садибного господарства" висвітлено діяльність одного з навчальних закладів у Чернігівській губернії початку ХХ століття. Дослідниця акцентує увагу на характеристиці цього навчального закладу, її фінансуванні, специфіці, правилах прийому учениць: "... відсутність необхідних знань у сфері сільського господарства була основною причиною занепаду господарств..., тому Людмилинська школа мала стати тим навчальним закладом, який надасть необхідні знання для ведення домашнього господарства та розвитку домашнього виробництва" [5, с. 206]. Автор розкриває історію становлення, обґрунтовує роль Людмилинської школи для населення.

Важливим показником духовності народу, унікальним явищем в історії культури є бібліотеки. Дослідження розвитку бібліотечної справи, вивчення історії становлення бібліотеки першого на теренах України вищого педагогічного закладу – історико-філологічного інституту О. Безбородька в роки революції 1917–1920 рр., присвячена наукова розвідка Г. Осіпової.

У 2020 році бібліотека готується відзначити свій 200-річний ювілей. "Неодноразова зміна назви бібліотеки як структурного підрозділу відображала зміни статусу найвищого навчального закладу... Автор наголошує, що постала потреба у детальному вивченні її історії, відтворенні цілісної картини бібліотечного життя того часу, поверненні маловідомих імен бібліотечних працівників" [6, с. 216]. Використовуючи як опубліковані так і неопубліковані джерела різних фондів та архівосховищ, дослідниця прослідковує становлення та особливості розвитку бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту.

Приклади для наслідування, довід добрих справ шукають у минулому. Благодійна діяльність спрямована на вирішення суспільних проблем, поліпшення умов громадського життя, реалізації програм національно-культурного розвитку. У дослідженні О. Лейберова на основі раніше введених у науковий обсяг архівних матеріалів, розглянуто благодійну діяльність дворян Ніжинського повіту в сфері будівництва пам'яток у різних містах російської імперії. Автор прослідковує динаміку процесу доброчинності та його мотиваційні складові [3, с. 178].

Вихід кожного випуску збірника наукових праць "Література та культура Полісся" є вагомим внеском у дослідження історії рідного краю, багатовекторності культурних процесів в Україні. Надзвичайну цінність має те, що наукові розвідки, представлені у науковому виданні допомагають осмислити неповторність і унікальність нашої культури, спонукають до нових пошуків і досліджень.

Література

1. Кучменко Е. М. Історіографічний огляд міжкультурного діалогу та самоідентичності в політиці. *Література та культура Полісся. Серія "Історичні науки"* / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 90. № 9 С. 152–163.

2. Лейберов О. О. "Майже забутий" – матеріали до біографії Федора Івановича Корбелецького. *Література та культура Полісся. Серія "Історичні науки"* / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 90. № 9. С. 163–178.

3. Лейберов О. О. "Приглашая усердных соотечественников к участию в сем патриотическом предприятии..." – благодійна діяльність дворянства Ніжинського повіту Чернігівської губернії у справі будівництва пам'яників у XIX столітті. *Література та культура Полісся. Серія "Історичні науки"* / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 90. № 9. С. 178–194.

4. Мицик Л. М. Микола Лавровський – перший директор Ніжинського історико-філологічного інституту. *Література та культура Полісся. Серія "Історичні науки"* / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 90. № 9. С. 194–206.

5. Бровко А. Г. Людмилиньська жіноча школа сільського домоведення та садібного господарства. *Література та культура Полісся. Серія "Історичні науки"* / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 90. № 9. С. 206–216.

6. Осіпова Г. С. Сторінки історії бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: роки революції (1917–1920 рр.). *Література та культура Полісся. Серія "Історичні науки"* / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 90. № 9. С. 216–254.

Literature

1. Kuchmenko E. M. Historiographical review of intercultural dialogue and self-identity in politics. *Literature and Culture of Polissya. Vol. 90. Series "History Research". № 9* / editor-in-chief H.V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after Gogol, 2018. P. 152–163.

2. Leiberov O. "Practically forgotten" – materials for the biography of Foydor Ivanovich Korbeletsky. *Literature and Culture of Polissya. Vol. 90. Series "History Research". № 9* / editor-in-chief H. V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after Gogol, 2018. P. 163–178.

3. Leiberov O. O. "Inviting sustainable conflicts to participate in the semiconary patriotic enterprise..." – charitable work of the nobility of the Nizhyn county of

Chernihiv province in the construction of monuments in the nineteenth. *Literature and Culture of Polissya. Vol. 90. Series "History Research". № 9* / editor-in-chief H.V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after Gogol, 2018. P. 178–194.

4. Mytsyk L.M. Mykola Lavrovskiy – the first director of Nizhyn Institute of History & Philology. *Literature and Culture of Polissya. Vol. 90. Series "History Research". № 9* / editor-in-chief H. V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after Gogol, 2018. P. 194–206.

5. Brovko A. G. Ludmylinskaya women school of agricultural housekeeping and garden household. *Literature and Culture of Polissya. Vol. 90. Series "History Research". № 9* / editor-in-chief H. V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after Gogol, 2018. P. 206-216.

6. Osipova H. S. The history pages of the Nizhyn Gogol State University: the years of revolution (1917–1920). *Literature and Culture of Polissya. Vol. 90. Series "History Research". № 9* / editor-in-chief H. V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after Gogol, 2018. P. 216–254.

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-311-312

К. П. Ісаєнко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

**Рецензія-презентація книги проф. Г. В. Самойленка
"Повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» в
українському текстологічному, соціологічному та
мистецькому вимірах"**

"Повість Миколи Гоголя "Тарас Бульба" в українському текстологічному, соціологічному та мистецькому вимірах": монографія / Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2018. 261 с.

Чергова книга відомого гоголезнавця, представника ніжинської літературної школи, практика і теоретика, довкола якого вже сформована певна літературознавча і дослідницька школа, професора Г. Самойленка, побачила світ наприкінці 2018 року. Ця праця – наслідок копіткої, тривалої в часі і ґрунтовної роботи над великою темою "Гоголь і культурно-літературний контекст". Г. Самойленко досить давно і різнопланово займається вивченням творчості М. Гоголя, свідченням чого є велика кількість різноматичних статей та монографій, але саме ця робота засвідчила принципово новий підхід до теми "Гоголь і мистецький світ" і оприявила вихід на компаративний рівень дослідження спадщини Миколи Гоголя у власному доробку науковця.

На сучасному рівні розвитку літературознавчої науки, яка у своєму глобальному сенсі є багатовекторною і поліфункціональною в умовах метамодерного підходу, обраний вектор дослідження у книзі є досить продуктивним. Адже текстологія, соціологія, мистецтво – фактично трикутник виміру для реалізації і апробації якості будь-якого тексту, тим більше, коли йдеться про творчість такого письменника як Микола Гоголь.

Творчість М. Гоголя – це вже спадщина світової літератури, і кожен у ній віднаходить своє, але окремі сюжети вже пішли у своє вільне мистецьке життя завдяки великій кількості прочитань, адаптацій, версій, інтерпретацій тощо, і це вибудувало потужний інтертекстуальний дискурс довкола всієї спадщини письменника. Все це

вибудовує складний міжсеміотичний зв'язок довкола окремих творів письменника.

Дослідження Г. Самойленка сьогодні особливо цікаве тим, що у книзі вперше здійснено текстологічне порівняння тексту повісті М. Гоголя "Тарас Бульба" з лібрето опер П. Сокальського "Осада Дубна", М. Лисенка "Тарас Бульба", драматичними творами М. Старицького, К. Ванченка-Писанецького та кіносценарієм О. Довженка, які написані за сюжетом гоголівського твору.

Презентоване дослідження подає досить широкий ракурс сприйняття і реалізації ідей Гоголя як у часових, так і у творчих вимірах інших митців, це формує складний дискурс ідей і їх якісно нове звучання. У кожному із векторів роботи, що представляє паритетні дослідження і зіставлення, Г. Самойленко якісно аналізує художній текст, і першоджерело, і його інтерпретації. У цьому головна цінність роботи науковця, адже текстологія як наука вимагає фахового підходу, аналітики і занурення у ту соціальну реальність, її специфіку, на фоні і в умовах якої постає новий художній текст як самостійне ціле. Тут важливим є не лише фактор часу, але і своєрідність потрактування головних гоголівських ідей, їх адаптація, осучаснення, актуалізація у якісно відмінному від гоголівського культурно-історичному вимірі, їх звучання крізь призму змін у національному житті України, свідомості й автора, і читача, зрештою, мистецьке, широке культурологічне потрактування і прочитання М. Гоголя, реалізованого у зовсім різних жанрах.

У цьому, власне, і полягає міжсеміотичний аспект дослідження в межах інтегральної компаративістики на її сучасному рівні. Ця робота дуже цікава з точки зору і лінгвістичної та текстологічної науки, адже зіставлення і аналіз тексту презентує і зміни художнього мислення письменників на мовно-презентаційному рівні. Саме теоретична частина роботи, висновки і аналітика показують і рівень змін у інтерпретованих текстах. А завдяки широкому колу залучених до вивчення і зіставлення та аналітики постатей, книга Г. В. Самойленка "Повість Миколи Гоголя "Тарас Бульба" в українському текстологічному, соціологічному та мистецькому вимірах" безперечно буде цікавою широкому колу читачів не лише наукової спільноти.

ЗМІСТ

Літературознавство

Баран А. М. Християнські конфесії в поезії Т. Г. Шевченка.....	5
Ісаєнко К. П. Іван Нечуй-Левицький: по-чу-ти "механічне серце" (до 180-ліття письменника).....	19
Самойленко Г. В., Матяш А. І. Засоби художньої виразності в творах В. Висоцького на моральну проблематику.....	26
Тверітінова Т. І. Поема О. О. Блока "Дванадцять" у дзеркалі християнської критики: pro et contra	42
Шовкопляс Г. Є. "Жіноче письмо" у постмодерній драматургії (на матеріалі п'єси Ірени Коваль "Лев і Левиця").....	52
Остапенко Л. М. Біблійний вимір роману Патріка Зюскінда "Парфуми". Частина II. Пахощі тіла.....	61

Мовознавство

Ярошевич І. А. Про питоме і запозичене в українській граматичній термінології	68
Пугач В. М. "Хто ж, окрім нас, явить істинний лик наших предків, якщо ми не збережемо справжнього способу їхніх думок і мовлення?": до 200-річчя граматики Олексія Павловського	78
Гончаренко А. В. Назви чернечих споруд у Києво-Печерському патерику	87
Сидоренко В. О., Семеніхіна К. С. До питання про запозичення: грецизми в російській мові	97
Бондаренко А. І. Темпоральний світ поетичного мовлення ХХ ст. (структурно-семантичний та семантико-прагматичний аспекти) ...	105
Старунова А. Л. Культура української фахової мови. Види і жанри професійного спілкування.....	118
Зеленько А. С., Зеленько О. А. Микола Гоголь і художній контекст в аспекті когнітивної психології та лінгвістики.....	125
Банзерук О. В., Банзерук А. С. Символіка колором у повісті М. Гоголя "Страшна помста".....	137
Кайдаш А. М. Лінгвостилістичні домінанти казки Пантелеймона Куліша "Півпівника".....	148
Артемова Ю. І. Мовна особистість Уласа Самчука на тлі епохи.....	153
Коновал І. І. Емотивно-оцінний потенціал просторічної лексики в ідіолекті Олександра Довженка	163

Лепухова Н. І., Устимчук Е. О. Лінгвоконцептуальна інтерпретація антропоцентризму у романі Б. Шлінка "Читець" ..	172
Красавіна В. В. Етномаркери в порівняльних конструкціях у романі-колажі Дмитра Кешелі "Родаки"	180
Блажко М. І. Вербалізація концепту ZEIT / ЧАС в автобіографічному романі Г. Грасса "Цибулина пам'яті"	188
Петрик О. М. Прийом граматичних замінів як особливий вид перекладацьких трансформацій у поетичному тексті	200
Зеленько А. С., Бондар Н. О. Психолого-лінгвістичне обґрунтування теорії і практики художнього перекладу	208
Биховець Є. В. Типологія конструкцій на позначення злочинів в американському телесеріалі "Позови"	221
Морозова Я. І. Евфемізми як засоби створення перспективи подій в англійському інтернет-дискурсі новин	234
Лушина О. В. Особливості вживання прислівників-інтенсифікаторів у англійських новинах	245

Історія культури

Осіпова Г. С. В. К. Пухтинський та його внесок у розвиток бібліотеки Ніжинської вищої школи у 20–30-ті рр. ХХ ст. (до 130-річчя від дня народження педагога, історика, краєзнавця, філолога, завідувача бібліотеки Ніжинської вищої школи)	256
Ляшенко Т. В. Організація музичної освіти Чернігівщини на початку ХХ століття	298

Рецензії

Драчук Л. І. Рецензія на збірник наукових праць "Література та культура Полісся", випуск 90, серія "Історичні науки"	306
Ісаєнко К. П. Рецензія-презентація книги проф. Г. В. Самойленка "Повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» в українському текстологічному, соціологічному та мистецькому вимірах"	311

Содержание

Литературоведение

Баран А. Н. Христианские конфессии в поэзии Т. Г. Шевченка	5
Исаенко Е. П. Иван Нечуй-Левицкий: по-чу-ти "механическое сердце" (к 180-летию писателя).....	19
Самойленко Г. В., Матяш А. И. Средства художественной выразительности в произведениях В. Высоцкого на нравственную проблематику	26
Тверитинова Т. И. Поэма А. А. Блока "Двенадцать" в зеркале христианской критики: pro et contra.	42
Шовкопляс Г. Е. "Женское письмо" в постмодернистской драматургии (на материале пьесы Ирены Коваль "Лев и Львица")	52
Остапенко Л. М. Библейский код в романе Патрика Зюскинда "Парфюмер". Часть II. Запах тела.....	61

Языкознание

Ярошевич И. А. Об исконном и заимствованном в украинской грамматической терминологии.....	68
Пугач В. Н. "Кто же нам покажет истинный образ наших предков, если мы не сохраним настоящего образа их мыслей и речи?": до 200-летия грамматики Алексея Павловского	78
Гончаренко А. В. Названия монашеских зданий в Киево-Печерском патерике.....	87
Сидоренко В. А., Семенихина К. С. До питання про запозичення: грецизми в російській мові.....	97
Бондаренко А. И. Темпоральный мир поетической речи XX в. (структурно-семантический и семантико-прагматический аспекты)	105
Старунова А. Л. Культура украинского профессионального языка. Виды и жанры профессионального общения	118
Зеленько А. С., Зеленько А. А. Николай Гоголь и художественный контекст в аспекте когнитивной психологии и лингвистики.....	125
Банзерук О. В., Банзерук А. С. Символика колором в повести Н. Гоголя "Страшная месть"	137
Кайдаш А. Н. Лингвостилистические доминанты сказки Пантелеймона Кулиша "Півпівника"	148

Артемова Ю. И. Языковая личность Уласа Самчука на фоне эпохи.....	153
Коновал И. И. Эмотивно-оценочный потенциал просторечной лексики в идиолекте Александра Довженко.....	163
Лепухова Н. И., Устимчук Э. А. Лингвоконцептуальная интерпретация антропоцентризма в романе Б. Шлинка "Чтец"....	172
Красавина В. В. Этномаркеры в сравнительных конструкциях в романе-коллажи Дмитрия Кешели "Родаки"	180
Блажко М. И. Вербализация концепта ZEIT / ВРЕМЯ в автобиографическом романе Г. Грасса "Луковица памяти	188
Петрик Е. М. Прием грамматических замен как особый вид переводческих трансформаций в поэтическом тексте	200
Зеленько А. С., Бондарь Н. О. Психолого-лингвистическое обоснование теории и практики художественного перевода.....	208
Быховец Е. В. Типология конструкций, обозначающих преступления, в американском телесериале "Форс-мажоры"	221
Морозова Я. И. Эвфемизмы как средства создания перспективы событий в англоязычном интернет-дискурсе новостей.....	234
Лупина О. В. Особенности употребления наречий-интенсификаторов в англоязычных новостях	245

История культуры

Осипова Г. С. В. К. Пухтинский и его вклад в развитие библиотеки Нежинской высшей школы в 20–30-е гг. XX в. (к 130-летию со дня рождения педагога, историка, краеведа, филолога, заведующего библиотеки Нежинской высшей школы)	256
Ляшенко Т. В. Организация музыкального образования Черниговщины начала XX столетия	298

Рецензии

Драчук Л. И. Рецензия на сборник научных трудов "Литература и культура Полесья", выпуск 90, серия "Исторические науки"	306
Исаенко Е. П. Рецензия-презентация книги проф. Г. В. Самойленко "Повесть Николая Гоголя «Тарас Бульба» в украинском текстологическом, социологическом и художественном измерениях"	311

Content

Literary Studies

Baran A. M. Christian confessions in T. Shevchenko's poetry	5
Isaenko K. P. Ivan Nechui-Levizky: to hear "mechanical heart" (to the 180-th anniversary of the wizard)	19
Samoylenko G. V., Matias A. Means of artistic expression in the works of V. Vysotsky on moral issues.....	26
Tveritina T. I. Christian critique of O. Blok's poem "Twelve": pro et contra.....	42
Shovkopljas G. "Women's Writing" in post-modern drama (based on the materials of Irena Koval's play – The Lion and the Lioness)	52
Ostapenko L. M. Biblical Code in Novel "Perfume" by Patric Suskind. Part II. The Smell of Body.....	61

Linguistics

Yaroshevych I. A. About specific and planned in Ukrainian grammatical terminology	68
Puhach V. M. "Who else beside us will show the real characters of our forefathers, if we do not save the real methods of their thoughts and speech?": dedicated to 200th anniversary of grammar by Oleksij Pavlovskij.....	78
Goncharenko A. V. The monk's buildings names in the Kiev-Pechersk Patericon names	87
Sydorenko V. O., Semeniuhina K. S. On the issue of borrowing: Greekism in Russian	97
Bondarenko A. I. Temporal world of the XX century poetic language (structural-semantic and semantic-pragmatic aspect).....	105
Starunova A. L. Ukrainian professional language culture. Types and genres of professional communication.....	118
Zelenko A. S., Zelenko O. A. Nikolai Gogol and the artistic context in the aspect of cognitive psychology and linguistics	125
Banzeruk O. V., Banzeruk A. S. The symbolics of the names of colors in the story "Strashna pomsta" by Mykola Hohol.....	137
A. M. Kaidash Lingvostylistic predominant ideas of Panteleimon Kulish's fairy-tale "Pivpivnyka" ("Half cockerel").....	148
Artemova Yu. I. Language personality of Ulas Samchuk in the contexts of the era.....	153
Konoval I. I. Emotive and evaluative potential of colloquial lexis in Alexandr Dovzhenko's idiolect	163

Liepukhova N. I., Ustymchuk E. O. Linguistic conceptual interpretation of anthropocentrism in the novel of B. Schlink "The reader"	172
Krasavina V. V. Ethnic Markers in Comparisons in the Collage Novel "Parents" by Dmytro Keshelia.....	180
Blazhko M. I. Verbalizing ZEIT / TIME concept in Günter Grass' autobiographic novel 'Peeling the Onion'.....	188
Petryk O. M. The Method of Grammatical Substitutions as a Special Type of Translation Transformations in a Poetic Text	200
Zelenko A. S., Bondar N. O. Psychology and linguistic substantiate the theory of poetic translation.....	208
Bykhovets Ye. V. Typology of crime constructions in the American TV series "Suits".....	221
Morozova Ya. I. Euphemisms in English Internet News Discourse: Creating an Event Perspective	234
Lupyna O. V. Peculiarities of adverbs-intensifiers use in English news.....	245

History of Culture

Osipova H. S. Pukhtynskiy V. K. and his contribution into the development of the library at Nizhyn school of higher learning in the years 20–30-ies of the XX century (To the 130-th anniversary since the birthday of the educator, historian, ethnographer, philologist, librarian of the Nizhyn School of Higher Learning).....	256
Liashenko T. V. Organisation of musical education in Chernihiv region at the beginning of the XX century	298

Reviews

Драчук Л. І. Review of the collection of scientific works "Literature and culture of Polissya", issue 90, series "Historical sciences"	306
Isaenko K. P. Review-presentationbooks prof. G. V. Samoilenko "The Tale of Mykola Gogol «Taras Bulba» in the Ukrainian Textual, Sociological and Artistic Dimensions"	311

ПРАВИЛА
оформлення статей до збірника
"ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІСЬКА"

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До опублікування у збірнику приймаються **вичитані** наукові статті, які раніше не друкувалися.

У даних про автора зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, службовий і домашній телефони, e-mail, поштова адреса, подаються *українською, російською та англійською мовами*.

1. Текст має бути складений у Microsoft Word (розширення *.doc, *.docx). Гарнітура – Times New Roman, кегль – 14 pt. Усі поля по два сантиметри. Міжрядковий інтервал – 1,5. Абзацний відступ – 1 см, встановлена заборона висячих рядків.

2. Якщо при наборі статті використовувалися нестандартні шрифти, необхідно обов'язково (!) їх надати.

Назва статті, прізвище, ім'я, по батькові подаються *українською, російською та англійською мовами*.

СТРУКТУРА СТАТТІ

1) Стаття починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті.

2) **Ініціали та прізвище автора** – напівжирними літерами по правому краю.

3) **Назва статті** напівжирними літерами вирівнювання по центру.

4) **Анотації та ключові слова подаються українською, російською та англійською мовами**. Кожна публікація не англійською мовою супроводжується анотацією англійською мовою обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова. Якщо видання не є повністю україномовним, то кожна публікація не українською мовою супроводжується також анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова.

5) **Основний текст** статті може розбиватися на підрозділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки (І7, с. 64) у підзаголовку Література.

Нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл) ставиться **обов'язково**:

- між ініціалами та прізвищем (С. Русова);
- після географічних скорочень (м. Київ);
- між знаками номера (№) та параграфу і числами, які до них відносяться;
- у посиланнях на літературу [14, с. 60];
- всередині таких скорочень: і т. д., і т. п. тощо;
- між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією, яка йде після них, між числами й одиницями виміру (20 кг), а також дат (XX ст., 2002 р.)

6) Схеми та малюнки у статті потрібно пронумерувати. Нумерація виділяється *курсивом*, назва малюнка – *курсивом напівжирним*.

Слово "**Таблиця**" виділяється *напівжирним шрифтом* по правому краю, *назва таблиці* – по центру *напівжирним курсивом*.

7) **Література** розміщується після статті у порядку згадування або в алфавітному порядку. Список літератури оформляється відповідно до ДСТУ 8302:2015 р. Окрім того, **перелік літератури дублюється в англійській транслітерації**.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

У РАЗІ НЕДОТРИМАННЯ АВТОРАМИ ВСІХ ВИЩЕЗАНАЧЕНИХ УМОВ РЕДАКЦІЯ МАЄ ПРАВО ПОВЕРНУТИ СТАТТЮ НА ДООПРАЦЮВАННЯ ЧИ ВІДМОВИТИ В ЇЇ ДРУКУВАННІ

Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.

Матеріали надсилати за адресою: м. Ніжин, вул. Графська, 2
(кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу)
E-mail: svit.lit@ndu.edu

Відповідальний редактор та упорядник: **Самойленко Григорій Васильович**
тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10
тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10

Наукове видання

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

Збірник наукових праць

Випуск 93

Серія "Філологічні науки"

№ 11

Відповідальний редактор та упорядник
Самойленко Григорій Васильович

Технічний редактор – І. П. Борис
Комп'ютерна верстка та макетування – В. М. Косяк
Літературне редагування – А. М. Конівненко

Підписано до друку	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Arial	Обл.-вид. арк. 19,21	Тираж 100 пр.
Замовлення №	Ум. друк. арк. 18,60	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.